

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
2021-YL-069

**DAVUTOĞLU DOKTRİNİ'NDEN KÜLLİ DENGEE; 2007-
2017 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ İÇ VE DIŞ
DİNAMİKLERİ**

HAZIRLAYAN
Tuğba KAYA

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

AYDIN-2021

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2021

Tuğba KAYA

ÖZET

DAVUTOĞLU DOKTRİNİ'NDEN KÜLLİ DENGEYE; 2007-2017 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ İÇ VE DIŞ DİNAMİKLERİ

Tuğba KAYA

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Çalışmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

2021, XIII + 260 sayfa

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetinin iktidara gelmesiyle Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında büyük değişimler yaşanmıştır. 2002-2010 arası dönemde Türk dış politikası AK Parti hükümetinin dış politikasının belirlenmesinde etkili olan Davutoğlu'nun dış politika ilkeleri etrafında şekillenmiştir. 2002-2010 arası yıllarda kendi bölgesinde etkin olan ve ilişkilerini karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkeleri üzerine inşa etmeye çalışan bir Türkiye söz konusuysen, 2010-2017 yıllarına gelinde karşılıklı ekonomik bağımlılık ilkesinden uzaklaşan ve bölgesel sorunlara odaklanarak güvenlik politikaları takip eden bir dış politika görülmüştür.

Bu tezde, 2010-2017 döneminde Suriye krizi ve diğer bölgesel sorunlar neticesinde şekillenen iç ve dış dinamikler realist bir yaklaşımla külli denge teorisi çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu amaçla, kuruluşundan günümüze kadar Türk dış politikasının tehdit algısını şekillendiren faktörler detaylı olarak incelenecektir. Türkiye'nin tehdit algısını şekillendiren faktörlerin belirlenmesinin ardından 2010-2017 döneminde Türkiye'nin dış politika kararlarının ve ittifak seçimlerinin altında yatan sebepler incelenecektir.

ANAHTAR KELİMELELER: Dış Politika, Güçler Dengesi Teorisi, Külli Denge Teorisi, Tehdit Algısı, Tehdit Dengesi Teorisi,

ABSTRACT

FROM DAVUTOĞLU DOCTRINE TO OMNIBALANCING; INTERNAL AND EXTERNAL DYNAMICS OF TURKISH FOREIGN POLICY IN THE 2007-2017 PERIOD

Tuğba KAYA

Master Thesis at Department of International Relations and Security Studies

Supervisor: Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

2021, XIII + 260 pages

After the JDP government came to power in 2002, major changes took place in Turkish foreign policy in the post Cold War period. In the period between 2002-2010, Turkish foreign policy was shaped around Davutoğlu's foreign policy principle, which were effective in the determining the foreign policy of the JDP government. Between 2002-2010 years, Turkey has been trying to build relation whit neighbour states on economic interdependence principle. But in period of 2010-2017, Turkish Foreign Policy focus on regional securty problem instead of economic dependece principles. Whit this transformation internal and external dynimics trgigger each other and securty policy became more importand then blok policy and economic relation.

In this thesis, after the Syria civil war and emerging regional secuti y problem how Turkish foreign policy is going to be evaluated whitin the framework of omnibalancing theory whit a realist aproach. For this purpose, the factors that have shaped the threat percetion of Türkish foreign policy since establishment period until today will be examined in detail. After determining factors in shaping Turkey's threat perception, during the 2010-2017 process the reasons underlying the decision of Turkey's foreign policy choices and alliances will be examined

KEY WORDS: Balance of Power Theory, Foreign Policy, Omnibalance Theory, Threat Balance Theory, Threat Perception

ÖNSÖZ

Bir hedefe ulaşmanın yolu azim ve çok çalışmaktan geçmektedir. Uzun süren tez dönemim boyunca bana bu yolda motivasyon ve enerji kaynağı olan insanlar olmasa bu süreci başarı ile tamamlayamazdım. Biliyorum ki bu çalışmam gelecekte başaracakalarım için ilk adımdır.

Öncelikli olarak bu süreçte beni yalnız bırakmayan, bu şahane tez konusunu bana tavsiye eden ve yolculuğum boyunca her sorumu cevaplayan tez danışmanım ve ADÜ Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanım Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU'na ve motive edici sözleri, güler yüzü ve sevgisiyle bana inanan Doç. Dr. Emetullah Yasemin BOZDAĞLIOĞLU'NA teşekkürlerimi borç bilirim.

Her zaman başarılı olmamı dileyen ve her anlattığımı can kulağı dinleyen; babam Tuncay KAYA, annem Elif KAYA kız kardeşim Tuğçe KAYA, erkek kardeşim Batuhan KAYA halam Mukkades Kaya Uzunca'ya, dualarını eksik etmeyen babaannem Remziye ve dedem Üçler KAYA'ya ve tezimi düzenlemem konusunda destek olan Doç.Dr. Murat UZUNCA'ya yine bu süreçte her zaman beni rahatlatan ve sevgisini esirgemeyen sevgili dostum Arzu BOYRAZ'a teşekkürlerimi sunuyorum ve sevgiyle kucaklıyorum.

Tuğba KAYA

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE TEORİLERİ	7
1.1. Realist Anlatım Çerçevesinde Uluslararası Sistemin Yapısı	7
1.2. Güçler Dengesi Teorisi	11
1.3. Tehdit Dengesi Teorisi.....	19
1.4. Külli Denge Teorisi.....	22
2. BÖLÜM.....	31
2. 1923-2002 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	31
2.1. 1923-1945 Kuruluş Dönemi Tarafsız Türk Dış Politikası.....	31
2.1.1. 1923-1945 Uluslararası Ortamın Görünümü ve Türk Dış Politikasının İç Dinamikleri	31
2.1.2. 1923-1945 Dönemi Lozan Anlaşması Sonrası Türk Dış Politikasının Dış Dinamikleri	34
2.1.3. 1939-1945 Dönemi Atatürk'ün Ölümü Sonrası ve İkinci Dünya Savaşı Boyunca Türk Dış Politikası	38
2.2. 1945-1960 Dönemi Stalin Talepleri Gölgesinde Türk Dış Politikası.....	40
2.2.1. 1945-1960 Dönemi Genel Görünümü ve İç Dinamikleri.....	40
2.2.2. 1945-1960 Dönemi Dış Dinamikleri	41
2.3. 1960-1980 Arası Soğuk Savaş'ın Yumuşama Dönemi ve Türk Dış Politikası	55

2.3.1. 1960-1980 Dönemi İç Dinamikleri.....	55
2.3.2. 1960-1980 Dönemi Dış Dinamikleri	57
2.4. 1980-1990 Arası Batı Bloğu Ekseninde Türk Dış Politikası	69
2.4.1. 1980-1990 Özal Dönemi İç Dinamikler	70
2.4.2. 1980-1990 Özal Dönemi Dış Dinamikler.....	72
2.5. 1990-2001 Dönemi Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası	85
2.5.1. 1990-2001 Dönemi İç Dinamikleri.....	87
2.5.2. 1990-2001 Dönemi Dış Dinamikleri	88
3. BÖLÜM.....	31
3. 2002-2017 ARASI AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	106
3.1. 2002-2010 Davutoğlu Etkisinde Türk Dış Politikası	106
3.1.1. 2002-2010 Dönemi İç Dinamikler.....	108
3.1.2. 2002-2010 Arası Dış Politikada Davutoğlu Doktrini	109
3.1.3. 2002-2010 Dönemi Dış Dinamikler	113
3.2. Davutoğlu Doktrini'nden Külli Dengeye 2010-2017 Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Dinamikleri	135
3.2.1. 2010-2017 Dönemi İç Dinamikler.....	135
3.2.2. 2010-2017 Dönemi Dış Dinamikler	150
3.2.3. 2010-2017 Dönemi Türk Dış Politikasının Külli Denge Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi	206
4. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	220
5. KAYNAKLAR.....	220
ÖZGEÇMİŞ.....	247

KISALTMALAR DİZİNİ

AB :	Avrupa Birliği
ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT:	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AK Parti:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AT:	Avrupa Topluluğu
BAB:	Batı Avrupa Birliği
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz:	Bakınız
BM :	Birleşmiş Milletler
BMGK :	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP:	Büyük Orta Doğu Projesi
BTC:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
CENTO :	Central Treaty Organization
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DEAŞ:	Devletü'l İslamiyye fi'l Irak ve's Şam
FETÖ:	Fetullahçı Terör Örgütü
FKH:	Fırat Kalkanı Harekatı
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü

İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
IKBY:	Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
IMF:	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
KDP:	Kürdistan Demokratik Partisi
KİİP:	Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KYB:	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MGK:	Millî Güvenlik Kurulu
MİT:	Millî İstihbarat Teşkilatı
NATO :	North Atlantic Treaty Organization
OHAL:	Olağanüstü Hâl
ÖSO:	Özgür Suriye Ordusu
PASOK:	Panhelenik Sosyalist Hareket
PJAK:	Partiya Jiyana Azad a Kurdistane - Kürdistan Özgür Yaşam Partisi.
PKK-KCK:	Partiya Karkerên Kurdistanê- Kürdistan Topluluklar Birliği.
PYD:	Partiya Yekîtiya Demokrat - Demokratik Birlik Partisi.
SDG:	Suriye Demokratik Güçleri.
SEATO:	Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
SEİA:	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SUK:	Suriye Ulusal Konseyi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TV:	Televizyon
YPG:	Yekîneyên Parastina Gel - Halk Koruma Birlikleri.
YTS:	Yabancı Terörist Savaşçılar.
ÜDİK:	Üst Düzey İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin karar verme ve ittifak kurma süreçlerini açıklamak için birçok teori öne sürülmüştür. Uluslararası ilişkiler teorileri devletlerin kurdukları ittifaklar altında yatan sebepleri analiz ederek devletlerin dış politika davranışlarını analiz eden genellenebilir varsayımlar öne sürmektedir. Bu teoriler arasında en köklü olanı güçler dengesi teorisidir. Dünyada tek bir insan olduğunda dengeye ihtiyaç yoktur ama ikinci insan dünyaya geldiğinde denge kavramı anlam kazanmıştır. Bu uluslararası sistem içinde böyledir, sistemdeki aktörlerin sayısı birden fazla olduğunda aktörler arasında bir denge arayışı başlar. Genellikle devletlerarasındaki denge ittifak veya anlaşma yolu ile kurulur. Dengenin kurulamadığı durumlarda ise savaş en muhtemel sonuçtur.

Teoriler sistemdeki dengeyi ve devletlerin ittifak seçimlerini analiz etmek için öncelikli olarak uluslararası sistemin yapısını incelemektedir. Güçler dengesi teorisi uluslararası sistemin yapısını ele alırken realist teorinin varsayımlarını kabul etmektedir. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics (1979)* adlı eserinde realist teorinin varsayımlarını ve uluslararası sistemin yapısını ele almıştır. John Mearsheimer ise *The Tragedy of Great Power Politics (2001)* adlı çalışmasında realist teorinin güç öğelerini detaylı olarak açıklamıştır. Realist teoriye göre uluslararası sistemin yapısı anarşidir ve devletler güç peşinde koşan aktörlerdir (Waltz, 1979, s. 79,89). Anarşi düzeninin hâkim olduğu uluslararası sistemde bütün devletler birbiri ile eşittir ancak devletlerarasında güvensizlik durumu hâkimdir. Devletler sistemdeki yekpare aktörlerdir ve karar verme sürecinde devletin karar vericileri rasyonel olarak hareket ederek devletin çıkarlarını ve güvenliğini korumakla yükümlüdür.

Uluslararası sistemde güvensizlik ortamı devletleri ulusal çıkarlarını ve güvenliğini korumak için ittifak arayışına iter. Güçler dengesi teorisi güç kavramını temel alarak devletlerin dış politika kararlarını analiz etmektedir. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations; The Struggle For Power and Peace (1948)* adlı eserinde güçler dengesi teorisini ve uluslararası sistemdeki uygulanış biçimini açıklamaktadır. Güçler dengesi teorisi realizmin varsayımları üzerinden sistemdeki güç mücadeleleri ve devletlerin ittifak arayışını inceleyen köklü bir teoridir.

Uluslararası sistemdeki ittifak ve anlaşmaların altında yatan sebepleri inceleyen diğer denge teorisi ise tehdit dengesi teorisidir. Stephen M.Walt, *Origins of Alliances (1990)* adlı çalışmasında uluslararası sistemde devletleri ittifak kurmaya iten sebebin ulusal güvenliğine yönelik algıladığı tehdit olduğunu savunmuştur. Güçler dengesi güç unsuru üzerinden devletlerin davranışlarını yorumlarken tehdit dengesi teorisi tehdit unsuru üzerinden yorumlamaktadır. İki teori temelde denge unsuru üzerine kurulmuştur. Barry Buzan, *People, State and Fear(1983)*, Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde; *Security: A New Framework For Analysis(1998)* çalışmalarında devletlerin ulusal ve uluslararası güvenliğini tehdit eden unsurları ele almıştır. Sistemde devletlerin ulusal ve uluslararası güvenliğinin tehlikeye girmesi devletlerin güvenliğini sağlaması için dış politika kararları üzerinden belirleyici unsur haline gelerek ittifak arayışı içerisine itebilir.

Güçler dengesi teorisi uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını açıklamada genel varsayımlara sahip olsa da bu varsayımlar bütün devletler için geçerli değildir. Realist teorinin önemli bir varsayımı sistemdeki kapasitelerin devletlerarasında eşit dağılmamasıdır. Sistemde devletlerarasındaki eşitsizlik sadece kapasitelerle sınırlı olmayıp coğrafya, siyaset, yönetim, ekonomi, askeriye, teknoloji, etnik çeşitlilik, sosyolojik olgular gibi unsurlarda farklılık göstermektedir. Ancak güçler dengesi teorisi farklılıkları göz ardı ederek sistemdeki bütün devletleri rasyonel hareket eden aktörler olarak görmektedir. Oysaki dünya üzerindeki bütün ülkeler eşit şartlara sahip değildir. Güçler dengesi teorisinin öne sürdüğü varsayımlar üçüncü dünya ülkeleri için geçerliliği tartışmalı bir konudur. Üçüncü dünya ülkeleri kendine özgü karakteristik yapısıyla gelişmiş ülkelere farklıdır. Mohammed Ayoob, *The Security Problematic of the Third World (1991)* adlı makalesi ve *The Third World Security Predicament (1995)* adlı kitabıyla üçüncü dünya ülkelerindeki güvenlik problemlerine değinmiştir. Yine Christopher Clapham *Sovereignty and The Third World State (1999)* adlı makalesiyle üçüncü dünya ülkelerindeki yönetimlerin meşruluğu ve uluslararası sisteme katılma sürecindeki zorlukları anlamaya yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların ışığında uluslararası sistemde devletlerin teoride eşit sayıldığı ancak gerçekte farklılıklar gösterdiğini gözükmektedir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmemiş ülkelere dış politika karar verme sürecinde farklı dinamiklerin geçerli olduğu aşikârdır. İşte bu noktada güçler dengesi teorisi bu farklılıkları göz ardı ettiği için üçüncü dünya ülkelerinin dış politika kararlarını analiz etmekte yetersiz

kalmaktadır. Bu tezde üçüncü dünya ülkelerinin karakteristik özellikleri de göz önüne alınmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde teoriler ihtiyaçlardan mı doğar yoksa ihtiyaçlar mı teorileri doğurur sorusunun cevabı henüz bilinmemektedir. Ancak uluslararası sistem durağan yapıda olmayıp savaşlar, isyanlar, ekonomik krizler gibi olgular sistemin yapısını her an değiştirebilirler. Bu olguların en önemlilerinden birisi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle koloni devletlere bağımsızlık hakkının verilmesidir. Koloni devletlerinin bağımsızlığını kazanmasıyla uluslararası sisteme birçok yeni devlet eklenmiştir ve bu devletler genel olarak Üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Soğuk Savaş Dönemi başlamış ve Üçüncü dünya ülkeleri iki kutuplu sisteme uyum sağlama sürecine girmiştir. Bu devletler kendi iç dinamikleri nedeniyle uyum sağlama sürecinde birçok sorunla karşılaşmışlardır ve dış politikalarına rasyonel bir aktör gibi hareket ederek ulusal çıkarları maksimize etmekten uzak davranış sergiledikleri durumlar söz konusu olmuştur.

Üçüncü dünya ülkelerinin dış politika kararları ve ittifak seçimleri güçler dengesi teorisi ile açıklanamadığı için Steven David yayınladığı *The Explaining Third World Country Alingment (1991)* adlı makalesinde külli denge (omnibalancing) teorisini öne sürmüştür. Külli denge teorisini diğer denge teorilerinden farklı kılan unsur devletlerin dış politika kararlarını incelerken iç dinamiklerini de göz önüne almasıdır. Gelişmiş devletler dış politikada karar alma sürecinde iç dinamikleri göz ardı ederek devletin çıkarlarını maksimize etmeye odaklanmaktadır. Ancak üçüncü dünya ülkelerinde iç dinamikler dış politikanın belirleyici unsuru olabilmektedir. Bu sebepten Türk dış politikasının 2007-2017 dönemi analiz edilirken karar alma sürecinde ve ittifak seçimlerinde hem iç hem de dış dinamikleri birlikte değerlendiren külli denge teorisi seçilmiştir. 2007-2017 dönemi Türk dış politikasının en zor sınavlarını verdiği dönemlerden biri olmuştur. İç ve dış dinamiklerin iç içe geçtiği bu dönemde Türk dış politikasının karar verme sürecinde göz önünde bulundurduğu faktörler incelenmiştir.

Türk dış politikasının anlaşılabilmesi için kuruluştan bugüne dek Türk dış politikasını etkileyen temel faktörlere bakılması gerekmektedir. Türkiye sahip olduğu tarihi ve coğrafi konumu nedeniyle çok yönlü bağlara sahiptir. Bu çok yönlülük durumu Türkiye'nin birçok kültürle etkileşim kurmasını sağlamıştır. Asya kıtasından Avrupa kıtasına kadar uzanan, Ortadoğu/İslam kültürüyle komşu olan Türkiye dış politika yapım

sürecinde de aynı şekilde çok yönlü olmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, halkının %98'i Müslüman olan ancak laikliği benimseyen tek devlet olma özelliğiyle kendine özgü bir kimlik inşa etmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti yönetim ve kimlik açısından farklılık gösterse de dış politika yapım sürecinde benzerlik göstermektedir. İki ülke de denge ve statüko ilkeleri çerçevesinde dış politikasını şekillendirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu çok yönlü kültür ve bağlantı, yönetim biçimi olarak batı geleneklerini tercih etmesi, coğrafya ve tarih açısından Asya-Ortadoğu/İslam kültüründen gelmesi elbette ki Türkiye'nin bazı zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Laik bir Müslüman ülke, ne batılı ne doğulu, ne batıdan uzak ne doğuya yakın kendi şahsına münhasır bir köprü ya da merkez ülkedir.

Türkiye, bulunduğu coğrafya açısından çok çeşitli komşulara sahiptir. Bir yanı Avrupa bir yanı Ortadoğu bir yanı da Kafkasya'dır. Türkiye bütün dünyanın ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının arzı ve talebi arasında geçiş yolu üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir konumda yer almaktadır. Genelde coğrafyada Türkiye'nin konumunun tanımı yapılırken üç tarafı denizlerle çevrili bir yarım ada ülkesidir ifadesi kullanılır. Ancak aslında durumun politik boyutunu ifade edilecek olunursa Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili olmaktan ziyade dört tarafı sorunlarla çevrili bir ülkedir. Türkiye'nin kara sınırı bakımından 8, deniz sınırıyla birlikte toplam 12 adet komşusu bulunmaktadır. Bir ülkenin komşuları o ülkenin güvenliğini yakından ilgilendiren bir unsurdur. Sınır sayısı çoğaldıkça tehdit de yükselir çünkü birden fazla cephede savaşmak durumunda kalınabilir. Kaldı ki Türkiye komşularıyla tarihsel ve etnik açıdan pek çok soruna sahiptir.

Türkiye bulunduğu coğrafya nedeniyle güvenlik perspektifini Avrupa, Balkanlar, Akdeniz, Karadeniz, Ortadoğu, Kafkasya olmak kaydıyla çok geniş bir yelpazede tutmuştur. Kuruluş döneminden bugüne dek Türkiye, dış politikasını şekillendirirken tehdit faktörünü ön planda tutmuştur. Tezin ilerleyen bölümlerinde 1923'ten 2017 yılına kadar tehdit algısı çerçevesinde şekillenen Türk dış politikası detaylı olarak ele alınmıştır. Özellikle 2010-2017 dönemi tezin ana çalışma konusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkiye iç dinamikleriyle bağlantılı olan tehdit algısı dış politikanın belirleyici unsuru olmuştur.

2010 yılında Ortadoğu geneline yayılan Arap baharı Türkiye'nin komşusu olan Suriye'de etkisini göstermiştir. Suriye'de yaşanan gelişmeler başta Türkiye olmak üzere

hem küresel hem de bölgesel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Suriye’de yaşanan istikrarsız ortam sadece devletlere değil terör örgütlerine de kendi amaçlarını hayata geçirmek için imkân sağlamıştır. Terör örgütlerinin Suriye’deki yapılanması Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit eden bir hal alarak müdahale edilmesi gereken bir duruma dönüşmüştür.

Türk dış politikasına dair daha önceki çalışmalara bakıldığında dış politikada önemli bir belirleyici faktör olan tehdit dengesi kavramının detaylı olarak ele alınmadığı görülmüştür. Tehdit faktörü bir devletin dış politikasını şekillendirmede en önemli hususlardan biridir, zira devletler ulusal ve uluslararası çıkarlarını korumak için var olan rasyonel kurumlardır. Tehdit önemli bir faktör olduğu gibi her devlet içinde farklı şekillerde kendini gösterir. Gelişmiş ülkeler genel olarak dış tehdit algısına göre politika belirlerken gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkeler hem iç tehdit hem de dış tehdit algısına göre politikalar belirlemektedir.

Devletlerin dış politikasını analiz etmekte kullanılan denge teorilerine bakıldığında en önemlisi, kökeni Antik Yunan’a kadar dayanan güçler dengesi teorisidir. Ancak bu teori, yapılan dış politika kararlarını analiz ederken iç dinamikleri göz ardı ettiği için Türkiye’nin dış politika kararlarını anlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple 2007-2017 dönemi incelenirken dış politikanın karar verme sürecinde hem iç hem de dış dinamikleri göz önüne alan külli denge teorisi tercih edilmiştir. Literatür taraması aşamasında külli denge teorisinin üzerine yeterince çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu tezdeki temel amaç külli denge teorisini literatüre kazandırarak Türkiye’nin dış politika yapım sürecini külli denge teorisi çerçevesinde iç ve dış dinamikleri göz önünde bulundurarak analiz etmektir.

Tezin birinci bölümünde 2007-2017 dönemini anlamaya yönelik teorik çerçeve çizilecektir. İlk olarak sistemin yapısı ve devletlerin davranışlarını anlamak için realist anlatım hakkında bilgi verilerek güçler dengesi teorisinin geçmişi, dengeleme yöntemleri ve varsayımlarına yönelik eleştirilerden bahsedilecektir. Daha sonra ikinci dengeleme teorisi olan tehdit dengesi teorisi ve tehdit faktörü ele alınacaktır. Son olarak külli denge teorisinin kavramsal yapısı ve varsayımlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra diğer teorilerin dış politika yapım sürecinde göz ardı ettiği iç dinamik faktörü ve üçüncü dünya ülkelerinin karakteristik özelliğinden bahsedilecektir.

Tezin ikinci bölümünde 2007-2017 dönemi sürecini daha iyi anlayabilmek için kuruluştan 2002 yılına kadar olan dönem hakkında iç ve dış dinamikleriyle tehdit algısı

kapsamında detaylı olarak bahsedilecektir. 1923-2002 yıllarını kapsayan bölüm, uluslararası gelişmeler ve iç politikada yaşanan olaylar neticesinde beş döneme ayrılmıştır. Tezin bu bölümünde zaman aralıkları belirlenirken devletlerle olan ilişkiler, ulusal ve uluslararası güvenliğimize yönelik tehditler temel belirleyici faktör olmuştur. Böylelikle 2002 sonrası dönemde tehdit oluşturan unsurların geçmişinin daha iyi anlaşılması ve tehditlerin dönemsel değişimleri arasındaki ilişkinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde 2002'den 2017'ye kadar süren AK PARTİ iktidarı dönemi anlatılacaktır. Bu bölüm zaman aralığı olarak 2002-2010 ve 2010-2017 olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Birinci kısımda 2002 yılında başa gelen AK PARTİ hükümeti ve dış politika anlayışından bahsedilecektir. 2002-2010 dönemi Türkiye açısından ticaret devleti olmaya en yakın olduğu ve tehdit unsurlarını ikinci planda tuttuğu bir dönemken 2010-2017 dönemi tam tersi olarak sadece tehdit unsuru çerçevesinde şekillenen bir dönem olmuştur. 2010-2017 dönemi iç ve dış tehdit unsurlarıyla ele alınarak dönemin iç meseleleri kapsamında Türkiye'nin göstermiş olduğu üçüncü dünya ülke özelliklerinden bahsedilecektir. Son olarak külli denge teorisi çerçevesinde dış politika analizi yapılacaktır.

1. BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE TEORİLERİ

Uluslararası ilişkiler literatüründe en önemli kavramlardan birisi denge diğeri ise güç kavramdır. Hans J.Morgenthau, *Politics Among Nation:The Strugglefor Power and Peace* adlı eserinde denge kavramını hayatın her alanında var olan, gündelik yaşamamızın içerisine yerleşmiş bir kavram olarak açıklamıştır. Fizik, biyoloji, ekonomi sosyoloji gibi bilimlerde denge kavramı ile sürekli olarak karşılaşmaktadır. Doğanın dengesini korumak, vücudun dengesini korumak, ruhsal dengeyi korumak gibi kavramlar hayatımızın içinde yer almaktadır. İnsan vücudunda organlar arasında vücudun fonksiyonlarının işlevini devam ettirmesini sağlayan denge mevcuttur. Organlardan bir tanesi hasta olsa dahi vücut istikrarını korumaya devam etmektedir. Ekonomide de denge mevcuttur; ithalat-ihracat dengesi, arz-talep dengesi, fiyat-maliyet dengesi gibi unsurlar ekonominin kontrolünü sağlamaya yardımcı unsurlardır. Dünya coğrafyasındaki dengeden bahsedilecek olursa doğu ile batı arasındaki denge, kuzey ile güney arasındaki denge, tarım ve endüstri arasındaki denge, üretim ve tüketim arasındaki denge gibi kavramlar mevcuttur.

Denge, sosyal bir bilim olan uluslararası ilişkilerde, geçmişten günümüze kullanılan ve devletlerarasındaki ittifakları analiz etmekte yardımcı olan temel kavramlardan birisidir Morgenthau (1948: 125). Devletlerarasında yaşanan savaşları, olayları ve anlaşmaları denge kavramı üzerinden inceleyen birçok teori mevcuttur. Uluslararası sistemdeki dengeyi anlamak için öncelikli olarak uluslararası sistemin yapısını anlamak gerekmektedir. Bu çalışmada uluslararası sistemin yapısı güç, tehdit ve külli denge teorilerinin temel aldığı realist anlatım çerçevesinde değerlendirilecektir.

1.1. Realist Anlatım Çerçevesinde Uluslararası Sistemin Yapısı

Uluslararası sistemin yapısını değerlendirmek için birçok teori varsayımlarını ileri sürmektedir. Bu teoriler içerisinde en köklü ve geçerli olan teori realizmdir. Denge teorileri uluslararası sistemin yapısını genel olarak realist teori perspektifinden ele alır. Realist yaklaşımın tarihi Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. M.Ö. 432-404 tarihleri arasında Antik Yunan'da yaşanan Peloponez Savaşı ünlü Yunan düşünür Tukidides tarafından değerlendirilmiştir ve Tukidides'in yapmış olduğu analizler realizmin ilk kaynaklarını oluşturmuştur.

Realizmi etkileyen önemli düşünürlerden bir diğeri olan Machiavelli 15. ve 16. yüzyılda İtalyan şehir devletleri arasında yaşanan mücadeleleri değerlendirmiştir. Machiavelli gözlemleri neticesinde *Prens* adlı eserini kaleme almıştır ve eserinde prensler arasındaki güç mücadeleleri, güç için yapılması gerekenler, güçler dengesi, ittifaklar, güvenlik gibi dış politikayı yakından ilgilendiren kavramlar üzerinde durmuştur. İnsan doğasının kötümser olduğunu, yöneticilerin ise otoritelerini sağlamlaştırmak için gerekirse acımasız olmaları gerektiğini savunmuştur. Ahlaki değerleri devletin çıkarlarını korumada bir araç olarak görmüştür ve bu değerlerin ülke bekası için yöneticiler tarafından kullanılabilceği düşüncesini haklı bulmuştur. Machiavelli için yöneticilerin temel görevi devletin çıkarlarını ve güvenliğini korumaktır. Bu amaçla yapılan her eylem iyi ya da kötü olsun ahlaki değerlere uysun ya da uymasın mubah sayılmaktadır. Machiavelli değerlendirmeleri ile realist teorinin temel varsayımlarını oluşturmuştur

17. yüzyılda Thomas Hobbes *Leviathan* eserini yayınlamıştır. Hobbes'a göre insan doğası kötü ve bencildir, uluslararası ilişkilerin kökeni savaş durumudur ve savaş durumu içerisinde korku, kargaşa barındırmaktadır. Doğa durumunda insanlar birbirlerini düşman olarak görürler. Doğa durumu içerisinde endişe ve ölüm korkusu barındırmaktadır. Hobbes kargaşa ve kaos içeren doğa durumundan kurtulmak için insanların yönetim ve egemenlik haklarını kendilerinden daha üstün olan Leviathan'a devretmeleri gerektiğini düşünmüştür. Böylelikle Leviathan'ın toplumda düzeni sağlayarak insanlara güvence sağlayacağı düşüncesini ileri sürmüştür. Hobbes insan tabiatını rekabet, güç ve itibar kazanma mücadelesi olarak tanımlamaktadır (Ersoy, 2017: 156-169).

Realizm, güç politikası ya da real politik teorisi; güç mücadelesi, rekabet, güvensizlik üzerine kurulmuş bir teoridir. Realizm uluslararası sistemin karmaşık yapısını açıklamada en temel teorilerden birisidir. Uluslararası sistem devletlerarasındaki güç mücadelesi, anlaşmazlıklar ve iş birlikleri üzerine kurulmuştur. Uluslararası politika devletlerin doğrudan ya da dolaylı ilişkileri üzerinden incelenmektedir (Bull, 2002: 3-7).

Klasik realist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Morgenthau *Politics Among Nation: The Struggle for Power and Peace* adlı eserinde uluslararası politikayı güç mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Devletlerin nihai amacı uluslararası politikada güç elde etmektir. Realist teoriye göre güç bir devletin başka bir devlete kendi istediğini yaptırabilme kabiliyetidir (Morgenthau, 1948: 13-14). Klasik realistlere göre devletin nihai amacı güç elde etmektir. Devletlerin güç peşinde koşması insan doğasının bencil ve kötü olmasından

kaynaklanmaktadır. Güç öğeleri arasında en önemlisi askeri güçtür. Orduyu geliştirmek, askeri teknoloji yönünden diğer devletlerden üstün olmak, nükleer güce sahip olmak devletin güvenliğini sağlamak için gerekli güç unsurları olarak görülmektedir (Bozdağlıoğlu 2012: 41). Realizme göre askeri güç diğer devletleri kontrol etmek ve diğer devletlerden gelecek olan saldırılara karşı koymak hususunda en etkili araç olarak görülmektedir (Mearsheimer 2001: 32). Devletler askeri güçlerini, savunma kapasitelerini artırabildiği sürece sistemde varlığını sürdürür ve güvenliğini sağlar.

Realizm uluslararası sistemin yapısını anarşi olarak tanımlamaktadır. Bahsedilen anarşi kelime anlamı olan kaos ve kargaşa olarak düşünülmemelidir. Aksine anarşi uluslararası sistemde devletlerarasında bir düzen oluşturmaktadır. Devletlerin iç politik sistemlerinde hiyerarşik bir düzen mevcuttur. Devlet vatandaşlara kural koymada ve kanunları belirlemekteki tek yetkili kurumdur. Kurallara uymayanları cezalandırma yetkisi yine sadece devletin elinde bulunmaktadır. Uluslararası sistem böyle bir yapıdan yoksundur, bütün devletler birbirlerine eşit olarak sistemde yer alır. Devletlerin iç siyasetinde hiyerarşik bir yapı mevcutken dış politikada horizontal bir yapı bulunmaktadır. Uluslararası sistemde anarşi, devletler üzerinde bir devletin ya da otoritenin bulunmadığı anlamına gelmektedir (Waltz, 1979: 79-89). Uluslararası sistemin yapısının anarşi olması devletlere bazı sorumluluklar yüklemektedir. Anarşi varoluşsal bir güvensizlik ortamı yaratmaktadır ve bu durum devletleri bekalarını sağlamak için güç peşinde koşan aktörler olmaya itmektedir.

Uluslararası politikada devletlerin uyması gereken kuralları belirleyen üst otorite mevcut olmadığı için devletler her an ortaya çıkabilecek şiddet durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Devletlerarasındaki güvensizlik iş birliğini zorlaştırmaktadır (Waltz, 1979: 97-105). Devletler sistemde kendi güvenliğini kendileri sağlamalıdır, bu yapıya kendi kendine yardım (self-help) sistemi denmektedir. Devletlerden kendi kendine yetebilen, güvenliğini sağlayabilen, ulusal çıkarları koruyabilen aktörler olmaları beklenmektedir. Uluslararası sistemde devletlerin egemenlik hakları eşittir fakat kapasite ve güç bakımından eşitlik söz konusu değildir. Güç devletlerin özelliği iken güç dağılımı sistemin özelliğidir.

Uluslararası sistemde devletlerin birbirlerinin niyetini bilmemesi karşılıklı güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Sahip olunan saldırı kapasitelerinin varlığı ve saldırı dürtüsüne sahip olunması devletlerin sürekli olarak savunma kapasitelerini arttırmasına sebep olmaktadır (Mearsheimer, 2001:32). Güvensizlik durumu ise güvenlik ikilemi savunma kapasitesini ve askeri gücünü artırırken bu durumun diğer devletler tarafından

saldırı tehdidi olarak algılanması ve aynı şekilde saldırı olarak algılayan devletin askeri gücünü, ordusunu, savunma kapasitesini artırmaya başlaması olarak açıklanmaktadır. Böylelikle devletlerarasında kısır döngü (etkiye tepki) şeklinde silahlanma yarışı başlamış olur. Bu yarış bir devletin maddi ve askeri imkânları tükenip diğer devleti üstün kabul edinceye kadar devam etmektedir (Bozdağlıoğlu, 2012: 43).

Realizm uluslararası sistemde devletlerin yekpare olduklarını kabul etmektedir. Devletler ülke çıkarlarını korumak ve gözetmek adına karar alma sürecinde rasyonel olarak hareket eden aktörlerdir. Devlet içerisindeki karar vericiler uluslararası sistemi en iyi şekilde analiz ederek devletin çıkarları için fayda sağlayan kararları vermekle yükümlüdür (Mearsheimer, 2001: 32). Devletler için en önemli husus uluslararası politikada çıkarları korumak ve güvenliği sağlamaktır (Bull, 2002: 67). Güvenlik ve hayatta kalma devletlerin en büyük motivasyonudur. Güvenliğin sağlanması için askeri gücü maksimum seviyeye getirme çabasına girilir ve devletlerin çıkarları güvenlik çerçevesinde şekillenir (Waltz, 1979: 89-97).

Uluslararası sistemde istikrarsızlık ve güvensizlik yaratan önemli bir husus ise kapasitelerin eşit dağılmamasıdır. Uluslararası politikada devletler eşit egemenlik hakkına sahiptir fakat kapasite bakımından eşit haklar söz konusu değildir. Sistem içerisindeki bir devlet diğer devletlerden daha üstün konuma gelebilir ve sahip olduğu güç diğer devletler üzerinde baskı kurup istediğini yaptırabilme kabiliyeti sağlayabilir. Devletlerin sahip olduğu güç kapasitesi sistemi kutuplara ayırır. Nitekim geçmişe bakıldığında sistemin kutuplara ayrıldığı örnekleri mevcuttur. 16. ve 17. yüzyıl boyunca deniz kuvvetleri bakımından güçlü olan devlet sistemde egemen güç olarak yükselerek sistemi tek kutuplu hale getirmekteydi. Daha sonra Soğuk Savaş dönemi boyunca bir yanda Amerika bir yanda Sovyetler olmak üzere sistem iki kutuplu yapıya bürünmüştür.

Uluslararası sistemin anarşik yapısı devletleri kendi kendine yardım eden ve güç peşinde koşan aktörler haline getirmekte ve dış politika üzerinde etki etmektedir. Güvensizlik ortamında devletleri birbirleri ile ittifaka iten koşulları analiz etmek üzere denge teorileri ileri sürülmüştür. Devletler hangi şartlar altında ittifak arayışına gidiyor veya hangi koşullar devlet için tehdit yaratıyor sorusuna denge teorileri cevap aramaktadır. Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında denge teorileri ve tehdit algıları incelenecektir.

1.2. Güçler Dengesi Teorisi

Güçler dengesi teorisi uluslararası ilişkilerin en etkili teorilerinden birisidir ve dış politika analizi yapılırken güç dengesi kavramına değinmeden analiz yapmak çok zordur (Paul, 2004:3). Geçmişten günümüze güç dengesi güç ve çıkar mücadelelerinin içinde her zaman var olmuştur. Teorinin tarihsel evrim süreci incelendiğinde ilk örnekleri Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Ünlü Yunan tarihçi Tukidides iki büyük Yunan şehir devleti olan Sparta ve Atina arasında gerçekleşen Peloponez Savaş'ını anlatırken güçler dengesi teorisi üzerinden varsayımlar öne sürmüştür. 4. yüzyılda Sparta, Yunan şehir devletleri arasında askeri açıdan en güçlü devlettir. Atina ise bir liman şehri olup iç karadaki devletler kadar güçlü değildir. Persler ve Yunanlar arasında yaşanan savaşlar Yunan şehir devletlerinin güç kapasitelerini değiştirmiştir. Savaş süresi boyunca Atina deniz kuvvetleri üzerine yoğunlaşmış ve güçlü bir donanmayla denizlerde daha etkin bir politika izlemeye başlamıştır. Atina'nın güçlenmesi en çok Sparta'yı rahatsız etmiştir ve Atina ile Sparta arasında mevcut olan güç dengesi değişmeye başlamıştır. Mevcut sistemde Atina'nın daha fazla güçlenip diğer şehir devletlerinden üstün olmasının önüne geçmek için Sparta önderliğinde Yunan şehir devletleri Atina'ya karşı ittifak kurmuştur. Böylelikle tekrar güç dengesi kurulması amaçlanmıştır (Allison, 2017: 64; Keyik ve Erol 2019: 37-39).

19. yüzyılda ise Napolyon, Avrupa kıtasında o ana kadar geçerli olan güç dengesini tek taraflı olarak bozmuş ve kıtada büyük bir üstünlük elde etmiştir. Napolyon'un bütün kıtaya hâkim olma çabası ve uyguladığı politikalar diğer devletlerin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılanmıştır. Napolyon'un yaratmış olduğu büyük tehdide karşı devletler güçlerini birleştirip kıtada tekrar dengeyi sağlayarak Napolyon'un hâkimiyetine son vermeyi amaçlamışlardır. Napolyon ve ittifak kuvvetleri arasında geçen savaşta Napolyon kaybetmiştir ve Avrupa kıtasında egemen güç olarak yükselmesi engellenmiştir. Sonuç olarak savaş sonunda Avrupa kıtasında 100 yıl sürecek olan Avrupa Uyumu adı verilen güç dengesi dönemi başlamıştır (Pollard, 1923: 51-64). Fakat güç dengesi sabit yapıda olmayıp zaman içerisinde inişler ve çıkışlar göstermiştir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Avrupa Uyumu döneminin bittiğini ve kurulan dengenin bozulduğunu göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaş döneminin başlaması ile birlikte uluslararası sistemde denge tekrar sağlanmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca sistem güç kapasiteleri bakımından iki kutba ayrılmıştır. Bir yanda Amerika ve müttefik güçleri ile kurmuş olduğu North Atlantic Treaty Organization (NATO)

diğer yanda Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı sistemi iki kutuplu yapı haline dönüştürmüştür. Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerika'nın dış politikası Sovyetler Birliği'nden gelen askeri ve ideolojik kaynaklı tehditleri engellemek olmuştur. Amerika, Sovyetler'e karasal olarak yakın olan Avrupa'daki müttefiklerini askeri ve ekonomik açıdan desteklemiş ve Avrupa'nın Sovyetler'e karşı bütünlüğünün korunması için katkıda bulunmuştur. Amerika'nın Avrupalı müttefiklerini güçlendirmek için iş birliğine girmesi Sovyet tehdidine karşı Avrupa kıtasını güçlendirmiş ve böylelikle sistemde Sovyetler ve ABD arasında bir denge sağlanmıştır. Askeri olarak iki ülkenin nükleer güce sahip olması dış politikada caydırıcı etki yaratarak sistemde iki kutuplu güç dengesi oluşturmuştur (Keyik ve Erol, 2019: 37-39). Günümüzde ise teoride çok kutuplu gibi görünen pratikte ama Amerika'nın egemen olduğu bir sistem mevcuttur.

Güçler dengesi teorisi 16. yüzyılda teorik olarak uluslararası politikada yerini almıştır. 18. ve 19. yüzyılda zirveye ulaşmıştır (Morgenthau, 1948:137). Denge kavramı uluslararası ilişkiler alanında en önemli kavramdır. Devletlerin iç ve dış politikasında denge önemli bir araçtır. Güçler dengesi iç ve dış politikada önemli bir araç olmasının yansırı iç ve dış politika için farklı anlamlara gelmektedir. Güçler dengesi kavramı iç politikada toplumu bir arada tutan ve fikir birliği sağlayan yardımcı bir araç olarak kullanılırken, fikir birliğinin zayıf olduğu güçlü bir üst otoritenin mevcut olmadığı uluslararası ilişkiler alanında ise sistemde dengeyi ve istikrarı sağlayan, devletlerin egemenliğini garanti altına alan bir araç olarak kullanılmaktadır. Uluslararası sistemde devletlerarasında düzeni sağlayan üst otoritenin mevcut olmaması devletlerin kendi otoriteleri ve egemenlik haklarından dolayı endişe duymasına sebep olmaktadır. Devletler saldırgan ve yayılmacı güçlere karşı kendi otoritelerini ve egemenliklerini korumak için güç arayışına gitmektedirler. Gerçek olan ise sistemdeki devletlerin kendi başına güçlü olmadığıdır. Devletler kendini tehdit altında hissettiğinde popüler bir yöntem olan başka devletler ile ittifak kurma yoluna gitmektedir. İttifak kurmanın altında yatan sebep sistemde egemen ve baskın bir gücün olmasını engellemektir (Morgenthau, 1948: 126-127).

Ernest Haas, güçler dengesi teorisini; güçler dağılımı, denge, egemen, istikrar ve barış, istikrarsızlık ve savaş, güç siyaseti, evrensel tarih yasası, sistem ve rehber olmak üzere sekiz başlık altında tanımlayarak dört farklı görevi üstlendiğini ileri sürmüştür. İlk olarak güçler dengesi betimleyici (descriptive) özelliği ile uluslararası sistemdeki güç dağılımlarını tanımlamaktadır (Günümüzde Amerika sistem üzerinde egemen güç olarak varlığını

sürdürmektedir). İkinci olarak kural koyma (prescriptive) özelliği ile devletlerarasındaki ilişkilerin devamlılığını sağlamaktadır. Üçüncü olarak insan özgürlüğü gibi değerleri koruyan normatif (normative) özelliği ile ahlaki değerlerin korunmasını sağlamaktadır (Amerika'nın sıkça kullandığı ve üstünlüğünün korunmasına yardımcı olan özelliktir). Son olarak çözümsel (analytical) görevi ile uluslararası sistemin işleyişinin merkez mekanizması görevini görmektedir (Haas, 1953:442-477; Wohlforth, Kaufman ve Little 2007: 2).

Güçler dengesi sistemde iki temel fonksiyona sahiptir. Birincisi uluslararası sistemde devletlerarasında istikrar sağlamaktır. Güçler dengesi teorisi, realist teorinin uluslararası sistemin yapısının anarşi olduğu ve devletlerin temel aktörler olduğu varsayımını kabul etmektedir. Güçler dengesi teorisine göre devletler uluslararası sistemde hayatta kalmaya çalışan ve güç mücadelesi peşinde koşan aktörlerdir. Realist teoriye göre güç devletin başka bir devlete istediklerini yaptırabilme kabiliyetidir. Güçsüz devletler güçlü devletlerin karşısında onların isteklerine boyun eğen, güvenliğinden ve ulusal çıkarlarından taviz vermek zorunda olan aktörlere dönüşmektedirler. Güçlü olan devlet sisteme yön verme kabiliyetine sahip olur ve kendi kurallarını koyarak diğer devletlerin bunlara uyması için baskı yapabilir.

Dış politikanın dengesiz yapısı, uluslararası sistemin kendi kendine yardım mekanizması şeklinde hareket etmesi, devletleri güç peşinde koşan aktörler olmaya itmektedir. Düzeni sağlayacak üst bir otoriteden yoksun olan uluslararası sistemde devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorundadır. Sistemin yapısı maddi olarak kabul edildiği için askeri güç önemlidir ve güç için rekabet devletlerarasında doğal olarak gelişmektedir. Devletler açısından güç olmaksızın varlığını devam ettirmesi ve güvenliğini sağlaması imkânsızdır. Sistemde güçsüz olan devletler bir araya toplanarak koalisyon kurmaya meyillidir, böylelikle sistemde güçlü devletlere karşı güçsüz devletlerin oluşturduğu denge meydana gelmektedir. Sistemde güçler dengesinin varlığı bir devletin diğer devletlere karşı siyasi avantajlar elde etmesini engellemektedir. Güçler dengesi sistemde diğer devletlerden gelecek olan baskı ve tehditlere karşı kısıtlı güvence sağlayarak sistemdeki istikrarı devam ettirmektedir (Waltz, 1979: 120-125; Paul, 2004: 1-6).

Güçler dengesi teorisinin ikinci fonksiyonu uluslararası sistemde statükoyu korumak ve sistemde devletler üzerinde üstünlük sağlayabilecek egemen bir gücün ortaya çıkmasını engellemektir. Uluslararası sistemde egemen bir gücün ortaya çıkması devletlerin güvenliklerini ve ulusal çıkarlarını tehlikeye sokmaktadır. Askeri, ekonomi ve teknoloji

güçlü devletlerin sahip olması gereken güç unsurları olarak sayılmaktadır (Morgenthau, 1948:126). Sistemde egemen olarak yükselen güç sistemi kendi kurallarına göre yeniden şekillendirmek ister. Devletlerin bu kurallara uyması için maddi güç araçları olan ambargo, askeri müdahale, politik kısıtlamalar gibi cezalandırıcı yöntemleri kullanıp devletler üzerinde baskı yaratmaktan çekinmez. Egemen gücün amacı kendi çıkarlarına hizmet etmektir, diğer devletlerin güvenliği ve çıkarları önemli değildir (Niou & Ordeshook, 1986: 695). Uluslararası sistemde devletler, kendi egemenlik haklarına kısıtlama getirebilecek egemen bir gücün ortaya çıkmasını engellemek için birbirleri ile ittifak kurup denge politikası izlemektedirler. Güçler dengesi devletlerin güç elde etme arzularını sınırlandırarak sistemde devletlerarasında bir oyun yaratır ve oyuncuları sınırlı çıkarlarla yetinmek zorunda bırakır. Güçler dengesi, sistemdeki istikrarın ve devletlerin bağımsızlığının korunması için ön koşuldur (Waltz, 1979: 120-125).

Waltz, güçler dengesi teorisinin dengeleme metodunu iki başlık altında incelemiştir. İlk olarak, iç dengeleme (internal balancing) devletlerin kendi imkânlarıyla sistemdeki diğer devletler ile rekabet etmesidir. Devletler sahip oldukları askeri, ekonomik ve teknolojik kapasitelerini yükseltip dış politikada rasyonel stratejiler oluşturarak, güçlenmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle sistem içerisindeki devletler eşit olarak güç artışı yaşadığı için güç dengesi bozulmamış olacaktır. İkinci olarak dış dengeleme (external balancing) durumunda ise uluslararası sistemde bir devletin diğer devletlerden daha güçlü pozisyona gelmesi halinde diğer devletler kendi kapasitelerini artırmaktan ziyade iş birliğine gidip güçlenen devlete karşı ittifak kurup sistemdeki dengeyi tekrar sağlarlar. Waltz'a göre güçler dengesi teorisi bir mikro teoridir ve daha çok ekonomik teoriler gibi işlev göstermektedir. Sistem, içerisindeki devletlerin birbirleriyle olan etkileşiminin sonuçları ve davranışları üzerinden şekillenmektedir. Sistemin yapısı kendi kendine yardım olduğu için devletler tehlikeye açık ve korunmasızdır. Böylelikle istenmeyen sonuçlarla karşılaşma korkusu devletleri denge kurmaya meyilli hale getirmektedir. Devletlerin temel amacı, dengeye sırtını dayayarak sistemde çeşitliliğin ve istikrarın devam etmesini sağlamaktır (Waltz, 1979: 167-168).

Morgenthau, uluslararası sistemde denge sağlanması için güçler dengesi teorisinin kullandığı araçlardan bahsetmektedir. İlk olarak güçler dengesi böl ve yönet taktiğini kullanmaktadır. Bu yöntem rakipleri güçsüz tutmak için bölmek ve bölünmüş halde kalmasını sağlamak stratejisi üzerine kurulmuştur. Geçmişten günümüze birçok devlet

tarafından kullanılmıştır. Fransa, Avrupa kıtasındaki en büyük rakiplerinden birisi olan Almanya'nın küçük prenslikler halinde kalıp birleşmemesine yönelik stratejiler izlemiştir. Aynı şekilde Sovyetler hükümeti, karşısında bütünleşik bir Avrupa görmekten ziyade parçalı devletler halinde Avrupa görmeye yönelik stratejiler izlemiştir. Parçalı yapılar halinde bulunan devletler bütünleşmiş bir devletten daha az tehdit oluşturmaktadır. Böl ve yönet stratejisinin ikinci ayağı bir devleti güçsüz kılmak için devletin içerisinde yer alan farklı milletlerin farklılıklarını gün yüzüne çıkaracak politikalar izleyerek devlet içerisindeki siyasi birliğe zarar verip ayrışmalarını sağlamaktır. Karşısında güçlü bir rakip görmekten ziyade toplumsal güvenliği tehlikeye girmiş iç politikasında istikrarı olmayan güçsüz bir rakip görme amacı güden bir stratejidir.

İkinci araç toprak paylaşımıdır (compensation). 18. ve 19. yüzyılda savaş sonundaki toprak paylaşımı sistemde dengeyi sağlayan araç olarak görülmüştür. 1713 yılında İspanya Veraset Savaşları sonucunda yapılan Utrecht Antlaşması toprak tazminatı yoluyla güç dengesini sağlamaya yönelik ilk antlaşma olmuştur. Savaşın galip taraflarından olan Habsburg ve Bourbon Hanedanları İspanya'nın Avrupa'daki sömürgelerini paylaşmıştır. Böylelikle İspanya gücünü yitirmiş ve güç dengesi tekrardan sağlanmıştır. Polonya, tarihinde 1772, 1793 ve 1795 olmak üzere üç kez toprak paylaşımına maruz kalmıştır. Dönemin güçlü devletleri Avusturya, Prusya ve Rusya arasında Polonya toprakları üzerinde anlaşmazlıklar mevcuttu. Hangi devlet Polonya topraklarına sahipse güç dengesi bu devletten yana çalışmaktaydı. Dengenin tekrar sağlanması için Polonya topraklarının bu üç devlet arasında paylaşılmasına karar verilmiştir. Fakat bu yöntem dönemin şartları ve uluslararası hukuk göz önüne alındığında 21. yüzyılda kullanılmamaktadır.

Güçler dengesi teorisinin kullandığı üçüncü araç silahlanmadır (armaments). Devletlerin sistemdeki dengeyi kurmak ve mevcut dengenin devamlılığını sağlamak için sıkça başvurdukları bir yöntemdir. Sistemde bir güvensizlik ortamı mevcuttur. Devletler kendi güvenliklerini sağlamak ve sistemdeki diğer aktörlerden gelen tehdide karşı önlem almak için silahlanma yoluyla denge kurmayı amaçlamaktadır. Fakat devletlerarasındaki silahlanma yarışı devletlerin ekonomisini kötüleştirmektedir ve kötü ekonominin sebep olduğu koşullar iç istikrara zarar verip güvensiz bir ortam yaratmaktadır. Silahlanma yarışı istikrarsız ve dinamik bir araçtır. Tarihten örnek verilecek olunursa Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Britanya arasındaki donanma yarışı Fransa ve Almanya arasındaki ordu rekabeti karşılıklı silah dengesini korumak için verilen çabaların sonucudur.

Morgenthau ve birçok düşünür silahlanma yarışının uzun vadede maliyet açısından zorlayıcı ve kontrol edilemez bir boyut yaratacağını düşünmektedir. Bu sebepten dolayı silahsızlanma (disarmament) seçeneğinin de devletlerarasında denge unsuru yaratabileceği düşünülmektedir. Fakat günümüzde silahlanma rekabetinin yoğun bir şekilde devam etmesi ve kitle imha silahları gibi öldürme kapasitelerinin yükselmesi, sistemde şüphe ve derin bir güvensizlik ortamı yaratarak silahsızlanma seçeneğini zorlaştırmıştır. 1922'deki Washington Deniz Antlaşması; İngiltere, ABD, Japonya, Fransa, İtalya arasında yapılan deniz silahlarının orantılı olarak azaltılması ve sınırlandırılması hususunda yapılan bir antlaşmadır ve silahsızlanma dengesine verilebilecek en önemli örnektir.

Morgenthau'nun güç dengesi için ileriye sürdüğü dördüncü araç ittifak kurmaktır. Çok kutuplu sistemde devletlerarasında ittifak kurmak güç dengesini devam ettirip egemen bir gücün ortaya çıkmasını engellemek için en çok tercih edilen araçtır. İttifak yöntemleri şu şekilde açıklanabilir; sistemde A devleti dominanttır ve daha az güçlü olan B, C, D devletleri A devletine karşı ittifak kurup sistemde dengeyi tekrar sağlamayı amaçlamaktadırlar. İkinci seçenekte devletler birbirlerine karşı kümelenmektedirler. A,B,C ve D,E,F devletleri kendi aralarında ittifak kurup birbirleri üzerinde üstünlük sağlama amacıyla yayılmacı politikalar izleyebilmektedir. Sistemde çok karşılaşılan bir ittifak yöntemidir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı boyunca bir yanda İtilaf Devletleri bir yanda İttifak Devletleri birbirlerine karşı kümelenmiş ve yayılmacı politika izlemişlerdir (Morgenthau, 1948: 129-142).

Güçler dengesi teorisi içerisinde üç tür dengeleme seçeneği barındırmaktadır. İlk olarak sert dengeleme (hard balancing) devletlerarasındaki rekabete yoğunlaşır. Bu durumda devletler rakiplerinden daha güçlü olabilmek için stratejilerini geliştirip askeri kapasitelerini artırma ve yeni ittifaklar kurma eğilimine gitmektedirler. Kurulan ittifaklar askeri boyuttadır ve devletler güçlerini rakip olarak gördükleri devletler ile kıyaslayarak ölçmektedirler. Realist ve neorealist teori genel olarak sert dengeleme üzerinde durmaktadır. İkinci olarak yumuşak dengeleme (soft balancing) seçeneğinde ise devletler askeri güçle rekabetten ziyade diplomatik ve ekonomik iş birliğini tercih etmektedir. Askeri iş birliği sınırlı boyuttadır. Sert dengelemede olduğu gibi sürekli olarak askeri gücü artırmaya gerek yoktur. Gerekli zaman güç ve ittifak arayışına gidilmelidir. Sonuncu dengeleme metodu ise asimetrik dengeleme (asymmetric balancing)'dir. Bu dengeleme türünde devletler, devlet dışı aktörleri kullanarak rakipleri ile direk savaşmak yerine, gizli ya da açıktan, devlet dışı

aktörleri destekleyerek rakip devlete karşı dengeleme sağlamaktadır. Devletler; terör örgütleri, çok uluslu şirketler, uluslararası şirketler gibi devlet dışı aktörleri ulusal çıkarlarına ulaşmakta araç olarak kullanmaktadır (Paul, 2004: 3).

Uluslararası sistem güç kapasiteleri bakımından tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu olmak üzere kutuplara ayrılmaktadır. Güçler dengesi teorisinin hangi kutup yapısında daha işlevsel olduğu üzerine tartışmalar devam etmektedir. Tek kutuplu sistem bir egemen gücün ortaya çıktığı ve diğer devletler üzerinde baskı gücüne sahip olduğu sistem yapısıdır. Waltz, tek kutuplu sistemin istikrarsız olduğunu diğer devletlerin egemen güce karşı ittifak kurma eğiliminde olacağını ileri sürmektedir. Fakat günümüzde Amerika'nın egemen olduğu dünyada devletler Amerika'ya karşı koalisyon kurma eğiliminde bulunmamaktadır. Worfth ise sistemdeki egemen gücün karşısına çıkmanın maliyetli ve tehlikeli olduğunu bu sebepten ötürü devletlerin dengelemekten ziyade peşine takılma (bandwogin) stratejisini takip ettiğini ileri sürmektedir. İki kutuplu yapı sistemdeki güç kapasitelerinin iki devletin lehine çalıştığı yapıdır. Sistemde iki süper güç mevcuttur. Waltz, iki kutuplu sistemi daha istikrarlı bulmaktadır. Sistemin egemen güçleri arasındaki yarış ve nükleer gücün varlığı savaş ihtimalini en aza indirmektedir. Egemen güçlerin etki alanları belirlidir, dış politikalarında daha temkinli davranırlar ve ulusal çıkarlar belirli çerçevede şekillendiği için sistem daha istikrarlı görünmektedir (Gürsoy, 2004: 20-30). Çok kutuplu sistem güç kapasiteleri bakımından egemen bir gücün bulunmadığı sistem yapısıdır. Deutch ve Singer çok kutuplu sistemi daha istikrarlı bulmaktadır. Egemen gücün yokluğu sistemde belirsiz bir ortam oluşturmakta ve belirsizlik devletler üzerinde olumsuzdan ziyade olumlu etkiler yaratmaktadır. Devletler üzerinde baskı kuracak bir egemen olmadığı için devletlerin hareket kabiliyet alanları genişlemektedir. Deutch ve Singer sistemin yapısını daha esnek ve aktörlerin seçeneklerinin çok olması şeklinde değerlendirmektedir. Waltz, farklı bir görüş ileri sürüp çok kutuplu sistemdeki belirsizliğin devletlerarasında güvensiz bir ortam yarattığını düşünmektedir. Devletlerin kurdukları ittifaklar ve güç kapasiteleri sabit yapıda değildir. Devletler birbirlerinin niyetleri üzerinde şüphe etmektedir ve devletlerin eylemlerinin yanlış anlaşılabilme potansiyeline sahip olması çok kutuplu sistemde savaşı kaçınılmaz hale getirmektedir (Deutch & Singer, 1964: 390-406).

Kaufman, Little ve Wohlforth güçler dengesinin devamlılığını sağlayan üç faktör öne sürmüştür. İlk olarak güçler dengesinin devamlılığı için sisteme yeni aktörler girmeli ve sistem aktör sayısı bakımından genişlemelidir. Sisteme yeni güçlerin girmesi sistemde

denge'nin devamlılığı konusunda etkili olmaktadır. İkinci olarak, bazı İnşacı ve İngiliz Okulu teorisyenleri kimliklerin ve uluslararası normların, sistemde denge sağlamak için araç olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Robert Jackson'ın verdiği örnek, sömürge altında yaşayan uluslara self determinasyon hakkının tanınmasıyla birlikte Avrupalı devletlerin sömürgeleri altında yaşayanlar kendi devletlerini kurup sistemde yeni aktörler olarak belirmiştir. Sisteme yeni devletlerin girmesiyle sistem genişlemiş ve Avrupa'nın sahip olduğu sömürge krallığı dağılmıştır. Avrupa'nın sömürge egemenliği sayesinde sahip olduğu büyük gücünün sona ermesiyle sistemde devletler arasında daha makul bir denge sağlanmıştır. Son olarak hükümet tipleri de güç dengesinin devamlılığı sürecinde etkili faktördür. Antik dünyada kraliyet otokrasisi baskın yönetim şekli olmasına rağmen, Roma İmparatorluğu demokrasi ve oligarşi ile yönetilen Yunan şehirleri ve daha az demokratik olan Hindistan Devleti gibi farklı yönetim şekilleri de mevcuttur. Yönetim şekillerinin farklılığı kısıtlı örnekler ile sınırlı olsa da uluslararası sistemin yapısına etki etmiştir. Daha demokratik Yunan şehir devletleri büyük emperyalist güçler karşısında güç dengesi kurmasa bile yayılcı komşular ve şehir devletleri arasında güç dengesi kurmuştur (Little, & Wohlforth, 2007: 11-12).

Chatterje'e göre sistemdeki güç dengesinin devamlılığı için güç belli bir kesimde yoğunlaşmamalı dağınık halde bulunmalıdır. Devletlerin kararları ideolojik, ekonomik ya da diğer faktörlerden ziyade güç odaklı olmalıdır. Ek olarak savaşların devletlerin ulusal bütçelerine zarar verecek şekilde maliyetli olması caydırıcı bir etki yaratırken savaş tehdidi riskini en aza indirmektedir. Son olarak devletlerin talepleri sistemin yapısıyla uyumlu olduğu sürece sistemde istikrar sağlanacaktır ve güç dengesi sistemi etkin olarak çalışmaya devam edecektir (Charterjee, 1975: 75).

Güçler dengesi birçok teorisyen ve teori tarafından eleştirilen bir teoridir. Morgenthau, güçler dengesi teorisinin zayıf yönlerini belirsizlik, gerçek dışılık, yetersizlik olarak üç başlık altında anlatmıştır. Ülkelerin sahip oldukları toprak, silah, nüfus, teknoloji gibi dinamik yapıları güç unsurları zaman içerisinde değişime uğrayabilir. Ulusal gücün doğasında değişim olması belirsizliğin en büyük sebebidir. Uluslararası sistemin yapısına bakıldığında devletler her zaman aynı şartlar altında hareket etmez ve ulusal çıkarlarını korumak için dış politikasında değişiklik yapabilirler. Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın tarafsızlığını ilan etmesine rağmen itilaf devletlerinin yanında yer alması örnek olarak gösterilebilir.

17. ve 18. yy'da güçler dengesi politikaları modern devlet sisteminin ve bağımsız devletlerin korunması görevini üstelenmiştir. Fakat 18. yy'da Avrupa kıtasında güç dengesinin sağlanıp Avrupa Uyum dönemine geçilmesine rağmen kurulan güç dengesinin sürekliliği sağlanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması dengeyi bozmuştur ve güç dengesi politikasının yetersizliğini göstermiştir. Uluslararası sistemin dinamik yapısı göz önüne alındığında farklı dönemler yaşanmaktadır. Sistem, içinde bulunduğu döneme göre şartlarını yeniden şekillendirmektedir. Güçler dengesi teorisi değişen şartlara uyum konusunda yetersiz kalmıştır (Morgenthau, 1948: 21,24).

Sonuç olarak güçler dengesi teorisi realizmin alt teorisi olarak görülmektedir. Teoriler sistemdeki devletlerin davranışlarının altında yatan sebeplerin nedenlerine yönelik varsayımlar ileri sürmektedir. Güçler dengesi teorisi devletleri iş birliğine iten temel faktörlerin neler olduğu üzerinde durmaktadır. Uluslararası politikada devletleri iş birliğine iten faktörlerin başında diğer devletlerden gelen tehdide karşı güvenliğini sağlamak ve güç elde etmek arzusu gelmektedir. Güç dengesi politikasının sistemdeki devletlere sağladığı faydalar mevcuttur ve sağladığı faydalar denge politikasını devletler için vazgeçilmez hale getirmektedir. Uluslararası politikada devletler egemenlik bakımından eşittir fakat kapasiteleri bakımından eşit değildir. Kapasitelerin eşit olmadığı uluslararası sistemde devletler dışarıdan gelen tehditlere karşı önlem almak, karşılıklı güvenlik çıkarlarını korumak, güçlerini artırmak ve mevcudiyetini devam ettirmek için diğer devletlerle iş birliğine gitmektedirler. Devletlerarasındaki iş birliği güçler dengesi teorisi çerçevesinde incelendiği için vazgeçilmez bir teoridir (Waltz,1979: 32; Kaufman, Little, & Wohlforth, 2007: 1-10).

1.3. Tehdit Dengesi Teorisi

Dünya tarihine bakıldığında, her zaman iyi ilişkileri olmayan ülkelerin (kanlı savaşlar vermiş olsa bile ortak bir tehdit karşısında hızlı bir şekilde güçlü ittifaklar kurabildiği görünmektedir. Örneğin, Fransa ve İngiltere yüzyıllarca savaşmış olmalarına rağmen II. Dünya Savaşı'nda hızlı bir şekilde ittifak kurmuşlardır. Bunun sebebi uluslararası politikada yıllardır önemli bir soru olmuştur. Bu soruya popüler bir cevap da tehdit dengesi teorisi tarafından verilmiştir. Tehdit dengesi teorisi güç dengesi kavramının Stephan Walt tarafından 1985'de tekrar yorumlanması ile ortaya çıkmıştır. Walt'ın *Origins of Alliances* adlı kitabında geliştirilen teori, ulusların algılanan bir tehdide karşı ittifaklar oluşturmasının

nedenlerini açıklamaktadır. Tehdit dengesi teorisi devletlerin dünyadaki davranışlarını açıklamaya yardımcı bir fikirdir.

Güç dengesi ve tehdit dengesi teorileri temelde dengeleme (balancing) kavramına dayanmaktadır. Denge uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını belirleyen bir faktördür. Devletler sistemde birbirlerini ittifakla ya da askeri güçle dengelemeye çalışmaktadırlar. Güç dengesi ve tehdit dengesi teorileri amaç olarak birbirinden farklı olmamakla birlikte dengeleme araçları bakımından farklıdırlar. Amaç olarak iki teoride de devletler birbirlerini uluslararası sistemde bir terazinin iki kolu gibi dengede tutmak istemektedirler. Güçler dengesi teorisi gücünü artıran devlete karşı dengeleme üzerinde dururken tehdit dengesi teorisi ortak bir tehdide karşı ittifak kurma ve dengeleme üzerinde durmaktadır.

Uluslararası sistemde her zaman güçlü ve zayıf devletler olmuştur. Sadece zayıf devletler değil güçlü devletler de ittifak yapmaktadırlar. İttifaklar devletler tarafından tehdit unsurlarının boyutu ve derecesinin değerlendirilmesi ile yapılmaktadır. Tehdit unsuru ittifak kurma sürecindeki en önemli faktördür. Stephen Walt'a göre devletler kendi güvenliklerini algılanan bir tehdit ile ilişkilendirip bu tehdidi uluslararası ilişkilerde ittifak yoluyla dengelemeye çalışmaktadır. Walt'a göre algılanan tehdidi tanımlayan dört unsur vardır. Bunlar güç, coğrafi yakınlık, saldırı kabiliyeti ve saldırı niyetidir. Temel olarak ne kadar güçlü, ne kadar yakın, ne kadar askeri gücü var veya saldırgan davranıyor mu gibi sorular devletlerin oluşturduğu tehdidi değerlendirmek için kullandıkları ölçütlerdir.

Walt'ın algılanan tehdidi tanımlamak için öne sürdüğü dört unsurun detaylı olarak açıklanması ile devletlerin tehdidi nasıl algıladıkları anlaşılabilir. İlk faktör olan güç faktörü (aggregate power) devletlerin sahip olduğu güç unsurlarının diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması üzerinde durmaktadır. Devletlerin sahip olduğu askeri kapasitesi, nüfus gücü, sanayisi ve teknolojik kabiliyeti gibi unsurlar bir araya geldiğinde devleti uluslararası sistemdeki diğer devletlere kıyasla güçlü kılar. Uluslararası sistemde bu unsurlara sahip olan devlet diğer devletlere karşı üstün bir konumda olur ve bu sahip olduğu konum güçsüz olan devletlere karşı bir tehdit oluşturabilir. İkinci faktör devletin diğer devletler ile olan coğrafi yakınlığıdır (proximity). Devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini belirleyen önemli bir faktör de coğrafi yakınlıktır. Temelde bir devlet diğerine ne kadar yakınsa aynı derecede büyük bir tehdit, ne kadar uzaksa aynı derecede tehdit değildir. Coğrafi yakınlık faktörü yakındaki devletlerin uzakta olan devletlerden daha büyük bir tehdit olduğunu kabul

etmektedir. Bir devlet için sınır komşuları veya coğrafi olarak yakın olan bir devletten gelen tehditle coğrafi olarak mesafenin uzak olduğu devletten gelen tehdidin boyutu aynı değildir. Coğrafi yakınlık devletlerin dış politikasını etkilemektedir. Birçok devlet coğrafi olarak yakın olduğu devletlerle barış içinde politika yürütmeyi amaçlamaktadır. Çünkü onlardan gelebilecek herhangi bir tehdit diğer devletlerden gelenden daha güçlü boyutta olacaktır. Gelişen teknoloji ile günümüzde ilişkiler sınırları aşmış ve her devlet birbiri için bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır ancak coğrafi yakınlık hala önemini korumaktadır. Sınır veya coğrafi olarak yakın devletler hem tehdit olabilir hem de ortak bir tehdit karşısında ittifak olabilir. Örneğin Türkiye'nin nükleer güç sahibi olmak için çalışmalarında bulunması konusunda öne sürdüğü neden komşu devletleri olan İran ve İsrail'in nükleer güce sahip olup güvenliği için tehdit oluşturmasıdır. Bu örnek gösteriyor ki coğrafi yakınlık iç ve dış politikayı ve tehdit algısını belirleyen bir faktördür.

Üçüncü faktör ise devletler için uluslararası sistemde önemli bir faktör olan saldırı kabiliyetidir (offensive capability). Saldırı kabiliyeti ve güç faktörü aynı değildir. Saldırı kabiliyeti bir devletin başka bir devletin egemenliğini veya toprak bütünlüğünü tehdit etme kabiliyetidir. Güç ve coğrafi yakınlık faktörü saldırı kabiliyeti ile yakından ilişkilidir. Bu iki faktör saldırı kapasitesini yükselten önemli etkenlerdir. Komşu ya da coğrafi olarak yakın olan güçlü bir devlet sahip olduğu yüksek saldırı kapasitesi ile yakın coğrafyadaki diğer devletler için potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Gücsüz devletler güçlü olana karşı direnmek için ittifak kurma eğiliminde bulunabilirler. Coğrafi olarak yakın olmasa bile, güçlü bir devletin saldırı kabiliyeti bu devletten gücsüz olan diğer devletleri olası saldırıya karşı ittifak yapmaya yönlendirmektedir. Algılanan tehdit ve tehdidi dengelemek için ittifak kurmak uluslararası sistemde popüler bir yöntemdir. Gücsüz olan bir devlet için uluslararası sistemde ittifak yapma seçeneği güçlü olandan gelebilecek tehditlere karşı bir savunma yöntemidir. Devletlerin saldırı kapasitelerinin yüksek olması ittifak kurmak için itici bir güçtür.

Son faktör ise diğer devletlerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğüne karşı saldırgan niyete (offensive intention) sahip olduğu ya da olmadığıdır. Bu faktör diğer üç faktörü etkileyen ve tehdit baskısı yaratan unsurdur. Çünkü bir devlet askeri ve teknolojik olarak diğer devletlerden daha güçlü olabilir, coğrafi olarak yakın olabilir, saldırı kapasitesi bakımından üstün olabilir. Ancak en önemlisi bu unsurlara sahip olan devletin diğer devletlerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı saldırı niyetine sahip olup

olmadığıdır. Eğer güçlü bir devlet güçsüz olanların toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı açıkça bir tehdit oluşturuyorsa bu durum güçsüz olan devletleri ittifak kurmaya yönlendirebilir (Walt, 1987: 12,32).

1.4. Külli Denge Teorisi

Dünya üzerinde birçok ülke ve insan Üçüncü dünya ülkelerinin bir parçasıdır ancak üçüncü dünya ülkelerinin dış politikası ve kurdukları ittifaklar henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Güçler dengesi ve tehdit dengesi teorilerinin varsayımlarına bakıldığında uluslararası sistemdeki dengenin ayırım gözetmeksizin bütün devletler için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Ancak güçler dengesi ve tehdit dengesi teorilerinin göz ardı ettiği durum sistem içerisinde yer alan devletlerin eşit şartlara sahip olmadığı gerçeğidir. Bu eksikliği gidermek ve üçüncü dünya ülkelerinin dış politikasını daha doğru analiz edebilmek için Steven R. David 1991 yılında yayınladığı *Explaining Third World Alignment* adlı makalesi ile **Külli Denge Teorisi (Omnibalancing Theory)**'ni uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırmıştır. David, güçler dengesi teorisinin çok köklü bir teori olduğunu ancak Soğuk Savaş dönemi boyunca üçüncü dünya ülkelerinin dış politika kararlarını ve kurmuş olduğu ittifakların altında yatan sebepleri analiz etmekte yetersiz olduğunu vurgulamıştır (David, 1991: 233).

Külli denge teorisi güçler dengesi teorisi ile birçok noktada aynı görüşü paylaşarak realizmin temel varsayımlarının üzerine inşa edilmiş bir teoridir. Külli denge teorisi, uluslararası politikanın güç, çıkar ve rasyonellik üzerine kurulduğunu kabul etmektedir. Denge teorileri (güç, tehdit, külli) uluslararası sistemin yapısının anarşi olduğu, hayatta kalmanın en önemli amaç olduğu, çıkarların çatışmalara sebep olduğu ve güç kullanımının her daim seçenek olduğu konusunda hemfikirlerdir. Külli denge teorisi realist teorisinin temel öğretilerinden olan toplum gibi politikanın kökeninde insan doğasında yatan nesnel kanunlara dayandığı varsayımını kabul etmektedir. David'e göre üçüncü dünya ülkelerinde dış politikada önemli bir faktör olan liderlerin hayatta kalma arzusu insan doğasından kaynaklanmaktadır.

Güçler dengesi teorisi liderlerin kendinden ziyade devletin çıkarlarını koruyan, tehditle karşı karşıya kaldığında rasyonel kararlar verip ittifak kuran aktörler olmasını beklemektedir. Temel olarak güçler dengesi teorisi doğru bir yaklaşımdır; üçüncü dünya ülkeleri liderleri ve diğer devlet liderleri tehlike ile karşı karşıya kaldıklarında ittifak kurma

eğilimine gidecekleridir. Fakat üçüncü dünya ülkeleri için teorinin geliştirilmesi gerekmektedir. Güçler dengesi teorisi 18. ve 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin kurdukları ittifakları açıklama hususunda doğruluğu kabul edilen varsayımlarda bulunmuştur ancak Soğuk Savaş Dönemi boyunca üçüncü dünya ülkelerinin kurdukları ittifakları analiz etme hususunda yetersiz kalmıştır. Külli denge teorisi üçüncü dünya ülkelerinin ittifaklarının açıklanması eksikliğini gidermek adına ortaya çıkmıştır.

Güçler dengesi teorisine göre devletler karakteristik yapısına uygun olarak diğer devletler ile ittifaka meyillidir. Sistemde devletin güvenliğini tehdit eden bir egemen güç veya koalisyon ortaya çıktığında diğer devletler ile ittifak kurulmalıdır. Ancak güçler dengesi teorisinde devletin güvenliğine yönelik tehdit devletler düzeyinde olup devlet dışı tehditler göz ardı edilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde ise ittifak kurma ve taraf seçme süreci daha farklı boyuttadır. Külli denge teorisi üçüncü dünya ülkelerinde sadece dış tehditlerin değil iç tehditlerin de ittifak kurma sürecinde etkili olduğunu savunmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinin istikrarsız, tehlikeli karakteristik yapısının ölümcül sonuçlara sebep olması iç ve dış politikanın üzerinde etki etmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde liderin hayatına devam edebilmesi için hem dış tehditler hem de iç tehditleri dengelemesi gerekmektedir. İttifak seçimlerindeki en önemli faktör liderin iktidarda kalmasını sağlamaktır (David, 1991: 236-240). Üçüncü dünya liderleri kendi çıkarlarını devlet çıkarlarının önünde tutmaktadır. Külli denge teorisinin lider faktörü üzerinde durmasının sebebi üçüncü dünya ülkeleri liderlerinin güçsüz ve meşruluğu sorgulanan pozisyonlarının politikayı etkilemesidir. İç ve dış politikada tehdit oranı yüksektir.

David güçler dengesi teorisini dünya üzerindeki bütün devletlerin dış politika kararlarını analiz etmekte yetersiz olarak görmektedir ve teorinin eksikliklerini gidermek için Külli denge teorisini üçüncü dünya ülkelerine uygulanabilir bir teori olarak geliştirmiştir. Külli denge teorisi üç farklı noktada realist teoriden ayrılmaktadır. İlk olarak Külli denge teorisine göre tehditlere karşı tek seçenek dengeleme politikası değildir, üçüncü dünya ülkeleri liderleri tehditle veya güçle karşı karşıya kaldıklarında yatıştırma (*appeasement*) politikasına başvurabilirler. Liderler tehdidi birinci ve ikinci derece olmak üzere tanımlar ve ikinci derece olarak gördüğü tehditle anlaşma yoluna giderek bütün gücünü birinci derece olarak gördüğü tehdide odaklanmaktadır. David'in makalesinde verdiği örnek; Birinci Dünya Savaşı'nda düşman olan Sovyetler Birliği ve Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sına karşı birlikte savaşmalarıdır. İkinci olarak güçler

dengesi teorisi sadece dış tehditler ve kabiliyetlerle alakalı olarak çalışmaktadır. Teorinin bu yaklaşımı genişletilmelidir, dış tehditlerin yanında iç tehditlere de odaklanılmalıdır. Güçler dengesi teorisi ittifakları değerlendirirken sadece dış devletlerden gelen tehditleri varsaydığı için yapılan analizler devlet seviyesinde kalmakta ve iç politika göz ardı edilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde ise karar verme sürecinde iç politika ve liderin etkisi önemli bir faktördür, bu nedenle lider seviyesinde yapılan değerlendirmeler daha doğru tespitlere yönlendirecektir. Üçüncü olarak realist teorinin önemli düşünürlerinden olan Waltz ve Morgenthau ulusal çıkarların korunmasında devleti tek yetkili kurum olarak görmektedir. Külli denge teorisine göre üçüncü dünya ülkelerinde sadece ulusal çıkarlar değil liderin hayatını devam ettirmesini sağlayacak olan bireysel çıkarlar da karar verme sürecinde önemli faktörlerdir. Üçüncü dünya ülkelerinde liderler sadece dış tehditlerle mücadele etmez, hem dış hem de iç tehditlerin dengelenmesi liderlerin gücü elinde tutmasını sağlamaktadır. Liderlerin pozisyonlarını koruma içgüdüleri buldukları coğrafyanın karakteristik yapısı dikkate alındığında rasyonel bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde liderlerin iktidarı kaybetmesi hayatını kaybetmesiyle eş değer olduğu için fiziki ve politik olarak hayatta kalmak temel amaçtır.

İttifak kurma sürecinde güçler dengesi ve külli denge teorileri farklı sorulara odaklanmaktadır. Güçler dengesi teorisi; Bu politika devletin gücünü nasıl etkiler? sorusuna odaklanırken külli denge teorisi; Bu politika uygulanırsa iktidarda kalma ihtimalim nedir? sorusuna odaklanmaktadır. Başka bir deyişle güçler dengesi teorisi hangi devlet beni diğer devletlerden gelen tehdiye karşı korur sorusuna cevap ararken külli denge teorisi hangi dış güç beni iç ve dış tehditlerden koruyup iktidarda kalmama yardımcı olur sorusuna cevap aramaktadır. Külli denge teorisi, güçler dengesi teorisinin tersine üçüncü dünya ülkelerinin kurdukları ittifakı anlatırken iç ve dış tehditleri bir arada düşünerek daha geniş bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Sonuç olarak güçler dengesi teorisi uluslararası sistemdeki devletlerin başka bir devletten gelen tehdiye karşı diğer devletler ile ittifak arayışına gidip tehdidi dengelemesini incelerken, külli denge teorisi ise liderlerin kendi pozisyonlarını koruması için iç ve dış tehditleri dengeleyip, mevcudiyetini devam ettiren güç ile ittifaka girmesini incelemektedir (David, 1991: 237-240).

Danielle Beswick, külli denge teorisini iyileştirmek için katkıda bulunmuştur. İlk olarak Beswick külli denge teorisinin Soğuk Savaş dönemiyle sınırlı kaldığını düşünmektedir. David'in seçtiği örnekler Soğuk Savaşın iki kutuplu yapısının mevcut

olduğu ortamda olduğu için teorinin anlatım gücünü kısıtlamaktadır. Külli denge teorisi gelişmekte olan ülkelerin dış politikalarını analiz ederken kullanılmaktadır fakat çağdaş uluslararası sistemin yapısına entegre edilmesi gerekmektedir. Beswick, külli denge teorisinin liderlerin hayat mücadelesi ve liderlere yönelik tehditlere odaklandığını oysaki terör ile mücadele, demokratikleşme gibi çağdaş sistemin yeni gündemlerini de içermesi gerektiğini düşünmektedir. İkinci olarak David'in makalesine göre üçüncü dünya terimi Soğuk Savaş dönemine ait olan bir terim gibi yansıtılmaktadır. Ancak Ortadoğu konusunda çalışan birçok akademisyen külli denge teorisini kullanmaktadır. Ortadoğu'nun karakteristik yapısı Suriye, Sudi Arabistan, Kürt hareketi gibi konular külli denge teorisini Ortadoğu için uygulanabilir hale getirmektedir. Üçüncü olarak Beswick üçüncü dünyadaki lider pozisyonuna yönelik tehdidin boyutunda değişimler olduğunu ve külli denge teorisinin tehdit algısını yenilemesi gerektiğini düşünmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan demokratikleşme hareketleriyle birlikte rakip güçlerin iktidarı değiştirmede zorlayıcı metotların yerine seçim yoluna gittiklerini söylemektedir. Fakat devlet içerisindeki muhalif silahlı grupların silahlı örgütlerle bağlantısı hala devam etmektedir. Ayrıca dış tehditlerin uzak ülkelere ziyade sınır komşusu ülkelere gelme olasılığı daha yüksektir. Son olarak Beswick David'in üçüncü dünya ülkelerinin liderlerinin zayıflığı ve meşruluğu sorgulanmaktadır varsayımına karşı çıkmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinde demokrasi ve kurumlarının yerleşmeye başlaması sayesinde liderler zorla indirilmekten ziyade özel sektörün desteği, kalkınma hareketleri ve hükümet reformlarıyla iktidarda kalabileceğini ileri sürmektedir (Beswick, 2011).

Üçüncü dünya ülkeleri terimi ilk olarak Soğuk Savaş boyunca ABD önderliğinde NATO ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) önderliğindeki Varşova Pakti arasında iki kutuplu sistemin yaşandığı dünyada her iki gruba da katılmayan ülkeleri nitelemek için kullanılmıştır. Fakat deyim daha sonra farklı anlamlar kazanmaya başlayarak az gelişmiş olan ya da gelişmekte olan Asya, Afrika, Latin Amerika ülkelerini de kapsamıştır (Sönmezoğlu, 2000: 297). Bu çalışmada üçüncü dünya ülkeleri gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak kabul edilmiştir. Üçüncü dünya ülkeleri incelendiğinde külli denge teorisinin ittifakları analiz etmekteki başarısı daha iyi anlaşılmaktadır.

Uluslararası sistemde devletlerin genel özelliklerine baktığımızda ekonomik, politik, siyasi ve kültürel yönden iç ve dış dinamikleri farklılık göstermektedir. Sistem içerisindeki devletler aynı şartlar altında gelişmemiştir. Üçüncü dünya ülkelerini karakteristik açıdan

batı devletlerinden ayıran özellikleri vardır. Batı devletleri devletleşme sürecini yüzyıllar önce tamamlamış, devletin kurumları tam anlamıyla oturmuştur.

Devletlerin uluslararası sistemin bir parçası olabilmesi için ulus inşası ve devletleşme sürecini tamamlaması gerekmektedir. Ancak üçüncü dünya ülkeleri devletleşme sürecini henüz tamamlamadığı için sisteme uyum sorunları yaşamaktadır. Batı devletleri geçen yüzyıllarda toplumu bir arada tutan kimliklerin inşasındaki zorlu süreci tamamlamıştır fakat üçüncü dünya ülkeleri yeni kurulma aşamasında oldukları için ulus inşa süreci ve toplumu bir arada tutan ortak bir kimliğin oluşturulması sürecinin zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Ortak kimliğin inşa süreci, ulusal birliğin henüz tam olarak sağlanamamış olması durumu üçüncü dünya ülkelerinin iç ve dış politikası üzerinde baskı yaratmaktadır. Üçüncü dünya ülkeleri ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Üçüncü dünya ülkelerinin uzun süreler boyunca başka devletlerin kolonisi olarak yaşaması zaman içinde ülkelerin kimliklerini ve karakterlerini etkilemiştir. Sürecin çok taze olması ve ulusal kimliğin inşa edilememesi üçüncü dünya ülkelerinde güvenlik çıkmazı sorunun yaşanmasına sebep olmaktadır. Güvenlik çıkmazı sorunu üçüncü dünya ülkelerinin iç ve dış politikasını kırılganlaştırırken istikrarsız, yetersiz ve güvensiz bir devlet yapısına sebep olmaktadır (Ayoop,1995: 82.).

Gelişmiş ülkelerde demokrasi kurumları yerleştiği için istikrarlı bir iç politika görülmektedir. Hükümet değişikliği darbe gibi zorlayıcı yöntemlerden ziyade demokrasinin aracı olan seçimlerle gerçekleşmektedir. İç politikada güvensizlik ve istikrarsızlık yaratacak olan isyancı gruplara, terör örgütlerine ve bombalı eylemlere pek rastlanılmaz. Üçüncü dünya ülkelerinde ise tam tersi durum geçerlidir; istikrarsız iç politika, hükümeti devirme amaçlı çalışan isyancı gruplar, yerel örgütler, terör örgütleri mevcuttur. Devletin elit kısmı yerel isyancı gruplarını, terör örgütlerini destekleyerek kendi pozisyonlarını korumak için devlete ihanet etmekten çekinmezler. Hükümet değişikliği için darbe sıkça kullanılan bir yöntemdir.

Gelişmiş ülkeler ile üçüncü dünya ülkelerinin tehdit algısında da farklılıklar vardır. Gelişmiş ülkeler diğer devletlerden gelen dış tehditlere karşı önlem alırken gelişmekte olan ya da gelişmemiş üçüncü dünya ülkeleri dış tehditlerin yanı sıra iç tehditler ile de mücadele etmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde iç tehditler dış tehditlerden daha tehlikeli boyuttadır (David, 1991: 238). Devletin içindeki bölgesel çatışmalar, devletin iç işlerine karışmak ve

ülkede çıkan kargaşayı kendi çıkarları açısından değerlendirmek için diğer devletlere fırsat sağlar (Clapham, 1999: 528).

Üçüncü dünya ülkelerinde politik istikrar ve demokratik kuruluşların varlığı tam olarak sağlanamadığı için askeri elit, dini liderler, kabile liderleri yönetime karışmaktadır. Yönetim belirli bir elit kısım ve desteklediği lider etrafında şekillenmektedir. Yönetimdeki çok başlılık ülke içinde ve dış politikada kargaşaya ve istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Kamuoyu ve bürokrasinin rolü sınırlıdır, iktidarı ele geçirmek veyahut ortak olmak isteyenler lider ve çevresindeki elit gruplarla mücadele etmek zorundadır. Bu durum iktidarı yıkmaya yönelik iç isyanlar ve darbeci eylemleri beraberinde getirmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri sadece politik yönden değil ayrıca lojistik ve askeri kapasiteler yönünden de yetersiz kalmaktadır. Devletin eksiklikleri devleti dış destek almaya meyilli hale getirmektedir. Bu durumu avantaja çevirmek isteyenler ülke üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yerel isyancı grupları ve darbeci eylemleri desteklemekte ya da bastırmaktadır (David, 1991: 239-241).

Gelişmekte olan ve demokrasi ile yönetilen üçüncü dünya ülkeleri için geçerli olmasa da, gelişmemiş ve monarşi yönetiminin mevcut olduğu ülkelerde liderler ulusal çıkarlara hizmet etmekten ziyade kendilerini iktidarda tutacak olan güçle ittifaka girmektedirler. Bu davranışın sebebi liderlerin sahip oldukları güç ve pozisyonlarını kaybetmesi, demokrasi ve hukuk araçlarının koruyuculuğu söz konusu olmadığı için hayatını kaybetmekle eşdeğer olmasından kaynaklanmaktadır. Dış desteği sadece devlet liderleri kullanmamakta aynı şekilde hükümeti ele geçirmek isten isyancı ve darbeci gruplar da eylemlerini gerçekleştirmek için dış güçlerle anlaşma yoluna gitmektedir (David, 1991: 240).

Üçüncü dünya ülkelerinde demokrasi tam anlamıyla yerleşmemiştir, demokrasi kuruluşlarının zayıflığı liderlerin yasallığını sorgulatmaktadır. Yasallığı sorgulanan lider demokrasinin vermiş olduğu güçten faydalanamaz, yönetimini sürdürmek için demokrasi kanallarından ziyade askeri kanalları kullanmayı tercih eder. Böylelikle üçüncü dünya ülkelerinde tiranlık rejimiyle yönetilen ülkelerin olması ihtimali vardır. Ayrıca yönetimdeki elitlerin de devletin iç işlerine müdahale edip kendi çıkarlarını korumasına müsaade edilmektedir. (Clapham, 1999: 527).

Yukarıda belirtilen teoriler ışığında bu tezin temel hipotezleri şunlardır:

Hipotez 1: Devletlerin dış politika kararları incelenirken dikkat edilmesi gereken faktörlerden biri tehdit unsurudur. Bazı durumlarda devletler ulusal çıkarlarını korumakta en kârlı olan seçeneğe yönelmek yerine ulusal güvenliğini tehdit eden unsuru bertaraf etmeyi tercih etmektedir. Tehdit algısı devletlerin dış politika davranışlarını ve karakterini belirleyen önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hipotez 2: Realist anlatımın temel varsayımlarından beslenen teorilerin tehdit algıları da realist teorinin köklerinin beslediği dönemlerdeki tehdit algısıyla sınırlı kalmaktadır. Ancak yaşamın gelişim sürecinde hiçbir durumun durağan olmadığı gibi tehdit algısı da durağan bir olgu değildir. Küreselleşme kavramının hayatımıza girmesiyle birlikte teknoloji, yönetim biçimleri, ideolojiler, devlet kurumları da bu kavrama ayak uydurma çabası içine girmiştir. Devlet ve devlet kurumlarının değişimi, modern devletlerin tehdit algısında farklılık yaratmıştır. Geçmişte bir devlet ancak başka bir devlet topraklarına saldırdığında kendisini tehdit altında hissedirdi. Günümüzde bir devleti tehdit etmek için o devletin toprağını hedef almak en son seçenektir çünkü uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin varlığı caydırıcı etki yaratmaktadır. Artık bir devleti tehdit etmek için devleti bir arada tutan bütün unsurları hedef almak gerekmektedir. Bu unsurlar başta halkın refahını sağlayan ekonomi olmak üzere, toplumu bir arada tutan kimlikler, devletin kurumlarının üzerine inşa edildiği ideolojiler, kültür ve yaşamın devamlılığını sağlayan enerji faktörü olarak sıralanabilir. Bu unsurlar tabii ki genişletilebilir ancak üzerinde durulması gereken nokta bu unsurlara yönelik herhangi bir tehdit devletin ulusal ve uluslararası güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Devletlerin iç dinamikleri dış politikayı belirleyen unsurlar arasında yerini almıştır.

Hipotez 3: Uluslararası politika ve devletler sürekli olarak değişim içerisindedir, değişim sadece devletleri değil devletlerin tehdit algısını da değiştirmiştir. Uluslararası sistem ve politikanın dönemsel değişimleri devletlerin de politikasını şekillendirmiştir. Bu durum her dönemin kendi dinamikleriyle incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu sebeple ulusal ve uluslararası dinamikler göz önüne alınarak dönemsel olarak tehdit algısı da değişiklik gösterebilir. Tezin ilerleyen kısımlarında Türk dış politikasının anlaşılması için iç ve dış dinamikler göz önüne alınarak dönemlere ayrılmıştır ve bu dönemler dış politikaya etki eden tehdit algısı kapsamında incelenmiştir.

Özetle denge teorileri realist anlatım üzerinden sistemin yapısını incelemektedir. Realist anlatım uluslararası sistemin yapısını anarşi olarak tanımlamakta ve bütün devletlerin egemenlik hakları bakımından eşit olduğunu savunmaktadır. Realist anlatıma göre devletler kendi güvenliğini kendisi sağlamalıdır ve bu durumda devletleri güç peşinde koşan aktörler olmaya itmektedir. Güç arayışının sonu olmadığı için sistemde bir güvensizlik ortamı hâkimdir. Bir devletin diğer devletlerden daha güçlü hale gelmesi diğer devletlerdeki güçlenme arzusunu tetiklemektedir. Devletler bireysel olarak güçlü olan devleti dengeleyemediği takdirde başka bir seçenek olan başka bir devletle gücünü birleştirme noktasına gitmektedir. İşte bu noktada devletlerin ittifak seçimleri ve dış politika kararları denge politikaları ile incelenmektedir.

Güçler dengesi teorisi devletlerin dış politika kararlarını incelerken güç faktörü üzerinde durmaktadır. Güçler dengesi teorisine göre sistemde devletler arasında oluşan güç dengesi devletlerin en temel amacı olan hayatta kalma ilkesinin ön koşuludur. Devleti ittifak arayışına iten temel unsur güç elde etme isteğidir. Güçler dengesi teorisine göre bütün devletler eşittir ve devlet, çıkarlarını korumak için en rasyonel kararı vermesi gereken bir bütünü temsil eden aktördür.

Tehdit dengesi teorisi ise devletlerin ittifak kararlarını incelerken tehdit unsurunu ön planda tutmaktadır. Tehdidin kimden ve ne boyutta geldiği ittifak tarafını belirlemedeki temel unsurdur. Güçler dengesi teorisi sistemde güçlü olan devleti dengelemek için güç arayışı içerisine giren devletleri incelerken tehdit dengesi teorisi sistemde tehdit oluşturan devlete karşı dengeleme arayışına giren devletlerin dış politika kararlarını incelemektedir. Temel olarak iki teori de dengeleme prensibi üzerine kurulmuştur ve iki teori de devletleri eşit olarak görmektedir.

İşte bu noktada realist anlatımın hatırlanması gereken varsayımı uluslararası sistemin yapısının maddi olduğu ve kapasitelerin devletlerarasında eşit dağılmadığı gerçeğidir. Güç ve tehdit dengesi teorisi bütün devletleri kapasitelerine bakılmaksızın eşit olarak değerlendirmektedir. Oysaki uluslararası sistemde devletler birbirleri ile aynı şartlara ve tehdit algısına sahip değildir. Devletlerin tehdit algıları içinde bulunduğu koşullara göre şekillenmektedir. Bu koşullar her devlet için farklılık göstermektedir. Bir devlet için tehdit algısını tetikleyen iç dinamikler başka bir devlet için önemli değildir. Bu sebeple güç dengesi ve tehdit dengesinin bütün devletleri eşit gören bakış açısına alternatif olarak külli denge teorisi doğmuştur. Külli denge teorisi uluslararası sistemde her devletin farklı

koşullara sahip olduğunu ve dış politikada karar alma sürecinde farklı dinamiklerin geçerli olduğu varsayımını kabul ettiği için Türkiye Cumhuriyeti açısından da uygulanabilir bir teori olarak seçilmiştir.

2. BÖLÜM

2. 1923-2002 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Birinci bölümde bahsedildiği üzere güçler dengesi teorisi bütün devletlerin şartlarını eşit olarak değerlendirmiştir ve dış politikada kurdukları ittifakları analiz ederken aynı şartlar üzerinden değerlendirmiştir. Oysaki uluslararası sistemdeki bütün devletler birbirleri ile aynı şartlara sahip değildir. Güçler dengesi teorisinin bu eksikliğini külli denge teorisi ile tamamlamak ve Üçüncü dünya ülkesi özellikleri gösteren Türk devletinin kurduğu ittifaklarını külli denge teorisi çerçevesinde analiz etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır. Bu bağlamda ikinci bölümde kuruluş yıllarından bugüne Türkiye devletinin dış politikasına yön veren dinamikler değerlendirilecektir. Kuruluş devrinden AK Partiiktidarına kadar olan dönemde (1923-2002), Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkileri ve izlediği denge politikaları teorik bir çerçevede incelenecektir. Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafya, üç tarafının denizlerle çevrili olmasına rağmen 11 komşu devletinin olması, birçok önemli bölgenin kesişim noktasında olması dış politikasını şekillendiren unsurlar olmuştur. Türk dış politikası her zaman için çok yönlü olmak durumunda kalmış bu sebeple Türk dış politikası incelenirken de çok yönlü bir analiz yapmak gerekliliğini doğurmuştur.

Bu tez çalışmasında, kurduğu ittifakları ve dönemsel yönelmelerinin daha tutarlı bir biçimde tanımlanabilmesi ve karşılaştırılabilmesi için kuruluş döneminden AK PARTİiktidarına kadar olan Türk dış politikası 5 dönem halinde incelenecektir. Bugünkü dış politikanın temelleri kuruluş devrinde bizzat Atatürk tarafından atılmıştır. Bu sebepten dış politikamızın karakterini ve esaslarını anlayabilmek için sürecin kuruluş devrinden incelenmeye başlaması önemlidir. Dönemlerin belirlenmesinde iç politikada ve uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler dikkate alınmıştır.

2.1. 1923-1945 Kuruluş Dönemi Tarafsız Türk Dış Politikası

2.1.1 1923-1945 Uluslararası Ortamın Görünümü ve Türk Dış Politikasının İç Dinamikleri

Dönemin dış politikasını anlamak için Lozan sonrası dönemde Türkiye'nin iç dinamiklerini incelemek yerinde bir gereklilik olacaktır. Lozan'dan sonra Mustafa Kemal ve

yönetici elit Osmanlı'nın kaybettiği toprakları tekrar kazanma ya da genişleme hülyasına kapılmaktan ziyade toplum hayatında köklü değişiklikler yapmak için kalkınma icraatlarına girişmiştir (Gönlübol & Sar, 1989: 59-60). Mustafa Kemal yeni kurulan Türk devletinin felsefesini Kemalist felsefe olarak da bilinen 6 temel ilkesine dayandırmıştır. Bu ilkeler cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık, laiklik ve devletçiliktir (Ataöv, 1980: 29). Yönetici elit amacını Osmanlı devletinin yıkılmasına sebep olan hataların tekrar yapılmaması ve Türkiye'yi '*Muasır Medeniyetler*' seviyesine getirmek olarak belirlemiştir (Şener, 2019: 204). Böylelikle Kemalist felsefe çerçevesinde radikal bir değişim başlatılmıştır. Değişimler yapılırken örnek alınan medeniyet Batı medeniyeti olmuştur. Yapılan reformlar doğu medeniyetinden uzaklaşıp batılılaşma hareketine dönüşmüştür (Ahmad, 2017: 102).

Batılılaşma hareketinin sonucu dış politikaya da yansımıştır. Dönemin dış politika karar vericileri batılı devletler ile aynı seviyede olmaya ve ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. 23 Nisan 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılmıştır. Yeni kurulan Türkiye Devleti'nin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü de Başbakan olmuştur. Kasım 1922'de Sultanlık ve Halifelik makamları birbirinden ayrılmış daha sonra Halifelik makamı 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Ankara yeni devletin başkenti olmuştur (Gönlübol & Sar, 1989: 61). Geleneksel devlet anlayışından uzaklaşarak çağdaşlık yolunda ilerleyen, Müslüman kimliğinden ziyade daha homojen olan Türk kimliği üzerinde duran laik bir cumhuriyet kurulmasına yönelik adımlar atılmıştır (Hale, 2002: 36-49). 20 Nisan 1924'te parlamenter sisteme daha yakın olan yeni bir anayasa kabul edilmiş ve Osmanlı devletinden farklı olarak batı devletlerinde olduğu gibi iktidarın kaynağı halka veren ulusal egemenlik ilkesi benimsenmiştir (Ataöv, 1980: 29; Şener, 2019: 239). 1920'den bu yana ülke çapında sosyal, kültürel ve hukuksal alanda yapılan reformlar devam etmiştir. Bu reformlardan biri de eğitim alanında yapılmış ve 1928 yılı itibarıyla Arap alfabesinden vazgeçilip Latin alfabesine geçilmiştir. 1924 yılında anayasada devletin dini İslam'dır ibaresi kaldırılarak 1937 yılı itibarıyla laiklik cumhuriyetin altı değişmez maddesi içerisinde girmiştir (Hale, 2002: 49).

Milliyetçilik ilkesi yeni kurulan Türk devletinin temel felsefelerinden biri olmuştur. Fakat bahsedilen milliyetçilik sınırları aşan genişleme eğilimi içinde hayalî bir milliyetçilik değildir. Atatürk'ün milliyetçiliği Misak-ı Milli ile belirtilen ulusal sınırları korumak ve

ülkenin kalkınmasını sağlamak çerçevesinde şekillenmiştir. Atatürk ülke sınırları içinde yaşayan insanların ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kendini Türk olarak addeden herkesin eşit şartlara sahip Türk vatandaşları olacağını belirtmiştir (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1985: 451-474). Türk milliyetçiliği siyasi, ekonomik, yasal, kültürel, askeri olmak üzere her alanda tam bağımsızlığa dayanan bir milliyetçiliktir. Yönetici elit diğer Müslüman ve Türk coğrafyalarıyla birleşmeye yönelik Panislamizm ya da Panturanizm politikalarını izlemekten geri durmuştur. Nitekim Osmanlı'nın son zamanlarında denenen bu politikalar başarılı bir sonuca ulaşmamıştır (Ataöv, 1980: 30).

Yeni kurulan devletin siyasi ve ekonomik olarak birçok engeli aşabilmesi için devletin maddi imkânlarının devrimlerin kalıcılığını sağlamaya ve milli ekonomiye odaklanması gerekiyordu. Laussane Antlaşması'ndan sonra Türkiye diğer devletlerle ilişkilerini iyi tutup iç politikada güçlenmeyi amaçlamıştır. Fakat Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye Devleti'nin sorunları sona ermemiştir. Osmanlı Devleti üzerinden kendi çıkarlarını gerçekleştirme şansı bulan devletler, çıkarlarını korumak ve devamlılığını sağlamak için yeni kurulan Türkiye üzerinde baskı kurup iç işlerine karışma teşebbüsünde bulunmuşlardır¹. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşaması boyunca iç ve dış politikasında Turancılık, Hilafetçilik ve Komünist ideolojiden uzak durarak ideolojik tehlikelerin ülke içindeki istikrarı bozmasını engellemeyi amaçlamıştır (Gönlübol & Sar , 2013: 159-163; Oran, 2016: 308).

Lozan Konferansı sonrası devletin iç politikada uğraşması gereken başlıca üç konu ortaya çıkmıştır. İlki kurtuluş mücadelesi süresince ortaya çıkan koalisyonların ve alternatif liderlerin ülkenin iç bütünlüğünü tehlikeye sokmaması için ortadan kaldırılması gerekliliğidir. 1926'da Şeyh Sait isyanı çıkması², 1926 İzmir sükûti olayının yaşanması³, ittihatçılardan oluşan alternatif liderlerin ortadan kaldırılması hususunda Ankara hükümeti'ne fırsat sağlamıştır. 1924'te halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek dini liderlerin de önüne geçilmiştir. Ulu önder Mustafa Kemal siyasi hayatta kontrolünü sağlamıştır. İkinci olarak çözülmesi gereken konu batıcı reformların halk nezdinde kabulünün sağlanmasıdır. Laiklik ilkesi çerçevesinde halifeliğin ve anayasadan "...dini

¹ Bkz: (Gönlübol & Sar , Atatürk ve Türk Dış Politikası(1919-1938), 2013: 64,66)

² 1920'li ve 30'lu yıllarda art ardına yaşanan Kürt isyanları basit bir asayiş olmanın çok ötesinde ayrılıkçı fikirlere sahip olan isyanlardı.1924-1938 arası 17 Kürt isyanı ve ayaklanması ortaya çıkmıştır. Bu isyanlardan en önemlisi olan şeyh Sait isyanı sonucu tahrir-i Sükûn Yasası çıkmıştır bu sayede Mustafa Kemal Atatürk ülkeyi muhalefetsiz yönetmiştir. (Şener, 2019,: 243)

³ Bkz: (Şener, 2019: 248-249)

İslam'dır'' ibaresinin kaldırılması kamuoyunun gündemini işgal etmiştir. 1926'da Medeni Kanunun kabulü, 1927'de Ceza Kanununun kabulü ve 1928'de Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş Osmanlı devletinden kalma kurum ve kuruluşları radikal bir değişikliğe tabi tutmuştur. Halkın yapılan reformlara uyum sürecinin sağlanması için eğitim seviyesini artırmaya yönelik çalışmaların yapılması gerekmiştir (Oran, 2016: 247). Son olarak çözülmesi gereken konu ise milliyetçi Kürt hareketinin bastırılması hususudur. Kürt ayaklanmaları rejim için iç güvenlik sorunları oluşturmaktaydı. İç politikadaki güvensizliğin yaratmış olduğu ortam dönemin dış politikası üzerinde etki etmiştir (Hale, 2002: 49).

2.1.2 1923-1945 Dönemi Lozan Anlaşması Sonrası Türk Dış Politikasının Dış Dinamikleri

Lozan sonrası Türk dış politikası şekillenirken Türkiye'nin stratejik konumuna bakmak önemlidir. 1923 yılı itibariyle Türkiye Avrupa'nın güçlü devletleriyle komşu olmuştur. Güneyinde Irak ve Kıbrıs mandası aracılığıyla İngiltere ve Suriye mandası aracılığıyla Fransa, doğusunda Sovyetler birliği, batısında Meis-On İki Ada'yı ele geçiren İtalya ile sınırdaş olmuştur. Güçlü devletlerle komşu olması Türkiye'nin çok yönlü, gerçekçi ve dengeye dayalı bir dış politika izlemesini gerektirmiştir (Armaoğlu, 2019: 239).

Lozan Antlaşmasından sonra İngiltere, İstanbul'dan çekilmek durumunda kalmıştır. Ancak Ortadoğu'da kurduğu manda yönetimleriyle bölgede aktif bir aktör olmaya devam etmiştir. Bu dönemde Lozan Antlaşması sonucunda çözülemeyen ve ikili görüşmelere bırakılan Musul Sorunu çözülmesi en zor olan sorun olmuştur. Musul Türkiye'yi ve Irak'ı mandası altında tutan İngiltere'yi yakından ilgilendirmekteydi (Gönlübol & Sar , 2013: 75). Musul sorunu Lozan sonrasında hem İngiltere hem de diğer Batılı devletlerle olan ilişkilerimizin gelişmesinde engel olarak karşımıza çıkmıştır (Gönlübol & Sar, 1989: 70). Ekim 1923'te konunun çözülmesine yönelik Türkiye ve İngiltere arasında Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Ancak sorunun burada çözülememesi üzerine çözüm için Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuştur. Milletler Cemiyeti ise İngiltere lehinde karar vermiş ve Musul İngiltere mandası altında olan Irak'a bırakılmıştır⁴ (Oktav, 2016: 98-99). Musul sorununun Türkiye aleyhinde çözülmesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve uluslararası

⁴ Milletler cemiyeti İngiltere ve Irak lehinde karar vermesinin sebeplerine bakıldığında Türk tarafının haksızlığa uğradığı aşikârdır. Milletler cemiyeti Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletler tarafından kurulmuştur. İngiltere hem kurucu hem de nüfuzlu üyelerinden biriyken Türkiye üye bile değildir. Milletler Cemiyeti Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na rağmen büyük devletlerin siyasi çıkarlarına hizmet etmekteydi. İngiltere'nin de Cemiyet'in önemli siyasi nüfuzu bulan bir üyesiydi ve lehinde karar çıkması beklendiği bir durumdu. (Gönlübol & Sar , 2013: 82)

ortamın payı büyüktür. Sorunun çözüm sürecinde ülke içerisinde Şeyh Sait ayaklanmasının patlak vermesi ve yeni kurulan devletin maddi imkânlarının hem İngiltere ile muharebeye hem de isyanı bastırmaya yeterli olmaması Türkiye'nin Musul idealarını askıya almasına sebep olmuştur (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2016:260-267; Gönlübol & Sar , 2013: 82). Türkiye, Milletler Cemiyetinin Musul kararına tepki olarak ertesini gün Sovyetler ile Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı imzalamıştır (Armaoğlu, 2019: 246). Batılı devletlerle sorunların yaşanmasından dolayı Türkiye, Sovyetler'i Batılı devletlere karşı denge unsuru olarak görmüştür.

Kuruluş dönemi boyunca Türkiye'nin öncelikli dış politikası Fransa ve İngiltere ile ilişkileri geliştirerek güvenli sınırları elde edip içteki reformların kalıcılığını sağlamaktır. Ayrıca İtalya ve Almanya'da faşist yönetimlerin kurulması Türkiye'yi güvenliği açısından İngiltere ile yakın bir politika izlemesine sebep olmuştur. Musul sorununun çözülmesiyle Türkiye ve Batılı devletler arasında ilişkilerin normalleşmesi sürecinde önemli bir adım atılmıştır (Gönlübol & Sar, 1989: 60-71).

Lozan Antlaşması'ndan sonra Fransa ile Türkiye arasındaki ikili ilişkileri meşgul eden iki sorun olmuştur. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borç sorunu ve bundan da önemlisi Hatay (Sancak) sorunudur (Gönlübol & Sar , 2013: 94). Türk Hükümeti'nin Fransa'ya olan itimadı kaybolmuştur fakat batı ile kurduğu denge stratejisinin bir parçası olduğu için Fransa-Türkiye ilişkilerine önem vermiştir (Oran, 2016: 277). 13 Haziran 1928'de Paris'te imzalanan bir antlaşma ile borçlar sorunu sona ermiştir. Lozan sonrası Fransa ile Türkiye arasında ilişkilerin ilerlemesindeki en büyük engel olan Sancak (Hatay), I. Dünya Savaşı boyunca Fransa yönetimi altında bulunan ve yoğun Türk nüfusuna sahip olduğundan dolayı Misakı Milli sınırları içinde kabul ediliyordu. Ancak Fransa ve Türkiye arasında yapılan Antlaşmada (20 Ekim 1921) Sancak Türkiye sınırları dışında çizilmiştir (Gönlübol & Sar , 2013: 147) Sancak'ta yapılan referandumun neticesinde Türkiye'ye katılma kararı alınmıştır. Sonuç olarak Sancak konusu uluslararası ortamın vermiş olduğu etki ve Türk Dış Politikasının başarısıyla Türkiye lehinde çözülmüştür. Fakat Sancak Sorunu Suriye ve Türkiye ilişkilerinde ileriye yönelik bir problem olarak her daim karşımıza çıkmaya devam etmiştir (Gönlübol & Sar, 1989: 84-88).

1930 yılından sonra Milletler Cemiyetinin içerisinde statükocu devletler çoğunlukta idi. Türkiye 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin daveti ve oybirliği ile üyeliğe kabul edilmiştir (Gönlübol & Sar , 2013: 108). Osmanlı Devleti'nin

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile müttefik olmasına rağmen Türkiye, Almanya ile müttefikliği tercih etmemiştir. Türkiye'nin tercihini bu yönde yapmasının nedeni sorunların çözümünde barışçıl yollara başvurmak ve statükocu bir devlet olduğunu gösterme isteğidir. İkinci olarak savaş yanlısı olmayan Türkiye savaşı önlemek isteyen devletlerin bir araya geldiği ortamın dışında kalmak istememiştir (Oktav, 2016: 105). Aynı zamanda Sovyet yakınlığını kaybetmek istemeyen Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üyeliği sırasında Sovyetler'in rızasını almaya özen göstermiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının Sovyetler birliği ile olan ilişkilerini etkilemeyeceğini bildirmiştir. 1934 yılında Sovyetler'in de Milletler Cemiyetine üye olmasıyla bu sorun ortadan kalkmıştır (Hale, 2002: 52).

Lozan süreci boyunca Yunanistan'la çözmemiz gereken birçok sorun mevcuttu. Adalar, Trakya sınırı, azınlıkların mübadelesi, Osmanlı'dan kalan borçlar gibi sorunlar ve sorunların çözüm süreci Yunan-Türk ilişkilerini şekillendirmiştir (Gönlübol & Sar, 1989: 63-64). Lozan'da iki devlet arasında Norveçli Nansen'nin formüle ettiği şekilde Türk ve Yunan nüfuslarının karşılıklı olarak mübadele edilmesi hususunda 30 Ocak 1923'te bir Antlaşma imzalanmıştır (Gönlübol & Sar , 2013: 67). Böylelikle hem Türkiye hem de Yunanistan ülke nüfuslarını homojenleştirmiş olacaktı (Hale, 2002: 48). Lozan'dan kalan sorunlar iki ülkenin ilişkilerinde gerilmelere sebep olmuştur. Ocak 1923'te imzalanan Yunan ve Türk halkının mübadelesine yönelik sözleşme ve protokolün uygulanma süreci imzalanma sürecinden daha sıkıntılı geçmiştir ve ilişkiler neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Antlaşma'nın imzalanmasından bir yıl sonra Rum ve Türk halkının mübadelesi tamamlanmıştır.

Türk-Yunan ilişkilerinde İkinci dünya savaşına kadar olan 1928-1939 yılları arasındaki dönem dostane ilişkiler içinde devam etmiştir. Ancak revizyonist İtalya tehdidinin belirmesi hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi tedirgin etmiştir. İtalyan tehdidi söz konusuken iki ülkenin birbirleri ile münakaşa etmesi güvenliklerine zarar vereceği için sorunların çözümünü zamana bırakarak İtalyan tehdidine karşı önlem almak için çalışmalara başlamışlardır. Sonuç olarak Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalanmıştır. Balkan Antantı'na göre üye devletlerin birbirine saldırması gibi bir durum söz konusu değildir. Böylelikle Türkiye Balkan sınırında güvence sağlamış ve statükodan yana bir devlet olduğunu tekrar göstermiştir. Türkiye Balkan Antantı'nı İtalya'nın yayılımcı politikasının karşısında balkanlardaki istikrarı

korumakta bir araç olarak görmüştür. Balkan Antantı 1940'a kadar imzalayan devletlere güvence sağlamıştır ancak İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye hariç üye devletler İtalya ve Almanya tarafından işgal edilmişlerdir (Oran, 2016: 344-356; Gönlübol & Sar , 2013: 118).

Lozan sonrası Ortadoğu ile ilişkilerimiz belirli düzeyde gerçekleşmiştir. Misak-ı Milli'nin temel ilkesi çerçevesinde homojen bir Türk devleti kurma isteği Osmanlı topraklarında kurulan Arap devletleri üzerindeki idealardan vazgeçildiğinin göstergesi olmuştur. Türkiye Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış ve Türk milliyetçiliği yoluyla ulus devlet inşa sürecine odaklanmıştır. Türkiye'nin laiklik ilkesi çerçevesinde cumhuriyeti ilan etmesi akabinde halifeliği kaldırması (3 Mart 1924), yönünü batı medeniyetine döndüğünün bir göstergesiydi. Bu durum halifeye ruhani ve cismani bir lider gözüyle bakan Müslüman devletler arasında hoş karşılanmamıştır (Gönlübol & Sar, 1989: 89). Yine de hilafetin kaldırılması Müslüman devletleri kapsayan bir soruna dönüşmeden Türkiye'nin iç bünyesine ait bir mesele olarak kalmıştır (Gönlübol & Sar , 2013: 100). Müslüman devletlerin İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında olması Türkiye'nin Arap devletlerinden uzak durmasına sebep olmuştur. Bölgedeki ülkeler ile yapılan resmi görüşmeler İngiltere ve Fransa ile olan münasebetlerin gölgesinde kalmıştır (Armaoğlu, 2019: 254). Ancak Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu tarihi ve kültürel bağlar sebebiyle sınırlı ilişki seçiminin devamlılığını koruyamamıştır (Oran, 2016: 196). İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle Türkiye bölgesel güvenliğini doğuda da sağlamak istemiştir (Gönlübol & Sar , 2013: 121). Böylelikle Lozan sonrası Türk Dış Politikasındaki Ortadoğu'ya yönelik en büyük gelişme İran, Irak, Afganistan ve Türkiye'nin iş birlikçi çabalarıyla oluşturulan Sadabat Paktı'dır. Pakt askeri bir işbirliği antlaşmasından ziyade saldırmazlık ve dostluk üzerine kurulmuştur. Böylelikle devletler sınırlarını güvence altına almış ve Türkiye bölgesel güvenlik önlemlerini doğuya taşımıştır (Oran, 2016: 357,369; Hale, 2002: 55).

Lozan Konferansı'nda Türkiye ve Müttefik devletler arasında boğazların statüsünü belirleyen bir sözleşme imzalanmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde tam bağımsızlık için mücadele eden Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan birtakım hükümler mevcuttu (Gönlübol & Sar , 2013; 139; Armaoğlu, 2019: 260). İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasıyla boğazların durumu tekrardan gündeme gelmiştir. Uluslararası ortamın vermiş olduğu fırsat sayesinde 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi Türkiye lehinde imzalanmıştır⁵. Türkiye, boğazları

⁵ Bkz: (Armaoğlu, 2019: 262-263).

tekrardan silahlandırma hakkını elde etmiş ve uluslararası denetim komisyonunun varlığına son verilmiştir (Oran, 2016: 370,374; Hale, 2002: 57). Batılı devletler ile olan ilişkilerimiz boğazlar sorunun çözülmesiyle ilerleme kaydetmiştir ancak kuzeyde yer alan Sovyetler'i memnun etmemiştir.

2.1.3. 1939-1945 Dönemi Atatürk'ün Ölümü Sonrası ve İkinci Dünya Savaşı Boyunca Türk Dış Politikası

1938 yılında Atatürk vefat etmiştir ancak Türk dış politikasında bir değişme olmamıştır. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanı olmuş ve Atatürk'ün sürdürmüş olduğu dış politikayı devam ettirmişlerdir. Türk dış politikasının bu dönemde değişmeyen hedefi Sovyetler birliği ile kurulmuş olan antantı bozmadan İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurup bir savunma ittifakı kurmak olmuştur (Hale, 2002: 59).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın güçlü devletleri iki gruba ayrılmıştır. İlki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mevcut durumundan memnun olan Fransa ve İngiltere'nin oluşturduğu statükocu grup, ikincisi ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan düzenden memnun olmayan Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu revizyonist gruptur. İlerleyen süreçte hem Almanya'da hem de İtalya'da faşist yönetimlerin başa gelmesi İkinci Dünya Savaşı'nı kaçınılmaz hale getirmiştir. 1 Eylül 1935'te Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan ve 8 Mayıs 1945'de sona eren İkinci Dünya Savaşı 6 yıl sürmüş ve bütün dünyayı derinden etkilemiştir (Esmer & Sander, 1989: 137,185).

Genç Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı boyunca dış politikadaki en çetin sınavlarından birini vermiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası savaşan taraflarla iş birliği ve görüşmelere devam edip savaşı Türkiye topraklarından uzak tutmak ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. İç politikada tek parti dönemi yaşanırken küçük bir elit kadrodan oluşan karar vericiler mihver ve ittifak devletlerinden gelen baskılara rağmen akılcı bir politika yürüterek Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başarmıştır (Özdoğan, 2016: 123). Türkiye, bir yanda İngiliz dostluğu bir yanda da Sovyetler'in dostluğu olduğu bir denge stratejisi izlemiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu'ndan oluşan elit kadro savaş süresince yaşanan olayları günü gününe takip etmiştir. Gelişen olaylar neticesinde Türk dış politikasını şekillendirmiş ve Türkiye'yi savaşa girmekten korumuşlardır (Oran, 2016: 398).

Özetle 1923-1945 yılları arası Türk dış politikasının temel amacı siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanmış, kendi kaderine hâkim, milli birlik ve beraberliğine dayanan bir devlet kurmaktır. Türkiye bu dönemde Lozan antlaşmasıyla çözülemeyen sorunları çözmek ve batılı devletler arasında yerini almaya odaklanmıştır. Türk dış politikasının genel karakteri ise statükoyu korumak ve batılı devletler ile yakın ilişkiler kurmak üzerine şekillenmiştir. Ancak Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerine bakıldığında ülkenin içinde bulunduğu durum çok yönlü bir dış politika izlemesine sebep olmuştur. Bir yanda Batılı devletler diğer yanda Sovyetler, Türkiye'yi denge politikası izlemeye itmiştir. Türkiye'nin iç dinamikleri de dış politikası üzerinde etki etmiştir. Henüz yeni kurulma aşmasında olan Türkiye Devleti bütün çabasını ülke içindeki istikrarı sağlamak ve yapılan reformların kalıcılığını sağlamak üzerine yoğunlaştırmıştır. Fakat bu dönemde hükümete alternatif olarak dini ve siyasi liderlerin ortaya çıkması ve ülke içerisinde ayrılıkçı Şeyh Said İsyanı'nın baş göstermesi Türkiye'nin Musul örneğinde olduğu gibi ulusal çıkarlarından taviz vermesine sebep olmuştur.

Türkiye devletinin güçlü devletlerle komşu olması hem batıdan hem de doğudan gelebilecek tehditlere karşı önlem almasını gerektirmiştir. Musul sorununda Sovyetler'e yaklaşmak durumunda kalan Türkiye Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sürecinde İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak durumunda kalmıştır. Benzer şekilde Ortodoks patrikliğinin Türkiye'de bulunması diğer devletlerin iç işlerine karışma teşebbüsü ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye'nin diğer devletlerle kurduğu ekonomik ve iktisadi iş birliği bu devletlere Türkiye üzerinde baskı kurması için fırsat sağlamıştır. Bu sebepten Türkiye ekonomik işbirliğini hem doğu hem de batı devletleriyle geliştirme çabası içerisine girmiştir. Türkiye diğer devletlerden farklı olarak birçok sorunla uğraşmak durumunda kalmıştır ve çok yönlülük dış politikanın karakteri haline gelmiştir.

1923-1939 arası Türkiye'nin dış politikasını belirleyen dış dinamiklere bakıldığında İtalya tehdidinin belirmesi dış politikayı şekillendirmiştir. Türkiye ulusal güvenliğinin korunması için batılı devletler ile yakın ilişkiler kurmak durumunda kalmıştır. Bölgesel olarak güvenliğini sağlamak için Balkan Antantı ve Sadabat Paktı girişimlerinde bulunmuştur. Sonuç olarak Türkiye sorunları barışçıl yollarla çözmeye çalışmıştır ve diplomatik araçları kullanmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin dış politikada barışa ne derece önem verdiği Atatürk'ün şu cümlesi ile anlaşılabilir "Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yoluyla çözmeyi aramak bizim çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur." (Şenşekerci,

2014: 346). Bu düşünceyi somutlaştıran adım ise Türkiye'nin Briand-Kellogg paktına imza atmasıdır. Paktın amacı savaşın uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanılmasının önüne geçmek ve devletleri diplomasiye teşvik etmektir.

Özet olarak, kuruluş dönemi Türk dış politikasının temel amacı mevcut durumun korunmasına yönelik barışçıl ve istikrar sağlayıcı girişimleri desteklemekle birlikte ulusal çıkarları korumaktır. Diğer yandan, Batılılaşma çabası içinde olan Türkiye, reformlara devam edip Batılı devletlerin statüsüne erişip kendini batılı bir devlet olarak kabul ettirmektedir.

2.2. 1945-1960 Dönemi Stalin Talepleri Gölgesinde Türk Dış Politikası

2.2.1. 1945-1960 Dönemi Genel Görünümü ve İç Dinamikleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Şimdiye kadar dünyanın başat gücü olarak kabul edilen Avrupa alt-sisteme dönüşmüştür. Milletler Cemiyeti savaşı engellemek ve uluslararası olaylara müdahale konusunda başarısız olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. Sovyetler'in de bu birliğe katılmasıyla Türkiye'nin Sovyetler karşısında büyük devletlerin desteğini alması zorlaşmıştır (Oran, 2016: 479-489; Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 191).

İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler ve Faşistler, Fransa ve İngiltere tarafından değil ABD ve Sovyetler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Savaşın sona uluslararası politikanın yapısı değişmiştir. İki yeni süper güç Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya uluslararası politikaya hâkim olmuştur (Armaoğlu, 2019: 319). İki başat gücün uluslararası sistemi etkilediği döneme Soğuk Savaş Dönemi denmiş, dünya doğu ve batı⁶ grubu ile bağlantısızlar grubu olmak üzere iki bloğa ayrılmıştır (Oran, 2016: 480). Uluslararası politikaya ilk defa olarak ideoloji ve doktrin kavramları girmiştir. Dünya tarihinde en yoğun milletlerarası mücadeleler Avrupa'da yaşanmaktaydı ancak 1945 yılından itibaren milletler

⁶ Doğu bloğunu ele alacak olursak liderliğini SSCB'nin üstlendiği komünist ideolojiyi benimseyen bloktur. Rusya tarihinde 1812 yılında Fransa ve 30 yıl içerisinde de Almanya tarafından iki kez işgale uğramıştır. Aynı senaryoyu tekrar yaşamak istemeyen SSCB Batı Avrupa ile arasına tampon bölge oluşturmak için yayılımcı bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Böylelikle Doğu Avrupa'da kurulan komünist rejimleri desteklemiştir. Doğu Avrupa'yı kendine tampon olarak belirlemiştir. SSCB bu devletlerin Moskova'ya bağlılıklarını sağlamak için Kominform'u kurmuştur. Ardından 1949'da COMECON'un kurulmasıyla süreç tamamlanmış ve doğu bloğu oluşmuştur. SSCB aradığı güvenlik kuşağına kavuşmuştur. SSCB kendi güvenlik kuşağını yaratırken bu girişimden en çok rahatsız olan kesim batı devletleri olmuştur. Kuşağın hangi noktada biteceği belli olmadığı için batılı devletler güvenliklerini tehdit altında hissetmiştir.

arası politikanın alanları Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarına yayılmıştır (Armaoğlu, 2019: 320).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye savaş içinde düştüğü yalnızlıkla karşı karşıya kalmıştır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 191). Soğuk Savaş dönemi boyunca dış politikasında tarafsız kalmayı tercih etmesi mümkün olmamıştır. Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik ve askeri alt yapı kendini korumak konusunda yeterli olmadığı için bir ittifak içinde yer alması gerekmiştir. Bu dönemde iç siyaset yapısında yaşanan gelişmeler dış politika üzerinde etki etmiştir. Tek Partili yapı sona ermiş ve muhalif görüşlü Adnan Menderes ve Celal Bayar önderliğinde Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. 1950 yılında yapılacak olan seçimleri kazanan DP hükümeti dış politikada Amerika yanlısı bir tavır sergilemiştir (Hale, 2002: 109-111).

2.2.2. 1945-1960 Dönemi Dış Dinamikleri

İkinci Dünya Savaşı boyunca Sovyetler ve Türkiye arasında karşılıklı diyalog içerisinde ilerleyen ilişkiler Stalin'in başa gelmesiyle büyük tahribata uğramıştır. 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi 1945 yılında sona ermiştir ve Türk tarafı antlaşmanın uzatılması için Sovyetler'e talepte bulunmuştur (Hale, 2002: 111-112). Ancak, Sovyetler antlaşmanın günümüz şartlarına uymadığını ve geliştirilmesi gerektiğini söyleyerek Türkiye'nin bu talebini geri çevirmiştir. Uluslararası alanda yalnızlıkla karşı karşıya kalan Türkiye'nin Sovyetler'e karşı kendini güvende hissetmesi için dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 191-192). Sovyetler antlaşmanın uzatılması için Türk tarafından bazı taleplerde bulunmuştur. Stalin talepleri olarak bilinen taleplere göre:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması (Ankara'ya bırakılan Kars ve Ardahan'ın tekrardan Sovyetlere verilmesi),

2. Boğazların Türkiye ve Sovyetler birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler birliğine Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi,

3. Boğazlar rejimini belirleyen Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gereken değişiklikler konusunda Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılması istenmiştir. (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 193),

Bu talepler Montreux Antlaşması'nda boğazların savunulmasına Sovyetler'in de katılabileceği bir düzenlemenin yapılması anlamını taşımaktaydı (Turan & Barlas, 2016: 141). Bu taleplerin altında yatan nedenlere bakıldığında Sovyetler boğazların kontrolünü ele geçirerek kendini güvende hissetmek istemiştir. Bu sebeple Türkiye'den toprak talep ederek Türk hükümeti üzerinde baskı unsuru yaratıp boğazlar üzerinde istediğini elde etme yönünde bir politika izlemiştir. Ancak Sovyetler'in izlediği politika Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye soktuğu için Türkiye'nin Sovyetler'e karşı olan güvenini kaybetmesine sebep olmuştur (Oran, 2016: 499-521).

Sovyetler'in talepleri Türk dış politikası üzerinde belirleyici faktör olmuştur. Netice olarak Sovyetler karşısında yalnız kalmak istemeyen Türkiye İngiltere ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından en kuvvetli devlet olarak görülen Amerika ile yakınlaşma çabası içerisine girmiştir. Ancak İngiltere ve Amerika, Sovyet talepleri karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Daha sonra İngiltere, Sovyetler'in savaş sonrası Balkan devletleri üzerindeki emellerinden endişe duyduğu için Sovyet taleplerinin toplanacak olan Potsdam Konferansı'nda görüşüleceğini Sovyetler'e bildirmiştir. İngiltere gözetiminde ABD ve Sovyetlerin katılımıyla 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında düzenlenen konferansta⁷ Stalin'in Boğazlar üzerindeki talepleri konusu ele alınmıştır (Turan & Barlas, 2016: 141; Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 194). Sovyetler, boğazlar konusunun yalnız Türkiye ve Sovyetler arasında görüşülmesi gereken bir mevzu olarak gördüğünü ve boğazların olduğu bölgede deniz ve kara üssü isteğini dile getirmiştir. İngiliz Hükümeti, Boğazlar meselesinin bütün devletlerin güvenliğini ilgilendiren uluslararası bir mesele olduğunu vurgulamış ve Sovyetler'in üs taleplerine itiraz etmiştir. İngiliz Hükümeti bu konuda Türkiye'ye baskı yapılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. ABD Hükümetinin de İngiltere ile aynı kararda olması Boğazlar konusunda Sovyetler karşısında, Anglo-Amerikan bir iş birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Amerika Boğazlar meselesinin bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek yeni kurulacak olan Boğazlar rejiminde Amerikan'ın da yer alması gerektiğini savunmuştur. Öte yandan Amerika, Sovyetler'in Türkiye'den toprak talebini iki devlet arasında bir sorun olarak tanımlamıştır. Sovyetler'in üs konusundaki ısrarları devam edince toplantı bir neticeye varılmadan sona ermiştir (Turan & Barlas, 2016: 141). Sovyetler, Boğazlar üzerindeki taleplerinin reddedilmesine rağmen Türkiye üzerindeki baskılarına devam etmiştir. Bu durum Türkiye Devleti'nde büyük bir endişe

⁷ Bu dönemde İngiliz Hükümetinin başında Churchill, ABD hükümetinin başında Truman ve Sovyetler yönetiminin başında Stalin vardır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 195).

yaratmıştır ve ordusunu sürekli olarak hazırda tutmasına sebep olmuştur. Bu durumda ülkenin kısıtlı imkânlarının güvenlik sektörüne yatırılması ekonomiye zarar vermiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 211).

1953'te Stalin'in ölümüyle Sovyetler'in dış politikasında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Sovyetler, 30 Mayıs 1953 tarihinde verdiği bir notayla Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bildirmiştir. Böylelikle Sovyetler ile olan ilişkilerin normalleşme sürecinde ilk adım atılmıştır. Sovyetler'in ilişkileri düzeltmek istemesindeki temel neden bu dönemde ABD'nin Sovyetler'e karşı çevreleme politikası⁸ (containment) başlatmasıdır. Türkiye'nin de 1952'de NATO'ya üye olmasıyla ABD'nin çevreleme politikası Sovyetler'in güney sınırına kadar dayanmıştır. Batı devletlerinin sınıra dayandığı Sovyetler, ABD'nin çevreleme politikasını kırmak için Türkiye ile yakın ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ancak 1953 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Meclis açılışında yaptığı *"...Takriben sekiz aydan beri Rusya'nın ve diğer Cominform Devletlerinin lisanlarında nisbi bir yumuşama müşahede edilmektedir. Daha doğrusu bu devletler yumuşak bir politika güttüklerini tebarüz ettirecek hareketlere başvurmaktadır. Bu devletlerin bu yeni politikalarında samimi olmaları çok şayanı temennidir. Ancak maddi deliller mevcut olmadıkça hükme vurmanın hatalı olacağına şüphe yoktur. Zahiri sulh taarruzları arkasında harp hazırlıklarına ve sulhsever memleketler içinde yıkıcı faaliyetlere eskisi gibi devam etmektedir..."* ve yine Adnan Menderes'in U.S. News and World Report haftalık dergisinde geçen *"Rusların sulh taarruzu Türkiye'de kati ve elle tutulur müsbet neticeler vermediği için tesir yapmamıştır. Türk halkı henüz Rus siyasetinde evveline nazaran bir değişiklik müşahede etmemiştir."* konuşmalarından da anlaşılacağı üzere yönetici elit Sovyetler'in niyetine hala güvenmemekte ve Sovyetler'i tehdit olarak algılamaktadır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 397). Türkiye açısından Sovyet tehdidini dengelemek için batı bloğunda yer almak önemli olduğundan Türkiye ABD'nin çevreleme politikasının bir parçası olmaya devam etmiştir (Oran, 2016: 499,521; Bağcı, 2016: 670).

⁸ Çevreleme politikası ABD'nin Sovyet yayılmasına karşı tespit ettiği karşı politikadır. Bu politikanın ilk hedefi ABD'yi askeri bakımdan dünyanın en büyük gücü haline getirmek, ikinci hedefi Sovyetler birliğini dost ülkeler ile çevreleyip komünizmin yayılmasını engelleyecek bir set çekmektir. (Gürün, 1983: 267) ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası Başkan Truman zamanında Truman doktrini ve Marshall planıyla başlamıştır. 1952'de David Eisenhower ABD başkanlığına seçildi ve Eisenhower Doktriniyle çevreleme politikası hız kesmeden devam etmiştir. ABD bu dönemde Ortadoğu'da ve Asya'da komünizm karşıtı ittifaklar kurmasına önem vermiştir. Güneydoğu Asya'da SEATO kurulmuştur ve Asya Pasifikte SSCB ve Çin Kalk Cumhuriyeti çevrelenmiştir. Ortadoğu'da aynı strateji izlenmiştir ve ABD müttefiklerinden olan Türkiye'nin yardımıyla bölge ülkeleri arasında Bağdat paktı kurulmuştur (Gürün, 1983: 267).

1945-1960 dönem Türk dış politikasının önemli dinamiklerinden biri ABD ile olan ilişkilerin karşılıklı olarak geliştirilmesidir. 1946 yılında Sovyetler'in İran'a müdahale etmesi ve ardından Türkiye'yi tehdit etmesi ABD nezdinde kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Böylelikle ABD, Sovyetler karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Sovyetler ve Türkiye'nin ilişkilerinin bozuk olmasının vermiş olduğu fırsatla ABD, Türkiye'yi batı bloğuna çekme çabalarına girişmiştir. Türk-Amerikan yakınlaşmasının ilk adımı 16 ay önce ABD'de vefat eden Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşı Amerika'nın önemli zırhlılarından biri olan Missouri adlı gemiyle İstanbul'a gönderilmesidir. ABD'nin tavrı Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir. Nitekim Missouri'ni Türkiye'ye geldiği gün ABD'de konuşma yapan Truman, Ortadoğu ve boğazların ABD için stratejik önem arz ettiği yönünde açıklamalar yapmıştır⁹ (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 201-203). Türkiye'nin Sovyet uydu alanına girmemesi ABD'nin yaşamsal çıkarlarının korunması açısından önemli bir mevzudur. Bu yaşamsal çıkarların başında boğazların statüsü yer almaktaydı. Türkiye'nin Sovyet Bloğu'na geçmesi boğazların kontrolünün de Sovyetler'in eline geçmesi demektir ve bu durum zengin petrol yataklarına sahip Irak ve İran'ın giden ulaşım yollarının tehlikeye girmesiyle aynı anlamına geliyordu. Sovyet etkisinin Ortadoğu ve Avrupa'ya yayılmasını istemediği için Sovyetler'in Türkiye'den toprak talep etmesi hususunu ikili görüşmelere bırakan ABD, Boğazlar konusunda aynı tutumu sergilememiştir. Diğer yandan Soğuk Savaş'ın önemli dinamiklerinden biri olan ideolojik savaşta Komünist ideolojinin güç kazanması Liberalizmin varlığını tehdit etmiş ve ABD Ortadoğu devletlerinin Kominizmin etkisi altına girmesinden endişe duymuştur. Türkiye ise Sovyetler'in taleplerini ülkenin toprak bütünlüğüne ve boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına yönelik bir tehdit olarak görmüştür. Türkiye ve ABD, Sovyetler ve komünizme karşı ortak tehdit algısında buluşmuştur (Oran, 2016: 522,575). Ayrıca ABD, Ortadoğu bölgesindeki devletlerin herhangi bir saldırıya karşı koyacak güçte olmadıklarını ve bu hususta ABD'nin ihtiyacı olan devletlere yardım edeceğini bildirmiştir. Sonuç olarak ABD Ortadoğu politikasında değişikliğe gidip daha aktif politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir (Oran, 2016: 522-575).

Sovyetler'e karşı Balkanlar'da ve Ortadoğu'da önlem almak isteyen ABD'nin ilk girişimi Truman Doktrini'dir. Sovyetler'in Türkiye üzerindeki talepleri devam ederken Türkiye ve Yunanistan'ın kendilerini Sovyet saldırısına karşı savunacak halde olmaması

⁹ Bkz: (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 203).

ABD'yi endişelendirmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler egemenliğine girmesi Akdeniz ve Ortadoğu'da dengeleri ABD aleyhinde bozacağı kesin bir neticeydi. ABD, Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve mali yardımda bulunacağını açıklamıştır (Hale, 2002: 116; Oran, 2016: 522-573). Yardım konusunda en çok rahatsızlık duyan ülke Sovyetler olmuştur ve BM'de bu rahatsızlığını dile girmiştir. Sovyetler açısından bu durum dünya barışını tehdit eden bir girişim olarak değerlendirilmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 215). Truman yardımı Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. ABD ile işbirliği içine giren Türkiye'nin, Sovyetler'in talepleri karşısında yalnızlığı sona ermiştir (Hale, 2002: 116). Diğer yandan gelecek yardımın zayıf olan Türk ekonomisine nefes aldırması ve Türk ordusunun silahlarının modernleşmesini sağlaması beklenmiştir¹⁰ (Oran, 2016: 522-573).

ABD'nin Sovyet etkisine karşı ikinci girişimi Marshall Planı'dır. Truman Doktrini'nden farklı olarak Marshall Planı ekonomik tamir üzerine vurgu yapmıştır. Planın amacı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra enkaz haline gelen Avrupa'yı yeniden canlandırmaktır (Akşin, 1959: 16). Avrupa'nın ekonomik açıdan güçsüz olması kargaşa ortamına sebep olmuştur ve bu durum komünistlerin yükselişine zemin hazırlamıştır. Sovyet Hükümeti, Marshall yardımlarına karşı çıkarak bu planı Truman Doktrini'nin devamı olarak nitelendirmiş ve ABD'nin Avrupa'ya karşı baskı unsuru yaratmak için planlandığını ileri sürmüştür. 12 Temmuz 1942'de Paris'te Türkiye'nin de katılımıyla yardım planı için birçok devlet, Sovyetler ve Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğu hariç, bir araya gelmiştir. Türkiye de toplantıda ihtiyaç duyduğu miktarı dile getirmiştir. Ancak Türkiye, Marshall yardımlarından istediği miktarın çok altında bir geri dönüş almıştır ve yapılan yardım belirli alanlarla sınırlandırıldığı için ekonomide istenilen iyileşme görülmemiştir¹¹ (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 220-221; Hale, 2002: 116). Türkiye ilk olarak Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, daha sonra Ekonomik İşbirliği, Kalkınma Örgütü Üyesi ve son olarak 1949 yılında Avrupa Konseyi üyesi olmuştur. Türkiye'nin Avrupa konseyi üyesi olması, Avrupalı devletler tarafından kabul gördüğünün göstergesi olmuştur (Hale, 2002: 117).

¹⁰ Ancak Truman Doktrini ile gelen yardım beklentileri karşılanamamıştır. Yardım adı altında gönderilen silahların yedek parçası ve bakımı ABD tarafından sağlanmıştır. Türkiye bakım ve yedek parça masraflarını ödemek için Amerikan dolarına ihtiyaç duymuştur. Bu sebepten ortaya dolar bulma sorunu çıkmıştır ve Türkiye ekonomisi ABD'ye daha bağlı hale gelmiştir. (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 220).

¹¹ Amerikalı uzmanlar yapılan yardımların savaştan zarar gören ülkeler için olduğunu söylemişler ve Türkiye'nin kendi kendine yetebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebepten Türkiye'ye ekonomik yardım açısından isteksiz bir tavır sergilemişlerdir. (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 221).

Truman Doktrini akabinde Marshall Planı girişimleri ABD ve Türkiye'yi yakınlaştırmıştır. Batı devletleri Sovyetler'e karşı önlem almak için askeri bir örgüt olan NATO'yu kurmuştur. Bunun üzerine Türkiye, NATO'nun bir parçası olup Batı Avrupa ve Amerika'nın oluşturduğu güvenlik şemsiyesinin altına girme kararı almıştır. Türkiye, NATO'ya katılmak için ilk müracaatı 1950 yılının Mayıs ayında gerçekleştirmiştir. Dönemin dış politika yapıcılarının NATO'ya katılmayı elzem bir karar olarak değerlendirmiştir (Oran, 2016: 522,575). Çünkü Batı devletleri ve ABD'nin, Sovyetler'e karşı bloklaştığı dönemde bu örgütün dışında kalmak Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokabilir ve ABD'den gelecek olan ekonomik ve askeri yardımların dışında kalmasına sebep olabilirdi (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 225). Amerika nezdinde de Türkiye'nin NATO'ya katılması önemli bir mevzu idi çünkü Türkiye, Ortadoğu'da önemli bir mevkide yer alıyordu ve ittifaka katılmadığı takdirde Sovyet tehdidi karşısında ülkesindeki askeri üslerin kullanılmasına müsaade etmeyecekti (Akşin, 1959: 23; Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 30). Başvuru sürecinde Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasıyla Kore Savaşı patlak vermiştir. Türkiye BM bünyesinde Kore savaşına asker göndermiştir. Kore savaşında ABD Sovyetler tehdidinin küresel bir tehdide dönüşebilme potansiyeline sahip olduğunu ve ABD çıkarlarını tehdit ettiğini görmüştür. Bu sebepten ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması için Türkiye ve Yunanistan'ın NATO şemsiyesi altında olması gerektiği kararına varmıştır. Türk askerlerinin Kore savaşında gösterdiği başarı ve Türk hükümetinin Batı devletlerine olan bağlılığını göstermesi neticesinde 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO'ya üye olmuştur (Hale, 2002: 118). Türkiye, NATO'ya üye olmakla Amerika ile ilişkilerini geliştirmiş ve NATO'ya Türkiye topraklarında üsler verilmiştir. Böylelikle Batı bloğunun bir parçası haline gelen Türkiye'nin Sovyetler'den yana olan endişesi azalmıştır.

Sovyetlerin Sputnik I ve II uydularını uzaya göndermesi ABD'de endişe yaratmıştır. Artık iki ülkenin de uzak menzilli füzeyle sahip olması ilk vuruş üstünlüğünün önemini gündeme getirmiştir. Sovyetler'i olası bir saldırıdan caydırmak ve NATO'nun ilk vuruş kapasitesini artırmak için NATO üyesi ülkelere Jüpiter füzesi yerleştirilme kararı alınmıştır (Oran, 2016: 522-575). NATO üyesi birçok ülke bu konuda geri adım atmıştır çünkü bu ülkelerin topraklarına füze yerleştirilmesi Sovyetler'in açık tehdidi haline gelmesi demektir. Sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye füzeleri kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi Sovyetler'i kızdırmıştır. Türkiye, Amerika ile ortak çıkar üzerinden hareket ederek kendini büyük riske atmıştır (Turan & Barlas, 2016: 151). Ancak

dönemin Dış İlişkiler Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 7 Ocak 1959'de Bütçe Komisyonunda şu konuşmayı yapmıştır: “ ...emniyet meselesini Sovyetlerle tek başımıza halledecek kudrette bir memleket değiliz. Bu mevzuda müttefiklerimiz ile mütesanide hareket etmeye mecburuz.” Yönetici elit füzeleri kabul ederek Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı güvence sağlamsını hedeflemiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 441). Bu olay sayesinde Türkiye'nin stratejik önemi anlaşılmıştır. Fakat NATO'nun güney kanadında olan Türkiye'nin olası saldırıda tehlikeye girecek olan ilk bölge olduğu görülmüştür (Turan & Barlas, 2016: 151; Oran, 2016: 522-575).

1945-1960 dönemi dış politika yapım sürecinde önemli dış dinamiklerden biri Soğuk Savaş'ın yoğun bir şekilde yaşandığı Balkanlar ve Yunanistan ile olan ilişkilerimizdir. 1947'de İtalya, İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkması ve 12 adaları silahsızlandırma koşuluyla Yunanistan'a bırakması ve iki ülke arasında yaşanan pek çok sorun Yunanistan'la kurulan iyi ilişkilerimizin bozulmasına sebep olmuştur. Fakat iki ülkenin de Soğuk Savaş'ta doğu ve batı cephesi olarak ayrılan ve Sovyet etkisinin yoğun olduğu bölgelerden biri olan Balkanlar'a komşu olduğu için bölgesel güvenlik politikaları izlemeleri gerekmiştir (Oran, 2016: 570-614). Yunanistan ve Türkiye, doğu ve batı arasında tercihini batıdan yana kullanarak 1952'de NATO'ya üye olmuştur. Akabinde iki ülke de batı bloğu politikasıyla uyumlu hareket etmeye çalışmıştır. Balkanlar, Moskova'dan destek alan sosyalist ülkeler ve ABD'den destek alan Türkiye ve Yunanistan olmak üzere ikiye bölünmüştür.

Balkanlar'ın önemli ülkelerinden biri olan Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile arasının bozulması ve Kominformdan¹² çıkmasıyla bölgede bir güç boşluğu meydana gelmiştir (Akşin, 1959: 129; Oran, 2016: 570-614). Yugoslavya'yı kendi tarafına çekmek isteyen Amerika NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ı Yugoslavya ile iş birliği için teşvik etmiştir (Hale, 2002: 124). 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında Balkan Paktı imzalanmıştır. Fakat bu dönemde Stalin'in vefatıyla Sovyetler Birliği'nin dış politikasındaki yumuşama, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs sorununun gündeme gelmesi, Yugoslavya hükümetinin bağlantısızlara katılma kararı paktı işlemez hale getirmiştir. Hukuken varlığını sürdüren pakt 1960 yılında resmen sona ermiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 237-249; Hale, 2002: 126; Gürün, 1983: 354).

¹² Kominform için detaylı bilgi bkz: (Armaoğlu, 2019: 332).

İlerleyen süreçte Türk dış politikasında önemli etkiye sahip olan Kıbrıs sorununun başlangıcından bahsetmek konunun tam olarak anlaşılması açısından gereklidir. 1878 yılından beri Kıbrıs İngiliz yönetimi altındaydı. Kıbrıs adasında yaşayan Rumlar nüfusun 120 bin Türk nüfusunu göz ardı ederek Yunanistan'la enosis (birleşmek) istemekteydi. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında bu taleplerini daha yoğun bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır (Armaoğlu, 2019: 404). Kıbrıs adasının konumu Ortadoğu'ya yakın olduğu için stratejik açıdan önemliydi ve İngiltere Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi fikrine karşıydı. Yunanistan, İngiltere ile olan görüşmelerde enosis isteğine olumlu cevap bulamayınca sorunu ulusallaştırmaya karar vermiştir (Gürün, 1983: 385). Türkiye ise İngiliz hükümetinin adadaki varlığından dolayı süreç boyunca sessizliğini korumuştur. Türkiye'nin bu tutumu Yunan Hükümeti'ne cesaret vermiştir. Fakat 1955'te İngiltere'nin Türk Hükümeti'ni Kıbrıs sorununda taraf yapmasıyla Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikasında değişiklikler meydana gelmiştir ve daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Yunanistan sorunu BM'ye taşıyarak Kıbrıs'ın self-determinasyon hakkını kullanmasını talep etmiştir. Böylelikle Kıbrıs sorunu uluslararası sorun olma özelliğini kazanmıştır ve bugün hala uluslararası bir sorundur. BM ise yaptığı değerlendirmeler sonucu Kıbrıs sorununu gündeme almayı reddetmiştir (Armaoğlu, 2019: 405). Yunanistan konunun gündemden düşmemesi için adada karışıklık yaratmaya karar vermiştir. EOKA¹³ örgütü adada sivillere yönelik silahlı eylem hareketlerine başlamıştır. Kıbrıs sorunu görüşülmek üzere İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katılımıyla 20 Haziran 1955'te Londra'da Konferans düzenlenmiştir. Ancak konferanstan herhangi bir sonuç elde edilememiştir¹⁴ (Gürün, 1983: 386,387; Oran, 2016: 576,614).

Ortadoğu'da yaşanan olaylar Kıbrıs sorununun da kaderini belirlemiştir. Süveyş harekâtında başarısız olarak Ortadoğu'dan çekilip yerini ABD'ye bırakmaya karar vermesiyle İngiltere açısından Kıbrıs'ın stratejik bir önemi kalmamıştır. İngiliz hükümeti sadece askeri üslerin bulunmasını yeterli bulmuştur. Daha sonra İngiltere self determinasyon hakkının Kıbrıs'a uygulanmasını kabul etmiştir ancak Kıbrıslılar'a sunulan seçenekler arasında taksim seçeneğinin de olması gerektiğini bildirmiştir (Oran, 2016: 576,614). Zürih ve Londra Antlaşması ile Kıbrıs'a bağımsızlık statüsü verilmiştir. Garanti Antlaşması kapsamında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan antlaşmaların hükümlerine uygun hareket

¹³ "Kıbrıs Mücadelesi İçin Milli Teşkilat" anlamına gelen kelimelerin ilk birleşiminden oluşan teşkilat ismidir. (Gürün, 1983: 386).

¹⁴ Londra Konferansı devam ederken Selanik'te Başkonsolosluk binasına bombalı eylem saldırısı haberleri duyulmuştur. Bunun üzerine Türkiye'de Rum aleyhtarı 6/7 Eylül olayları yaşanmıştır. Bu sebepten kongrede bir sonuca varılamamıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 347,348).

edilip edilmediğini kontrol etme hakkına sahip olmuştur. Bu anlaşmalar Kıbrıs için taksimi ve enosisi yasaklamıştır. Kıbrıs Bağımsız Cumhuriyet'i 16 Ağustos 1960'ta anayasanın yürürlüğe girmesiyle resmen kurulmuştur. Ancak Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti daha sonra yaşanacak olaylar neticesinde 21 Aralık 1963 yılına kadar devam edecektir (Armaoğlu, 2019: 407,408; Oran, 2016: 576-614).

1945-1960 dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli dış dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesi iki büyük gücün çatışma alanı haline gelerek Türkiye de dâhil olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin gündeminde yer almıştır. Bir yanda ABD ve İngiltere diğer yanda Sovyetler bölgeye nüfuz etmek için karşılıklı girişimlerde bulunmuştur. Sovyetler bölgedeki devletlere talepleri doğrultusunda asker, teçhizat, silah ve Sovyet uzmanlarını göndereceğini bildirerek komünist düşüncüyü yaymayı planlamıştır. Ortadoğu'da komünizmin yayılması bölgeye nüfuz etmesini zorlaştıracığı için ABD karşı girişimlerde bulunmuştur. ABD ve İngiltere direk müdahaleden ziyade bölge ülkeleri arasında iş birliği ve savuna örgütleri kurarak Sovyet etkisini engellemeyi planlamıştır (Akşin, 1959: 65,69). Bölgedeki devletleri bir araya getirmek için en uygun seçenek Müslüman olan ve batı değerlerini benimseyen Türkiye olarak görülmüştür. 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır (Bağcı, 2016: 653). Bu dönemde Menderes Hükümeti'nin Batı ile Ortadoğu arasında köprü ve NATO'nun güney kanadının koruyuculuğu rollerini üstlenmesi gerekmiştir. Buna karşılık Amerika Türk ordusunu modernize etmek için ekonomik ve askeri imkânlar sağlamıştır (Bağcı, 2016: 667).

Türkiye, Sovyetler'i Ortadoğu'daki genişleme arzusu¹⁵ nedeniyle büyük bir tehdit olarak görmekteydi. Çünkü Sovyetler'in genişleme politikasında başarılı olması Türkiye'nin çevresinin Sovyetler'e çevrili olması anlamına gelmekteydi. Sovyetler'e karşı batılı devletler ile ittifak kurmak Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için önemli bir hal almıştı. Türk dış politika yapıcıları Batı'nın desteğini alabilmek için Ortadoğu'nun Sovyetler'e karşı korunmasında Türkiye'nin önemli bir role sahip olduğunu her fırsatta dile getirmişlerdir. Batı'nın ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası özdeş olarak kabul edilmiştir (Bağcı, 2016: 653). Türkiye Ortadoğu bölgesinde NATO çıkarları çerçevesinde ABD'nin desteğini arkasına alarak hareket etmiştir. Ancak Türkiye'nin bölgede ne denli aktif olabileceği tartışmalı bir konuydu çünkü Ortadoğu bölgesi kendi içinde dinamikler barındırıyordu.

¹⁵ Sovyetlerin yayılmacı politikası için bkz: (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989, s. 191,487).

Bağımsızlığını yeni kazanan Arap ülkeleri Batı devletlerinin bölgeye yönelik girişimlerine olumlu yönde bakmamıştır hatta Arap milliyetçiliği kapsamında Batı karşıtı bir tutum sergilemişlerdir. Türkiye, BM’de Filistin’in bölünme kararına karşı Arap devletleriyle birlikte oy kullanmasına rağmen 1949 yılında Filistin topraklarında kurulan İsrail’i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye’nin Batı yanlısı tutumu ve İsrail’i tanınması Arap devletleriyle ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir (Hale, 2002: 127; Bağcı, 2016: 654,655). Bu şartlar altında Türkiye’nin bölgeye yönelik üstlendiği rolleri icra etmesi kolay olmamıştır.

Batılı devletlerin Ortadoğu’ya yönelik ilk girişimi 1951 yılında NATO ile ilişkisi bulunan Ortadoğu Komutanlığı Projesidir. Projenin içerisinde İngiltere, Fransa, ABD ve Türkiye yer almaktadır. Ortadoğu komutanlığı projesini batı damgasından kurtarmak için Türkiye’nin projeye katılması önemlidir (Akşin, 1959: 40). Projenin temel amacı Süveyş bölgesini korumak ve Sovyetler’in bölgeye nüfuz etmesini engellemektir. Süveyş kanalının stratejik önemi ve Mısır’ın Arap dünyasında sözü geçen bir ülke olmasından dolayı Mısır’ın projeye katılması önemlidir. Ancak Mısır böyle bir oluşumu hoş karşılamamış ve sömürgeci devletlerin bölgeye nüfuz etme çabası olarak algılamıştır. Mısır, Arap devletleri arasında liderlik konumunu üstlenmek için batı devletlerinden gelen girişimlere karşı çıkmıştır. Ortadoğu komutanlığı girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁶ (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 231,236; Oran, 2016: 615,652).

1953’te Eisenhower’ın başkan olmasıyla ABD Ortadoğu’ya yönelik politikasında değişikliğe gitmiştir. ABD dış ilişkiler bakanı John Foster Dulles Ortadoğu ziyaretlerine başlamıştır. Ziyaretlerin temel amacı bölge ülkelerini SSCB’nin tehdidinden koruyacak olan “Kuzey Kuşak Girişimini” başlatmaktır (Hale, 2002: 126). Ortadoğu Komutanlığı projesinin başarısızlığından dolayı ABD bölgeyi güvenceye alacak olan bölgesel organizasyonlardan vazgeçmiştir. Bunun yerine Sovyet tehdidinin en çok hissedildiği İran, Irak, Pakistan ve Türkiye’nin içinde yer aldığı Kuzey Kuşak Girişimi’ni başlatmıştır (Bağcı,

¹⁶ Başarısızlığın nedenlerine bakıldığında ilk olarak Arap dünyası SSCB’den ziyade İsrail’i birincil tehdit olarak görmektedir ve sadece komünist tehdiye karşı yürütülen iş birliği başarılı sonuç vermeyecektir. İkinci olarak Arap devletleri bağımsızlıklarını yeni kazanmıştır ve bu konuda hassas oldukları için batı devletlerinden gelen girişimlere karşı önyargılı yaklaşmaktaydı. Üçüncü olarak siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletleri ekonomik bağımsızlıklarına önem vermekteydi ve Stalin’in ölümü SSCB’yle yakın ilişki kurmasına sebep olabildi. Dördüncü olarak mısır Arap devletlerinin lideri konumuna yerleşmiş durumdadır ve batılı devletlerle arasına mesafe koymak istemektedir. Son olarak İngiltere ve mısır arasındaki Süveyş problemi çözülmeden Arap dünyasıyla işbirliği yapmak mümkün değildir. Yukarıda belirtilen maddeler çerçevesinde ABD Ortadoğu politikasını şekillendirmeye karar vermiştir. (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989, s. 231,236) (Oran, 2016, s. 615,652) (Akşin, 1959, s. 42,43).

2016, s. 659,660). Kuzey Kuşak Girişimi'nin amacı bölge ülkelerinin kendi aralarında yapacağı ikili anlaşmalarla Sovyetler'in güney sınırında bir set oluşturmaktır. Türkiye bu projenin bel kemiğini oluşturmaktadır. Kuzey Kuşak Projesi, Bağdat Paktı'nın temellerini attığı için önemlidir. Girişimin ilk sonucu Türkiye ve Pakistan arasında imzalanan Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Antlaşması'dır. Bu antlaşmaya ilk tepki Sovyetler'den gelmiştir. Benzer şekilde Arap dünyası da antlaşmaya tepki göstermiştir (Oran, 2016, s. 615,652).

Menderes Hükümeti bölgede üstlendiği görev gereği, Arap devletlerine Sovyetler tehdidine karşı savunma örgütleri kurulması gerekliliğini anlatmak için girişimlere başlamıştır. Menderes Hükümeti görüşme talebini Mısır'a iletmiştir ancak Mısır reddetmiştir. Daha sonra Bağdat'a giden Menderes olumlu cevap almıştır ve 1955'te Bağdat Paktı imzalanmıştır (Bağcı, 2016: 663-664). Mısır, bölgenin savunulmasının Arap devletlerinin ortak güvenlik paktı vasıtasıyla yapılması gerektiğini bildirmiş (Akşin, 1959: 106-107), Irak ve Türkiye'nin girişimlerinin Arap birliğini parçalayacak nitelikte bir teşebbüs olarak nitelendirmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 257). Aynı yıl içerisinde İngiltere, Pakistan ve İran pakta katılmıştır. Arap devletleri ve İsrail bu pakta tepki göstermiştir. Mısır'ın etkili olduğu Arap birliğinden pakta katılmama yönünde karar çıkmıştır. Bağdat Paktı bütün itirazlara rağmen "Siyasi Danışma Paktına" dönüşmüştür. Böylelikle Türkiye, Ortadoğu'da siyasi bir aktör haline gelmiştir (Bağcı, 2016: 666). ABD, paktın fikir babası olmasına rağmen pakta katılmamıştır. Katılmama sebeplerinin ilki bölge devletleri olan Mısır ve Suudi Arabistan'la ikili ilişkilerini bozmak istememesi, ikinci ise bölgeye yönelik direk girişim ile Sovyetler'in tepkisini üzerine çekmemektir. Üçüncü olarak da İsrail'i dışarda bırakan bu pakta girerek İsrail'in endişe duymasını istememesidir (Hale, 2002: 127; Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 267). Bağdat paktının imzalanmasından sonra Türkiye, Arap devletlerinin pakta katılımı için girişimlerde bulunmuş ancak olumlu cevap alamamıştır. Sovyetler, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasından rahatsızlık duymuştur. Bağdat Paktı Türkiye'nin hem Sovyetler'le olan ilişkisini bozmuş hem de Irak dışında diğer Arap devletleriyle olan ilişkilerini daha kötü hale getirmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 270). Pakta katılmak istemeyen Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan ortak bildiri yayımlayarak Irak'ı dışarda bırakan yeni bir siyasal, ekonomik ve askeri anlaşma yapılmasını kararlaştırmıştır. Türkiye ve Batı devletlerinin bölgeye yönelik politikaları karşı bloklaşmaya yol açmıştır. Arapların milliyetçi, batı karşıtı tavır içerisinde olması ve Sovyetler'den ziyade İsrail'i tehdit olarak algılaması bölgeye yönelik SSCB tehdidine karşı önlem almak isteyen Türkiye ve batılı devletlerin girişimlerinin

başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur (Oran, 2016: 615-652). Öte yandan Türk dış politikasını yönetenler Arap devletlerinin Türkiye'nin İsrail'i tanımasından yana hoşnutsuzluklarını giderip pakta girmelerini sağlamak için İsrail'deki elçisini geri çekmiştir. Fakat Arap devletleri pakta girmediği gibi İsrail ile olan ilişkileri de bozulmuştur (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 271).

1956 yılından sonra Ortadoğu ardi ardına yaşanan birçok bunalıma sahne olmuştur. İlk olarak Mısır ve İngiltere arasında yaşanan Süveyş bunalımında İsrail, İngiltere ve Fransa Mısır'la karşı karşıya gelmiştir. Daha sonra bölgeyle yakından ilgilenen Sovyetler ve ABD soruna müdahil olmuştur. İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a askeri müdahalesi sonucu Sovyetler ve ABD bu ülkeleri saldırgan olmakla suçlamıştır. Müdahaleci ülkeler geri çekilmek zorunda kalmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 532-535). Mısır'a müdahale eden devletlerden Fransa NATO, İngiltere hem NATO hem de Bağdat paktına üye olan devletler olduğu için Türkiye tarafsız bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye, İsrail'e tepki olarak İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir ve bir maslahatgüzar bırakmıştır. Arap devletleri Türkiye'nin bu hareketini olumlu olarak karşılasa da tatmin olmamıştır. Türkiye'nin Süveyş bunalımına verdiği yetersiz tepki Arap dünyasında itibarının zedelemesine sebep olmuştur. Bu dönemde batının desteğine hayati önem veren Türkiye İngiltere ve Fransa'ya sert tepki vererek desteklerini kaybetmek istememiştir. Ancak Türkiye'nin Batı yanlısı politikası Arap dünyasından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Arapları kazanamayan Türkiye İsrail'i de gücendirmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 284-285; Oran, 2016: 615-652).

Süveyş bunalımından sonra İngiltere bölgede daha fazla tutunamayacağını anlamış ve bölgeden çekilme kararı almıştır. İngiltere'nin çekilmesiyle bölgede oluşan güç boşluğunda Orta Doğu'daki devletlerin savunucusu rolünü takınan Sovyetler Birliği'nin etkisi artmıştır (Bağcı, 2016: 674). Sovyetler Birliği'nin varlığından rahatsız olan ABD Orta Doğu politikasını tekrar gözden geçirmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 287). ABD Başkanı Eisenhower, adını taşıyan Eisenhower doktrinini ilan ederek bölgede aktif bir politika izleyeceğini göstermiştir. Eisenhower doktrinine göre kendi istekleri dâhilinde Orta Doğu bölgesindeki devletlere askeri ve mali yardımlarda bulunup gerekirse silahlı kuvvetleriyle yardım edeceğini duyurmuştur. Bağdat Paktı'nın dört üyesi olan Türkiye, Pakistan, Irak ve İran doktrinini memnuniyetle karşılamıştır ve Sovyet tehdidine

karşı önemli bir destek olduğunu vurgulamışlardır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 288-289; Oran, 2016: 615,652).

Bu dönemde ABD ve Sovyetler'i karşı karşıya getiren önemli bir gelişme Türkiye-Suriye krizi olmuştur. Mısır ve Suriye Batı karşıtı tavır sergilerken Sovyetler ile yakın ilişkiler kumuştur. Suriye ve Sovyetler arasında gerçekleşen yakınlaşma Ekonomik ve Teknik Yardım Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Suriye'nin Sovyetler'den silah alması ve birçok Sovyet teknisyenin Suriye sınırları içerisinde bulunması Suriye'nin Sovyetler'in bir uydusu haline geldiğinin düşünülmesine sebep olmuştur. Başbakan Menderes, Suriye'ye yönelik endişelerini 24 Eylül 1957 günü yaptığı konuşmayla dile getirmiştir; “ *Suriye gerektiğinde başkalarının kullanacağı bir silah deposu haline gelmektedir.*” (Gürün, 1983: 358). Elbette ki başkaları ile kast ettiği kişi Sovyetler'den başkası değildir.

Türkiye bu şartlar altında Suriye'yi önemli bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Amerika Hükümeti de Türkiye ile aynı görüşü paylaşıp Suriye'de yaşanan gelişimleri tehdit olarak görmüştür (Bağcı, 2016: 678; Oran, 2016: 615-652). Suriye'deki durum bir yanda ABD-Türkiye bir yanda da Sovyetler-Suriye'nin olduğu bir hal almıştır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989; 692). Türkiye ve Suriye arasındaki gerginlik artmış ve bazı sınır olayları yaşanmıştır. İki taraf da savunma amaçlı sınırlarında tedbir almıştır. Amerika Türkiye'ye saldırı yapıldığı takdirde NATO üyesi olan Türkiye'ye bütün gücüyle yardım edeceğini açıklamıştır. Suriye ve Türkiye arasında yaşanan gelişmeler iki blok arasındaki bir krize dönüşmüştür¹⁷ (Bağcı, 2016; 679). Öte yandan Mısır da Suriye'yi desteklemeye başlamış, iki ülke arasında federal bir birlik kurulmasına ve Suriye savunmasının güçlendirilmesine karar verilmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 295). Türkiye, Sovyetler'e bağlı bir Suriye yerine Mısır'a bağlı bir Suriye'yi tercih ettiği için iki devlet arasındaki ittifaktan memnun olmuştur (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 300).

Menderes döneminde Ortadoğu'da yaşanan önemli gelişmelerden birisi de 1958'de Irak'ta meydana gelen darbe olmuştur. Türkiye Irak'ta kurulan yeni yönetimi 31 Temmuz 1958 tarihinde resmen tanımıştır (Bağcı, 2016: 684). Bağdat Paktına üye tek Arap devleti olan Irak, Arap dünyası tarafından dışlanmıştı ve yeni yönetim bu durumu düzeltmek istiyordu. Darbe sonrası Irak dış politikasını bütün devletlere dostluk ve tarafsızlık içinde geliştirmek olduğunu açıklamış ve Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını bildirmiştir. Bunun

üzerine Bağdat Paktı sonlandırılmıştır ve paktın geri kalan üyeleri Ankara'da bir araya gelerek Bağdat Paktı'nın adını CENTO¹⁸ olarak değiştirip merkezini Bağdat'tan Ankara'ya taşımıştır (Oran, 2016: 615,635) .

Özetle 1945-1960 arası Türk dış politikası iki ilke çerçevesinde şekillenmiştir: ilki Sovyet yayılcılığını önlemek, ikincisi batı ittifaklarında yer alıp askeri ve ekonomik yardımlardan faydalanmaktır. Bu dönemki iktidar sahipleri batı yanlısı laik Türk dış politikası çizgisinden ayrılmamıştır. Ancak, Atatürk'ün Ortadoğu'ya yönelik izlediği tarafsız politika bilinçli olarak terk edilmiştir. Türkiye'nin bu dönemde politika değişikliğine gitmesinde uluslararası ortamın iki bloklu yapısı ve tehdit algısı etkili olmuştur.

Soğuk Savaşın başlangıç yıllarında Sovyetler'den gelen toprak talebi ve Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlayabilecek kapasitede olmaması Türkiye'yi uluslararası ortamda ittifak arayışına itmiştir ve batılı devletlere yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin batılılaşma ve laik bir devlet kimliği kazanma çabaları ittifakı kolaylaştırmıştır. Soğuk savaş döneminde Ortadoğu'nun süper güçlerin çatışma alanı olması Türkiye'nin stratejik konumunu önemli hale getirmiştir. Batı devletleri ve özellikle ABD, Ortadoğu'ya direk olarak müdahale etmektense bölge ülkesi olan Türkiye üzerinden bölgeye yönelik girişimlerde bulunmayı tercih etmiştir. Böylelikle Türkiye'nin bu dönemki rolü belirlenmiştir. Türkiye bu dönemde sadık bir batı müttefiki ve NATO üyeliğinin verdiği sorumluluk çerçevesinde hareket etmiştir. Batı ile Ortadoğu arasında köprü görevi görmüştür. Zaman zaman da bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurup politikalarına yön vermeye çalışan lider ülke olma çabaları içerisine girmiştir.

Türkiye NATO'nun çıkarlarını kendi çıkarlarıyla özdeşirip, NATO dayanışmasına zarar verebilecek herhangi bir harekette sakınmıştır. Sovyet devletinin yayılmasını engellemek için bölgesel paktlar olan Bağdat ve Balkan Paktlarının kurulmasında çaba sarf etmiştir. Ortadoğu bölgesinde Sovyet yayılcılığına karşı girişimlerde bulunmuştur. Ancak bölgenin iç faktörleri ve Arap milliyetçiliği göz önüne alındığında Türkiye'nin bölgeye yönelik girişimleri başarılı olmamıştır. Türkiye'nin Batı ve İsrail ile yakınlaşması Arap devletleriyle uzaklaşmasına sebep olmuştur. Fakat Türkiye bu dönemde ABD'nin desteğine çok önem verdiği için Arap devletleri ile olan ilişkiler ikinci plana atılmıştır.

¹⁸ Central Treaty Organization, (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)

2.3. 1960-1980 Arası Soğuk Savaş'ın Yumuşama Dönemi ve Türk Dış Politikası

1960'lı yıllarda hem dünya da hem de Türkiye'de büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönme Sovyetler ve ABD arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın geriliminin nispeten düştüğü yumuşama (detant) dönemi denmiştir. Oral Sander, '*Siyasi Tarih 1918-1994*' adlı kitabında yumuşama dönemini: *Bloklar arasında karşılıklı söz düellosu ile savaş tehlikesinin azalması ve komünist ile komünist olmayan devletlerarasında siyasal ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların sayılarındaki artış.* olarak tanımlamıştır (Sander, 2004: 445). İki devlet arasında yumuşama sürecini başlatan etken dehşet dengesinin (balance of terror) ortaya çıkmasıdır. Bu dengenin amacı nükleer güce sahip olan ABD ve Sovyetler arasında nükleer dengeyi sağlamaktır (Sönmezoğlu, 2016: 229). Nükleer silahların potansiyeli ve vereceği zararlar düşünüldüğünde savaşa giren ülkeleri ekonomik, insani ve toplumsal açıdan yok edeceği kesindir. ABD, Sovyetler ile nükleer savaş olasılığını ortadan kaldırmak için NATO'nun stratejisini Kitlesele Karşılık Doktrini yerine Esnek Karşılık Doktrini olarak değiştirmiştir (Bağcı: 160,162). Bu gelişimler üzerine iki blok arasında "Karşılıklı Denge Kuvvet İndirimi" görüşmeleri yapılmıştır ve "Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı" (AGİK) düzenlenmiştir. Ardından 1975 yılında "Helsinki Son Senedi" yumuşama döneminin belgesi olarak ortaya çıkmıştır (Oran, 2016: 657). Ancak NATO'nun yeni stratejisi Türkiye de dâhil olmak üzere üye devletleri endişelenmiştir. Çünkü Sovyet tehditleri karşısında NATO'nu vereceği tepkinin belirsizliği devletlerin kendini güvende hissetmemelerine sebep olmuştur (Bağcı: 160,162).

Dönemin önemli gelişmelerinden biri bağımsızlığını yeni kazanan Üçüncü dünya ülkelerinin ortaya çıkmasıyla uluslararası sistemin yapısının değişmesidir. Üçüncü dünya ülkeleri doğu ya da batı bloğunu seçmeyerek bağlantısızlık stratejisini tercih etmiş ve sistemde doğu ve batı bloğuna nazaran üçüncü bir seçenek oluşturmuştur. Bu yeni gelişmeye rağmen dönemin iki büyük gücü varlığını korumuştur fakat iki taraflı politikadan çok taraflılığa doğru geçiş süreci gerçekleşmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 334; Oran, 2016: 659).

2.3.1. 1960-1980 Dönemi İç Dinamikleri

27 Mayıs 1960 yılında Türkiye'de kurulu yönetime yönelik askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Darbenin ardından Türkiye bir yıl süreyle askeri yönetimle yönetilmiştir ve bu bir yıl Türk siyasi hayatında izler bırakmıştır. Darbe yönetiminin başında

olan askeri elit Türkiye devletinde değişikliğe giderek yeni kurumlar ve yeni bir anayasa oluşturmuştur (Atılğan, 2019: 545). 1961 anayasasının yayınlanmasıyla birlikte Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kurulmuştur. Ülke çapındaki bütün siyasi faaliyetler durdurulmuş ve siyasetin yönetimi MGK'ya bırakılmıştır. Kurulan askeri rejime karşı ayaklanma yaşanmaması için askeri, sivil ve siyasi çevrelere yönelik baskı politikası izlenmiştir (Atılğan, 2019: 553-557). Demokrasi yönetimine tekrar geçilmek için 15 Ekim 1961 yılında genel seçimler yapılmıştır ancak hiçbir Parti tek başına hükümet kuramamıştır. Durum böyle olunca askeri çevreden gelen zorlamayla Partiler arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur fakat Partilerin kendi içinde ve askeri çevreyle yaşadığı sorunlar nedeniyle bu koalisyonun ömrü uzun olmamıştır (Atılğan, 2019: 563,564).

1961 anayasasıyla birlikte MGK anayasal bir nitelik kazanmıştır. MGK'nın görevi milli güvenlik ile ilgili alınan kararlarda Bakanlar Kuruluna yardım etmek ve koordinasyonu sağlamak olarak belirlenmiştir. MGK'nın anayasal bir düzenle yönetime dâhil olmasından çıkarılacak yorum askeri elit siyasete müdahil olma hakkına sahip olmuştur ve devletin yürütme organı üzerinde etkisi artmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 237). 1960'lı yıllarda sağ görüşlü Partiler Türkiye'nin iç siyasetinde yükselişe geçmiştir ve kuruluş döneminden farklı olarak İslam siyasi bir harekete dönüşüp dini hareketlerin ve cemaatlerin de yapılaşma süreci başlamıştır¹⁹. 1965 yılına gelindiğinde tekrar seçim yapılmıştır ve siyasi yelpazenin sağ tarafında olan Adalet Partisi (AP) tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. 1969 yılına gelindiğinde AP genel seçimlerde tekrar hükmet olma hakkını kazanmıştır ancak 12 Mart 1971 yılında 12 Mart Muhtırası'nın yayınlanmasıyla AP hükümeti istifaya zorlanmıştır ve Türkiye tekrar askeri vesayet yönetimine girmiştir (Atılğan, 2019: 609).

1970'li yılların karakterine bakıldığında Türkiye tarihinde kaos ve istikrarsızlık, sağ ve sol çatışmaların yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik açıdan ülke iktisadi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır (Hale, 2002: 153). Ülke içerisinde ideoloji farklılıklarından kaynaklı sorunlar ve siyasal şiddet tırmanış göstermiştir. 1973 ve 1977 yılında genel seçimlere gidilmiştir fakat hiçbir Parti salt çoğunluğu kazanamadığı için koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Kurulan koalisyon hükümetleri kendi içerisinde fikir ayrılıkları yaşadığı için parlamenter sistem tıkanma noktasına gelmiştir. 1970'li yıllar terör, şiddet olaylarının siyasal hayatının içinde en çok yer aldığı dönemdir (Atılğan, 2019: 521-

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz: (Atılğan, 2019: 594-595).

662). Türkiye'nin içinde bulunduğu durum 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam etmiştir (Oran, 2016: 672).

Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesi Türkiye'nin güvenlik algısı üzerinde de etki etmiştir. İki blok liderinin Soğuk Savaş'ın gerilimli yıllarındaki genel tutum ve davranışlarından farklı hareket edebileceği görülmüştür (Sönmezoğlu, 2016: 239). Üçüncü dünya ülkeleri ve bağlantısızlar uluslararası politikayı iki taraflılıktan çok taraflılığa çevirmiştir. Çoğunluğu Müslüman olan Üçüncü dünya ülkelerinin Sovyetler ve ABD'ye alternatif olarak sistemde ortaya çıkması ve Türkiye'de sağ görüşlü Partilerin yönetime gelmesi aktif bir dış politika izlenmesine imkân sağlamıştır. Türkiye'nin bu dönemki dış politikası şimdiye kadar izlediği Batı yanlısı politikasının dışında görece özerklik olarak tanımlanmaktadır.

2.3.2. 1960-1980 Dönemi Dış Dinamikleri

Dönemin iç ve dış dinamikleri Türk dış politikasında yansımıştır. 27 Mayıs'ta darbe yoluyla yönetimi değiştiren güçler, CENTO ve NATO'ya bağımlılıklarının devam ettiğini ve sorumluluklarını yerine getireceğini bildirmiştir. Böylelikle ABD'nin darbe yönetimine karşı çıkmasına yönelik endişeler giderilmek istenmiştir. 30 Mayıs tarihinde ABD ve İngiltere, 31 Mayıs tarihinde de Sovyetler Birliği yeni kurulan yönetimi tanıdığını bildirmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 323).

1960-1980 döneminde ABD ve Türkiye arasında birçok gerilim yaşanmıştır. Bu bunalımlardan ilki Küba krizidir. Küba krizinin ortaya çıkmasındaki en büyük sebep ABD'nin Türkiye'ye Jüpiter füzelerini yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Sovyetler yönetimi Türkiye'deki füzelere karşılık olarak Küba'ya füze yerleştirme kararı almıştır. ABD, Sovyetler'in bu kararına karşı çıkmıştır ve Küba'ya deniz ambargosu uygulayıp füze yüklü gemilerin Küba limanına gitmesine müsaade etmemiştir. Sovyetler gemilerini geri çekmeyeceğini bildirmiştir ve dünya nükleer savaşın eşiğine gelmiştir (Atılğan, 2019: 646). Daha sonra Sovyetler Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzelerinin kaldırılması karşılığında kararından vazgeçeceğini bildirmiştir (Gürün, 1983: 351). ABD, 20 Kasım'da Küba'ya uyguladığı deniz ambargosunu sona erdirmiştir ve Türkiye'de bulunan Jüpiter füzelerini Türk Hükümetine haber vermeden kaldırmıştır (Hale, 2002: 138). ABD füze kararında tepki çekmemek için Akdeniz'e Polaris Füzelere taşıyan deniz altılarını göndermiştir (Gürün, 1983: 351). Küba bunalımı Türkiye ve ABD ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye'nin

Amerika'ya karşı duyduğu güven yara almıştır. Küba bunalımı Türk dış politikasında büyük değişikliğe sebep olmuştur. ABD'de alınan bir kararın Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokabileceği anlaşılmıştır (Hale, 2002: 138).

1960-1980 dönemi içerisinde ABD ve Türkiye arasında yaşanan ikinci bunalım Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi söz konusu olduğunda Amerikan Başkanı Johnson'un İsmet İnönü'ye yazdığı mektup olmuştur. Mektubun içerdiği üç maddeden birincisi göre Türkiye'nin ABD'nin onayını almadan adaya müdahale etmesi söz konusu olmaz. İkincisi Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi sonucu Sovyet saldırısına maruz kalması halinde NATO Türkiye'yi savunamaz ve üçüncü önemli husus Türkiye Kıbrıs'a müdahalesi sırasında ABD yardımları ile aldığı askeri malzemeleri kullanamaz (Atılğan, 2019: 647). Johnson Mektubu Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesini ertelemesine sebep olmuştur ve Türkiye'nin Amerika'ya bağımlılığını gözler önüne sermiştir.

Mektupta belirtildiği üzere Türkiye'nin Sovyetler karşısında yalnız bırakılması NATO'nun kuruluş amacıyla çelişmekteydi. Kamuoyunda NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağlayabildiğine dair sorular doğmuştur hatta NATO'dan ayrılma fikri gündeme gelmiştir. Şimdiye kadar izlenen ABD yürüncesindeki tek yönlü dış politika terk edilip çok yönlülüğe geçiş süreci başlamıştır. Türkiye, Sovyetler ve Üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme kararı almıştır. Nitekim ABD'nin aldığı bütün kararları destekleyen Türkiye ABD'nin Vietnam politikasını desteklememiştir. Türkiye'deki NATO üsleri ve ABD askerinin varlığı sorgulanmaya başlanmıştır (Oran, 2016: 681,714). Johnson Mektubu sonrası Türk ordusunun mühimmatlarının ABD kaynaklı olmasının yarattığı bağımlılık Türkiye'nin dış politikasını etkilediği için Türkiye ABD dışında silah alabileceği başka ülkeleri araştırmaya koyulmuştur. Donanmanın kendi başına çıkartma yapabilmesi gerekli adımlar atılmıştır. Johnson Mektubu sonrası ABD'ye yönelik politikanın değiştiğini gösteren ilk örnek NATO içinde yeni kurulan Çok Taraflı Kuvvet (MLF) güçlerine ulusal çıkarlarına uymadığı için Türkiye'nin katılmayı reddetmesidir. Türkiye ilk defa ABD'nin katılma gerekliliği gördüğü bir organizasyona katılamamıştır (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 502; Hale, 2002: 151).

1963-1971 döneminde Johnson Mektubu ve Küba krizi sonucu Türk toplumunda Amerikan karşıtlığı yükselmiştir. ABD'nin dürüst ve güvenilir bir müttefik olduğuna duyulan inanç sarsılmıştır. İki kriz sonucunda Türk yöneticiler blok ve ülke çıkarlarını her zaman için özdeş olmayacağını oldukça net bir şekilde görmüşlerdir (Sönmezoğlu, 2016:

239). Türkiye'nin tek taraflı politika izlemesinin zararları anlaşılmıştır ve Türk dış politikası tek yönlülükten çok yönlülüğe geçiş sürecine girmiştir. Türkiye ulusal çıkarlarını korumak hususunda müttefiklere danışmaktansa tek başına karar alması gerektiğini görmüştür. Ulusal çıkar kavramı bundan sonra atılacak olan adımlarda temel dayanak haline gelmiştir. Türkiye'deki Amerikan üslerindeki askerlerin davranışları Türk kamuoyunu rahatsız etmiştir. Ayrıca ülkede Amerikan varlığından kaynaklanan sorunlar artmıştır. Kamuoyunun gözünde Türkiye ve Amerika arasındaki ilişkinin eşit olmaması ülkede Amerikan karşıtlığını tetiklemeye devam etmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 243). Türk toplumundaki Amerikan karşıtı hisler Ocak 1969'da Amerikan büyükelçisi Komer'in arabasının ODTÜ ziyaretinde yakılmasıyla eyleme dökmüştür. Yine 1969 yılında sorunları gidermek adına ABD ve Türkiye arasında askeri üsleri kapsayan ikili anlaşmalarda düzenleme yapılmıştır ve Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (OSİA) adı altında tek bir metinde toplanmıştır²⁰ (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 505-508; Atılğan, 2019: 646-650).

1971-1980 yılları arasında ABD ile yaşanan sorunlar devam etmiştir. 1960 yılından sonra ABD'de uyuşturucu bağımlılığı artmış ve uyuşturucudan kaynaklı ölüm yaşı 16'ya kadar inmiştir. 1968 yılında Amerikan başkanı olan Nixon Amerika'ya giren kaçak uyuşturucudan dolayı Türkiye'yi suçlamıştır (Sönmezoğlu, 2016: 262). Türkiye'den haşhaş üretimini durdurmasını talep etmiş aksi takdirde Türkiye'ye gönderilen yardımların kesileceğini bildirmiştir. ABD hükümetinin uyuşturucunun ülkeye kaçak girmesi sorununda kendi kamuoyuna bir suçlu göstermesi gerekmiştir. Haşhaş üreticisi olan ülkeler arasında ABD'ye en çok bağımlı olan ülke Türkiye olduğu için yapılan yardımları baskı aracı olarak kullanılması yoluna gitmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 266). Türkiye üretimi sınırlandırsa da tamamen durdurmamıştır. ABD, 12 Mart darbesinden sonra başa gelen askeri yönetim ile haşhaş üretiminin sonlandırılması konusunu tekrar gündeme getirmiştir ve üretiminin Türkiye'de tamamen yasaklanması konusunda müzakerelere başlamışlardır. ABD haşhaş üretiminin yasaklanması durumunda Türkiye'ye 30.000.000 dolar yardımda bulunacağını bildirmiştir. Sonuç olarak Haziran 1971'den itibaren haşhaş üretimi yasaklanmıştır. Ancak ABD söz verdiği yardımın üçte birini göndermiştir ve haşhaş üretimi ile geçinen aileler mağdur olmuştur. 1973'te başa gelen Ecevit Hükümeti üreticilerin zararını gidermek için 1 Temmuz 1974'te haşhaş üretimini tekrar serbest bırakmıştır. ABD Türk Hükümeti'nin kararına sert tepki vermiştir. Daha sonra Amerikan Kongresi Türkiye'nin Kıbrıs'a

²⁰ İkili anlaşmalarda düzenlemeye gidilmesindeki en büyük sebep Amerika ile ilişkilerin kötüleşmesi üzerine iç siyasette ve kamuoyunda Amerika ve emperyalizme karşıtlığının yükselmesiyle ortaya çıkan baskıdır. (Atılğan, 2019: 647).

müdahalesinin ardından Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır (Oran, 2016: 681,714; Sönmezoğlu, 2016: 268).

İran'da 1979'da şah rejimi devrilmiş yeni bir yönetim kurulmuştur. Yeni kurulan rejim ABD karşıtı bir politika izleyerek ABD ile bütün ilişkilerini kesip CENTO'dan çekildiğini ilan etmiştir. İran'da bulunan ABD vatandaşları ABD'nin Tahran'daki büyükelçiliğine sığınmıştır (Oran, 2016: 714-715). Ancak İran vatandaşlarının ABD'ye dönmesine müsaade etmemiştir. İran devrimiyle ABD Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybetmiştir ve Türkiye'nin stratejik önemi ABD nezdinde tekrar anlaşılmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 311). Tarihe rehine krizi olarak geçecek olayda ABD dost ülkelerin İran ile olan askeri, siyasi, ekonomik ilişkileri kesip İran vatandaşlarına vize engeli koyarak yaptırım uygulamaya çağırmıştır. Türkiye rehine krizinde ABD'yi desteklemiştir ancak İran'la olan petrol ilişkisi nedeniyle yaptırım uygulama konusunda isteksiz davranmıştır. Çünkü Türk Hükümeti'ne göre ambargo kararı sonucu dışlanan İran, Sovyetler ile yakın ilişkiler kurabilirdi ve Türkiye sınırında Sovyet yanlısı bir ülke istemiyordu. Dolayısıyla İran'ın yalnızlaşp Sovyetler ile yakın olmasını istemeyen Türkiye rehine krizinde İncirlik Üssü'nün kullanılmasına müsaade etmemiş ve bütün baskılara rağmen İran Büyükelçiliği'ni kapatmamıştır. Bunun yerine Türkiye, İran ve ABD arasında arabuluculuk yaparak rehine krizinin çözülmesini sağlamıştır. Fakat Türkiye'nin yaptırımlara katılmaması, ABD'de büyük eleştirilere sebep olmuştur. Türkiye'nin güvenilir bir müttefik olup olmadığına dair şüphelere sebep olmuştur. Türkiye tarihinde ilk defa ABD'nin destek çağrısına cevap vermemiş ve ulusal çıkarlarını ABD çıkarlarının önünde tutmuştur (Oran, 2016: 681,714).

1960-1980 yılları arasında Türkiye-Yunanistan ilişkisi dış politika yapım sürecinde önemli dış dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Yunanistan ve Türkiye arasında yaşanan Kıbrıs ve Ege Denizi sorunları ilişkileri derinden etkilemiştir. Londra Antlaşmasıyla bağımsızlığını kazanan Kıbrıs Cumhuriyeti BM'ye de üye olmuştur. Türkiye'de 27 Mayıs darbesi gerçekleştiren yönetim Kıbrıs için Londra Antlaşmasına sadık kalacağını bildirmiştir (Oran, 2016: 716,718). 1959 yılında Zürih ve Londra Antlaşmaları'yla bağımsızlığını kazanan Kıbrıs'ta anayasanın belirlenmesi ve silahlı kuvvetlerin kurulması hususunda Türk ve Rum kesimi arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Türkiye'nin NATO'da ortak müttefiki ve sınır komşusu olan Yunanistan'ın adadaki Rumları desteklemesi Türkiye yöneticileri ve kamuoyu tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 331).

Adadaki iki millet arasındaki çatışmaların şiddetinin artmaya başlamasıyla Lefkoşa'yı ikiye bölen yeşil hat ortaya çıkmıştır. Türkiye, İsmet İnönü başkanlığında aldığı kararla ada üzerinde jet filosunun ihtar uçuşu yapılması ve çatışmaların durmaması halinde adanın bombalanması emrini vermiştir. İstanbul'daki donanama Mersin sınırına gönderilmiştir ve Yunanistan sınırına asker yığdırılmıştır. Türk Hükümeti İngiltere ve Yunanistan'a nota göndererek adadaki İngiliz, Yunan ve Türk birliklerinin çatışmaları durdurması gerektiğini aksi takdirde adaya tek taraflı olarak müdahale edeceğini bildirmiştir. Adaya NATO'nun müdahalesi istenmiştir ancak Rum kesimi kabul etmemiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 379). NATO ile çözüme ulaşamayacağını anlayan İngiltere, BM Güvenlik Konseyine başvurmuştur. BM Güvenlik Konseyi adaya barış gücü göndermiştir ancak çatışmalar sona ermemiştir. Kıbrıs sorununun çözümü için ulusal kanallara başvurulsa dahi başarılı olmamıştır. İsmet İnönü, 6 Mayıs'ta Millet Meclisinde Kıbrıs hakkında yaptığı konuşmada Türkiye'nin BM güçlerinden yana uğradığı hayal kırıklığını ifade etmiştir: *"...Birleşmiş Milletler devrinin ne netice vereceğini tahmin edemiyorum. Her şeyin başı olan sükûnet ve güven teessüs edecek mi bunu bilmiyorum."* Karar verici elitin Kıbrıs sorununun çözümünde BM'ye olan güvenini yitirdiğini belirtmiştir.

Türkiye içerisindeki muhalefet, Meclis görüşmelerinde Hükümetin Kıbrıs konusunda daha aktif bir politika izlemesi gerektiğini dile getirmiştir. BM'nin Kıbrıs sorunundaki tavrı ve muhalefetin hükümeti desteklemesi neticesinde TBMM'ye gerektiğinde Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi verilmiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 381-382). Öteki taraftan Yunan Hükümeti de Kıbrıs Rum kesimini gizliden desteklemeye devam etmiştir ve Kıbrıs'a kaçak olarak 20.000 asker ve silah göndermiştir. Londra ve Zürih Antlaşmaları'na rağmen Yunan Hükümeti enosis'i tekrar gündeme getirmiştir.

Türkiye adaya müdahale edeceğini belli ederek ABD ile Yunanistan üzerinde baskı kurup sorunun kısa sürede çözülmesine yönelik politika izlemiştir. Çünkü Türkiye, ABD'den yana NATO'nun güney kanadını oluşturan Yunanistan ve Türkiye'nin çatışmaya girmesini müsaade etmeyeceği beklentisine girmiştir. Ancak ABD beklendiği üzere bir tavır göstermemiştir ve Johnson Mektubu Türk dış politikasında temel varsayımların yetkili makamlarca yeniden sorgulanmasına yol açmış ve Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinden vazgeçmesindeki temel gerekçe olmuştur.

Türkiye Hükümeti'nin Kıbrıs sorununa bakış açısını İsmet İnönü Time dergisine verdiği demeçte açıklamıştır. Müttefiklerin Kıbrıs adasına yönelik mevcut durumun değişmesi gerektiğini aksi takdirde batılı ittifakların yıkılabileceğini belirterek ‘*Yeni bir dünya kurulur Türkiye bu dünyada yerini bulur*’ demiştir. İsmet İnönü'nün tavrı Türkiye'nin BM ve Yunanistan'a rağmen adaya müdahale edeceğinin göstergesi olmuştur (Gürün, 1983, s. 434).

Kıbrıs olaylarındaki gelişmelere bakıldığında Amerika, Türkiye'nin hukuki olarak sahip olduğu hakkı kullanmasını engellerken, Yunanistan'ın hukuku çiğnemesine göz yummuştur. Hatta Amerika Türkiye'yi en büyük tehdit olarak algıladığı Sovyetler'in karşısında savunmayacağını göstermiştir. Oysaki NATO'nun kuruluş amacı Sovyet tehdidine karşı müttefik devletleri korumaktır. Bu durum göstermiştir ki Amerika kendi çıkarlarını diğer devletlerin önünde tutmaktaydı ve Sovyetler ancak Amerika çıkarlarına zarar verdiğinde tehdit olarak algılanmaktaydı (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 332). Johnson Mektubu Türk dış politikasını yönetenlerde ittifak ve müttefik algısını gözden geçirmesi gerekliliğini farkına varmalarını sağlamıştır. 1964 krizi Türk ve Amerikan ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Türkiye, Amerika karşısında uğradığı hayal kırıklığından sonra Sovyetler ile ilişkileri normalleştirme, Avrupa ile daha sıkı iş birliğine girme ve Üçüncü dünya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma hedeflerine yönelmiştir.

Daha sonra Kıbrıs'ta gerçekleşen askeri darbe sonucu Türkiye adaya müdahale etmek durumunda kalmıştır. Yunan Hükümeti, Kıbrıs adasındaki yönetime karşı gerçekleştirilen darbeden sorumlu tutulmuştur. Türkiye 1974'te Kıbrıs askeri müdahalesini gerçekleştirmiştir (Gürün, 1983: 434). Bu girişim hem Türk dış politikası hem de Kıbrıs sorunu açısından dönüm noktası olmuştur. Türkiye, ABD ve Avrupa ülkelerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. 1974 hareketi adayı ikiye bölerek Türkiye açısından Kıbrıs sorununu çözmüştür ancak uluslararası kamuoyu gözünde çözülmemiştir. Kıbrıs'ın bugünkü konumu herhangi bir hukuki çözüme ulaşmadığı için günümüzde dahi uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almaktadır (Oran, 2016: 716,768).

Türkiye, Kıbrıs hareketi sonucu uluslararası alanda yalnızlaşmaya başlamıştır. Arap devletleri, Sovyetler Birliği, Avrupa ülkeleri, Üçüncü dünya ülkeleri Türkiye'yi kınamış, Kıbrıs sorununun uluslararası konferansla çözülmesi ve Türkiye'nin adadan askerlerini çekmesi gerektiğini savunmuşlardır. ABD, Türkiye'ye yönelik silah ambargosu uygulamıştır (Gürün, 1983: 435). 5 Şubat 1975'te silah ambargosu yürürlüğe girmiştir.

ABD'nin ambargo kararı Türkiye'nin iç siyasette istikrarı sağlayamadığı hükümette krizlerin yaşandığı zamanına denk gelmiştir. Türkiye'nin iç politikasında yaşadığı sorunlar dış politikada güçlü bir duruş sergilemesini engellemiştir. Türkiye ABD'nin ambargo kararına karşılık Türkiye'deki ABD üslerinin statüsünü gündeme getirmiştir ve ABD üzerinde baskı oluşturmak istemiştir. Türkiye'nin bu konuda ciddi olduğunu anlayan ABD, Henry Kissinger'ı Demirel ile görüşmek ve ortamı yatıştırmak üzere Türkiye'ye göndermiştir. Kissinger'ın ziyareti olumlu bir sonuç vermemiştir. Demirel üsleri kapatıp Amerikan askerlerine verilen ayrıcalıkları kaldırmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 296,297). ABD'nin silah ambargosu kararına olumlu yönden bakacak olursak Türkiye'nin milli silah sanayisi oluşturma çabaları hız kazanmıştır. 1978 yılına gelindiğinde CHP ağırlıklı hükümet iş başına gelmiştir. Dönemin başbakanı Bülent Ecevit Sovyetler'in Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturmadığını düşünmüştür ve Sovyetler'i ziyaret ederek bu ülkeyle Siyasi Belge imzalamıştır. Türkiye ve Sovyetler'in bu yakınlaşması NATO ülkelerinde kaygı uyandırmıştır. Yaşanan gelişimler sonucu ABD, 1978 yılında silah ambargosunu kaldırmıştır ancak ABD ile ilişkiler hemen düzelmemiştir.

Bu dönemde Türkiye ve Yunanistan'la Ege Denizi'nde karasuları ve kıta sahanlığı sorunları yaşanmıştır. Ege denizindeki Yunanistan faaliyetleri Türkiye tarafından ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılanmıştır. İlk olarak karasuları sorunlarına değinilecek olunursa Lozan Barış Antlaşması kapsamında Türkiye ve Yunanistan karasuları Ege Denizi'nde 3 mil olarak belirlenmiştir. 1936'da Yunanistan karasularını 6 mile çıkardığını ilan etmiştir. Türkiye, Yunanistan'la dostane ilişkilerine dayanarak 15 Mayıs 1964'te Türkiye karasuları kanunu çıkartarak karasularını 6 mil kabul etmiştir (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 581,592). 1970 yılına gelindiğinde uluslararası hukuka göre karasuları 12 mile çıkartılmıştır. Türkiye, Yunanistan'a nota vererek: "Genel kapsamlı kurallar Ege gibi kapalı ya da yarı kapalı özellikler taşıyan denizlerde uygulanamaz; kendi karasularının genişliğini belirleyen bir devlet, komşu devletin açık denizlere çıkmasını engelleyemez ve engellemek zorundadır." demiştir. Yunanistan 1982 yılında karasularını 12 mile çıkarma hakkına sahip olduğuna yönelik demeçlerde bulunmuştur (Gürün, 1983: 449,450). Böyle bir uygulamanın hayata geçmesi Türkiye için güvenlik sorunları oluşturtacaktı. İlk olarak Ege Denizi Yunan gölü haline gelecek ve ikinci olarak Türkiye'nin Ege Denizi üzerindeki ulusal çıkarları tehlikeye düşecekti. Türkiye'nin bunun bir savaş sebebi (**casus belli**) olacağı konusunda dayatması sayesinde 12 mil uygulaması Ege Denizi'nde hayata geçmemiştir (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 581-583).

Yunanistan'la Türkiye arasında dış politikayı meşgul eden diğer bir sorun kıta sahanlığı sorunudur. Yunanistan'ın Ege'deki kıta sahanlığını içerdiği bölgelerde petrol arama eylemlerine başlamasıyla Türkiye de harekete geçmiştir. Yunanistan Hükümeti Türkiye'nin Yunanistan kıta sahanlığını ihlal ettiğini söyleyerek protesto etmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın protestosunu reddetmiş ve bahsedilen alanların Türkiye'nin bir uzantısı olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde yaşadığı gerilimler iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Daha sonra sorunun BM'de görüşülmesine karar verilmiştir. Fakat Yunanistan'ın istediği yönde bir karar çıkmayarak çözüm ikili görüşmelere bırakılmıştır (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 584-585). Aynı sorun hava sahasının belirlenmesinde de yaşanmıştır. Yunanistan hava sahasını 3 milden 10 mile çıkardığını duyurmuştur. Yunanistan'ın Türk hava sahasına müdahil olması havdan gelecek olan saldırılara karşı Türkiye'yi savunmasız hale getirerek ulusal güvenliğin tehlikeye girmesi anlamına geldiği için Türk hükümeti tarafından savaş sebebi olarak görülmüştür. Türkiye kıta sahanlığı gibi hava sahasını da 6 mil kabul edeceğini bildirmiştir (Gürün, 1983: 448-452).

Dünyada tamamen yalnızlaşan Türkiye iç politikasında da sorunlar yaşamaya başlamıştır. 1975'ten sonra dışarıdan destekli anarşi faaliyetleri artmıştır. Meclis içerisinde çoğunluğu sağlayacak bir Türk Hükümeti olmadığı için Kıbrıs sorununu çözecek kararlar alınamamıştır. Başbakan Ecevit istifa etmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu istikrarsız durum 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam etmiştir (Gürün, 1983: 435; Oran, 2016: 716-768).

1960-1980 gibi yirmi yıllık süreçte Küba bunalımıyla Jüpiter füzelerinin Türkiye'den kaldırılması Sovyetler ve Türkiye arasındaki ilişkilerin önünü açmıştır. Türkiye'nin çok yönlü dış politikaya geçmesiyle ilişkilerde normalleşme süreci yaşanmıştır. Ek olarak NATO'nun küresel savunma stratejisinden esnek savunma stratejisine geçmesi Türkiye'nin hareket alanını genişletmiştir. 1963'te Sovyetler'in krom fiyatını düşürmesiyle ABD, Türkiye yerine Sovyetler'den krom almaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin blok politikasını gözden geçirmesi gerektiğini göstermiştir. 1964 ve 1974'te Kıbrıs sorunu ile alakalı yaşanan olaylar, ABD'nin silah ambargosu ve Türkiye'nin Amerikan üslerini kapatması Sovyetler ile olan ilişkileri olumlu etkilemiştir (Gönlübol, Ülman, Bilge, & Sezer, 1989: 418-425). 1970 Helsinki görüşmeleri ve Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesiyle Sovyetler kapitalist ülkelerle ilişkilerini geliştirme yolunda olumlu adımlar

atmıştır. Sovyetler'in izlediği 'barış içinde bir arada yaşama' stratejisi az gelişmiş ülkelere destek olarak Batı yörüngesine girmelerini engellemek ve Batılı devletlere olan bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır. Türkiye ise Küba ve Kıbrıs olayları neticesinde dış politikasında alternatif arayışları içinde olduğu için Sovyetler ile yakınlaşma girişimlerinde bulunmuştur. Ancak 1979'da Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesi sonucu Türkiye ve Sovyetler ilişkisi tekrar olumsuz etkilemiştir (Atılgan, 2019: 650; Oran, 2016: 769-783).

1960-1980 döneminde Türkiye iç ve dış politikasında yaşadığı gelişmelerden dolayı Ortadoğu politikasını ve Arap devletleriyle olan ilişkileri yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Türkiye, 1950 yıllarında Ortadoğu'ya yönelik batının sözcüsü rolünü üstlendiği için Ortadoğu politikasını batı çıkarları çerçevesinde şekillendirmiş ve bu durum Arap devletlerinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. 1965 yılından itibaren Türkiye'nin Batı'dan daha bağımsız hareket etmeye başlamasıyla Batı, Türkiye ve Arap devletleri arasında bir engel olmaktan çıkmıştır. Daha da önemlisi 1965 yılı itibariyle Türkiye'de seçimlerde sağ görüşlü AP'nin başa gelmesi dinsel nedenlerle Arap devletleriyle yakın ilişki kurulmasını olanaklı kılmıştır (Gönlübol & Kürkcüoğlu, 1989: 534-535). Arap devletlerinde yaşanan gelişmeler ve Batı'ya olan güveninin sarsılmasıyla Türkiye Arap devletleriyle karşılıklı saygı ve eşitlik çerçevesinde ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. Fakat şimdiye kadar izlediği politika Arap nezdinde olumsuz bir hava oluşturduğu için ilişkilerin düzelmesi 10 yıl kadar sürmüştür.

Türkiye 1965'te Dünya İslam Birliği'nin daveti üzerine İslam Konferansı'na katılmıştır. Arap devletleri İslam Konferansı Örgütüne katılması için Türkiye'ye davet göndermiştir. Türkiye'nin Arap devletleri ile İslam adı altında bir kongrede toplanması şimdiye kadar takip edilen laiklik politikasıyla çelişkiler gösterdiği için iç politikada tepki çeken bir husus olmuştur. Bu dönem Türk dış politikasında önemli çatışma unsurlarından biri haline gelmiştir (Oran, 2016: 784-806). Ancak Türkiye, ilk başta dini ortaklık üzerine kurulan bu örgüte mesafeli yaklaşırsa da Kıbrıs müdahalesinden sonra uluslararası ortamda düşülen siyasi yalnızlıktan kurtulmak için daha ılımlı bakmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2016: 414-415).

1967'de Arap-İsrail savaşlarının yaşandığı dönemde Türkiye tarafsızlığını bozmuştur ve BM'de Arap devletleriyle aynı yönde oy kullanarak Arapları desteklemiştir. İsrail'in işgal ettiği toparlaklardan geri çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin bu tutumu Arap devletlerinin takdirini kazanmasını sağlamıştır. Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yaşanan

sorunları devletlerin iç meselesi olarak vurgulamıştır ve müdahale etmekten kaçınmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 405; Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 535-537). Bölgede yaşanan olaylar sırasında ABD'nin incirlik üssünü kullanmasına müsaade etmemiştir (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 594-595). Türkiye'nin Arap yanlısı bir tutum sergilemesinde Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmeler, özellikle Johnson Mektubu'nun etkileri ve Kıbrıs konusunda Arap devletlerinin desteğini kazanma arzusu yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin petrolü dışardan sağlandığı için petrol üreticisi olan Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkileri güçlendirmek Türk yöneticiler için önemli bir husus olmuş ve Türkiye Arap devletleriyle dış politikasını geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Böylelikle Arap devletleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirirken uluslararası platformlarda da yalnızlıktan kurtulmak ve petrol tedarikini kolaylaştırmak istemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 406; Oran, 2016: 784,796).

Türkiye, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü tanımıştır ve İsrail'in işgal ettiği bölgelerden çekilmesi gerektiğini, Filistin halkının kendi devletini kurabilme hakkının olduğunu savunmuştur. Mısır ve İsrail arasında yapılan Camp David görüşmeleri Türkiye tarafından yakından takip edilmiştir. Görüşmelerden yana memnuniyetini dile getiren Türkiye, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve FKÖ'nün bu süreçte dışarda bırakılmaması gerektiğini aksi takdirde adil bir sonuç olmayacağını savunmuştur. Türkiye Filistin'e desteğini bir kez daha göstermiştir (Sönmezoğlu, 2016: 406-410).

1960-1980 dönemi boyunca Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)-Türkiye ilişkileri dış politika yapım sürecinde dış dinamikler arasında yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa devletleri bir daha savaş yaşanmaması ve kominizim tehdidinden korunmak için ekonomik ve siyasi bir birlik kurmaya karar vermiştir. 1950 yılında Fransız dış ilişkiler bakanı Schuman'ın açıkladığı plan neticesinde Avrupa Birliği'nin çekirdeğini oluşturan örgütler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Luxemburg arasında 1951 yılında imzalanan antlaşmayla Avrupa Kömür ve Çelik Toplumu (AKÇT) kurulmuştur.

17 Mayıs 1967 tarihinde Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin Brüksel'deki toplantısında yaptığı konuşmada topluluğa yönelik fikirlerini şöyle dile getirmiştir: *''Türkiye bundan birkaç asır evvel Batı'ya yönelmeyi kabul etmiş bir memlektir. Bu inancını Batı'dan mülhem müteaddit ıslahat hareketleriyle fiiliyata intikal ettirmeğe çalışmıştır. Ancak, Batı'ya yönelmenin gerçek ifadesi modern Türkiye'nin*

kuruluşu ile kökleşmiştir. Büyük Atatürk'ün siyasi iktisadi ve sosyal alanlarda Türkiye cumhuriyetine vermiş olduğu istikamet Batı'ya uzanan yoldur. Bu anlayış içindedir ki, Türkiye, kendisini daima Avrupa'nın ayrılmaz bir Cüz'ü saymıştır. Türkiye Avrupa ekonomik topluluğunu, istikbalin birleşmiş Avrupa'nın temeli olarak kabul etmektedir. Türkiye için Avrupa Ekonomik Topluluğu demokrasi düzenin gerçek bir parçasıdır. Topluluk ile aynı demokrasi anlayış ve ideline sıkı sıkı bağlı olan Türkiye'nin, Altılıların safında tereddütsüzce yer almasının sebeplerinden biride budur. Avrupa Ekonomik Topluluğunun temsil ettiği ekonomik düzen, Türkiye'nin kendisine seçmiş olduğu düzendir. Türkiye ferde öncelik veren ve ferdi teşebbüse büyük değer veren bu düzenin milletleri refah ve mutluluğa götüreceğine inanmaktadır. Bu değişmez gerçekleri müdrik olan Türkiye, müstakbel Avrupa'nın kurucuları ile sayısız bağlarına bir de ortaklık bağını ilave etmekle, iktisadi ve sosyal kalkınmasının hızla gelişmesi için müsait ortamı hazırlamıştır.'' (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 518-519).

Türkiye, 1950'li yıllarda ekonomik olarak bunalımda olduğu için Avrupa'daki oluşumlara kayıtsız kalmıştır. Fakat 1959 yılına gelindiğinde Türkiye, Avrupa ekonomik bütünleşmesinin temel örgütü olan AET ile daha yakın ilişkiler kurmanın yolunu aramıştır. Türkiye'nin AET'ye olan politikasını şekillendiren etkenlerin başında ekonomik dar boğazdan kurtulma isteği gelmektedir. Türkiye, ekonomik açıdan ABD'ye bağımlı yaşamaktadır. Bu bağımlılıktan kurtulmak isteyen Türkiye AET'yi kendisini bunalımdan kurtaracak olan seçenek olarak görmektedir (Sönmezoğlu, 2016: 320-321). Ayrıca AET ile yakın ilişkiler kurmak Türkiye'nin batılılaşma misyonuna uygun bir davranış olarak görülmektedir. Avrupa'da bütünleşme süreci yaşanırken Türkiye'nin dışarda kalmasının ileriye dönük dış politikasında olumsuzluklara sebep olabileceği de düşünülmüştür.

Yunanistan'ın 1959'da AET'ye başvuru yapması Türkiye'yi de harekete geçirmiştir. Yunanistan'ın büyük ekonomik avantajlar elde edeceği sistemden Türkiye'nin mahrum kalması ekonomik açıdan Türkiye'nin Yunanistan'dan geri kalmasına sebep olacaktır. Türkiye ve AET arasında görüşmeler devam ederken 27 Mayıs darbesiyle ilişkiler belirsizliğe girmiştir. Yeni kurulan hükümet AET ile olan ilişkilerini askıya almıştır. Darbe sonrası iktidarın devredildiği CHP lideri İsmet İnönü AET'yi batılılaşma unsuru olarak görmüştür. Demokrat Parti ise ekonomik unsur olarak değerlendirmiştir. Daha sonra AET ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler sonucu 12 Eylül 1963 tarihine AET ile Ankara (ortaklık) Antlaşması imzalanmıştır ve 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmiştir. ABD'ye

ekonomik bir alternatif olarak görülen AET'ye bir an önce girmek için Demirel Hükümeti Avrupa ülkelerine seyahatlere başlamıştır. Ankara Antlaşması Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma sürecinde gündemde kalacak olan bir antlaşmadır (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1989: 519; Atılgan, 2019: 650).

Özetle dönemin iç ve dış dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin dış politikası analiz edilirken neden külli denge teorisine başvurulduğu anlaşılmaktadır. Öncelikli olarak iç dinamikler ele alındığında sadece yirmi yıl içerisinde ülkede yönetim baskıcı bir yöntem olan darbe ile üç kez değişmiştir. Darbeden sonra yeni bir anayasa hazırlanmıştır ve devletin kurumlarında değişiklik yapılmıştır. Yeni oluşturulan kurumların en önemlisi olan MGK ile askeriye kendini yönetime dâhil etmeyi başarmış ve ülkenin ulusal güvenlik politikasının aktörleri haline gelmiştir. Böylelikle askeri elit gerektiğinde siyasete müdahale hakkını elinde bulundurmıştır. Her darbeden sonra siyasete kısıtlama getirilmiştir ve askeri elitten oluşan MGK ülke siyasetini yönetmiş hatta siyasetçilere istediklerini yaptırabilmek için baskı uygulamıştır. Ülkede sivil yönetime geçmek için seçimler yapılsa dahi salt çoğunluk sağlanamamıştır ve ülke istikrarsız koalisyonlarla yönetilmiştir. Dönemin başa gelen yöneticileri, askeri elit ile çelişmemeye çalışmıştır ve generallerle iyi ilişkiler içerisinde olduklarında kendini güvende hissetmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı sivil politikacılar ve askeri elit arasında ara buluculuk yapan bir kurum haline gelmiştir. Ülke içerisindeki siyasal hayat ilan edilen sıkıyönetimlerden dolayı felç olmuştur. Bu dönemde darbe ve koalisyon hükümetlerinden dolayı ülkenin politika yapıcı kurumlarının düzenli olarak işlememesi dış politikada güçsüz bir duruş sergilemesine sebep olmuştur. Ayrıca yönetime gelen hükümetlerin sağ veya sol görüşlü olması diğer devletlerle kurulacak olan ilişkiler üzerinde etki etmiştir. İç politikada çeşitlilik dış politikaya da yansımıştır. Bu dönemki dış politikada çok yönlü bir politika izlenmiştir.

Türkiye bu dönemde Ege Denizi'ndeki ulusal çıkarlarını korumak için çabalamıştır. Sovyetler'i tehdit olarak görse de ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Türkiye'de doğu bloğu, bağlantısızlar ve Ortadoğu ülkelerine yönelik dış politikada önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yine de Türk Hükümeti kurtuluştan bu yana takip ettiği batı yanlısı politikasını terk etmemiştir.

1950'li yıllarda Türkiye dış politikasını Batı ile özleştirmiş ve Batının çıkarlarını korumak yönünden bir politika izlemiştir. Çünkü Türkiye'nin yönetici elitinin gözünde batının çıkarının korunması kendinin çıkarının korunmasıyla eşdeğerdir. Ancak 1960'lı ve

70'li yıllara gelindiğinde Johnson Mektubu ve Kıbrıs olaylarında yaşanan gelişimler ve ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu Türkiye'nin ABD'ye duyduğu güveni derinden sarsmıştır. Ambargodan dolayı ABD ile olan ilişkiler gerginleşse bile kopma noktasına gelmemiştir ancak ambargo kararı sonuçları bakımından Türkiye'nin ABD'ye ne kadar bağımlı olduğu gözler önüne serilmiştir. Benzer şekilde ABD hükümetinin Türk hükümetinden haşhaş ekiminin yasaklanmasını istemesi aksi takdirde yardımları keseceğini bildirmesi ABD'nin Türkiye'nin iç işleri üzerinde etki edebileceğini göstermiştir. Silah bakımından ABD'ye bağımlı olmak, Türkiye açısından sorunlara sebep olmuştur ve Türkiye kendi ulusal güvenliğini başka bir devletin inisiyatifine bırakmamak için alternatif kaynaklar aramaya başlamıştır. Avrupa'da kurulan AET topluluğu Türkiye için yeni bir alternatif olarak görülmüştür ancak ülke içerisinde yaşanan darbe olayları ve siyasi istikrarsızlık Türkiye'nin AET üyelik sürecini olumsuz etkilemiştir.

2.4. 1980-1990 Arası Batı Bloğu Ekseninde Türk Dış Politikası

1980-1991 döneminde uluslararası ortamda üç önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar 1979'da İran'da Ayetullah Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam devrimi, Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi ve İran-İrak Savaşının patlak vermesidir. Ortadoğu bölgesinde meydana gelen bu üç hadise bölgedeki dengeleri değiştirmiştir ve bütün dünyanın gözünün bu coğrafyaya dikmesine sebep olmuştur.

İran'da devrim sonrasında yeni kurulan rejim başta ABD olmak üzere Batı karşıtı bir tavır sergilemiştir ve Batı devletleri bu rejimi radikal (fundamental) İslam olarak nitelendirmiştir. İran'da radikal İslam rejiminin kurulması ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmiştir. Türkiye ve Batı devletlerinin Sovyetler'in Ortadoğu'daki niyetine yönelik şüphelerini uyandırmıştır. Sovyetler'in, Ortadoğu'da etkisinin artması, Ortadoğu petrolünün ve ulaşım yollarının tehlikeye girmesi anlamına geldiği için hem petrol alıcısı hem petrol üretici ülkeleri rahatsız etmiştir (Armaoğlu, 2019: 563-573). Böylelikle 1960 ve 1980 arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemi sona ermiştir. Doğu ve Batı blokları arasındaki gerginlik artmış, devletlerin güvenlik stratejileri tekrar gözden geçirilmiştir. Sovyetler'in Afganistan'ı işgali hem bölge ülkeleri hem de Sovyetler ile yakın olan ülkeler tarafından eleştirilmiştir. Bu durum Sovyetler'den rahat olan ülkeleri ABD ile yakınlaştırmıştır.

Bölge ülkelerinin Sovyetler'e karşı tavır alması ABD'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır ve ABD, Sovyetler'le mücadele etmek için ılımlı İslam ülkelerini içeren Yeşil Kuşak Teorisini başlatmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 427,448). Teorinin amacı komünizme karşı bir İslam kalkanı oluşturmak ve İran'daki ABD karşıtı radikal İslam'a alternatif bir seçenek sunmaktır. Bu dönemde 22 Eylül 1980 tarihinde İran-Irak Savaşının patlak vermesi bölge petrolünü tehlikeye sokmuştur ve olası bir Sovyet müdahalesi şüphesi karşısında bölge ve batı devletlerini tedirgin etmiştir (Armaoğlu, 2019, s. 655-656). ABD bölgeye yönelik müdahale gücünün hızını ve oranını artırmak için NATO kapsamında Çevik Kuvvet oluşturmaya karar vermiştir. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik aktif politikasında Türkiye'nin stratejik önemi artmıştır. ABD'nin Yeşil Kuşak Teorisi, Türkiye'nin dış politikada ılımlı Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesini ve iç politikada iktisadi açıdan kapitalist sisteme geçişini kolaylaştırmıştır.

2.4.1. 1980-1990 Özal Dönemi İç Dinamikler

12 Eylül 1980 darbesinden sonra bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş, yasama ve yürütme yetkileri MGK'da toplanmıştır. Darbeyi gerçekleştirenler NATO ve diğer müttefik anlaşmalara bağlılıklarının devam ettiğini bildirmişlerdir. Darbe sonrası ekonomide özgürleşme yaşanırken siyasi hayat en karanlık dönemini yaşamıştır. 12 Eylül döneminde çoğunluğunu solcu ve Kürtler oluşturmak üzere birçok insan gözaltına alınmıştır. 5000 kişinin idamı istenmiş ve bunlar arasından 50 kişi idam edilmiştir. Cezaevlerinde gözaltına alınan birçok insan işkenceye uğramış ve yasal hakları göz ardı edilmiştir. Ülkede dernekler, sendikalar, siyasi Partiler, sivil toplum kuruluşları kapatılmış ve siyasi hayat felç geçirmiştir (Saraçoğlu, 2019: 786-787). TBMM'nin icra ettiği görev MGK'ya bırakılırken cumhurbaşkanının yetkileri de MGK başkanı olan Kenan Evren'e devredilmiştir. Böylelikle çoğunluğu askeri elitten oluşan MGK yasama ve yürütme yetkisini kedisinde toplayarak yeni bir anayasa oluşturma sürecine girmiştir. Cuntanın temel amacı ülkenin siyasal kurumlarını yeniden yapılandırmaktır (Ahmad, 2017: 218; Saraçoğlu, 2019: 788,789) .

12 Eylül darbesinin ardından Türkiye'nin kuruluşundan 1980 yılına kadar devam eden laiklik ilkesinden sapma yaşanmıştır. 1980-1990 döneminin karar vericileri iç politikada komünizme ve kürtçülüğe karşı toplumu bir arada tutan Atatürkçülük, Türkçülük ve İslam ilkelerini içinde barındıran "Türk-İslam Sentezi"ni benimsemiştir (Saraçoğlu, 2019: 792). Ekonominin başına Batı ile ilişkiler iyi, Uluslararası Para Fonu (IMF)'de

çalışmış olan Turgut Özal getirilmiştir ve kendisine ekonomik düzeni sağlaması için tam bir serbestlik alanı sağlanmıştır.

Bu dönemde başa gelen yönetimler ABD ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir ve Türk İslam Sentezi, ABD Başkanı Carter'ın Sovyetler'e karşı Ortadoğu'da başlattığı Yeşil Kuşak Teorisi ile de uyumlu hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren yaptığı konuşmalarda dini hadis ve ayetlere yer vermiştir. 28 Ağustos 1982'den itibaren din dersleri ilk ve ortaokul için zorunlu hale getirilmiştir. Diyanet İşleri Bakanlığı'na muazzam bütçeler verilerek yılda 1500 cami yapılmıştır. Çeşitli alanlarda fetva kitapları yayınlanmaya başlamıştır. Resmi makamlarda bu şekilde hissedilen İslam etkisi topluma indirgenerek okullarda Darwin'inin eğitim kuramının anlatılmasına yönelik kısıtlama getirilmiştir. İmam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin sayısında artış yaşanmış ve gayrimüslimlerde zorunlu dini eğitim getirilmiştir. .

1983 seçimleriyle demokrasiye geçiş sürecinde MGK seçime katılacak Partileri belirlemede etkili kurum olmuştur ve kendisiyle uyuşmayan Partiyi veto ederek seçime katılmasını engellemiştir. 1983 seçimlerini MGK'nın onayını almış Turgut Özal'ın Partisi olan Anavatan Partisi (ANAP) kazanmıştır. Ancak seçimlerin adaletli olmadığı aşikârdır çünkü birçok Parti MGK'nın vetosu yüzünden seçimlere katılamamıştır²¹. Turgut Özal, ekonomide neoliberal bir yaklaşım benimserken iç politikada aile, millet, din birliğine vurgu yapmıştır. Özal küresel kapitalizmin parçası olmanın gerekliliğine inandığı için ANAP geleneklere bağlı, muhafazakâr ve milliyetçi çizgilerini bünyesinde birleştirmeyi başarmıştır. Özal, Partisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve karar alırken Partisine danışma gereği görmemiştir. Hükümet kadrolarına atamalar yapılırken politika yapıcı kurumların önemli mevkileri nitelikli insanlar yerine akraba ve dosta verilmiştir (Ahmad, 2017; 217.256). Türkiye'nin aktif bir dış politika izlemesi gerektiğine inan Özal, ekonominin ön planda olduğu, karşılıklı ticaretin yapıldığı, batı yanlısı, pragmatist bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Turgut Özal dış politikada özellikle Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir (Sönmezoğlu, 2016: 450).

Özal dönemi Türk dış politikası kuruluştan bugüne var olan politikadan çok farklı bir şekilde işlemiştir. Turgut Özal 8 yıllık başbakanlık döneminde hızlı karar almak ve uygulamaya geçmek için politikanın karar alma sürecinde etkili kurumları ve muhalefeti devre dışı bırakarak tek başına hareket etmeyi tercih etmiştir. Turgut Özal dış politikadaki

²¹ Detaylı bilgi için bkz (Ahmad, 2017: 224) .

başarılı olma şartını ekonomik ilişkilerin iyi olmasına bağlamıştır ve yurt dışı seyahatlerine iş adamlarından oluşan heyetlerle çıkmıştır.

1980’li yıllarda iç politikada askerin halk üzerinde baskı kurduğu sorunlu bir dönem olmuştur. 1982 anayasasıyla Kürtçe konuşulması ülke genelinde yasaklanarak Kürt kimliği inkâr edilmiştir ve Kürt kelimesinin kullanılması sakıncalı olarak görülmüştür. Devletin Kürt’lere yönelik uyguladığı baskıcı politika Kürt milliyetçiliğinin yükselmesine sebep olmuştur. Aynı dönemde terör örgütü Partîya Karkerên Kurdistanê- Kürdistan Topluluklar Birliğı (PKK) siyasallaşma sürecine girmiştir ve 1985’te ERNK bürosunu kurmuştur. Türkiye, Kürt sorununu İslam’la yenmeye çalışırken PKK, 1984 yılında Türkiye’de ilk bombalı eylemini gerçekleştirmiştir. 1987 yılında Devlet PKK eylemlerinin önüne geçmek için Kürt coğrafyasında 2002 yılına kadar sürecek olan OHAL²² ilan etmiştir. Ancak OHAL sürecinde bölgede yaşanan insan hakları ihlalleri halk arasında öfke yaratmıştır ve PKK’ya desteğı artırırken militan bulmasını kolaylaştırmıştır. PKK eylemlerinin şiddetini artırıp gelecek yıllarda Türkiye’nin iç ve dış politikasını etkileyen önemli bir terör sorunu haline dönüşmüştür (Oran, 2015: 9,34).

2.4.2. 1980-1990 Özal Dönemi Dış Dinamikler

1980-1990 arası Amerika ve Türkiye ilişkilerine bakıldığında, darbe öncesindeki yönetimler ABD’nin silahlarının Türkiye’de konuşlanmasına müsaade etmemiştir ancak darbe sonrası yönetim ABD ile yakın ilişkiler kurmak istediğı için ABD’nin silah ve askeri üsleri tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde Afganistan’ın işgali ve İran’ın radikal İslam devrimi ile oluşturduğu boşluğun NATO müttefiki ve ılımlı İslam kuşağında yer alan ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üyesi Türkiye tarafından doldurulması ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Oran, 2015: 39). Sonuçta Türkiye sahip olduğu kara gücü, Sovyetler’le olan sınırı, NATO kapsamındaki üsleri ve NATO istihbarat ve haberleşme ağına dâhil olmasıyla ABD açısından önemli bir müttefiktir (Sönmezoğlu, 2016: 442-443).

1980 ve 1990 yılları arasında ABD ve Türkiye arasında önemli tartışmalardan birisi Savunma ve Ekonomik Anlaşması (SEİA)’nın imzalanma sürecinde yaşanmıştır. SEİA, beş yılda bir yenilenen, Türkiye’deki tesisleri kapsayan EK’le birlikte dokuz maddeden oluşan bir antlaşmadır. Daha önceki hükümetler ABD’nin Türkiye üsleri ve askeri yardım anlaşmalarının düzenlemesini gerçekleştirmemiş ve bu durumu ABD’ye karşı koz olarak

²² Kanun Hükmünde Kararname ile Olağanüstü Hal

kullanmıştır. Ancak darbe yönetimi, ABD'nin yeni kurulan hükümetin meşruluğunu kabul etmesi ve yakın ilişkiler kurması için SEİA'yı onaylamıştır. Böylelikle Türkiye'deki ABD üslerinin nitelikleri, askeri ve ekonomik yardımın boyutu belirlenmiştir (Oran, 2015: 39).

1985 yılında SEİA'nın tekrar imzalanma sürecinde gerilimler yaşanmıştır. Öncelikli olarak Türkiye açısından çözülmesi gereken bazı sorular mevcuttur. Türkiye ABD'nin savunma gücünü artıran bu anlaşmayı onaylarken Amerikan Kongresi Türkiye'ye gönderilecek olan yardımlarda konuyla alakası olmayan Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu ve insan hakları konularını öne sürerek isteksiz davranmıştır. Türkiye, Amerika'dan konu dışı sorunların SEİA'nın imzalanma sürecinin dışında tutulması için teminat istemiştir. ABD, resmi olarak bir girişimde bulunmamış sadece mektuplarla Türkiye'ye garanti vermiştir. Türkiye uygunsuz koşullara rağmen bu antlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır. Müzakere süreci iki yıl sürmüş ve nihayet 1987 yılında ikinci SEİA imzalanmıştır (Armaoğlu, 2019: 726-727). Müzakerelere Türkiye devlet statüsünde katılırken ABD'nin hükümet düzeyinde katılması ABD'nin Türkiye'ye karşı takındığı tavrı aşikâr bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu dönemde Türkiye ve ABD arasındaki ikinci gelişme NATO'nun askeri kanadından ayrılan Yunanistan'ın 1976 yılında tekrar NATO'nun askeri kanadına dönmek isteğinin gerçekleşmesidir. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesi için Türkiye'nin vetosunun kaldırılması gerekmiş ve Türk hükümeti NATO'daki veto yetkisini Yunanistan'a karşı elinde koz olarak bulundurmıştır. Ancak darbe yönetimi başındaki Kenen Evren ve Amerikan General Rogers arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde yetkili makam ve kuruluşlara danışılmadan Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü onaylanmıştır. Türkiye, Yunanistan'a karşı büyük bir avantajı karşılıksız vermiştir (Oran, 2015: 40-41).

Ortadoğu'daki önemli müttefiki olan İran'ı kaybetmesi ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Ortadoğu'daki çıkarlarını tehlikeye sokması ABD'nin gözlerinin bu coğrafyaya çevrilmesine sebep olmuştur. ABD, bölgede kontrolü elinde bulundurmak ve hızlı müdahale etmek için Çevik Kuvvet'i (Rapid Deployment Force) oluşturmaya karar vermiştir. Çevik Kuvvet'in konuşlandırılacağı yer bakımından Türkiye'nin sahip olduğu alt yapısı, coğrafi konumu ve NATO üyesi olması ABD açısından uygun şartları sağlamaktaydı. Bu sebepten 1980'li yıllar boyunca ABD ile Türkiye arasında Çevik Kuvvet'in oluşumu sürecinde yoğun bir diyalog trafiği yaşanmıştır. Ancak Türk Hükümeti

böyle bir girişimin ABD'nin kendi başına uygulamaya geçirmesi yerine NATO bünyesinde yapılmasını tercih etmekteydi (Sönmezoğlu, 2016: 441-442). Türkiye'nin Çevik Kuvvet konusundaki çekinceleri şu şekilde sırlanabilir. Öncelikli olarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılmaya karar verdiği süreçte Çevik Kuvvet'in burada kurulması Arap devletleriyle olan ilişkileri etkileyebilirdi. İkinci olarak Arap-İsrail savaşlarında ABD'nin Türkiye'deki tesisleri kullanarak savaşa müdahale etmesi Türkiye'yi zor durumda bırakılabilir ve bölge devletleri arasındaki konumunu olumsuz etkileyebilirdi. Üçüncü olarak Türkiye İran, Irak ve Libya gibi ticari ve ekonomik ilişkilerinin arttığı ülkelerle Çevik Kuvvet nedeniyle ilişkilerinin olumsuz etkilenmesini istemiyordu. Ayrıca Çevik Kuvvet kavramı Körfez Ülkeleri açısından şüpheyle yaklaşılacak bir kavramdı ve Türkiye de Çevik Kuvvet'in kapsamı ve hangi konularda görev alacağı yönünde şüphelere sahipti. Türkiye'nin bütün çekincelerine rağmen Çevik Kuvvet'in depolama ve tesisler edinmesini belli koşullara bağlayarak anlaşma sağlanmıştır (Sönmezoğlu, 2016: 441-445).

1982 yılında ABD ve Türkiye arasında Çevik Kuvvet'in ve Türkiye'nin askeri alt yapısını güçlendirmek için Mutabakat Muhtarası (Memorandum Of Understanding) imzalanmıştır. Muhtara'nın amacı Çevik Kuvvet'in acil müdahale kapasitesini artırmaktır. Bu kapsamda ABD'nin uzun menzilli nükleer bomba taşıyan uçakların kullanabilmesi için Türkiye'de Batman ve Muş'ta iki yeni havaalanı inşa etmesine, mevcut on tane havaalanının da modernize etmesine karar verilmiştir (Balcı, 2018: 190). Fakat Türkiye, ulusal çıkarlarını güvenceye almak için Muhtara'ya bazı maddeler eklettirmiştir. Muhtara'nın ilk maddesine göre Türkiye, sadece NATO'nun yükümlülüklerini yerine getirecektir ve Ortadoğu'ya yönelik alan dışı konularda Türk hava sahasının kullanılmasına müsaade etmeyecektir. İkinci maddeye göre üslerden yapılacak olan hava müdahalelerinde hem Türkiye'nin onayı hem de NATO'nun onayının olması şartı getirilmiştir. Türkiye'nin bu maddeleri eklemesinin sebebi ABD'nin alan dışı müdahaleleri için Türkiye'nin hava sahasını kullanmasını engellenmek ve NATO'nun onayını alan dışı operasyonları zorlaştırıcı bir etken olarak kullanmaktır. Ayrıca Türkiye'nin onayının gerekli hale gelmesi Türk Hükümeti'ne operasyonlar konusunda karar verme yetkisine sahip olma imkânı sağlamıştır. Muhtara'nın imzalanması süresi boyunca Türkiye'nin izlediği tutum Türkiye'nin Çevik Kuvvet'e şüpheyle yaklaştığının ve ABD'nin kendi çıkarları için Türkiye'nin hava üslerini kullanması taraftarı olmadığını göstergesidir (Oran, 2015: 48).

6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerde Turgut Özal hükümeti iş başına gelmiş ve ABD kendisiyle yakın ilişkiler kurmak isteyen Özal yönetimini desteklemiştir²³. Özal'ın dini yanı sıra ılımlı İslam kuşağının oluşmasında Arap devletleriyle ortak hareket etmesini sağlarken, ekonomiyi liberalleştirilmesi de ABD'nin çıkarlarıyla uyumdadır. Özal, İslam'la kapitalizmin sentezi görüşlerini ortaya atmıştır ve bu fikir ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. 1983-1989 yılları arasında Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde Türkiye ve ABD ilişkilerin zirvesini yaşamıştır. Ortadoğu ve ekonomik meselelerde birbirine ihtiyaç duyan iki ülke olmuşlardır. Özal dış politikada pürüzleri ortadan kaldırıp ticarete ağırlık vermek istemiştir. Ancak ABD'den gelen yardımlar Türkiye'yi tatmin etmemiş, Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileri, Ermeni sorunu gibi birçok konuda ABD ile olan ilişkilerde sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.

Özal, ABD ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik çıkarlarını özdeşiren bir tavır sergilemiştir ve Türkiye'nin Ortadoğu'da güçlü bir devlet konumuna gelmesinin ABD'nin faydasına olacağını belirtmiştir. Özal, Türkiye'yi Ortadoğu'da ABD için vazgeçilmez partner yapmak istemiştir. ABD ise Ortadoğu bölgesindeki varlığını güçlendirmek için Türkiye'nin bölgedeki istikrara katkıda bulunması ve İsrail ile olan ilişkilerini iyileştirmesi konusunda Türkiye'yi teşvik etmiştir²⁴. Böylelikle ABD ile ilişkileri iyi olan Mısır, NATO müttefikleri Türkiye ve ABD destekli İsrail ABD'nin Ortadoğu politikasının üç temel taşı haline gelmiştir. ABD, Mısır, Türkiye ve İsrail'in ilişkilerinin iyi olmasının bölgede yaşanan olaylara hızlı müdahale kabiliyetini artıracaklarını düşünmüştür (Oran, 2015: 50-51).

Özal dönemi Türk dış politikası Avrupa'dan uzaklaşan Amerika'yla yakın ilişkiler kuran Ortadoğu eksenli bir yapıya bürünmüştür. Hatta Özal bazı demeçlerinde Avrupa Topluluğu (AT)'yi küçümsemiştir ve Türkiye'nin AT'den gelecek olan yardımlara ihtiyacının olmadığını bildirmiştir. Oysaki Türkiye gerek ekonomik kalkınma gerekse askeri teknolojinin yenilenmesi konusunda her zaman dışardan yardıma ihtiyaç duymuştur. ABD, 1980'lerde Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımlar yapmıştır ancak bu yardımlar Türkiye'yi tatmin etmemiştir. ABD, lobileri ve Kongre'yi Türkiye'ye gönderdiği yardımları kısıtlamada bir araç olarak kullanmıştır. Türkiye, ABD ile siyasi ilişkilerin zirve yaptığı bu dönemde gelecek olan yardımlarda Kongre faktörünü ortadan kaldırmak istemiştir ancak başarılı olamamıştır. Bunun en büyük nedeni yardıma muhtaç olan tarafın Türkiye, yardımı

²³ ABD ile Özal arasındaki yakınlık geçmişten gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz; (Oran, 2015, s. 49).

²⁴ ABD Türkiye'yi kongrede Ermeni soykırım tasarısının kabul edilmemesi için İsrail'le ilişkilerini geliştirip Yahudi lobisinin desteğini alması konusunda teşvik etmiştir. (Oran, 2015: 51).

veren tarafın da ABD olmasıdır. Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığı verilen kararlara boyun eğmesine sebep olmuştur (Oran, 2015: 54-59).

1983 yılından sonra ABD ve Türkiye arasında iki önemli sorun gelişmiştir. İlki Ermeni Tasarı'sının gündeme gelmesi sorundur. Bu dönemde bir yanda Ermeni teröristleri Türk diplomatları öldürürken diğer yanda Amerika'daki Ermeni lobisi ve toplumu, Ermeni soykırımının tanınması için ABD senatosunda ve temsilciler meclisinde yoğun baskı uygulamıştır. Netice olarak senato adalet komisyonu 24 Nisanı Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul etmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 456). Bu kararın hem süper güç olan hem de Türkiye'nin müttefiki olan ABD'nin parlamentosunda onaylanması neticesinde diğer devletlerin de kendi parlamentolarından bu yasağı geçirme konusunda cesaretlenme ihtimalinden Türkiye'deki yönetici elit büyük rahatsızlık duymuştur.

Türkiye ve ABD arasında yaşanan ikinci sorun Kürt sorunu olmuştur. Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde yaşanan sıcak gelişimler ABD'nin Kürt'lere olan ilgisinin artmasına sebep olmuştur. ABD, İran-Irak savaşında bölgede oluşan güç boşluğunu Kürt'ler aracılığıyla doldurmak istemiştir ve Kürt'leri bölgede kontrolü sağlayacak olan araç olarak görmüştür. 1988'de ABD'de hazırlanan raporda Kürt halkından azınlık olarak bahsedilmiş, dil ve kültür haklarının verilmesi gerektiği savunulmuştur. Hatta Türk Hükümetleri'nin aynı etnik kökenden gelmeyen halkları asimile ettiğinden bahsedilmiştir. ABD'nin değişen Kürt politikası ve Ermeni tasarısının onaylanması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. ABD'nin izlediği bu politika Türk Hükümeti ve kamuoyunda bir Kürt devletinin kurulmasının ön hazırlığı olarak algılanmıştır. Bu durum gelecekte Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve ulusal güvenliğini tehlikeye sokabilir hatta sıcak savaşa kadar götürebilirdi (Oran, 2015: 62-67; Sönmezoğlu, 2016: 451-453; Balcı, 2018: 192).

1980'de yaşanan darbe sonrası AT ile ilişkiler çalkantılı döneme girmiştir. Darbe yönetimi, AT tarafından tanınmasının siyasal açıdan rahatlama sağlayacağı için AT ile mevcut anlaşmalara devam edeceğini bildirmiştir. Yine ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar AT ile girilen ticaret ve ekonomik işbirliğiyle rahatlama ihtimaline sahip olduğu için AT ile ekonomik ilişkileri geliştirmekte son derece önemlidir. AT Türkiye açısından kendi içinde fikir ayrılığı yaşamaktadır, bir kısım (Fransa, Danimarka, Hollanda) Türkiye ile olan ilişkilerin askıya alınmasını istemiş diğer kısım (İngiltere ve Almanya) ilişkileri olduğu gibi devam etmesini istemiştir. Aynı şekilde Avrupa Parlamentosu'nda da kararsızlık söz konusudur. Sosyalist ve komünist milletvekilleri Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını

talep etmiş, diğer yandan muhafazakâr ve liberal milletvekilleri buna karşı çıkmıştır (Oran, 2015: 83-102). Sonuç olarak AT devletleri tarafından Türkiye'nin darbe yönetiminden bir an önce demokrasiye geçmesi yönünde karar alınmıştır. Başta önemsenmeyen darbe daha sonra 12 Eylül yönetiminin insan hakları, siyasal haklar ve özgürlüklere yönelik uyguladığı ihlaller ve baskıcı yönetim nedeniyle AT ülkelerinin kamuoyunda darbe yönetimine karşı çıkan ve Türkiye'deki demokrasinin askıya alınmasını kınayan bir görüş oluşmasına sebep olmuştur.

1981 yılında Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliği gerçekleşmiş ve Türkiye ile AT arasında ilişkilerin yönü de değişmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 464-465). Yunanistan'ın tam üyelik alması ve Türkiye'nin bundan geri kalması yöneticileri ve toplumu psikolojik olarak olumsuz etkilemiştir. Artık AT içinde Türkiye karşıtı bir üye olmuştur. Yunanistan'ın AT üyesi olması Türkiye'yi ekonomik ve siyasi alanlarda Yunanistan karşısında dezavantajlı konuma getirmiştir. Yunanistan, ihraç mallarını AT ülkelerine gümrüksüz ve kotasız olarak gönderebilir ve Türkiye'ye AT'den gelecek olan yardımları engelleyebilirdi. Bu durum iki ülke arasında ticaret dengesinin Türkiye aleyhinde değişme olasılığını ortaya çıkartmıştır. Ayrıca Yunanistan, iki ülke arasında yaşanan Kıbrıs, Ege adaları, kıta sahanlığı gibi sorunları AT gündemine getirip Türk tarafı baskı altında tutma hatta siyasi ve ekonomik yaptırım ile tehdit etme avantajını elde etmiştir. Nitekim MGK'nın tüm siyasi Partileri kapatarak yönetime el koyması üzerine Türkiye'ye verilecek olan yardımın askıya alınması kararında Yunanistan'ın da payı mevcuttur. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi anti-demokrat olduğu için kınamıştır.

1983 seçimleriyle tekrar sivil yönetime geçilmesi üzerine AT ile ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. ANAP Genel Başkanı Turgut Özal bir yandan ABD ve Ortadoğu'yla ilişkilerini geliştirmek isterken diğer yandan AT ile darbe yönetimi boyunca araya girmiş olan mesafeleri yok etmek istemiştir. Ancak Özal döneminde de ilişkiler istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Özal, AT ile kurulacak olan ortaklıkta iki taraf için de karşılıklı denge talep etmiştir. Türkiye'ye ağır yükler yüklenmesi halinde AT üyeliğinden vazgeçebileceğini dile getirmiştir. Özal'ın bu söyleminde Türkiye'de seçimlerle başa gelen bir hükümet olmasına rağmen askeri yönetimin baskısı etkili olmuştur. Öteki taraftan Türkiye'nin endişeleri gerçek olmuştur ve Yunanistan'da Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) yönetiminin başa gelmesiyle iki ülke arasındaki sorunlar AT platformuna taşınmıştır. Netice olarak AT ile iyileşmesi beklenen ilişkilere yeni sorunlar eklenmiştir (Oran, 2015: 83-124). Kıbrıs sorunu

AT'ye tam üyelikte karşımıza duvar gibi yükselmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 660-663). Özal yönetimi sorunları tamamen çözmek için 14 Nisan 1987 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusu gerçekleştirmiş fakat AT Türkiye'nin başvurusunu zamansız ve umutsuz olarak nitelendirmiştir ve Türkiye'nin başvurusu askıya alınmıştır (Oran, 2015: 83-102).

1980-1990 dönemi Türk dış politikasının üzerinde yoğun mesai harcadığı dış dinamiklerinden biri Yunanistan'la olan ilişkilere dir. 1980-1983 yılları arasındaki Askeri vesayet yönetimi, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesi için elindeki tek koz olan veto yetkisini karşılıksız olarak terk etmiştir. Fakat Türkiye'nin karşılıksız iyiliği Yunan Hükümeti'nde her hangi bir karşılık bulamamıştır. 18 Ekim 1981 tarihinde PASOK lideri Andreas Papandreou'nun hükümetin başına gelmesiyle Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişki de gerginlik ve kriz dönemine girmiştir. Papandreou hem seçim programını hem de hükümet programını oluştururken Türkiye karşıtlığı üzerine kurmuştur. Hatta Aralık 1981'de yapılan NATO'nun Brüksel toplantısında Türkiye'den gelecek olan bir tehdide karşı Yunanistan için NATO güvencesi talep ederek gülünç bir duruma düşmüştür.

1982 yılında ise Yunan Hükümeti yaptığı açıklamada Ege denizinde yaşanan sorunların çözümü için Türkiye ile karşılıklı diyalogun gereksiz olduğunu belirtmiştir. Yunan Hükümeti'nin başındaki Papandreou'ya göre Yunanistan için asıl güvenlik tehdidi doğu bloğu lideri Sovyetler değil NATO'daki müttefiki Türkiye'den gelmektedir. Papandreou, Türkiye'yi tehlikeli, uzlaşmaz ve emperyalist bir ülke olarak göstererek Türkiye'nin hem NATO hem de Avrupa Topluluğundaki itibarını zedeleyerek ABD ve AT desteğini kazanıp Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istemiştir (Armaoğlu, 2019: 716; Sönmezoğlu, 2016: 469-470).

1982 yılında Yunan Hükümeti Taşoz Adası açıklarında sismik araştırmalara başlamıştır ancak Türk Hükümeti'nin yoğun protestosuyla karşılaşmıştır. Daha sonra iki taraf arasında anlaşmazlığı gidermek için anlaşma imzalanmıştır. Papandreou, Moskova ziyareti öncesi iki ülke arasında böyle bir gerginlik yaratarak Ege'deki kara sularını 12 mile çıkarmak için Sovyetler'in desteğini almayı umut etmiştir ancak Sovyetler buna pek yanaşmamıştır (Sönmezoğlu, 2016, s. 472,475).

Yunanistan Hükümeti Amerika ile görüşmelerinde Amerika ile ilişkilerinin düzelmesi için Türkiye'nin Yunanistan'ın taleplerini kabul etmesi gerektiği şartını öne sürmüştür. Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki talepleri sıralanacak olunursa ilk olarak Ege

Denizi'ndeki hava sahasının 10 mil olarak kabul edilmesi ve Ege hava sahasının savunulmasının Yunanistan'a bırakılmasıdır. İkinci olarak Türkiye sınırına yakın olan Limni adasının NATO tatbikatlarına dâhil edilmesi ve silahlandırılmasıdır. Üçüncü olarak Ege Denizi üzerinde uluslararası alanda uçan Türk uçaklarının Atina FIR'ına haber vermesidir. Bahsedilen talepler Yunanistan Hükümeti'nin Ege Denizi'ni tamamen Yunan gölü haline getirmek istediğini göstermiştir. Ayrıca kıta sahanlığı ve kara suları konusunda da Türk Hükümeti'nin taleplerini tamamen kabul etmesini aksi takdirde ilişkilerin düzelmeyeceğini belirtmiştir. Kıbrıs'ta ise Rum yönetimi altında üniter bir devler kurulması gerektiği üzerinde ısrar etmiştir. Papandreou'nun takip ettiği saldırgan ve hırçın politikası Türk Hükümeti'ni kızdırıp anlaşmazlık yaratarak kendini uluslararası alanda haklı çıkartmak üzerine şekillenmiştir. Ancak Türk Hükümeti Papandreou'nun politikasına rağmen diyalog kurma taraftarı olmuştur ve Yunan Hükümeti'nin eline koz vermemiştir (Armaoğlu, 2019: 717).

6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerle Türkiye hükümetinin başına Turgut Özal gelmiştir. Dış politikanın ekonomik ilişkilerle geliştirilmesi taraftarı olan Özal Yunanistan ile ekonomik ilişkileri geliştirmek ve Kıbrıs sorununu çözmek istemiştir. Özal'a göre Kıbrıs sorunu uluslararası politikaya girişte önemli bir engeldir ve Türkiye'nin aktif bir dış politika izleyebilmesi için öncelikli olarak Kıbrıs sorunun ortadan kalkması gerekmektedir. Ayrıca Özal, Papandreou'nun dış politikadaki Türk düşmanlığını kırmak ve uluslararası platformda destek bulmasını engellemek niyetindedir. Bu sebeplerden dolayı Özal Yunanistan ile ilişkileri iyileştirmek için girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak Yunan vatandaşları için vizeyi tek taraflı olarak kaldırma politikası uygulamıştır ancak Yunanistan hükümeti aynı şekilde karşılık vermemiştir (Oran, 2015: 102-123). Dış politikasını Türkiye tehdidi üzerinde şekillendiren Papandreou ile çözüme gitmek kolay değilken daha sonra iki ülke arasında yeni sorunlar oluşmaya başlamıştır. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesinin ardından Ege'deki Limni adasını NATO kapsamında silahlandırmak istemesi, Türk hükümeti tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır ve uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu belirtilmiştir²⁵ (Sönmezoğlu, 2016: 474). Yunanistan, hukuki bir zemini olmamasına rağmen adayı silahlandırmış ve ülkesine yönelik tehdidin Varşova Paktı üyesi Bulgaristan'dan değil NATO üyesi Türkiye'den geldiğini ileri sürerek doğu sınırına asker kaydırmıştır. 1986 yılında Yunanistan Ege Denizi'nde pozisyonunu ve askeri varlığını

²⁵ Limni Sorunu için detaylı bilgi bkz, (Oran, 2015: 109-110).

güçlendirmeye odaklanmıştır ve Doğu bloğunun bir parçası olan Bulgaristan ile ‘‘Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Deklarasyonu’’ imzalamıştır.

Bu dönemde Ege Denizinde Türkiye ve Yunanistan’ı savaşın eşine getiren Sismik I olayı yaşanmıştır. 1876 yılında Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan Berk Deklarasyonu’na göre iki tarafın uluslararası sularda petrol araması yasaklanmıştır ancak Yunanistan hükümeti deklarasyonu göz ardı ederek Kuzey Ege Petrol Şirketi’ne Ege sularında petrol araması için müsaade etmiştir. Türk Hükümeti bu durumun Berk Deklarasyonu’na aykırı olduğunu belirtmesine rağmen Papandreou deklarasyonun Yunan ve Türk Hükümeti arasında karşılıklı diyalog sürdüğü müddetçe geçerli olduğunu, şunda ise öyle bir durumun söz konusu olmadığını belirterek petrol aramalarına devam etmiştir. Türk Hükümeti Papandreou’nun bu tavrı karşısında Ege Denizi’nin tartışmalı bölgelerinde petrol aramaya karar vermiştir ve 26 Mart 1987 tarihinde Sismik I gemisini petrol aramak için Ege sularına göndermiştir. Papandreou Türkiye’nin bu tavrının Yunanistan’ın Ege’deki egemenlik hakkını tehdit ettiğini ileri sürmüştür ve Türkiye’nin bu saldırgan tavrına devam etmesi durumunda Yunan silahlı kuvvetlerinin Sismik I gemisini batıracağını bildirmiş, bu da iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak Batılı ülkelerin araya girmesiyle savaş önlenebilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 472-473; Armaoğlu, 2019: 718). Yunanistan ve Türkiye’nin ilişkilerinin gergin olduğu dönemde NATO’nun tatbikat alanlarının belirlenmesinde sorunlar yaşanmıştır. Özellikle Yunanistan, Limni Adasının NATO’nun tatbikat alanına girmesi için girişimlerine devam etmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 474).

Papandreou ikinci kez Yunan Hükümeti’nin başına geldiğinde Türkiye’ye yönelik söylemlerinde yumuşama görülmüştür. Turgut Özal, yumuşama ortamında Yunanistan’a sorunları görüşmek için diyalog teklifinde bulunmuştur ancak Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarmasının kesinlikle söz konusu olamayacağını belirtmiştir. İki ülke arasındaki sorunların çözülmesi için Davos’ta görüşme düzenlenmiştir ama neticeye ulaşılamamıştır.

1980-1990 yılları arasında Kıbrıs sorununa ait gelişimler incelendiğinde uluslararası platformda bir çözüme ulaşılamamıştır. Ancak bu dönemde Turgut Özal’ın başa gelmesiyle ABD, Kıbrıs sorununun çözümü için girişimlerde bulunmuştur fakat taraflar arasında uzlaşma sağlanmadığı için sorun çözüme kavuşturulamamıştır. ABD, Kıbrıs sorununun iki ülke arasında çözülmesi gereken bir mesele olarak vurgulamıştır ve NATO’nun iki üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasında çatışmaya dönmesini engellemek istemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 461-469). Kıbrıs’ın stratejik konumunun verdiği imkân sayesinde

ABD, Ortadoğu'ya yönelik askeri faaliyetlerinde Kıbrıs'taki askeri üsleri kullanmıştır. Bu sebepten ABD açısından adanın kimin hâkimiyetinde olduğundan çok ABD'nin çıkarlarına hizmet etmesi daha önemlidir. 15 Kasım 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir ve sadece Türkiye tarafından tanınmıştır. Amerika bu durumu kınamıştır fakat geri adım atılmasına dair bir baskı uygulamamıştır. Diğer yandan Yunan hükümeti ve ABD'deki Rum lobisini yatıştırmak için Türkiye'ye gönderilecek olan askeri ve ekonomik yardımda kesintiye gidilmiştir. ABD, Kıbrıs sorunsalında Türkiye ve Yunanistan arasında iki tarafı memnun edemeyen aynı zamanda üzmeyen bir denge politikası izlemiştir (Oran, 2015: 59-61). Kıbrıs'ın Türk kesiminin bağımsızlığını ilan etmesi Kıbrıs sorununa bambaşka bir boyut kazandırmıştır çünkü Kıbrıs sorunu sadece Türk ve Rum kesimleri arasında bir sorun olmaktan çıkıp iki devlet arasında bir soruna dönüşmüştür.

1980-1990 döneminde Ortadoğu'da yaşanan gelişimler; İran'da yaşanan İslam devrimiyle ABD'nin en yakın müttefikini kaybetmesi, Sovyetler'in Afganistan'ı işgaliyle birlikte petrol kaynakları ve stratejik konumların tehlikeye düşmesi ve Irak-İran savaşının yaşanması gözlerin bu coğrafyaya çevrilmesine sebep olmuştur. ABD bölgeye yönelik Yeşil Kuşak Teorisini geliştirmiştir. ABD, İran'ın radikal İslam'a karşı Suudi Arabistan kökenli ılımlı İslam'ı benimseyen ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapacağını açıklamıştır. Böylelikle Ortadoğu'da ılımlı İslam'ı benimseyen ülkelerle Sovyetler çevrelenirken İran'ın radikal İslam rejimi başka ülkelere ihraç etmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Oran, 2015: 124).

Yeşil Kuşak Teorisinin hayata geçme aşamasında Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu ve NATO üyesi olması ABD'nin gözündeki önemini artırmıştır. Türkiye'de 12 Eylül darbesi ve ardından başa gelen Turgut Özal hükümeti ılımlı İslam'ı destekleyerek ABD'nin Yeşil Kuşak Teorisi ile uyum içerisinde hareket etmiştir. Özal, Ortadoğu'da aktif hareket ederek ABD'nin petrol ve diğer çıkarlarını koruyan stratejik bir ortak olma yönünde politikalar izlemiştir. Ancak Ortadoğu'da ABD ile birlikte hareket edilse bile Menderes döneminde olduğu gibi ABD ve Türkiye'nin çıkarları özdeş olarak görülmemiştir. Nitekim Türkiye, ABD'nin bölgeye müdahale için oluşturduğu Acil Müdahale Gücü'ne karşı çekimser bir tavır sergilemiştir. Hatta bu dönem NATO'ya alan dışı şartı getirilerek Türkiye üslerinin Ortadoğu'ya yönelik operasyonlarda ABD'nin şahsi çıkarları için kullanılması engellenmek istenmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 507). Türk

Hükümeti, Ortadoğu'ya yönelik aktif bir politika izleyerek bölge ülkeleriyle ilişkileri iyileştirmek ve böylelikle uluslararası platformdaki yalnızlıktan kurtulmak istemiştir. Türkiye'nin bu politikası Üçüncü dünya ve İslam ülkeleriyle hem ekonomik hem de siyasi ilişkilerde ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. Türkiye, Ortadoğu'ya müdahale konusunda Batı nezdindeki stratejik önemini idrak etmiştir ve bölgeye yönelik ilişkilerinde görece bağımsız bir politika izlemenin çabası içerisinde olmuştur (Mengüaslan, 2016: 72).

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi İsrail ile ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü kedine bağladığını ilan etmesi üzerine Türkiye bu oldu bittinin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir ve İsrail ile ilişkilerini en alt seviyeye indirmiştir. Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini tamamen sona erdirmemesinde batının etkisi mevcuttur ve Türkiye İsrail'i ulusal çıkarlarına tehdit olarak görmemektedir. Bu dönemde Türkiye için asıl tehdit sınır komşusu Suriye'den gelmektedir ve Türkiye bu dönem sorun çıkararak Suriye'ye karşı İsrail ile birlikte hareket etmek istemiştir.

1982 yılında İsrail Lübnan'ı istila etmiştir ve FKÖ üyelerini buradan atmıştır. Türkiye bu durumu kınamakla yetinmiştir ancak aynı yıl içerisinde İsrail'in Sabra ve Şatila kamplarındaki Filistinli insanlara yaptığı katliamlar hem Türk yöneticiler hem de kamuoyu tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Öte yandan İsrail ile ilişkilerin gergin olmasına rağmen İsrail'in Lübnan operasyonlarında iş birliği yapılmıştır ve eğitim merkezi Lübnan'da bulunan Asala²⁶ terör örgütüne mensup teröristler etkisiz hale getirilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 517). İsrail'in Filistinli insanlara gerçekleştirdiği katliamlar sonucu 24 Eylül Türkiye'de "Filistinlilerle Dayanışma Günü" olarak ilan edilmiş camilerde hutbe ve mevlit okutulmuştur. FKÖ lideri Yaser Arafat, Ankara'yı ziyaret ettiğinde Türk yöneticiler tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Türkiye Filistin halkının self determinasyon hakkını kullanması gerektiğini uluslararası platformlarda dile getirmiştir. 15 Kasım 1988'de Yaser Arafat Filistin devletini kurduğunu ilan ettiğinde ilk tanıyan ülkelerinden birisi Türkiye olmuştur. İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olma özelliğini taşıyan Türkiye aynı şekilde Filistin'i tanıyan ilk NATO ülkesi olma özelliğini de elde etmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 520). Türkiye, Filistin'e gösterdiği hassasiyetle Arap ülkelerinin sempatisini kazanmaya çalışırken İsrail ile ilişkilerini tamamen keserek ABD ile arasını bozmak istememiştir. Türkiye bu dönem Ortadoğu'da kendi tehdit algısına göre bir denge politikası izlemiştir.

²⁶ Ermeni Soykırım Adalet Komandoları

1979'da Saddam Hüseyin'in başa gelmesiyle Irak'ın dış politikası da değişime uğramıştır. Saddam Hüseyin, Camp David anlaşmalarıyla Arap ülkeleri arasında itibarını kaybeden Mısır'ın boşluğundan faydalanarak Irak'ı Körfez ülkelerinin lideri konumuna getirmek istemiştir (Arı, 2007: 397). Bölgenin diğer önemli devleti olan İran'da Radikal İslam devriminin gerçekleşmesi ve İran'ın yeni rejimini Ortadoğu'ya ihracı politikası gütmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Böylelikle 1980'de Irak'ın İran topraklarını işgal etmesiyle İran-İrak savaşı patlak vermiştir. Türkiye 8 yıl sürecek olan savaşta kesin olarak tarafsızlığını ilan etmiştir (Oran, 2015: 153). Türkiye iki ülkeyle ticari ilişkisinin bozulmasını istememiştir. Çünkü ekonomik ve siyasi açıdan Ortadoğu'ya açılmaya karar veren Türkiye, Irak petrolünün Türk toprakları üzerinde transferinin kesilmesinden endişe etmiştir ve savaş süresince iki tarafla olan iletişimini koruyup ekonomik ilişkilerin devamlılığının teminatını talep etmiştir (Hale, 2002: 181).

İran-İrak Savaşı hem Türkiye'yi hem de bölgedeki güç dengesini etkilemiştir ve Türkiye açısından sorunlara sebep olmuştur. İran, Irak'ta yaşayan Kürtler'i müttefiki olarak kabul etmiştir ve silah yardımıyla bulunmuştur. Böylece Kürt örgütler Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğunda bölgenin yönetimini fiili olarak ele geçirmiştir (Oran, 2015: 130-138). PKK'nın bu dönemde güç kazanmaya başlaması Türkiye'yi endişelendirmiştir ve kendi ülkesinde yaşayan Kürt'lerin de etkilenmesinden endişe duymuştur. Bu dönemde Irak PKK konusunda Türkiye ile iş birliği yaparken Suriye terör örgütlerine lojistik, askeri ve maddi destek sağlamıştır. Suriye'nin Lübnan kamplarında PKK'nın barınmasına müsaade etmesi ve doğrudan destek sağlaması ikili ilişkilerin yürütülmesinde sorun oluşturmuştur (Hale, 2002: 181). Bölgedeki istikrarsızlıktan faydalanan PKK Türkiye'de eylem planlarının hazırlıklarını tamamlayarak faaliyete geçmiştir. Türkiye, 3 askerinin PKK militanları tarafından öldürülmesiyle PKK kamplarının ortadan kaldırmak ve örgütün güçlenmesini engellemek için ilk sınır ötesi operasyonunu gerçekleştirmiştir. Ancak PKK'ya bölge ülkeleri olan Suriye ve İran'ın destek veriyor olması Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini yürütmesini zorlaştırmıştır (Oran, 2015: 130,138).

Ortadoğu'ya yönelik olarak gelişen ikinci sorun ise bölge devletleri Irak ve Suriye ile Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda ortaya çıkan su sorunudur. Türkiye şimdiye kadar yapmadığı bir hamle yaparak suyu Ortadoğu politikasında bir araç olarak kullanma kararı almıştır. Bu kararı almasındaki etkili faktör Irak ve Suriye'nin PKK ile kurdukları bağ olmuştur. Türkiye 1983 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ı başlatma kararı

almıştır. Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sudan faydalanan Irak ve Suriye, ülkelerine gelen suyun kesilmesinden endişe duymuştur. Türkiye, dış politikasında PKK ve su sorununu birbiri ile ilişkilendirmiştir ve devletlerin PKK'ya yönelik desteklerini kesmesini beklemiştir. Sonuç itibariyle ilişkiler gerginleşmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 514,517).

1980-1990 dönemi Sovyetler ve Türkiye ilişkilerinde blok dışı politikaların izlendiği bir dönem söz konusu olmuştur. 1980'li yılların başında Türkiye'de gerçekleşen darbe ve akabinde kurulan Turgut Özal yönetiminin ABD ile yakın ilişki içinde olması Sovyetler'den uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Sovyetler, SEİA'nın Türkiye topraklarında kurulmasından rahatsız olmuştur. 1985 yılına kadar Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkiler soğuk bir hava içerisinde ilerlemiştir. İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi üzerine Sovyetler, Suriye'ye silah yardımını artırmıştır (Hale, 2002: 173). Mihail Gorbaçov'un başa gelmesiyle Sovyetler perestroyka ve glasnost politikalarıyla siyasi, ekonomik bir dönüşüm sürecine girmiştir. Sovyetler'in dış politikasında ideolojiden uzak bir tavır sergilemeye başlamasıyla ikili ilişkilerin yolu açılmıştır. Bu dönemde Sovyetler'le olan ekonomik ilişkilerimiz büyük boyutlara ulaşmıştır ve ekonomik alandaki iyi ilişkiler siyasi alana da yansımıştır. Sovyetler ve Batı arasındaki anlaşmazlıklar yerini "karşılıklı yarar" ilkesine bırakmıştır ve Soğuk Savaş'ı sona erdiren süreç başlamıştır (Oran, 2015: 158,167).

Özetle 1980-1990 arası dönemde Türkiye Üçüncü dünya ülkeleri fenomenlerini göstermiştir. Ülkenin yönetimi zorlayıcı yöntem olan darbe ile değişmiştir. Askeri elit ülkenin başına geçmiştir ve dönemin siyasetçilerininin siyaset yapma hakkı elinden alınarak ülkede sıkı yöntem ilan edilmiştir. Birçok insan işkenceye uğramıştır ve insan hakları göz ardı edilmiştir. Demokrasiye geçiş sürecinde askeri elitin onayını alan kişiler seçimlere katılabilmıştır ve seçimle başa gelen hükümetler askeri elitte uyumlu hareket etmek zorunda kalmıştır. Kuruluş döneminden bugüne farklı olarak dini faktörler tekrar önem kazanmıştır. Seçimlerle başa gelen Özal hükümeti karar alma sürecinde devletin karar alma mekanizmalarını göz ardı ederek tek başına hareket etmiştir ve devlet görevlerine hükümete yakın isimler ya da eş dost getirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'yi gelecekte dahi etkileyecek olan terör ve PKK güç kazanmaya başlamıştır ve ülkede PKK bombalı eylemler düzenlemiştir.

Kıbrıs, Ege, Ermeni Tasarısı gibi sorunlar Türk dış politikası önündeki engeller olarak belirlemiştir ve dış politika üzerinde kısıtlayıcı etki yaratmıştır. ABD ile olan ilişkilerin bozulması halinde Ermeni tasarısının gündeme gelmesi, AT üyeliğinde Kıbrıs sorununun ön

koşula dönüşmesi ve Yunanistan'ın AT üyeliği için Ege'deki taleplerini öne sürmesi Türkiye'nin güçlü bir dış politika sergilemesini engellemiştir.

1980-1990 yıllarında Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır ve Türkiye bu dönemde hem ABD ile uyumlu hareket etmiş hem de sadece ABD'ye bağlı kalmayarak bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek için çabalamıştır. Fakat bu dönem Türkiye'nin milli güvenliğine tehdit Sovyetler'den değil sınır komşuları olan Yunanistan ve Suriye'den gelmiştir. Yunanistan'ın Ege üzerindeki emelleri, uluslararası platformlarda Türkiye'yi tehdit olarak göstermesi ve ABD'deki Rum lobisinin Türkiye aleyhinde çalışması ilişkileri germiştir. Yaşanan gelişimler Türkiye'nin bu ülkeye kuşkuyla yaklaşmasına sebep olmuştur. Yunanistan'ın temel amacı iki ülke arasındaki sorunları uluslararası platformlara taşıyarak Türkiye'nin yalnız kalmasını sağlamaktır. Türkiye, Ege Denizi'ndeki ulusal çıkarlarını korumak ve Yunanistan'ın amacına ulaşmaması için sürekli olarak tetikte beklemiştir.

Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehlikeye sokan ikinci ülke ise kendi topraklarında terör örgütlerinin güçlenmesine müsaade eden Suriye olmuştur. PKK, Suriye'nin Lübnan eyaletinde eğitilmiştir ve Türkiye topraklarında bombalı eylemler düzenlemiştir. Türkiye, ülkesindeki iç istikrarı sağlamak için teröre yönelik sınır ötesi operasyonlar düzenlemek zorunda kalmıştır. Ancak, bölge ülkelerinin terör örgütünü desteklemesi terörün Türkiye için ileriye dönük bir sorun haline gelmesine sebep olmuştur.

2.5. 1990-2001 Dönemi Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası

1989 yılında, Sovyetler'in dağılması ve komünist ideolojinin çökmesiyle Soğuk Savaş sona ermiştir. Batı bloğu Soğuk Savaş'tan galip olarak ayrılan taraf olmuştur ve dünya düzeninde büyük değişimler yaşanmıştır. Amerika dünyanın tek süper gücü haline gelerek uluslararası politikayı şekillendirme kabiliyetine sahip olmuştur. Dünya üzerinde iki kutuplu sistemin sağlamış olduğu denge sonra ermiştir böylelikle iki kutuplu dengeyi dış politikasında kullanan ülkeler için yeni dış politika belirleme gerekliliği doğmuştur (Sönmezoğlu, 2016b: 45).

Sovyetler'in dağılmasının ardından ülkenin toprakları üzerinde Rusya Federasyonu kurulmuştur ve birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Avrasya bölgesinde şimdiye kadar var olan denge tamamen değişmiştir. Diğer taraftan Balkanlar'da Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle ortaya yeni devletler çıkmıştır ve bölge iç savaşa sürüklenmiştir. ABD

zengin petrol yataklarına sahip olan Ortadoğu'da etkinliğini artırarak, petrol akışına zarar vermek isteyen ülkelere çift çevreleme stratejisini uygulamaya başlamıştır (Oran, 2015: 208-212).

Riskli gibi görünen ama sistemde istikrar sağlayan iki kutuplu dönem sona ermiştir. Yeni kurulan sistem daha az riskli gibi görünse de devletlerarasında bölgesel çatışmalar yoğunlaşmıştır. Birçok ülkenin elinde nükleer silah bulunması bölgesel tehditleri kayda değer hale getirmiştir. Sovyetler'in dağılıp Rusya'nın kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin doğu sınırında Sovyetler ile olan sınır komşuluğu sona ermiştir. Böylelikle Türkiye Sovyetler'den dolayı kendini tehlike altında hissetmekten kurtulmuştur. Ancak Sovyetler ile komşuluğun sona ermesi Batı nezdinde Türkiye'nin öneminin sorgulanmasına sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda Sovyet baskısının ortadan kalkması ve Balkanlar'da yeni devletlerin ortaya çıkması sayesinde Türkiye görece bir aktif politika izleme imkânı elde etmiştir (Kut, 2000: 43-45).

Dünya haritasında yaşanan değişimler Türkiye'nin tehdit algısı üzerinde de etki yaratmıştır. Türkiye bu dönemde güney ve batı sınırında tehdit algılamasını daha çok hissetmiştir. Türkiye'nin bu dönemki güvenlik problemlerinde ülke içerisinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde ortaya çıkan faaliyetler ve ülke dışında İran, Irak ve Suriye sınırında PKK ile verdiği mücadele öne çıkmıştır. Şimdiye dek Sovyetler ve Yunanistan üzerinden şekillenen tehdit algımız değişerek PKK ve ayrılıkçı hareket üzerinden şekillenmiştir. Türkiye'nin değişen tehdit algısı 1992 tarihinde yayınlanan Türk Milli Güvenlik Politikası Belgesi'nde ele alınmıştır (Bila, 2004; Özcan G. , 2000: 76). 1992 yılında alınan kararla Türkiye tarihinde ilk defa ayrılıkçı hareketi iç tehdit unsuru olarak birincil derece tehdit olarak görmüştür (Ülman, 2000: 126).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından sadece değişen dünya sistemi olmamıştır, yeni düzen yeni düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Yeni kurulan dünya düzenini inceleyen düşünce akımlarından en önemlilerini ele alındığında, ilk olarak Francis Fukuyama'nın 1989 yılında öne sürdüğü "*Tarihin Sonu*" tezinden bahsedilmesi gerekir. Fukuyama, Soğuk Savaş'ın bitişini tarihin bitişi olarak değil ideoloji savaşının bitişi olarak değerlendirmiştir. İnsanların ideolojik evrim sürecini tamamladığını ve liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonun geldiğini savunmuştur. Fukuyama'ya göre liberal demokrasinin en büyük düşmanı radikal İslam'dır ve geçmişte faşizmi ve kominizm yenen liberalizm günümüzdeki düşmanını da yenecektir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin

ne yönde olacağı üzerine düşünceler öne süren diğer önemli yazar Samuel P. Huntington 'dır. Huntington *Uygarlıklar Çatışması (The Clash Of Civilizations?)* adlı çalışmasında devlerin ideolojik ya da ekonomik sebeplerden dolayı savaşmak yerine ait oldukları uygarlıklarından dolayı savaşacaklarını ileri sürmüştür (Gönlübol & Bingün, 1996: 642-650). İki düşünürün de ifade ettiği gibi Soğuk Savaş sonrası devletlerin tehdit algısında büyük değişimler yaşanmıştır. Artık Batı nezdinde Sovyet ve kominizm tehdidi yerini İslam tehdidine bırakmıştır.

2.5.1. 1990-2001 Dönemi İç Dinamikleri

1991 yılında yapılan seçimlerde ANAP kaybetmiştir ve Süleyman Demirel'in Partisi olan Doğru Yol Partisi (DYP) kazanmıştır. Seçimlerin sonucunda Kürt hareketi meclise girmeyi başarmıştır ve Türkiye tarihinde ilk defa legal olarak mecliste temsil edilmeye başlanmıştır (Saraçoğlu, 2019: 812,813). 1993'te Turgut Özal vefat etmiştir ve Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı, Tansu Çiller Başbakan olmuştur ve böylelikle Türkiye'de koalisyonlarla yönetim dönemi başlamıştır (Ülman, 2000: 110). Şunu söylemek gerekir ki 1990-2001 dönemi Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik olarak iç politikasında zorluklar yaşadığı bir dönemdir (Saraçoğlu, 2019: 812,813). Bu dönemde Türkiye ekonomisinde üç kriz patlak vermiştir ve IMF'ye olan borçlanmalar artmıştır. İktisadi ve politik alanlarda takip edilen kötü politikalar halkın fakirleşmesine sebep olmuştur (Oran, 2015: 214,225).

12 Eylül'den bu yana uygulanan Türk-İslam sentezine tepki olarak PKK güç kazanmıştır ve hem iç hem de dış politikadaki en büyük sorun haline gelmiştir. Devletin şimdiye kadar terörü zayıflatmak için uyguladığı askeri hamleler sonuç vermemiştir. PKK'nın gücünü kırsal kesimden aldığı düşünüldüğü için örgütün gücünü kırmak amaçlı terörle mücadele adı altında sivilleri de kapsayan operasyonlar düzenlenmeye başlanmıştır. Kırsal kesimdeki birçok köy boşaltılmıştır ve burada yaşayan insanlar şehirlere göç ettirilmiştir. Ancak devletin uyguladığı bu politika göç ettirilen insanların devlete olan öfkesini artırmıştır ve PKK güç kazanmaya devam etmiştir. Öyle ki devletin terörle mücadele ettiği dönemde PKK birçok kasabanın kontrolünü kısa süreli de olsa ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak ülkenin güneydoğusunda uygulanan sokağa çıkma yasağı ve köy boşaltma politikası PKK'nın kırsaldan aldığı desteğin kesilmesiyle gücünü kırmıştır ve PKK'yı Türk Silahlı Kuvvetleri için uygun hedef haline getirmiştir. PKK ve Türk Silahlı Kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalarda birçok asker şehit olmuştur ve ülke içerisinde

PKK karşıtı milliyetçi söylemler yükselişe geçmiş hatta kitlesel gösterilere dönüşmüştür. 1989-1996 yılları arası ülke içerisinde Kürt sorununa yönelik şiddetin en çok yaşandığı dönem olmuştur, insan hakları ihlali PKK'nın yurt dışında destek bulmasını kolaylaştırmıştır (Saraçoğlu, 2019: 815-819). Fakat Türk hükümeti uluslararası nitelikte bir operasyonla PKK terör örgütü lideri Öcalan'ı yakalayarak örgüte büyük bir darbe indirmiştir ve geri çekilmesini sağlamıştır. Öcalan'ın yakalanmasından sonra Dünya'nın birçok yerinde ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinde kitlesel protestolar başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden terörün ulusal yelpazeye sahip olduğunu göstermiştir.

1990'lı yıllarda Türk siyasetinin yüzleşmesi gereken ikinci sorun sağ Partilerin başa gelmesiyle gençlik arasında güç kazanan siyasal İslam krizi olmuştur. İslamcılık hareketi Refah Partisi ile legal olarak Meclis'te kendini göstermiştir. Güç kazanan İslamcı örgütler devlet elitinde Kemalist ve solcu gördükleri kişileri öldürme eylemlerine başlamışlardır. Devlet kademelerindeki ve sivil kuruluşlardaki birçok önemli insan İslami Hareket Örgütü tarafında silahlı saldırı, bombalı eylem gibi suikast girişimleriyle öldürülmüştür²⁷. Radikal İslam terörünün toplum tarafından da benimsendiğinin örneği 2 Temmuz 1993 yılında gerçekleşen ve 33 aydının ölümüne sebep olan Sivas katliamıdır²⁸. İslamcı hareketin halk içinde güç kazanması 24 Aralık 1995 seçimlerinde Refah Partisi'nin en çok oyu almasıyla kendini göstermiştir ve böylelikle İslamcı hareket iktidara dâhil olma gücüne sahip olmuştur (Saraçoğlu, 2019: 824-826). Ancak askeri elitin yönetiminde etkin olduğu dönemde Refahyol Partili kişilerin laiklik karşıtı söylemleri askeriyenin yönetime müdahale etmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısının ardından 28 Şubat darbesi gerçekleşmiştir. Bu darbeyi diğer darbelerden farklı kılan askeri elitin siyaseti askeri yöntemlerle sona erdirerek siyaset üstü bir güç gibi davranmak yerine Refahyol Partisini zor duruma sokacak olan sivil gruplar desteklemesidir. 28 Şubat Darbesi bu özelliğiyle post modern bir darbe olarak değerlendirilmektedir (Saraçoğlu, 2019: 831-833). 2002 yılına kadar ülke istikrarsız koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir.

2.5.2. 1990-2001 Dönemi Dış Dinamikleri

1990-2001 dönemi boyunca ABD ve Türkiye dış politikada stratejik ortak olarak birlikte hareket etmiştir ve Türkiye'nin bölgesel açılımları ABD tarafından desteklenmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı ile dış politikasını stratejik önem üzerine kuran Türkiye,

²⁷ Detaylı bilgi için bkz: (Saraçoğlu, 2019: 820) .

²⁸ Detaylı bilgi için bkz: (Saraçoğlu, 2019: 820-823).

1989 itibariyle bu önemini kaybettiğini düşünüp endişeye kapılmıştır. ABD, Türkiye'deki asker sayısını azaltacağını ve bazı üsleri kapatacağını bildirmiştir. 1991 yılında Sovyetler'in dağılmasıyla Balkanlar'daki Sovyet etkisi yok olmuş Kafkasya ve Orta Asya'da yeni cumhuriyetler kurulmuştur. ABD yeni kurulan cumhuriyetlerin kendilerine rol model olarak Türkiye'yi almalarını istemiştir. Bu dönemde dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişimler ABD'yi Türkiye'den uzaklaştırmak yerine daha çok yakınlaştırmıştır (Oran, 2015: 243-258). 1990'lı yıllar boyunca ABD ve Türkiye güvenlik, siyasi, kültürel, enerji, yatırım olmak üzere birçok konuda beraber hareket etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin gerçekleşmemesi ve yaşadığı hayal kırıklığı ABD'nin desteği ile dengelenmiştir (O.Alantar, 2000: 219). İki ülkenin ortak strateji belirlediği alanların en önemlisi Ortadoğu olmuştur. Bu dönemde Ortadoğu'daki radikal İslam'ın savunucusu İran ve yayılmacı Irak tehdidi hem Batı devletlerinin hem de Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasını şekillendirmiştir. ABD, *haydut devlet (rogue state)* olarak belirlediği Irak ve İran'a yönelik '*ikili çevreleme*'²⁹ (dual containmet) politikasını uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konum ABD nezdinde Türkiye'nin önemini artırmıştır ve önemli bir müttefik haline getirmiştir (Sönmezoğlu, 2016b: 92,94).

1990 yıllar boyunca Türkiye iç ve dış dinamikler açısından Ortadoğu'ya yönelmek zorunda kalmıştır. Sovyetler'in dağılması ve komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla NATO'daki stratejik önemini kaybettiğini düşünen Türkiye, Ortadoğu'da yaşanan Körfez Savaşı ile bu endişesinden kurtulmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan süreç Türkiye'nin Ortadoğu'daki devletlerle olan ilişkilerini tekrar şekillendirmiştir. Körfez Savaşı sırasında Başbakan olan Özal bu krizi Türkiye adına avantaja çevirmek istemiştir. Bölgeye yönelik aktif bir politika izlemeye karar veren Özal, Amerika'yla görüşmeleri neticesinde dış politikasını biçimlendirmiştir (O.Alantar, 2000: 222-223).

Türkiye, ABD ile uyumlu hareket etmek için Körfez Savaşı boyunca Irak'a ambargo uygulayıp, Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmıştır (Altunışık, 2000: 322). Ancak Özal'ın politikası hem Arap devletleri hem de Türk kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Irak, Türkiye'nin sınır komşusu olan bir ülke olduğu için ABD'den daha farklı bir politika izlenmesini daha uygun görmüştür. Körfez krizinde '*Bir koyup üç almak*' sloganıyla hareket eden Özal'ın beklentilerinden bahsedilecek olunursa ilk olarak Soğuk Savaş sonrası stratejik önemini yitirildiği düşünülen Türkiye'nin Batı ve Ortadoğu ülkeleri

²⁹ Detaylı bilgi için bkz: (Sever, 2000, s. 354-370).

için hala önemli olduğunu ispatlamayı arzulamıştır. İkinci olarak Körfez Savaşı sonrası yeniden yapılanma sürecine girecek olan Ortadoğu'da etkili aktörlerden biri haline dönüşmek ve son olarak ABD ile birlikte hareket ederek hem ekonomik ve askeri açıdan stratejik ortak olmak hem de AB üyeliğine giden yolu açmak istemiştir.

Dönemin siyasetçilerinden Bülent Ecevit Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması aksi takdirde bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulma olasılığının oluşacağını bildirmiştir. Ecevit'in yaptığı öneri kısa sürede Türkiye'nin Irak'a yönelik dış politikası haline gelmiştir. Körfez Savaşı boyunca Türkiye'nin tavrı Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak ve bölgede Türkiye aleyhinde bir durum oluşmasını engellemek çerçevesinde şekillenmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin, Batı müttefiki ve NATO sorumlulukları gereği BM ile birlikte hareket etmesi icap etmiştir (Arı, 2007: 454; Altunışık, 2000: 327,328).

Körfez krizinde sıcak savaşın sona ermesinin ardından Irak ordusundan kaçan Kürt sığınmacılar Türkiye ve İran sınırına dayanmıştır. Türkiye, Kuzey Irak'taki Kürt sorununun kendi sınırlarına taşınması vaziyeti ile karşı karşıya kalınca Özal sığınmacı Kürtler için Kuzey Irak'ta tampon bölge oluşturma önerisini Bush'a iletmiştir (Oran, 2015: 253-282). Türkiye'nin yoğun çabaları üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin 688 No'lu kararı ve ABD, İngiliz, Fransız askeri kuvvetlerinin katılımıyla güvenli bölge (*safe haven*) oluşturmak için Huzur Harekâtı I (Operation Provide Comfort I) başlatılmıştır. Operasyona katılan ülkelerin askerileri *Çekiç Güç (Poised Hammer)* olarak adlandırılmıştır. 1748 asker ve 77 uçaktan oluşan Çekiç Güç, İncirlik ve Silopi hava üslerine konuşlanmıştır. Operasyon sonucu Kürtler Kuzey Irak'a dönmeye başlamıştır. Daha sonra Çekiç Gücün katılımıyla Huzur Operasyonu II (Operation Provide Comfort II) gerçekleştirilmiştir (Kepsutlu, 2016: 186).

Çekiç Güç, iç ve dış politikada şüpheyle yaklaşılan bir mevzu haline gelmiştir. Türkiye'nin kendi eliyle Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşturma süreci olarak tavsif edilmiştir (Altunışık, 2000: 328-257). Öteki taraftan Çekiç Güç, Irak rejiminin Kuzey Irak'lı Kürtler'e yönelik hareket serbestliğini kısıtlayıp şiddet uygulamasına engel olduğu için Kürt halkının sempatisini kazanmıştır ve PKK'nın güçlenmesi engellenmiştir. Çekiç Güç'ün varlığı Irak'ı psikolojik ve fiziki baskı altında tutarak Türkiye için bir tehdit oluşturmasına da mani olmuştur (Kepsutlu, 2016: 179). Türkiye'ye ABD karşısında kullanabileceği bir koz imkânı sağlamıştır ve Çekiç Güç'ün Türkiye'de yer alması operasyonlar üzerinde denetim fırsatı vermiştir. Ayrıca Çekiç Güç'ün Türkiye'de olması ve Türkiye'nin ABD'nin İran ve

Irak'ı çevreleme politikasında³⁰ önemli bir yere sahip olması nedeniyle ABD, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına sessiz kalmıştır. Refahyol hükümeti, Çekiç Güç'ün süresinin dolduğunu ve yerini sadece hava gücünden oluşan *Keşif Harekâtı (Operation Northern Watch)*'na bıraktığını deklare etmiştir. ABD, Saddam Hüseyini'nin yönetimi devam ettikçe keşif gücünün varlığının devam edeceğini söylemiştir ve keşif gücü 2003 yılına kadar varlığını sürdürerek Türk Dış Politikası'nın belirlenmesine etki etmiştir.

Körfez Savaşı sonrası Türkiye, Irak'a uyguladığı ambargo yüzünden ekonomik ve siyasal açıdan kayıplara uğrarken ABD, Türkiye'nin uğradığı zararları karşılamamıştır. Suudi Arabistan ve Kuveyt savaş sonrası yayınladığı teşekkür bildirisinde Türkiye'nin adına yer vermemiştir. Türkiye Ortadoğu'nun yeniden yapılanma sürecinin tartışılacağı Madrid Konferansı'na davet edilmemiştir (Oran, 2015: 253-274). Körfez krizini avantaja çevirmek isteyen Özal'ın beklentileri karşılanmamıştır. Ancak şunun belirtilmesi gerekir ki Türkiye BM ve NATO üyesi olduğu için ambargo yüzünden zarara uğrasa ya da Irak'ın toprak bütünlüğü tehlikeye girse dahi Batı devletleriyle birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır (Hale, 2002: 330).

Irak'taki Kürtlerin devletleşme sürecine girmesi geçmişten günümüze Türkiye'nin siyasi düzeni ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Özal, bölgedeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) lideri Mesut Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisi (KYB) lideri Talabani gibi Kürt liderle temasta bulunmuştur (Arı, 2007: 475). Türk hükümetinin bölgedeki Kürt liderlerle yakınlık kurmasının amacı PKK'nın Irak'ta güçlenmesini engellemek ve Kürt liderler aracılığıyla köşeye sıkıştırmaktır. Ayrıca Türkiye bölgedeki Kürt liderlerin PKK ile yakınlık kurmasından endişe duymuştur. Çünkü PKK'nın burada rahat hareket etmesi Türkiye'ye yönelik saldırılarının artmasına sebep olabilirdi. Öte yandan bölgedeki Kürt liderlerle iş birliği içinde olan tek ülke Türkiye değildir. ABD, Barzani ve Talabani'yi bir araya getirmek için Washington'da bir görüşme ayarlamıştır. Ancak Kürt liderler kendi aralarında anlaşamadığı için Washington'un girişimi başarılı olmamıştır. KYP lideri Talabani İran ve PKK ile yakınlaşırken KDB lideri Barzani Türkiye ile yakınlaşmıştır. Türkiye ve Barzani'nin iş birliği PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyet göstermesini zorlaştırmıştır. Bölgeye uygulanan ambargo nedeniyle bölgedeki Kürtler insani yardım konusunda Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu için ilişkiler karşılıklı olarak devam etmiştir (O.Alantar, 2000: 226; Hale, 2002: 330-332). Türkiye'nin diğer sınır komşusu Suriye,

³⁰ Çevreleme politikası.

Talabani ve Öcalan arasında anlaşma sağlamıştır ve ittifaklarını desteklemiştir. Aynı zamanda Suriye PKK militanlarının Hatay üzerinden Türkiye topraklarına sızmasına göz yummuştur.

Kuzey Irak bölgesindeki Kürt liderleri arasında işbirliğinin sağlanmasının Türkiye açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçları vardır. Olumlu sonuç olarak Kürt liderlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar bölgede bağımsız bir Kürt devletinin oluşmasını engellemiştir. Olumsuz açıdan Kürt liderlerinin hem Irak yönetimiyle hem de kendi aralarında savaşması bölgede istikrarsız bir ortam yaratmaktadır ve bu istikrarsız ortam en çok PKK'nın işine yaradığı için Türkiye'ye yönelik eylemlerinde uygun ortamı sağlamıştır (Gönlübol & Bingün, 1996: 661-663) .

Körfez Savaşı'nın Türkiye açısından belki de en önemli sonucu Türkiye'nin iç ve dış politikasını uzun yıllar etkileyecek olan Kuzey Irak probleminin ortaya çıkmasıdır. Saddam rejiminin güç kaybetmesiyle sınır komşumuz olan bir ülkenin dış tehdide dönüşmesi engellenmiştir. Ancak Kuzey Irak'ta oluşan güç boşluğu PKK'nın güç kazanarak buraya yerleşmesini sağlamıştır ve Türkiye'nin güney sınırında ileriye dönük bir güvenlik problemi haline gelmesine sebep olmuştur. PKK sorunu sadece güney sınırımızda kalmamış eş zamanlı olarak ülke içerisinde de terör faaliyetleri artış göstermeye başlamıştır. Türkiye terörle mücadele etmek için Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Kuzey Irak'ta askeri operasyonlar düzenlemiştir. Yapılan operasyonlar Kuzey Iraklı Kürtler, Rusya, Irak, Yunanistan ve Almanya tarafından protesto edilmiştir (Gözen, 2016: 780-781). Kuzey Irak'ta Kürt yönetiminin devletleşme çabası içerisinde olması Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliğine tehdit olarak tezahür etmiştir (Arı, 2007: 472). ABD'nin bölgede Kürt devleti kurma eğilimleri Türk yöneticilerini kaygılandırmıştır. Kürt sorunu bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Türkiye'nin ABD'nin ikili çevreleme (dual containmet) politikasına katılması bölgedeki iki sınır komşusu olan Irak ve İran'la karmaşık hal içinde olan ilişkilerinin daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur ve Türkiye'nin bölgedeki manevra alanlarını kısıtlamıştır (Oran, 2015: 270-272). İran, Türkiye'nin hem ekonomik bağlar hem de siyasi bağlar nedeniyle bölgede göz ardı edebileceği bir devlet değildi. Körfez Savaşı boyunca iki ülke arasındaki en önemli fark Kürtler'e yönelik bakış açılarıdır. İran bölgedeki Kürt liderlerini Irak rejimini zayıflatmak için bir araç olarak görmüş ve desteklemekten çekinmemiştir. İran'ın bu tavrı karşısında Türkiye'nin vereceği tepki İran'ın PKK örgütünü

desteklemesine sebep olabilirdi. Türkiye ve İran arasındaki sınırın uzunluğu ve dağlık bir yapıda olduğu düşünüldüğünde bu durum Türkiye'nin ulusal güvenliğini çok ciddi bir şekilde tehdit edebilirdi. Bu sebepten Türkiye, İran siyasetinde ılımlı bir tavır sergilemeyi tercih etmiştir. Hem İran hem de Türkiye doğal gaz ve petrol boruları anlaşmalarının zarar görmemesi için Kuzey Irak'ta karşı karşıya gelmekten çekinmişleridir (Hale, 2002: 334-338).

Öteki taraftan ABD ile ilişkilerin gelişmesinin neticesi olarak Türkiye ve İsrail arasındaki ikili ilişkilerde yakınlaşmalar yaşanmıştır (Oran, 2015: 273-274). Hatta 1996'da iki ülke arsında Askeri Eğitim İşbirliği ve Savunma Sanayi İş Birliği Anlaşmaları imzalanmıştır (Özcan G. , 2016: 812). Yönetici elit İsrail'le ilişkileri geliştirerek ABD ve İsrail lobisinin desteğini alıp uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak istemiştir. Nitekim İsrail lobisi S-300 füze olayları da dâhil olmak üzere birçok alanda Türkiye'yi desteklemiştir³¹ (Hale, 2002: 321-322; O.Alantar, 2000: 228). ABD ise Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini desteklemiş ve bunun için AB ülkelerine baskı uygulamıştır. ABD Başkanı Clinton, AB yetkilileri ile görüştüğü platformda sürekli olarak Türkiye'nin AB üyeliğini gündeme getirerek Türkiye'yi kesin olarak batıya bağlamak istemiştir. AB ise sırf ABD'nin baskısı yüzünden Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmek istememiş fakat ABD'nin desteği Türkiye'nin AB'den tamamen dışlanmasını engellenmiştir (Oran, 2015: 304-325).

Bu dönemde Ortadoğu'da Türkiye'nin gerginlik yaşadığı ülke sadece Irak değildir. Suriye'nin PKK'ya destek vermesi ve PKK kamplarının Suriye'de bulunması Türkiye'nin Suriye'ye karşı yeni bir politika geliştirmesine yol açmıştır. Türk yöneticiler Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmediği takdirde Türkiye üzerinden Suriye'ye gidecek olan suyun kesileceğini Suriyeli yöneticilere bildirilmiştir. Türk hükümeti Suriye'ye karşı askeri birliklerin de dâhil olduğu bir kampanya başlatmıştır ve askeri birlikler Suriye sınırına doğru ilerlemiştir (Oran, 2015: 551-568). Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş, Suriye sınırına yakın mevkiide olan Reyhanlı kasabasında yaptığı konuşmasında "*Suriye'ye artık sabrımızın sınırı doldu.*" diyerek Suriyeli yöneticilere adeta gözdağı vermiştir. Türkiye'nin uyarıları Suriye'de tepkiyle karşılanmıştır (Hale, 2002: 326). Türkiye, Suriye'nin PKK'ya olan desteğini kesmesini aksi takdirde su sorununu çözemeyeceğini bildirmiştir ve Öcalan'ın Şam'dan çıkartılıp başka bir ülkeye gönderilmesini talep etmiştir (Oran, 2015: 551-568; Mazlum, 2000: 379-380).

³¹ Detaylı bilgi için bkz: (Hale, 2002: 322) .

Türkiye-Suriye sınırında nabız yükselirken araya Mısır ve İran'ın girmesiyle gerginlik azalmıştır. Daha sonra 20 Ekim 1998 tarihinde taraflar arasında imzalanan antlaşmayla Öcalan'ın ve PKK kamplarının bir daha Suriye sınırları içerisinde barınamayacağı teyit edilmiştir. Böylelikle Suriye ile olan ilişkilerin düzelmesi açısından önemli bir adım atılmıştır (Hale, 2002: 327). Daha sonra ABD'nin Türkiye'ye istihbarat sağlaması ve milli istihbarat teşkilatının çabaları sayesinde küresel çapta gerçekleştirilen bir operasyonla PKK terör örgütü lideri Öcalan Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirmiştir ve PKK'ya büyük bir darbe vurulmuştur (Hale, 2002: 213). Şunu belirtmek gerekir ki Suriye'nin PKK'yı desteklemesindeki en büyük sebep Türkiye ve Suriye arasında herhangi bir sorun ortaya çıktığında veya Türkiye bölgede yükselmeye başladığında Suriye'nin PKK kartını oynamak istemesidir. Ancak Türkiye'nin ülke içindeki ve dışındaki teröre yönelik verdiği mücadele gelecekte de Suriye'nin bu kartı kullanmasına müsaade etmeyecektir.

1990 yılı itibariyle Sovyetler'in dağılması ve komünist ideolojinin çökmesinde en çok etkilenen bölgelerden biri Balkanlar olmuştur. Sovyet etkisinden çıkan Balkan ülkeleri komünizmden liberalizme geçiş sürecine girmiştir. Sovyetler'in etkisinin ortadan kalkması ve ideolojik ayrımın sona ermesiyle Türkiye, Balkan devletleriyle artık yakın ilişkiler kurulabilirdi. Balkanlar'da Sovyetler'in ardından oluşan güç boşluğunu, Türkiye ekonomik ve siyasal iş birliği ile doldurmayı arzulamıştır. Türkiye, Balkanlar'da aktif olmak ve ağırlığını koymak için girişimlerde bulunmuştur. Bölge ile sahip olunan etnik, dini ve kültürel bağlar Türkiye açısından bir avantaj olarak görülmüştür. Ancak Soğuk Savaş sonrası ikili sistem sona ermiştir ve blok çatışmaları yerini bölgesel çatışmalara bırakmıştır. Yeni kurulan Balkan devletleri arasında milliyetçilik düşüncesinin güçlenmesiyle bölge silahlı çatışma alanlarına dönmüştür (Oran, 2015: 481-483). Bu durum sonucunda bir yanda güneyi ve doğusu sıkıntılı olan Türkiye diğer yandan Balkanlar'dan gelen göçlerle de baş etmek durumunda kalmıştır ve buna ekonomik maliyetler de eklenmiştir.

1990'larda ABD ve Türkiye çıkarları aynı yönde ilerlediği için Balkanlar'da da işbirliği içerisinde hareket etmişlerdir. Balkanlar da Sovyetler'in etkisinin çekilmemesiyle ABD'nin nüfuz edebileceği bölgeler arasında girmiştir ve ABD, AB üyelerinden daha üstün olduğunu göstermek için Bosna (1995) ve Yugoslavya (1999) olmak üzere bu bölgede iki kez askeri kuvvet kullanmıştır. Türkiye'nin stratejik önemi ve Balkan ülkeleriyle sahip olduğu siyasi, insani ve kültürel bağlar ABD'nin Balkan politikası için Türkiye'yi uygun müttefik olarak görmesini sağlamıştır. Böylelikle Türkiye Balkanlar'da daha aktif bir

politika sergileme şansı bulmuştur. ABD'nin bölgede Makedonya, Boşnaklar, Arnavutlar gibi ülke ve halkları desteklemesi üzerine Türkiye bu ülkeler ile bağlarını derinleştirmiştir. ABD dönemin süper gücü olduğu için Türkiye, AB ile birlikte hareket eden Yunanistan'a karşı üstünlük kazanmıştır. Öte yandan süper güçle hareket ettiği için Türkiye, bölge ya da Avrupa devletlerinin tepkisiyle karşılaşmıştır (Uzgel, 2000: 394).

Balkanlar'daki çatışma alanları birçok devletin birleşiminden oluşan ve dağılma sürecine giren Yugoslavya topraklarında meydana gelmiştir. Türkiye açısından Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü Balkanlar'da istikrarı korumaktaydı ve Türk yöneticiler parçalanmayı destekleyen taraf olarak görünmemeye gayret göstermiştir. Ancak yaşanan gelişmeler sonucu Türkiye bağımsızlığını ilan eden devletleri tanımak durumunda kalmıştır. Yugoslavya'nın dağılmasının ardında sıcak çatışmalardan birisi Bosna-Hersek topraklarında yaşanmıştır. 15 Ekim 1991 tarihinde Bosna Hersek Parlamentosu Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılıp egemenliğini ilan etmiştir. Daha sonra 1 Mart tarihinde Izzetbegoviç, Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından Bosnalı Sırp'ın Bosna Hersek'i işgale başlamasıyla Sırp'lar ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar zuhur etmiştir (Kut, 2016: 565-568). Bosna Hersek'te yaşanan savaş Türkiye'yi kaygılandırmıştır. Türkiye bu süreç boyunca Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü koruyan aktif bir politika izlemiştir. Üyesi oldu BM Güvenlik Konseyi, AGİT, Avrupa Konseyi, UNESCO, İslam Konferansı Örgütü gibi uluslararası kuruluşları devreye sokarak sorunu uluslararası platforma taşımak için çabalamıştır. Türkiye savaşın Müslüman-Hristiyan savaşı gibi görünmemesi konusunda ihtiyatlı davranmıştır ve bölgeye tek başına müdahale etmekten sakınarak ABD ile birlikte hareket etmiştir. NATO kapsamında yapılan operasyonlara Türkiye de askeri olarak katkıda bulunmuştur (Sönmezoğlu, 2016b: 217). 15 Aralık 1995'te Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş sona ermiştir (Balcı, 2018: 249).

Türkiye'nin Bosna Hersek Savaşı boyunca aktif politika izlemesindeki sebeplere bakıldığında ilk olarak Bosna Hersek halkı ile olan etnik ve dini bağlar nedeniyle Müslüman halka yapılan soykırım göz ardı edilemezdi (Sönmezoğlu, 2016b: 216). Türkiye, Bosna Hersek savaşında uluslararası hukukun temel kurallarını çiğnemenin tepki göstermiştir (Kut, 2016: 575). İkinci olarak Avrupa ile yapılan ticaretin etkilenmemesi için Balkan coğrafyasındaki istikrarsızlığın biran önce giderilmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak Boşnak Sırp'ların silah zoruyla toprak elde etme girişiminin başarılı olması Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt hareketinin aynı şekilde örnek almasına sebep olabilir ve iç politikada

istikrarsızlık yaratabilirdi. Son olarak savaş sonrasında Balkanlar'daki kutuplaşma sona ermemiştir (Oran, 2015: 481,506). 1993 yılında Yunanistan, Rusya ve Sırbistan arasında ittifak kurulması için girişimler söz konusu olmuştur (Baklacioğlu, 2016: 600). Türkiye ABD ile ortak hareket ettiği için İngiltere, Fransa, Rusya ve Yugoslavya ile ters düşmüştür. Hatta Yugoslavya Türkiye'ye karşı PKK terör örgütünü desteklemeye başlamıştır (Oran, 2015: 487-502). Türkiye'nin Balkanlar'da izlediği aktif politika bölge açısından önemli bir ülke olduğunu göstermiştir ve bölgede Türkiye aleyhinde bir ittifak oluşmasını engellemiştir. Çünkü Balkanlar'da Yunanistan, Sırbistan ve Rusya birliği Türkiye'nin Balkanlar'a açılan kapılarının tehlikeye girmesi demektir. Türkiye'nin ezilen ve mağdur olan tarafı desteklemesi dünya kamuoyunda saygınlığını artırmıştır. Savaş sonrası Türkiye Bosna Hersek'le ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. İlişkiler sadece siyasi ve ekonomik boyutta kalmamış ABD'nin iş birliği sayesinde askeri boyuta da taşınmıştır. Böylelikle Türkiye, Balkan politikasının önemli bir kısmını teşkil eden Yunanistan'ı askeri ve siyasi olarak çevreleme imkânı bulmuştur (Oran, 2015: 513-519; Uzgel, 2000: 402).

1990-2001 döneminde Balkanlar'da yaşanan önemli sorunlardan birisi ise Kosova sorunudur³². Bu sorunu diğerlerinden farklı kılan Kosova'daki azınlık halkın merkezi yönetime karşı ayrılıkçı politika izlemesi ve kendileriyle aynı dini ve etnik kökeni paylaşan komşu akrabalarıyla birleşmek istemesidir. Bu dönemde Türkiye'nin kendi içinde ayrılıkçı harekete karşı yoğun mücadele vermesi Kosova sorununa yönelik dış politikanın belirlenmesinde sıkıntılar yaratmıştır (Sönmezoğlu, 2016b: 226; Tuncer, 2000: 441). Türkiye'nin iç politikadaki istikrarı göz önüne alındığında Kosova yerine merkezi yönetim olan Yugoslavya'yı desteklemesi beklenirdi. Ancak Kosovalı'ların Müslüman olması, Türk kamuoyunun Arnavutları desteklemesi, Yugoslavya yönetiminin Kosova halkına ağır insan hakları ihlallerinde bulanması nedenleri Türk yöneticilerin Kosova'dan yana tavır sergilemesine sebep olmuştur (Sönmezoğlu, 2016b: 227). ABD'nin de Kosova sorununda Yugoslavya'ya karşı sert tavır sergilemesi Türkiye'nin uluslararası platformda destek bulmasını kolaylaştırmıştır. 1998 yılı itibariyle sorun silahlı çatışmalara dönüşmüştür ve Türkiye'nin Balkanlar'da önem verdiği istikrar bozulmuştur. Türkiye, Balkanlar'da aktif bir rol almaya çalışırken iç politikasındaki Kürt sorunu yüzünden zor durumda kaldığı zamanlar olmuştur. 24 Mart 1999'da NATO Yugoslavya'yı bombalamaya başlamıştır ve Türkiye,

bölge dengelerinde daha hassas bir konuma gelmiştir. Türkiye, Yugoslavya'ya yapılacak olan operasyonlarında kendi topraklarındaki üslerin kullanılmasına müsaade etmiştir. Kosova'da barışı korumak için oluşturulan uluslararası güce Türkiye 1000 kişilik bir birlik göndermiştir (Oran, 2015: 490-502). Türkiye, askeri operasyonlara katılarak hem bölgedeki istikrarı tekrar kazanıp ulusal çıkarlarını korumuştur hem de Türk askerleri uluslararası operasyon tecrübesi kazanmıştır (Aksu, 2010: 51-78).

1989 yılına kadar Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya halklarıyla dış politikada kayda değer bir teması olmamıştır. Ancak Sovyetler'in dağılması ve yeni Türki Cumhuriyetleri'nin kurulması Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını yeniden şekillenmesi gereksinimini doğurmuştur (Turan & İlter, 2016: 915-917). Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri sahip olduğu doğal kaynaklar ve Orta Doğu'ya yakınlığı nedeniyle küresel güçlerin ve İran, Türkiye Pakistan, İsrail gibi bölgesel güçlerin ilgisini çekiyordu. Soğuk Savaş'ın ve Dünya'nın bürünmüş olduğu ikili sistemin sona ermesiyle yeni kurulan devletlerin komünist devlet yapısını terk edip liberalleşme sürecine girmeleri bölgede yeni iş birliği ve fırsat alanları doğurmuştur (Oran, 2015: 366-370). Türkiye uzun süredir uzak durduğu Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında kendi ile aynı dili, kökeni, kültürü, dini paylaşan ülkelerin bağımsızlığını kazanmasını desteklemiştir ve Türk yöneticiler bölgeyle daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini dile getirmiştir (Demir A. F., 2016: 914). ABD, bölgenin sahip olduğu petrol kaynakları, Orta Doğu'ya olan coğrafi konumu nedeniyle stratejik ve yaşamsal çıkarları açısından bu bölgeyi önemli bölge ilan etmiştir. Türkiye laik anlayışı, liberal demokrasisi ve serbest piyasa ekonomisiyle yeni kurulan devletlere rol model olarak sunulmuştur (Büyükakıncı, 2016: 947). ABD, Türkiye'yi Türki Cumhuriyetler ile sahip olduğu bağlar nedeniyle bölgeye nüfuz etmekte stratejik ortağı olarak görmüştür (Oran, 2015: 366-439). ABD, Türkiye'nin bölgeye yönelik temaslarını desteklemiştir hatta Rusya dahi bu konuda sesiz kalmıştır (Sezer, 2002: 134). Çünkü Batılı devletler ve Rusya bölgede yeni kurulan devletlerin İran'ın radikal İslam'ının etkisine girip İran yanlısı bir politika izlemesinden Türkiye gibi ılımlı İslam'ı tercih etmelerini istemiştir. Türkiye bağımsızlığını ilan eden devletleri ilk tanıyan ülke olmuştur (Oran, 2015: 366-439). Ancak Türk yöneticilerin '*Adriyatik'ten Çin Seddi'ne dek büyük Türk Dünyası*' söylemleri ve Türkiye'nin bölgeye yönelik girişimleri³³ Rusya'yı rahatsız etmiştir³⁴ (Büyükakıncı, 2016: 856). Türkiye'yi ulusal çıkarlarına tehdit olarak görmeye başlayan Rusya, İran'la

³³ Detaylı bilgi için bkz, (Turan & İlter, 2016: 915-936; Özcan G. , 2000: 20).

³⁴ Rusya, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasında Türkiye önderliğinde bir Türk Dünyası kurulmasından endişe duymuştur. (Turan & İlter, 2016: 917-918).

yakınlaşmaya başlamıştır. Bölgede Türkiye-ABD ve İran-Rusya rekabeti tebellür etmiştir (Oran, 2015: 366-439).

Türkiye'nin Sovyet merkezli politikasının sona ermesiyle bölge devletleriyle diplomatik, ekonomik ve kültürel açıdan aktif ilişkiler kurulmuştur³⁵ (Turan & İter, 2016: 916). Fakat Türkiye'nin Orta Asya devletlerine model olma girişimi Orta Asya devletleri tarafından kabul görmemiştir. Türkiye modelinin cazibesi Batı ile kurduğu bağlardan gelmekteydi. Türkiye, Orta Asya ve Avrupa ülkelerinin ilişkilerini geliştirme rolünü üstelenmek istemiştir. Ancak Türkiye'nin kendisi AB üyeliğine kabul edilmezken üstlendiği rolü icra etmesi Orta Asya ülkeleri tarafından mümkün görülmemiştir. Türkiye'nin ekonomik gücünün ve siyasi tecrübesinin yetersiz olması hayal kırıklığına uğramasına sebep olmuştur (Oran, 2015: 406)

Bölgede yaşanan sorunlar ve Türkiye'nin güvenlik algılarına bakıldığında ilk değinilmesi gereken Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorunudur. Karabağ sorununda izlenen politika hem Azerbaycan hem de Ermenistan'la olan ilişkilerde belirleyici faktör olmuştur ve Türkiye'nin Kafkasya politikasında sınırlayıcı bir etki yaratmıştır. Türkiye, Ermenistan'ı işgalci olarak nitelemiştir ve Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece diplomatik ilişkilerin mümkün olmadığını belirtmiştir ve Azerbaycan ile birlikte Ermenistan'a ambargo uygulamıştır. İki ülke arasındaki sınırlar kapatılmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'la yakınlaşmasına karşılık Ermenistan da Rusya'nın desteğini yanına almıştır. 30 Eylül 1922 tarihinde Rusya-Ermenistan arasında imzalanan antlaşmayla Rusya, Ermenistan topraklarında asker ve üs bulundurma hakkını elde etmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Genelkurmay Başkanı Spaşnikov'un Türkiye'nin Karabağ sorununa direk müdahalesinin Üçüncü Dünya Savaşı olacağını bildirmesi üzerine Karabağ sorunu Rusya ve Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek bir hal almıştır. Daha sonra 1977 yılında Rusya ve Ermenistan arasında Dostluk, İşbirliği Karşılıklı Yardım Antlaşmasının imzalanmasıyla

³⁵ Türki Cumhuriyetleri'nin liderleri Türkiye'yi ziyaret etmiştir ve ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Bölgeye yardım akışını düzenlemek ve faaliyetleri kontrol etmek için 1992 yılında Ankara'da TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) kurulmuştur. Türkiye bölgeye eğitim, iletişim ulaştırma alanlarında alt yapı desteği sağlamıştır ve Türk sermesiyle kurulan 10 üniversite açılmıştır. Kiril alfabesini kullanan bölge ülkelerini Latin alfabesi kullanması yönünde cesaretlendirmiştir. Türkiye bölgede lider ülke konumuna gelmek için iktisadi, kültürel ve maddi alanlarda ciddi adımlar atmıştır ancak beklentileri karşılanmamıştır. Nitekim 1992 yılında İlk Türkçe Konuşan Başkanlar Zirvesi toplanmıştır. Türkiye bu zirvede Türk Birliği, Türk Ortak Pazarı ile Türk Kalkınma ve Yatırım Bakasını oluşturma önerilerinde bulunmuştur. Ancak Türki cumhuriyetleri liderlerinden olumlu cevap alamamıştır. Olumsuz ve çekimser tavırlara rağmen Türkiye bölgeye yönelik yatırımlara hız kesmeden devam etmiştir. (Büyükkakıncı, 2016, s. 950-951,Oran, 2015, s. 366-439).

Rus-Ermeni ittifakı resmîlik kazanmıştır. Rusya'nın Ermenistan'a yönelik desteği bölge dengelerini Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde değiştirmiştir. Türkiye açısından bölgede Rusya-İran-Ermenistan ittifakının oluşması tehdidini ortaya çıkarmıştır (Demir A. F., 2016: 902; Oran, 2015: 366-439).

Sovyetler'in çökmesiyle Kafkasya ve Orta Asya, Türk Dış Politikasının bölgesel güç olarak açılım alanlarından biri haline gelmiştir. Ancak bölgede bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin 1921 yılında Bolşevik ve Türk yönetimin yaptığı ve doğu sınırlarını belirleyen Kars Antlaşması'nı tanımaları önemli bir hal almıştır. Azerbaycan ve Gürcistan Dostluk, İşbirliği Antlaşmaları ile bu durumu kabul ederken Ermenistan aynı tavrı sergilememiştir. Türk yöneticileri Ermenistan'ın niyetinden şüphe etmişlerdir. Rus askerlerinin Ermeni topraklarında konuşlanması ve Ermenistan'ın Türkiye'yi soykırımla suçlaması ikili ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Türkiye'nin Ermenistan'ı toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur. Her şeye rağmen Türkiye Ermenistan'a insani yardımların sınırdan geçmesine müsaade etmiştir. İlerleyen yıllarda diaspora Ermenileri soykırım idealarını dış politika aracı haline getirmişlerdir ve ABD'de lobicilik faaliyetlerinde bulunup Ermenistan'ın bir çok ülke tarafından desteklenmesini sağlamışlardır.

Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik girişimlerinde belirleyici etken olarak İran ve Rusya faktörü belirmektedir. İran'ın radikal İslam rejimini sınır ötesine yayma girişimleri Türkiye olan ilişkilerinin ilerlemesine mani olmuştur. Diğer yanda Sovyetler'in dağılmasına rağmen Rusya bölgedeki en etkili güç olarak varlığını korumuştur. Rusya, İran'ın radikal İslam tehdidi ve Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler ile kurduğu yakınlığı ülke bütünlüğüne ve çıkarlarına tehdit olarak algılamaktaydı. Rusya Federasyonu, Sovyetler sonrası bölgede oluşan boşluğu sadece Rusya doldurabilir diyerek Rusya'nın güvenli ve istikrarı için "Yakın Çevre" doktrini ilan etmiştir³⁶. Böylelikle Rusya parçası olarak gördüğü Kuzey Kafkasya'yı radikal İslam ve ırkçı Türkçülük'ten korumaya çalışmıştır³⁷.

Rusya etnik ayrılıkçılık konusunda Türkiye'ye şüpheyle yaklaşmakta ve tehdit olarak görmektedir. Türk yöneticiler Rusya ile karşı karşıya gelmemek için Türki Cumhuriyetler ile Rusya'dan habersiz hareket etmemişler fakat yine de Rusya'nın güvenini

³⁶ Rusya yakın çevre doktriniyle bölgesel olarak güvenliğini korumayı hedeflemiştir. (Özcan G. , 2000: 14) Soğuk savaş sonrası küresel çapta bir savaş ihtimali ortadan kalksa da Rusya ile bölgesel olarak savaşma tehdidi ortadan kalkmamıştır. (Özcan G. , 2000: 21; Uzgel, 2000: 444).

³⁷ Kuzey Kafkasya bölgesinde Türk kökenli insanların oluşturduğu Müslüman Tacikler vardır.

kazanamamışlardır (Oran, 2015, s. 532-555). Rusya'nın tedbirlerine rağmen bölgede ayrılıkçı hareketler devam etmiştir. İlk olarak Gürcistan'daki Abhazya halkı Gürcistan'dan bağımsızlığını kazanmak için girişimlerde bulunmuştur³⁸. Türk yöneticiler Gürcistan'la kurulan ekonomik ve siyasi ilişkileri de göz önüne alarak durumu Gürcistan'ın iç meselesi olarak değerlendirmiştir (Demir A. F., 2016: 912) .

İkinci olarak Rus topraklarında yaşayan Müslüman Çeçenistan halkı, Rusya'ya yönelik başlattığı ayrılıkçı harekete Türkiye'nin desteğini talep etmiştir (Oran, 2015: 424-426). Türk yöneticiler durumu Rusya'nın iç müdahalesi olarak değerlendirirse de Türk kamuoyu olaya tepki gösterilmesi için yöneticilere baskı uygulamıştır (Büyükakıncı, 2016: 866). Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesinden sonra Türkiye Batı'nın dikkatini olaya çekmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin kendi içindeki ayrılıkçı hareketle uğraşırken Çeçenistan halkını desteklemesi konuyu hassas bir hale getirmiştir. Rusya Türkiye'nin Çeçen halkını desteklediğini ileri sürerek PKK'ya Moskova yakınlarında bir yer tahsis etmiştir (Oran, 2015: 425). Hatta sürgündeki Kürt Parlamentosu Üçüncü Kongresini Moskova'da toplaşmıştır ve konferanslar vermiştir (Büyükakıncı, 2016: 867).

1990-2001 döneminde AB ve Türkiye ilişkileri pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler'in dağılmasının ardından komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla Avrupa devletlerinin politikalarında değişiklikler yaşanmıştır ve Avrupa nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi tartışılmaya başlanmıştır. 1992'de imzalanan ve 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması'yla Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği adını almıştır (Oran, 2015: 326-330). Bu dönemde Türkiye ve AB ilişkileri güvenlik endişeleri çerçevesinde şekillenmiştir (Eralp, 2002: 235). Türkiye'nin AB'ne ait olup olmadığına ya da AB sınırları içinde yer alıp almadığına yönelik tartışmalar ortaya çıkmıştır (Oran, 2015: 329). Türkiye'de yaşanan 12 Eylül darbesi sonucu oluşan insan hakları ihlalleri AB ve Türkiye ilişkilerinde bir engel olarak önemini korumuştur. Bu dönemde Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki anlaşmazlıklar, PKK ve Kıbrıs sorunu AB ile olan ilişkilerde sorun teşkil etmiştir (Nas, 2016: 459-465). Böylelikle Türkiye'nin insan hakları, demokratikleşme, Kürt meselesi gibi iç politikasında yaşanan sorunlar dış politikanın bir uzantısı haline gelmiştir (Hale, 2002: 257-258). Ancak Kıbrıs sorununda AB'nin tarafsız olmaktan ziyade Rum yanlısı bir tavır sergilediği aşikârdır. Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan AB'ye dâhilken Türkiye'nin dışarda tutulması çözüme giden yolu zorlaştırmıştır (Eralp, 2002: 253).

³⁸ Sorunun Türkiye'yi alakadar eden boyutu Abhazya halkı ile olan geçmiş bağlar ve Türkiye'de birçok Abhaz kökenli insanın yaşamasıdır.

Türkiye, AB ile olan ilişkilerini tam üyelik üzerine kurarken AB ikili ilişkileri ortaklık çerçevesinde yürütmeye özen göstermiştir. 1995 yılında Türkiye ve Avrupa arasında Gümrük Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu durum Türkiye açısından AB'ye tam üye olma yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (Hale, 2002: 250). 1997 yılında düzenlenmiş olan Luxemburg Zirvesi'nde Türkiye tam üyeliğe aday statüsü talebini dile getirmiştir. Ancak Avrupa ülkeleri Türkiye'nin tam üyeliğe aday olmasına karşı çıkmıştır ve ilişkilerin gümrük birliği seviyesinde yürütülmesi gerektiğini bildirmişlerdir. 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye oy birliği ile aday ülke kabul edilmiştir (Oran, 2015: 341-365). Türkiye'nin Luxemburg zirvesinde reddedilip iki yıl sonraki Helsinki zirvesinde adaylık statüsü kazanmasının nedenlerine bakılması gerekmektedir. İlk olarak 1999 yılında Kosova'ya gerçekleştirilen müdahale ve Kafkaslar'daki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaşması mevzularında Türkiye'nin jeopolitik önemi anlaşılmıştır. İkinci olarak ABD'nin Türkiye'nin genişleme sürecine dâhil olması için AB ülkeleri üzerinde baskı kurması etkili olmuştur (Eralp, 2002: 239-251).

Bu dönemde AB'nin güvenlik politikası Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit olarak tezahür etmiştir. AB kendi güvenliğini geliştirmek için BAB'ı³⁹ dönüştürmeye karar vermiştir ve NATO'nun Avrupa ayağı olan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK)'nin kurulması için girişimler başlamıştır (Terzi, 2016: 442). Fakat göz ardı edilen şudur ki Türkiye, İzlanda ve Norveç NATO üyesiyken AB üyesi değildir⁴⁰. Bu sebeple Türk yetkililer AGSK kapsamında NATO güçlerinin kullanılmasına karşı çıkmıştır. Dönemin siyasetçilerinden Demirel 1999 yılında Washington'da yapılan NATO konferansında *'Türkiye'yi tüm Avrupa karar verme mekanizmalarının dışına itmekle aynı manaya gelecek olan ve Türkleri, kendilerine katılma hakkı tanınmadan alınan kararlar doğrultusunda ölmeleri beklenen askerler durumuna sokacaktır.*" ifadesiyle Türkiye'nin uğradı haksızlığı dile getirmiştir (Hale, 2002: 245-246). Türkiye üyesi olmadığı bir topluluk için katkıda bulunduğu NATO askeri kuvvetlerinin kullanılması konusunda AB ülkeleri ile eşit haklara sahip olmak istemiştir (Terzi, 2016: 447). ABD'nin de Türkiye'nin tezini desteklemesiyle NATO güçlerinin sadece oybirliği ile kullanılması kararı alınmıştır (Hale, 2002: 245-246). AGSK güvenlik politikası çerçevesinde Türkiye'nin NATO'da sahip olduğu veto yetkisi AB'nin Türkiye'yi göz ardı etmesini engellemiştir. Ancak 2000 yılında Nice Zirvesi'nde

³⁹ BATI AVRUPA BİRLİĞİ

yapılan Nice Antlaşması'nda 2010 yılına kadar üye devletlerin katılımıyla 27 üyeli AB için Avrupa Parlamentosu tasarlanırken Türkiye'ye yer verilememiştir. Ankara yine bir hayal kırıklığına uğramıştır. Türkiye'nin 2010 yılına kadar AB'ye tam üye olamayacağı anlaşılmıştır (Oran, 2015: 352-365).

1990-2001 yılları arası Yunanistan'la ilişkilerimiz değerlendirildiğinde Türkiye, ABD yanlısı ve bölgesel olarak aktif bir politik izlerken Yunanistan, AB yanlısı komşularıyla yaşadığı bunalımları çözmeye ve Türkiye'yi çevrelemeye dayalı bir dış politika izlemiştir (Oran, 2015: 440-444). 1996 yılında Andreas Papandreu başkanlıktan ayrılmış ve yerine Kostas Simitis başkan olarak gelmiştir. İki lider arasındaki fark Papandreu komşuları ile yaşadığı sorunlarda sert tavırlar sergilerken Simitis daha çözüm odaklı hareket etmiştir ve Yunanistan'ın iç istikrarının sağlanması ekonomisinin düzelmesi gibi konulara önem vermiştir. Simitis, Türkiye ile olan sorunları AB platformlarında çözmek için çabalamıştır (Sönmezoğlu, 2016b: 245). Yunanistan'ın AB üyesi olması ve Türkiye'nin olmaması ikili ilişkilerdeki dengeyi etkilemiştir. Yunanistan, Türkiye'nin aday olma sürecinde AB'deki veto yetkisini her fırsatta kullanmıştır. Kıbrıs sorununun çözümü Türkiye'nin üyelik koşullarından biri haline gelmiştir (Oran, 2015: 452,470). Kıbrıs sorunu ise 3 Temmuz 1990'da Kıbrıs Rum kesiminin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla çok farklı bir boyut almıştır. Türkiye'nin 1960 Garantörlük Antlaşması'na dayanarak bunun hukuki bir geçerliliği olmadığını savunmasına rağmen AB Kıbrıs Rum kesiminin adaylık sürecini başlatmıştır⁴¹. Türkiye ise bu süreçte KKTC ile ikili ilişkilerini yoğunlaştırarak uyarı niteliğindeki tepkisini ortaya koymuştur (Sönmezoğlu, 2016c: 557-560).

1990'lı yıllarda Yunanistan ve Türkiye arasında geçmişten gelen sorunların etkisi devam ettiği için ikili ilişkilerde ilerleme kaydedilememiştir ve sorunlara yenisi eklenmiştir. İlk olarak Yunanistan'da batı Trakya'da yaşayan azınlık Türkler'in Türk sıfatını kullanmasının yasaklanması sorunu patlak vermiş ancak Türkiye desteği olmaksızın batı Trakya'da yaşayan Türkler'in Atina'ya karşı gelerek kendi mücadelelerini sürdürmüştür (Oran, 2015: 445). Sorunun AB'ye taşınmasıyla Yunanistan Avrupa ülkeleri tarafından eleştirilmiştir. Benzer şekilde Batı Trakya bölgesinde yaşanan *Müftülük* ve *Sadık Ahmet* sorunları Türkiye ve Yunanistan arasında ikili ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur (Oran, 2015: 446,447).

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz: (Fırat, 2002: 256-257).

İki ülke arasında yaşanan sorunlardan bir diğeri ise 1995'te Figen Akad adındaki Türk bandıralı yük gemisinin Kardak kayalıkları yakınında karaya oturması sonucu yaşanan krizdir. Olaylar neticesinde Türk ve Yunan tarafları neredeyse sıcak çatışmasının eşiğine gelmiştir. Kardak kayalıkları Ege sahiline 4 mil uzaklıkta ve Türk karasuları içerisinde olmasına rağmen Yunanistan Kardak kayalıklarına Yunan bayrağını dikerek kayalıkların kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu durum Türk yöneticiler ve kamuoyu için kabul edilemez olarak görülmüştür çünkü Yunanistan'ın Türk kara sularının içinde bir bölgeyi sahiplenmesi bütün Ege'de egemenlik iddia etmesi olasılığını güçlendirmesi demektir (Hale, 2002: 271). Hal böyle olunca Türk hükümetinin Yunanistan'ın eline böyle bir koz vermesi söz konusu değildir. Ardından Kardak kayalıklarına dikilen Yunan bayrağı indirilip yerine Türk bayrağı asılmıştır. İki ülkenin de kayalıklara asker çıkartmasıyla savaşın eşiğine gelinmiştir. Daha sonra Clinton'un araya girmesiyle iki ülkenin de bayrağı indirilmiştir ve tansiyon düşürülmüştür. Kardak gibi Ege Denizi'nde yeni keşfedilen kayalık ya da adacıklar hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın kara suları güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Türkiye bu durumu önlemek için Ege'de iki tarafa da ait olmayan adaları saptayıp "*gri alanlar*" tezini ortaya atmıştır (Kut, 2016a: 496-498). Türkiye bu tezle Yunanistan'ın kendisine ait olduğunu söylediği yerlerin bu ülkeye ait olmadığını ispat etmek istemiştir. Kayalıkların boyutlarına bakıldığında önemli değil gibi görünen mevzu aslında kayalık elde etmekten ziyade Ege'de üstünlüğünü kanıtlanmak ve karasularının güvenliğini korumak üzere verilen bir mücadele haline bürünmüştür.

1997 yılında Kıbrıs Rum kesimi ve Rusya arasında S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleşmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokan anlaşma Türkiye ve KKTC yöneticileri tarafından sert bir şekilde karşılanmıştır (Oran, 2015: 471,473). Türkiye'nin güney sahillerini vurma kabiliyetine sahip olan füzelerin asla kabul edilmeyeceği Türk hükümeti tarafından belirtilmiştir (Sönmezoğlu, 2016c: 554). Kısa sürede bunalıma dönüşen durum bölgenin dengesini değiştireceği için ABD ve İngiltere'nin soruna müdahil olmasına sebep olmuştur. S-300 konusu iki yıl gündemde kalmıştır ve daha sonra Türkiye lehine sonuçlanmıştır. Bahsedilen füzeler Yunanistan'a verilerek Girit adasına konuşlanması sağlanmıştır. Böylelikle Türkiye'nin ulusal güvenliği korunmuştur ve bölgedeki dengelerin Türkiye aleyhinde sonuçlanması engellenmiştir. Ancak bu durumdan en karlı çıkan ülke Rusya olmuştur; hem silah satmıştır hem de iki NATO ülkesi arasında bunalıma sebep olmuştur. Ayrıca Kafkasya ve Orta Asya

topraklarında yeni rakibi olarak beliren Türkiye'ye gözdağı vermiştir (Oran, 2015: 473; Sönmezoglu, 2016c: 554).

Bu dönemde. Türkiye için büyük bir sorun teşkil eden terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'dan destek görmesi Türkiye ve Yunanistan arasında yeni bir kriz olarak tebellür etmiştir. Öcalan Kenya'da Yunanistan elçiliğinde ele geçirilmiştir ve Yunanistan-PKK bağlantısı ortaya çıkmıştır. Bu yeni durum Türk yöneticiler üzerinde çarpıcı bir etki yaratmıştır ve Türk hükümeti Yunanistan'ı PKK'ya yardım ve yataklık etmekle suçlamıştır (Bahçeli, 2002: 196,197). Türkiye'nin ABD ve İsrail ile olan ilişkilerinin güçlenmesi Yunanistan'ı rahatsız etmiştir ve Türkiye'yi kendine müteveccih bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Yunanistan Türkiye'ye karşı başlattığı çevreleme politikası için sadece Batı devletlerinin desteği ile yetinmemiştir ve yeni müttefikler aramaya koyulmuştur. Yunanistan, Türkiye'ye ve İsrail yaklaşmasına karşı Ermenistan, Suriye ve İran'la ittifak kurup Türkiye'yi kısıtlayarak almak istemiştir. Ancak AB'nin Helsinki zirvesinde Yunanistan'ın Türkiye'nin adaylığı konusunda vetosunu kaldırması, çözülemeyen sorunlara rağmen, iki ülke ilişkilerinin gelişmesi konusunda bir umut ışığı yakmıştır (Ayman, 2016: 482-489).

Özetle 1990'lı yıllar sadece Türkiye için değil bütün devletler için hem siyasi hem de güvenlik alanında değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle küresel tehditler yerini bölgesel tehditlere bırakmıştır. Şimdiye kadar dış politikamızı şekillendiren Sovyet tehdidinin ortadan kalkması tehdit ve güvenlik algılamasında köklü bir değişikliğe sebep olmuştur. İç politikada yaşanan tek adam rejimi gibi hareket eden Özal yönetimi, daha sonra düzensiz koalisyonlar dönemi ve nihayet 28 Şubat 1997 askeri darbesiyle Türkiye bu dönemde Üçüncü dünya ülkeleri fenomenleri göstermiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan ayrılıkçı hareket, terör ve radikal İslam tehdidi Türkiye'nin iç tehdit algısında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Ülke içerisindeki tehdidin dış ülkelere destek görmesi dış politikayı şekillendirmedeki etkili faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Ulusal güvenlikte, iç tehdit önem kazanmıştır ve uluslararası politika iç tehdide önem verilerek belirlenmiştir.

1990'lı yıllarda dünyada yaşanan gelişimler geleneksel tehdit algısının değişmesiyle birlikte bölgesel tehditler öne çıkmıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum Türkiye'yi bölgesel tehditlerin yumağı içerisinde bırakmıştır. Hem Sovyetler'in dağılması, hem Yugoslavya'nın dağılması hem de Ortadoğu'da yaşanan krizler Türkiye'yi bölgesel bir

aktör olarak öne çıkartmıştır. Ancak Türkiye çevresinde gelişen olaylara müdahale ederken PKK ve terör faktörünü göz önünde bulundurmamak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin sorun yaşadığı devletler PKK kartını oynamaktan çekinememişlerdir. Bu dönemde Türkiye ayrılıkçı hareket ve PKK'ya destek veren komşuları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye bölgesel olarak kriz sarmallarının içinde olsa dahi hem Balkanlar'da hem de Ortadoğu'da doğrudan taraf olmak yerine uluslararası toplumla hareket etmeyi tercih etmiştir ve sorunlarda uluslararası askeri müdahaleden yana olmuştur. Bu dönemde Kardak krizi ve Kuzey Irak'a yapılan sınır ötesi askeri hareketi Türkiye'nin tek başına askeri girişimde bulunabileceğini göstermiştir.

Türkiye bu dönemde sınır komşusu olan iki ülkeye karşı sürekli tetikte olmak durumunda kalmıştır. Suriye'nin PKK'yı desteklemesi ve Yunanistan'ın Ege'yi Yunan gölüne çevirme isteği konvansiyonel savaş tehdidini ortaya çıkartmıştır. 90'lar dönemi Türkiye'nin aktif politika göstermesi için uygun ortamı sağlamıştır ancak birçok sorunla yüzleşmek mecburiyetinde kalmıştır.

3. BÖLÜM

3. 2002-2017 ARASI AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Birinci bölümde teorilerin ışığında devletlerin tehdit algılarını ve dış politika davranışlarını belirleyen unsurlardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise kuruluşundan 2002 yılına kadar külli denge teorisi varsayımları ve üçüncü dünya ülkesi özellikleri kapsamında Türkiye'nin tehdit algısını şekillendiren iç ve dış dinamikleri değerlendirilmiştir. Netice olarak şimdiye kadar olan süreçte karar vericilerin kararlarının altında yatan sebepler ve dış politika davranışları analiz edilmiştir.

2002 yılında yapılan genel seçimlerde AK Parti %34 oy alarak tek başına hükümet kurmayı başarmış ve geçmişte devam eden düzensiz koalisyon hükümetleri devri sona ermiştir. AK Parti hükümetinin başa gelmesiyle iç ve dış politikada çarpıcı gelişmeler yaşanmıştır. Uzun süre iktidarda kalacak olan AK Parti hükümetinin dış politika yapım sürecinde benimsediği kimlik ve anlayış Türkiye'nin dış politika karakterini belirleyen unsurlar olarak belirmiştir. Bu nedenle AK Parti genel başkanı ve Başbakan (2002-2014) olan Recep Tayyip Erdoğan ve Partinin danışmanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık (2014-2016) görevlerini icra eden Ahmet Davutoğlu, dış politikanın belirlenmesinde önemli figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda üçüncü bölümde AK PARTİ hükümetinin 2002-2017 yılları arası döneminde ulusal ortamın genel görünümü ile Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerinin belirlenmesini etkileyen faktörler dikkate alınacaktır. 2002'den 2017'ye kadar olan süreç boyunca Türk dış politikasının tehdit algıları ve dış politika davranışlarının tutarlı bir şekilde analiz edilebilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi için bu süre 2 dönem halinde incelenecektir. Dönemlerin belirlenmesinde uluslararası ve iç politikadaki gelişmeler dikkate alınmıştır. Bu bağlamda 2002-2010 Davutoğlu etkisinde Türk dış politikası ve Davutoğlu doktrininden külli dengeye 2010-2017 dönemi Türk dış politikasının iç ve dış dinamikleri olmak üzere iki bölüm ele alınacaktır.

3.1. 2002-2010 Davutoğlu Etkisinde Türk Dış Politikası

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyetler ve kominizm tehdidi ortadan kalkmıştır. ABD, 20. yüzyılın sonuna Dünya'nın süper gücü olarak girmiştir. Ancak 11 Eylül 2001 sabahı dünyanın süper gücü olan ABD kendi topraklarında bir terör saldırısına uğramıştır. Hem Amerika hem de dünya büyük bir şok yaşamıştır ve herkesin gözü Amerika'ya

çevrilmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından Amerika'nın dış politikası büyük bir değişim yaşamıştır. ABD Başkanı George W. Bush terörle mücadele için küresel çaplı bir savaş ilan etmiştir. Terörle mücadelenin kavramsal çerçevesini çizmek için 2002 yılında Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi ve Bush Doktrini'ni duyurmuştur. Soğuk Savaş boyunca önemli olan caydırma ve izole etme kavramları yerini "önleyici savaş" (*preventive war*) ve "önleyici vuruş" (*pre-emptive strike*) kavramlarına bırakmıştır. Önleyici vuruşun hedefinde "şer eksenini" (*axis of evil*) ülkeler olarak belirlenen İran, Irak ve Kuzey Kore yer almıştır (Sönmezoğlu, 2016b: 436). ABD kendisine yönelik tehdit hissettiği bölgeleri tehdidin ortaya çıkmasını beklemeden derhal vuracağını bütün dünyaya ilan etmiştir (Parlak, 2017: 256-257). ABD'nin dış politikasında *başarısız devlet* (*failed state*) ve *haydut devlet* (*rough state*) kavramları ortaya atılmıştır. ABD, haydut devletleri terörün kaynağı olarak nitelendirmiştir çünkü bu devletlerde merkezi otoritenin zayıf olması terör örgütlerinin oluşmasına ve gelişmesine imkân sağlamaktadır (Sönmezoğlu, 2016b: 440). ABD terörün kaynağı olarak Ortadoğu'yu göstermiştir ve terörle mücadele etmek için Ortadoğu'da icraatlarda bulunmuştur. 7 Ekim 2001'de Afganistan işgal edilmiştir. NATO'nun 5. Maddesi ilk defa çalıştırılmıştır. ABD Başkanı George Bush "Ya Bizimlesiniz Ya Da Teröristlerle" diyerek bu savaşın gri bir alana sahip olmadığını göstermiştir ve bütün devletlere tarafını seçme zorunluluğunu dayatmıştır. ABD, güvenliğini sağlamak için sert güç kullanmaktan çekinmemiş yumuşak güç öğeleri ikinci plana itilmiştir.

ABD'nin Afganistan saldırısının ardından sıra Irak'a gelmiştir ve ABD şer eksenini olarak belirlediği ülkelere yönelik politikalarında adım adım ilerleyeceğini göstermiştir. Bush yönetimi Irak'ın El Kaide'yi desteklediğini ve kitle imha silahı bulundurduğunu iddia ederek Irak'ı işgal etmiştir. Ancak daha sonra bunların asılsız nedenler olduğu ortaya çıkmıştır ve bütün dünyada hegemon güç kavramı tartışılmaya başlanmıştır (Oran, 2017: 14-31).

Amerika'nın yaşadığı büyük trajedinin ardından nükleer silah ve ideoloji tehdidi yerini medeniyetler arası bir çatışmaya bırakmıştır. Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinde medeniyetler arasında yaşanacak mücadelenin dünya mücadele evrimindeki nihai safha olacağını belirtmiştir. Huntington, modern çağda medeniyetlerin birbirini yakından tanıma fırsatı bulacağını ve medeniyetler arasındaki farklılıkların çatışmaları tetikleyeceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinde Batı medeniyetine yönelik en büyük tehdidin Mağrip'ten

Pakistan'a kadar uzanan İslam medeniyetinden geleceğini açıkça belirtmiştir (Huntington, 1993 33-34). Sonuç olarak yenedünya konjektüründe Sovyet tehdidi yerini radikal İslam tehdidine bırakmıştır ve İslam coğrafyaları sıcak çatışma alanlarına dönüşmüştür.

3.1.1. 2002-2010 Dönemi İç Dinamikler

3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimler Türk siyaseti için yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Yapılan seçimler uzun süredir devam eden koalisyonlar hükümetini sona erdirmiştir ve yeni bir siyasi Parti olan AK Partite başına iktidara gelmiştir. Böylelikle siyasal istikrarın sağlanmasıyla Türkiye, siyasi ve ideolojik dönüşüm sürecine girmiştir (İnat & Duran, 2006: 29). Sağ muhafazakâr ideolojinin temsilcisi olan AK Partiuslararası kapitalist ekonomik sisteme entegre olabilmek için ekonomide neoliberalleşme sürecine hızlı bir giriş yapmıştır. Ekonomide Kemal Derviş'in "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya geçmiştir ve 2008 yılına kadar yürürlükte kalan program AK Parti'nin iktisat politikasının temellerini oluşturmuştur. AK Parti hükümeti Özal yönetimi ile başlayan özelleştirme sürecinde büyük atılımlar gerçekleştirmiştir ve devletin kurum ve kuruluşlarını özelleştirmeye başlamıştır. Yönetim ve halk arasında dini unsurlara dayalı bir bağ kurulmuştur. Diğer hükümetlerden farklı olarak günümüz kapitalist düzenine uyumlu neoliberal çerçevede Osmanlı'ya dönüş imgeleri söz konusu olmuştur (Saraçoğlu & Yeşilbaş, 2019: 881-882-914). Siyasal İslam geleneğinden gelen AK Parti devlet adamları, siyasal kimliklerini dış politikaya yansıtılmışlardır. Ancak siyasi elit AK Parti'nin muhafazakâr kimliğine şüpheyile yaklaşmıştır. Dolayısıyla AK Parti hükümeti bir yandan iktidarına meşru bir zemin kazandırmak için AB'ye üyelik konusunda büyük adımlar atarken diğer yandan şimdiye kadar göz ardı edilen Arap-İslam coğrafyasıyla yakın ekonomik ilişkiler kurmak için çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda AK Parti hükümeti AB'ye uyum sürecinde yeni reformları hayata geçirip insan hakları konusunda "Uyum Paketleri" hazırlarken diğer yandan "körfez sermayesi"ni ülkeye çekmeyi amaçlamıştır.

2002 yılında iktidara gelen AK Parti İslami vurgulara önem vermiştir ve uluslararası ekonomik sistemle bir uyum yakalamıştır. AK Parti diğer hükümetlerden farklı olarak yönetimdeki askeri etkiyi ortadan kaldırmak için çabalamıştır. 2002-2006 yılları arasında birçok yeni yasa çıkartılmıştır ve bu yasalar MGK'nın siyasetteki rolünü tekrar tanımlamıştır. Ülkenin ve demokrasinin koruyucusu olarak görülen MGK yeni yasalarla yetkileri sınırlandırılarak tavsiye organı haline gelmiştir. 2007 yılına gelindiğinde ülkenin Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi dolmuştur ve seçimlere gitme

vakti gelmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı “27 Nisan Basın Açıklaması” ile birlikte askeri elitin seçim konusundaki tercihini yansıtmıştır. 1982 Darbesi’nden buyana askeri elitin siyasetteki otoritesini temsil eden Cumhurbaşkanlığı makamına askeri elitin desteklediği kişiler seçilirken AK Parti hükümeti kendi adayı konusunda direnç göstermiştir. Askeri elit ve siyasi elit arasında krize dönüşen cumhurbaşkanlığı seçimi AK Parti’nin zaferi ile sonuçlanmıştır ve Abdullah Gül Türkiye’nin onbirinci Cumhurbaşkanı olmuştur. Böylelikle iktidardaki konumunu güçlendiren AK Parti hükümeti askeriye’nin siyasetteki gücüne büyük darbe vurmuştur.

Ülkenin önemli bir sorunu olan Kürt sorunu devlet müdahalesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Diğer hükümetlerden farklı olarak AK Parti yönetimi Kürt sorununun çözümünde yumuşak güce de başvurmuştur. 2009 yılında “Kürt Açılımı” Kürt sorununun çözümüne yönelik bir adım olarak atılmıştır ve ilk defa Kürt dilinde yayın yapan TRT-6 kanalı açılmıştır. Ayrıca özel okullarda Kürtçe eğitime müsaade edilmiştir ve adları Türkçe isimlerle değiştirilen Kürtçe köy adları tekrar verilmiştir (Zürcher, 2018: 380-387; Sönmezoglu, 2016b: 490-500).

3.1.2. 2002-2010 Arası Dış Politikada Davutoğlu Doktrini

AK Parti dönemi dış politika iktidar tarafından yönetilmiş olup özellikle AK Parti’nin başkanışmanlığını, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerini icra eden Davutoğlu Partinin dış politikadaki ideolojik çerçevesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Davutoğlu’na göre Türk dış politikasının en önemli eksiği teorik bir çerçevede hareket etmekten uzak olmasıydı. Davutoğlu, 2001 yılında yayınladığı *Stratejik Derinlik* kitabı ve aynı adı taşıyan doktriniyle AK Parti hükümetinin dış politika açılımlarının kurumsal çerçevesini çizmiştir (Davutoğlu, 2016: 41-42).

Davutoğlu kitabında klasik gerçekçiliğin güç unsurlarını jeopolitik ve jeokültürel bir bakış açısıyla ele alarak Türkiye’nin havza politikalarını analiz etmiştir. Davutoğlu’na göre Cumhuriyet yönetimi kurulduktan sonra yönetici elit kendine özgü bir medeniyet havzası kurmak yerine hâkim olan batı medeniyetinin güvenlik şemsiyesinin altında bölgesel güç olmayı tercihe etmiştir. Bu durum, Türk dış politikasını, siyasi ideallerini, kurumlarını, davranışlarını derinden etkilemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler tehdidinden dolayı NATO güvencesi altında bölgesel güç olmak zorunda kalmıştır ve dış

politikasını süper gücün politikalarına uygun olarak şekillendirmiştir. Süper güçle zıt düştüğü zaman ise bedelini ödemiştir (Davutoğlu, 2016: 70,75: Aras, 2009: 8).

Soğuk Savaş sonrası değişen dünya konjonktürü Türkiye'nin dış politikadaki coğrafi konumunu yeniden yorumlaması için bir fırsat sunmuştur. Sağ kesim milliyetçilik anlayışına göre Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmesi gereken kesimler Osmanlı geçmişi ve ortak değer olarak Sünni Müslüman kültürü olan bölgelerdir. Sağ geleneğin sahip olduğu milliyetçilik anlayışı *Stratejik Derinlik*'le birlikte kitap haline gelmiştir ve Davutoğlu sayesinde uygulamaya geçme şansı bulmuştur. Geleneğin temsilcilerinden olan Davutoğlu statükocu bir dış politikanın ulusal çıkarları korumakta yetersiz kalacağını düşünmüş ve Türkiye'nin dış politikada jeokültürel ve jeopolitik açıdan aktif olabileceği alanları kitabında ifade etmiştir. İlk olarak Yakın Kara Havzası; Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar ikinci olarak Yakın Deniz Havzası; Karadeniz, Adriyatik Denizi, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi ve üçüncü olarak Yakın Kıta Havzası; Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya Türkiye'nin dış politikasının kurgulanması gereken bölgeler olarak belirlenmiştir (Davutoğlu, 2016: 116-118).

Davutoğlu dış politika anlayışını yazılarında ve demeçlerinde belirttiği üzere bazı temel ilkeler çerçevesinde şekillendirmiştir. İlk olarak devletin *bireysel/toplumsal özgürlük ve güvenlik politikaları arasındaki dengeyi* kurması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü güvenliği sağlamak için vatandaşlarının özgürlüklerine kısıtlama getiren devletlerin otoriter rejimlere dönüşeceğinden ve bu durumun rejimin meşruiyetini sorgulanmaya açık hale getirdiğinden bahsetmiştir (Davutoğlu, 2007: 79). İkinci olarak birçok komşusu bulunan Türkiye'nin *komşularla sıfır sorun politikasını* hedeflemesi ve hayata geçirmek için icraatlarda bulunması gerektiğini düşünmektedir. Böylelikle düşman halklardan oluşan zinciri kırıp bu bölgeleri güvenlik ve iş birliği alanlarına dönüştürebilme şansını elde edebilecektir. Üçüncü olarak Türkiye yakın coğrafyasında *proaktif bir politika* izlemeli ve gerektiğinde *siyasal diyalog, ekonomik karşılıklı bağımlılık, karşılıklı saygı* unsurlarını dikkate alarak sorunlara zamanında müdahale etmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Dördüncü olarak Türk dış politikasının *çok yönlü ve çok boyutlu* olması gerektiğini savunmaktadır. Davutoğlu'na göre tek eksenli iç siyaset, kültür ve buna bağlı dış politika yapımının oluşması Türkiye'nin çok yönlü tarihi birikiminin yeterince değerlendirebilmesini, farklı senaryolara uyum gösterebilen tavır geliştirmesini ve bölge ülkeleri arasında etkili güç olmasını engellemektedir (Davutoğlu, 2016: 91-92). Son olarak küreselleşen ve bölgesel

örgütlerin öneminin arttığı dünyada Türkiye'nin dünya politikasına entegre olabilmesi için mevcut tüm zeminlere yayılan *ritmik bir diplomasi* örneği göstermesi gerekmektedir. 1990'lı yıllar boyunca iç politikadaki düzensiz koalisyon hükümetleri ve Dışişleri Bakanı'nın sürekli değişmesi Türkiye'nin ritmik ve harmonik bir dış politika izlemesini engellemiştir. Günümüzün uluslararası politika şartları düşünüldüğünde sivil toplum örgütlerinin, düşünce kuruluşlarının, iş adamları topluluklarının ve entelektüellerin dış politika yapım sürecinin bir parçası haline gelmesi gerekliliği öne çıkmıştır (Aras, 2009: 10). Böylelikle kendi coğrafyasında *bölgesel güç* olan Türkiye *merkez ülke* konumuna gelecektir.

Davutoğlu'nun sıkça başvurduğu merkez ülke söylemi Türkiye'nin *köprü ülke* iddialarını reddetmiştir. Merkez ülke söylemi siyasette önemli terimlerden biri haline gelmiştir ve dış politika icraatlarında yansımalarını göstermiştir. Özellikle Türkiye'nin yakın kara havzası olarak bilinen bölgelerde daha aktif bir dış politika takip edilmiştir ve sorunlar çözüme kavuşturulurken mümkün olduğunca *yumuşak güç* araçlarına başvurulmuştur⁴². Davutoğlu'na göre Türkiye'nin demokrasi rejimi yumuşak gücünün ana kaynağıdır (Davutoğlu, 2007: 79-96). Diğer bir yumuşak güç ise ekonomik entegrasyondur. Kendi bölgesinde düzen kurma ve barışı koruma misyonunu gerçekleştirmek isteyen Türkiye'nin mutlaka çevre ülkelerle ekonomik bağlarını geliştirmesi gerekmektedir çünkü ekonomik yükümlülüklerin diğer alanlardaki sorunların çözümünde itici güç görevi göreceği vurgulanmıştır (Davutoğlu, 2016: 83).

Kirişçi Türkiye'nin yeni dış politikasının tanımlarken "*ticaret devleti*" (*trading state*) kavramını kullanmıştır. "Ticaret devleti" kavramı 1980'lerde Richard Rosecrance tarafından ortaya atılmıştır. Rosecrance, ticaret devleti kavramını ortaya atarak dünya siyasetinde askeri gücün yerini ekonomik bağımlılıklara bıraktığını iddia etmiştir. Rosecrance'ye göre ekonomik bağımlılıkların karşılıklı olarak artması devletlerarasında savaş tehdidi ortaya çıktığı zaman devletlerin geri adım atmasını sağlamaktadır. Kirişçi Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin dış ticaret hacminin düzenli olarak büyüdüğünü ve gayrisafi yurtiçi hasılatı (GYH)'nın büyük bir bölümünü oluşturduğunu belirtmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Türk dış politikası ihracat piyasası, yatırım, turizm, enerji gibi ekonomik değerler çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Türkiye'nin benimsediği liberal market ekonomi modeli, küresel ekonomiye entegre olma ve "ticaret

⁴² Yumuşak güç araçları için detaylı bilgi bkz: (Sönmezoğlu, 2016b: 472) .

devleti olma’’ sürecindeki adımlarını hızlandırma imkânı sağlamıştır. Kirişçi yeni Türk dış politikasında siyasi elitin ‘‘komşularla sıfır sorun’’ misyonu çerçevesinde hareket ederek ekonomik bağımlılığı arttırmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Ekonomik bağımlılık; ilk olarak devletlerarasında sorunları çözmeyi ve barış inşa etmeyi ikinci olarak dış ticarete ihracat ve yatırım pazarını genişletme amaçlarına hizmet etmektedir. Ancak Kirişçi Türkiye’nin iç politikada yaşadığı istikrarsız durumların ve hala çözülmeyi bekleyen dış politika sorunlarının ticaret devletine dönüşme potansiyelinin önüne geçtiğini belirtmiştir (Kirişçi, 2009: 40-54).

Davutoğlu stratejik derinlik kitabında ve demeçlerinde kendi perspektifinden ulusal istikrarımıza ve güvenliğimize tehdit oluşturma potansiyeline sahip unsurları dile getirmiştir. Bu unsurlar ile Türkiye’nin coğrafi konumu ve tarihi mirasıyla yakın kara havzası olarak tanımladığı bölgenin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Türkiye’nin tehdit algısının yakın çevresinde oluşan olaylar neticesinde şekillendiğini ileri sürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bugüne kadarki temel çizgisinin Batı kültürü ve Atlantik bloğu ile bütünleşmek olduğu için yakın havzasından uzaklaşmış ve yaşanan olaylara kayıtsız kalmıştır. Oysaki yakın havzasında etkili olamayan Türkiye’nin ne iç ne de dış güvenliğini sağlayabilmesi mümkün değildir (Davutoğlu, 2016: 119-128). Davutoğlu’na göre Türkiye kendi iç bütünlüğü ve sınırları konusunda Avrupa merkezli baskılarla muhatap hale geldiği için Ortadoğu stratejisini tekrar şekillendirmesi gerekmektedir. Muhafazakâr gelenekten gelen Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi karakteri ve dış dünyayı algılayış şekli göz önüne alındığında şimdiye kadar ihmal edilen Arap-İslam coğrafyasıyla yakın ilişkiler kuracağı anlaşılmıştır.

İkinci unsur olarak Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs’ın jeostratejik önemi Türkiye’nin Karadeniz, Hazar, Ege, Boğazlar, Doğu Akdeniz, Süveyş, Basra Körfezi ile ilgili deniz güvenliği ve stratejisi bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye’nin sınır güvenliği ve etki alanının artması için NATO ve Avrupa merkezli bir politika yerine yakın çevresini de içine alan bir politika izlemesi gerekmektedir (Davutoğlu, 2016: 217). Davutoğlu’na göre iddialı ülkeler kendi stratejilerine göre tehdit algısı belirlerken iddialı olmayan ülkeler tehdit algısına göre kısa vadeli strateji belirlemektedir. Bir ülkenin iç problemleri dış politika stratejisini etkiliyorsa bu durum dış politika yapımında zaaf oluşturmaktadır. Bir ülkenin tek eksenli bir dış tehdide göre politika tanımlaması ufuksuzluk, iç tehdide göre tanımlamak stratejik rakiplere koz ve kaynak sağlayan bir

zaaftır. Türkiye'nin iç çelişkileri dinamik bir dış politika izlemesindeki en büyük engel olarak görülmektedir (Davutoğlu, 2016: 62-63).

Sonuç olarak iç ve dış politikada yaşanan köklü değişimler Türkiye'nin yeni dünya düzenindeki konumunu belirlemede önemli gelişmeler olmuştur. Sadece tehdit algısı çerçevesinde gelişen dış politika yerini diplomasi ve ekonomik tabanlı bir politikaya bırakmıştır.

3.1.3. 2002-2010 Dönemi Dış Dinamikler

2002-2010 dönemi boyunca ABD ile olan ilişkiler önemli dış dinamikler arasında yerini almıştır. 11 Eylül olaylarının ardından Amerika terörizme karşı küresel ölçekte bir savaş başlatmıştır. Bu dönem Amerika'nın dış politikası terörle mücadele ve Amerika'nın güvenliğini sağlama çerçevesinde şekillenmiştir. ABD'nin dış politikası, tek taraflı terörle mücadele politikasına dönüşmüştür ve terörle mücadelede ABD'nin yanında olmayan devletlerin karşısında olduğu ilan edilmiştir (Arı, 2006, s. 133). ABD ilk olarak terör saldırısını gerçekleştiren El-Kaide Örgütü ve lideri Usame Bin Ladin'in yaşadığı Taliban yönetimindeki Afganistan'ı işgal etmiştir. Ardından ikinci hedef olarak Saddam yönetimindeki Irak'ı hedef göstermiştir (Oran, 2017, s. 444,445).

1990'lı yıllar boyunca Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler işbirliği içerisinde gelişmiştir. 2002 seçimleriyle Türkiye'nin başına muhafazakâr AKP hükümeti gelmiştir ve ABD'nin başında da muhafazakâr Bush yönetimin olması ikili ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. ABD nezdinde Türkiye siyasi kimliği, coğrafi konumu, tarihi ve stratejik konumuyla önemli bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye, ABD'nin terörle mücadelesini ve Afganistan'ı işgalini desteklemiştir. ABD'de ise Türkiye'nin insan hakları ve demokratikleşme konusundaki iç politikadaki reformlarını desteklemiştir. Bush yönetimi Türkiye'yi stratejik ortak olarak tanımlamıştır (Oran, 2017: 254-256). Türkiye, ABD'nin Afganistan'ı işgal sürecinde askeri, lojistik destek ve El-kaide örgütü hakkında istihbarat sağlamıştır. Afganistan'a insani yardım Türk hava sahası üzerinden sağlanmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik girişimlerinin diplomasi ayağını Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak adlandırılan Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi oluşturmaktadır⁴³. ABD, Ortadoğu'ya yönelik açılımlarında hem İslam dünyasında laik ve

⁴³ Asıl adı Büyük Ortadoğu İnisiyatifi (The Greater Middle East Initiative) olan proje Türkiye'de Büyük Ortadoğu projesi olarak bilinmektedir.

demokrat hem ABD'nin müttefiki olan Türkiye'yi ideal ortak olarak görmüştür (Bağcı & Sinkaya, 2006, s. 100). Geçmişte Orta Asya, Kafkasya ve Balkan ülkelerine model olarak gösterilen Türkiye sahip olduğu özellikleriyle şimdi de Ortadoğu ülkelerine model ülke olarak gösterilmiştir. BOP, Fas'tan Pakistan'a kadar birçok ülkede demokrasi rejimlerinin kurulması ve açık pazar anlayışının yerleşmesini hedefleyen bir projedir (Ertem & Karadeniz, 2015: 117). Böylelikle Ortadoğu devletlerindeki aşırılığın, terörizmin, uluslararası suçların önlenmesi ve iktisadi, siyasi, sosyal durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Bağcı & Sinkaya, 2006: 99). Türkiye'nin NATO üyesi olması Ortadoğu'da NATO'yu daha aktif hale getirmek için iyi bir fırsat olarak görülmüştür (Oran, 2017: 269). Fakat Türkiye BOP'a ılımlı yaklaşırsa da Ortadoğu'ya açılmaya karar verdiği bir dönemde Türkiye ve ABD çıkarlarının çatışma ihtimali, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında sınırlayıcı etki yaratma olasılığını yükseltmiştir (İnat & Duran, 2006, s. 35). Nitekim Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası kapsamında İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmek istemesi ABD hükümetini rahatsız etmiştir. Ancak Türkiye hem İran ile hem de ABD ile olan ilişkilerini dengede götürmek için çabalamıştır (Oran, 2017: 269).

ABD terörle mücadelesinin ikinci girişimi olarak Irak'ı işgal etmiştir. ABD açısından Irak'ın kuzeyinde bir cephe açılmasının söz konusu olması Türkiye'yi ABD için önemli bir konuma getirmiştir. ABD ile Türkiye Ortadoğu'da komşu olmuştur ve iki ülke arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır (İnat & Duran, 2006: 35; Oran, 2017: 269). Türkiye açısından Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması en önemli husustur. ABD'li yetkililer Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda güvence vermiştir ancak Türkiye bölgedeki dengelerin değişme ihtimalinden endişe etmiştir (Çelebi, 2011: 49). ABD, Irak'ın işgal sürecinde Türkiye topraklarının kullanılmasını ve Irak'a Kuzey cephesinin açılmasını talep etmiştir. Türkiye, ABD'nin taleplerini karşılamak için iki aşamalı tezkere hazırlamıştır. İlk olarak ABD'nin Irak işgalinde kullanmak istediği Türkiye'deki havaalanı ile limanların onarımına ve modernizasyonuna müsaade eden tezkere 6 Şubat 2003'te TBMM'de onaylanmıştır. İkinci olarak ABD'nin Türkiye topraklarını kullanmasına müsaade eden tezkere hazırlanmıştır. Bu tezkere Türk askerlerinin yabancı bir ülkede konuşlandırılmasına ve 62.000 ABD askerinin Türkiye topraklarına girmesine izin veriyordu (Atmaca, 2013: 124). Türkiye bu tezkerenin meclisten geçmesi durumunda 31.000 Türk askerini ve tanklarını Irak'a gönderip oradaki 1.500 askeriyle birleştirmeyi böylelikle hem PKK'ya karşı etkili bir güç kullanmayı hem de bölgedeki Türkiye ve ABD ağırlığını dengelemeyi planlamıştır (Oran, 2017: 271). 1 Mart 2003 tarihinde tezkere Meclise sunulduğunda

geçerli kabul oyunu alamadığı için kabul edilmemiştir (Arı, 2006: 135-161). Bu durum ABD’de büyük bir hayal kırıklığı yaratırken ikili ilişkilerde de büyük bir gerilime sebep olmuştur (Ertem & Karadeniz, 2015: 114). 19 Mart 2003 tarihinde meclisten ABD’nin Irak işgalinde Türk hava sahasının kullanılmasına yönelik izin çıkmıştır. ABD, 20 Mart’da Irak işgalini başlatmıştır ve Saddam rejimine son vermiştir (Çelebi, 2011: 50-53).

1 Mart Tezkere krizi ABD ve Türkiye ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansımıştır. İki ülke arasında güven problemi ortaya çıkmıştır. ABD Türkiye’de bir cephe açılmamasına rağmen Irak’ı işgal edebileceğini Türk hükümetine göstermiştir ve Türkiye’nin Irak’a asker sokmasına müsaade etmemiştir. ABD’nin bölgede Kürtler’le yaklaşması Türkiye’nin Kuzey Irak’taki ağırlığının azalmasına sebep olmuştur. Türkiye ve ABD arasındaki ilk gerilim 4 Temmuz 2004’te ABD askerlerinin Süleymaniye’de bulunan Türk askerlerini tutuklamasıyla ortaya çıkmıştır (Arı, 2006: 136). ABD, NATO müttefiki olan bir ülkenin askerlerini peşmergelerle birlikte düzenlediği bir baskınla tutuklamıştır ve Türk askerlerine terörist standartları uygulanıp başlarına çuval geçirerek sorgulamaya götürmüştür (İnat & Duran, 2006: 53). Süleymaniye Olayı karşısında Türk kamuoyu şaşkınlık içerisinde kalmıştır ve bu durumu 1 Mart Tezkeresi’nin intikamı olarak değerlendirmiştir. Türk askerleri ancak 55 saat sonra serbest bırakılmıştır. Bu durum Türkiye’nin artık Kuzey Irak’da rahat hareket edemeyeceğini ve ABD’nin kimlerle iş birliği yaptığını Türk hükümetine göstermiştir. ABD’nin PKK ile işbirliği yapması bölgedeki dengeleri Türkiye aleyhinde değiştirmeye başlamıştır. 1 Haziran 2004 tarihinde PKK Türkiye ile olan ateşkesin sona erdiğini ilan etmiştir ve Türkiye’deki terör olaylarında artış yaşanmaya başlamıştır. PKK’nın Türkiye sınırında düzenlediği eylemlerin sonucunda birçok askerin hayatını kaybetmesinden ABD sorumlu tutulmuştur ve Türk kamuoyunda ABD karşıtlığı yükselişe geçmiştir (Oran, 2017: 278).

ABD, Kerkük’ün Kürtleştirilmesine müsaade etmiştir ve Talabani’nin Kerkük’ü Kürdistan’ın Kudüs’ü şeklinde tanımlaması Irak’ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Talabani’nin girişimlerine Türkiye ve Irak yönetiminden itirazlar gelmiştir (İnat & Duran, 2006: 54). Terörle mücadele için küresel savaş veren ABD’nin bu konuda Türkiye’yi desteklememesi zihinlerde ABD’nin niyetine yönelik şüphe uyandırmıştır. Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması Türkiye açısından çok önemli bir husustur çünkü Kuzey Irak, PKK’nın merkezinin yer aldığı bölgedir ve Irak’ın istikrarı Türkiye’nin istikrarı ile aynı anlama gelmektedir (Özbağcı, 2012: 335).

İki ülke arasında yaşanan güven bunalımına rağmen küresel ve bölgesel çıkarlar göz önüne alındığına ABD ve Türkiye yakınlaşmak durumunda kalmıştır. Türkiye, ABD ve Kuzey Irak'ın iş birliği olmadığı takdirde terörle mücadelede yeterli olmayacağını idrak etmiştir. Irak'daki iktidar boşluğundan faydalanan İran'ın, Irak Şiileri üzerinde etkisini arttırması Amerika'da endişe uyandırmıştır ve Türkiye ile yakınlaşmasını sağlamıştır. ABD ise Türk kamuoyundaki ABD karşıtlığının sebebinin Irak Kürtleri ile kurduğu yakın ilişkin olduğunu görmüştür. Bu sebepten Türkiye ve ABD ilişkilerinin düzelmesi için PKK ile mücadele iş birliği alanı haline gelmiştir. 2006 yılında ABD, Türkiye ve Bağdat arasında gerekli kordinasyon sağlayan 'özel temsilci' mekanizması kurulmuştur ve istihbarat paylaşımı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ancak PKK saldırılarının devam etmesi üzerine ABD, Türkiye'nin Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon düzenlemesine müsaade etmiştir. 17 Ekim 2007'de Türk ordusuna sınır ötesi harekât için izin veren tezkere Meclis'te kabul edilmiştir ve ABD operasyon için istihbarat desteği sağlayıp Türk kamuoyuna PKK ile mücadeleye destek verdiğini göstermiştir (Ertem & Karadeniz, 2015: 118-119; Çelebi, 2011: 54; Özbağcı, 2012: 326).

2006 yılında ABD ve Türkiye arasında "Ortak Vizyon Belgesi" imzalanmıştır. Belgenin içeriği pek çok alanda Türkiye ve ABD arasında işbirliği sunmuştur. Ancak uygulamada beklentileri karşılamamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkasya'da ABD yerine ulusal çıkarlarına daha uygun politika izlemesi ikili ilişkilerin istenilen seviyeye ulaşmasını engellemiştir. 2009 yılında Barak Obama ABD Başkanı olarak göreve başlamıştır ve 6-7 Nisan tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ederek Meclis'te konuşma yapmıştır. Obama, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri "model ortaklık" çerçevesinde tanımlayarak küresel ve bölgesel sorunların çözümünün mümkün olduğunu ifade etmiştir. Başkan Barack Obama yönetimi Başkan George Bush yönetiminden farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin sert gücünü (hard power) kullanmaktan ziyade akıllı gücünü (smart power) ön planda tutmayı tercih etmiştir (Sönmezoglu, 2016b: 451-455).

2002-2010 dönemi boyunca AKP Hükümeti'nin Ortadoğu'ya yönelik yeni stratejisinin belirlenmesinde Davutoğlu Doktrini etkili olmuştur ve Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkiler önemli dış dinamikler arasında yerini almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Arap dünyasına yönelik politikasında büyük değişimler yaşanmıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmesi için yeni avantajlar sunmuştur (Arı, 2006: 116). İçinde bulunduğu koşulları değerlendirmek isteyen Türkiye,

şimdiye kadar uzak durmaya özen gösterdiği Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilerine ağırlık vermiştir.

Davutoğlu bakış açısına göre Türkiye'nin bölgesel ve tarihi bağları göz önüne alındığında Ortadoğu'da aktif bir politika izlemesi gerekmektedir. Davutoğlu etkisinde gelişen Türk dış politikası Ortadoğu bölgesinde de etkilerini göstermiştir. AKP iktidarından önce problemlili olan Suriye ve İran ilişkilerimizde olumlu adımlar atılmıştır. Aynı zamanda Ortadoğu bölgesinde yaşanan krizler Türkiye'ye aktif bir politika izlemesi için fırsat sağlamıştır. Böylelikle Türkiye, Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirirken diğer yandan bölgedeki sorunların çözümüne arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık girişimlerinde bulunmuştur. BOP kapmasında Türkiye'nin bölgeye yakınlığından faydalanarak Ortadoğu bölgesini yeniden şekillendirmek isteyen ABD Türkiye'nin aktif politikasını desteklemiştir (Oran, 2017: 404-405).

Suriye ile sorun yaratan su, terör, güvenlik sorunları işbirliği alanlarına dönüşmüştür. 19 Haziran 2002'de "Askeri İşbirliği Anlaşması" ve "Askeri Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Türkiye-Suriye sınırlarında yaşanan kaçakçılık ve terör sorunlarında iki ülke birlikte hareket etmiştir (Oran, 2017: 402). Bu dönem Türkiye-Suriye ilişkileri sadece askeri açıdan değil ekonomik açıdan da ilerleme kaydetmiştir. İki ülke arasında "Karma Ekonomik Komisyon" (KEK)'in toplanmasıyla ekonomide iş birliği sağlayacak olan gerekli protokoller imzalanmıştır (Kürkçüoğlu & Koraş, 2011: 191). Türkiye-Suriye arasında ulaşımı kolaylaştırmak için demiryolu hattı açılmıştır ve iki ülke arasındaki güvenilirliğin göstergesi olarak sınırdaki akrabaların birbirlerini ziyaret etmesine müsaade edilmiştir. Türkiye ve Suriye sınır komşuları olan Irak'ın işgali konusunda aynı görüşleri paylaşmıştır. Suriye'nin Irak gibi çok mezhepli ve etnik yapıya sahip olması Suriyeli yetkililerde endişe uyandırmıştır. Ayrıca İsrail ile sorunlar yaşayan Suriye, ABD'nin askeri varlığının sınır komşusunun topraklarında olmasından dolayı kendini baskı altında hissettiği için Irak'ın işgaline karşı çıkmıştır (Oran, 2017: 402-413). ABD'li yetkililerin Suriye'ye yönelik işgal söylemleri üzerine Esad yönetiminin Irak'ın ardından sıranın kendisine geldiği yönündeki endişelerini arttırmıştır.

Suriye uluslararası toplumda yalnızlıktan kurtulmak ve Batı devletlerinin desteğini kazanmak için hem ABD müttefiki hem de İsrail ile yakın ilişkileri olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir (Kürkçüoğlu & Koraş, 2011: 191). Türkiye, İsrail ve Suriye arasındaki sorunların çözülmesi için arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Irak problemi

Türkiye ve Suriye'nin birlikte hareket etmesi için uygun zemini hazırlamıştır. Bu kapsamda Irak'da Komşu Ülkeler Toplantıları gerçekleştirilmiştir ve Irak'da oluşabilecek Kürt devletini önlemek için İran-Suriye-Türkiye bloğu oluşmuştur. Ancak Türkiye bu devletlerle ilişkileri iyileştirmek isterken ABD faktörünü göz ardı edememiş ve genel olarak ABD'nin şüphesini çekecek herhangi bir girişimde bulunamamıştır. ABD, Türkiye-Suriye yaklaşmasından rahatsızlık duymuştur (Demir & Gürson, 2017: 528).

Irak'ın işgalinin ardından Kürt sorunu farklı bir boyut almıştır ve Türkiye-Suriye arasındaki gelişmeler PKK sorununa da yansımıştır. Irak'ta Kürt yönetimin güç kazanması ve Suriye'deki Kürtlerin rejim karşıtı hareketleri Suriye'nin kendi Kürt problemini yaratmıştır. Suriye, PKK'nın kendi topraklarındaki uzantısıyla mücadeleye girişmiştir. Suriye, PKK'nın Türkiye'deki eylemlerini ilk defa kınamıştır ve 2003- 2007 yılları arasında Türkiye'ye en çok PKK'lı teslim eden ülke olmuştur. 2007'de iki ülke Suriye topraklarında PKK'ya karşı birlikte operasyon düzenlemiştir ve Suriye Başkanı Esad Türkiye'nin Kuzey Irak'a düzenleyeceği sınır ötesi operasyonu desteklediğini bildirmiştir. Türkiye ve Suriye arasında yaşanan gelişmeler Suriye ve İsrail arasında geçen Lübnan krizinde Türkiye'nin aktif rol almasını sağlamıştır (Oran, 2017: 415-421). 2009 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkileri kurumsal bir çerçeveye oturtmak için Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması imzalanmıştır (Kürkçüoğlu & Koraş, 2011: 203-204).

2002-2010 dönemi İran'la Türkiye ilişkilerinde ilerleme kaydedilmiştir. İran'ın PKK'ya verdiği desteği kesmesi ve enerji alanında oluşan işbirliği bu durumun en büyük sebebidir. ABD'nin 2001 tarihinden sonra İran'a uyguladığı baskı İran'ın Türkiye ile yaklaşmasına sebep olmuştur. 2002 yılında İran PKK'yı terör örgütü olarak tanımlamıştır. Irak'ın işgalinden sonra bölgede güç kazanan Kürt yönetimleri İran'ı endişelendirmiştir ve Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK), PKK'nın İran kolu olarak faaliyet göstermiştir (Özkan F. , 2017: 510). PJAK'ın İran'daki silahlı faaliyetlerinde artış yaşanmasından sonra İran terörle mücadelede Türkiye'ye tam destek vermiştir. İki ülke arasında istihbarat paylaşımı gerçekleşmiştir ve İran'da yakalanan teröristler Türkiye'ye teslim edilmiştir. 2008'de PKK'nın yatağı olarak da bilenen Kuzey Irak'taki Kandil Dağı'nı iki ülke birlikte bombalamıştır. 2009'da Türkiye-Irak-İran sınırında İran'la birlikte PKK'ya yönelik sınır operasyonları düzenlenmiştir. Bu dönemde İran, Suriye ve Türkiye ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden endişe duymuştur (Oran, 2017: 402-413). İran, ABD'nin Irak'ı işgali ve bölgede bir Kürt devletinin kurulmasından dolayı güvenliğini tehdit altında hissetmiştir.

Çünkü Irak topraklarında kurulacak olan bir Kürt Devleti'nin, ABD'nin ve İsrail'in uydusu haline gelebilmesi ve İran'a yapacakları saldırıda ileri karakol vazifesi görme olasılığı İranlı devlet adamlarını endişelendirmiştir. .

Irak'ın üç sınır komşusu Türkiye-Suriye-İran ilk defa Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu üç devlet aralarında ekonomik ve askeri alanlarda iş birliği yaparak yumuşak güç unsurlarıyla ABD'nin bölgedeki varlığını dengelemek için çabalamışlardır (Ayman, 2012: 568). Türkiye'nin yoğun çabası ve Arap ülkelerinin katılımıyla 23 Ocak 2003'te İstanbul'da Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları'nın ilki gerçekleşmiştir. Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları Türkiye'nin Arap dünyası tarafından desteklenmesi ve Irak'taki İran etkisine karşı denge olarak görülmesini sağlamıştır. Türkiye bu sayede Irak'a yönelik endişelerini Arap devletlerine iletme şansı bulmuştur. Irak'ta bağımsız bir Kürt devlete karşı olan Arap devletleri Türkiye'nin bunu engelleyebilecek tek güç olduğunun farkına varmışlardır ve Türkiye'nin Irak politikasını desteklemişlerdir. 1990'lı yıllarda Irak'a müdahale edilmesini kınayan Arap ülkeleri Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına tepki göstermemişleridir. Ancak İran, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarla Kuzey Irak'taki enerji kaynaklarını denetim altına almasından endişe duymuştur. Çünkü Türkiye'nin enerji kaynaklarını kontrol etmesi bölgedeki dengelerin Türkiye lehinde değişmesine sebep olabilirdi. Bu sebepten İran, Suriye'nin aksine Türkiye'nin Kuzey Irak'a düzenlediği sınır ötesi operasyonlara sıcak bakmamıştır.

Türkiye ve İran ilişkilerinin geliştirilmesi önündeki en büyük engel ABD ve İsrail'dir. İran'ın ABD ve İsrail karşıtı tutumu bu ülkeyi ABD'nin Irak'tan sonraki hedefi haline getirmiştir. Türkiye, İran'ın sonunda Irak gibi olmaması için ABD ve İran arasındaki diyalogu kendi üzerinden yürütmek için çabalamıştır. İran'ın 2009 yılında BM Genel Kurulu'nda Yahudi Soykırımı'nı reddetmesi üzerine Yahudi lobisi temsilcileri salonu terk etmiştir ve aynı tavrı Türkiye'den de beklemiştir. Ancak Recep Tayyip Erdoğan bu talebi reddetmiştir. Türkiye'nin İran ve ABD arasındaki denge politikasının sebeplerine bakıldığında enerji bağımlılığı, İran'la ekonomik ilişkileri ve PKK konusunda birlikte hareket etmeleri Türkiye'nin İran'a sırtını dönmesini zorlaştırmıştır. ABD'nin bütün baskılarına rağmen Türkiye, İran'la olan sorunları diplomasi yoluyla çözmek için çabalamıştır. İran'ın ABD'yle yaşadığı nükleer krizde de Türkiye İran'ı desteklemiştir. Türkiye, İran'ın barışçıl nükleer enerjiye sahip olma talebi karşısında itiraz eden ülkelere kendi nükleer silahlarını hatırlatmıştır. Aynı zamanda Türkiye, Ortadoğu'da nükleer silahın

varlığından rahatsızlık duyacağını dile girmiştir çünkü İran'ın nükleere sahip olması bölgedeki dengeyi İran lehinde değiştirebilirdi (Oran, 2017, s. 451,461).

Türkiye'nin, Arap Dünyası ile ve komşularıyla ilişkilerini geliştirip etkin bir aktör olma yolunda ilerlerken İsrail ile ilişkileri kötüleşmeye başlamıştır. Bu dönemde İsrail'le Filistin arasında İkinci İntifada Sorunu'nun patlak vermesiyle tansiyon tekrar yükselmiştir (Oran, 2017, s. 438). 2002'de İsrail bölgeye giden Türk heyetine kötü muamelede bulunmuştur. Türkiye, İsrail-Filistin sorununda iki tarafla iletişimde kalmayı tercih etmiştir ancak İsrail'in Filistinlilere yönelik politikasının sertleşmesi İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkilerin de gerilmesine sebep olmuştur (Kürkçüoğlu & Koraş, 2011, s. 204). 2004'te Yaser Arafat'ın ölmesi ve ABD'nin araya girmesiyle ilişkiler normale dönmüştür. Türkiye, İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak İsrail'in Filistin'e yönelik tutumlarındaki sertleşme Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. İki ülke arasında ''*One Minute*'' ve ''*Alçak Koltuk*'' krizleri yaşanmıştır ve ilişkiler kopuş noktasına gelmiştir⁴⁴.

İsrail'le Türkiye arasında yaşanan krizlerin asıl sebebi iki tarafın Irak'ın işgali konusunda farklı görüşlere sahip olmasıdır. Türkiye Irak'ın işgaline karşı çıkarken İsrail Saddam'ı büyük bir tehdit olarak değerlendirmiştir. İsrail kendisine düşman olan Saddam rejiminin düşmesi ve Kürt devletinin kurulması fikrine sempati duymuştur (Sönmezoğlu, 2016b, s. 600). Çünkü Kürtler ile yakın ilişki içerisinde olan İsrail, Arap devletlerinden alamadığı petrolü kurulacak olan Kürt devletinden tedarik edebilecektir. Türkiye, işgalin ardında İsrail'in bölgedeki Kürtler'i İran'a karşı bir tampon bölge olarak kullanma fikrinden endişe duymuştur ve İsrail'e karşı bir tür denge oluşturmak için Kuzey Irak Yönetimiyle yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin İsrail'le olan inişli çıkışlı ilişkileri Amerika'daki Yahudi lobisi ile olan ilişkilerini de etkilemektedir. Ancak Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerinin derinleşmesi ve kendi lobisini kurmaya başlaması Yahudi lobisine olan bağımlılığını azaltmıştır (Sönmezoğlu, 2016b: 204; Oran, 2017: 446). Diğer yandan Türkiye'nin İsrail ve Filistin sorunuyla yakından ilgilenmesi Ortadoğu politikasının sadece komşu devletlerle sınırlanmadığının göstergesi olmuştur (Oran, 2017: 429).

Türkiye'nin bu dönemki Irak politikası güvenlik ve ekonomi üzerine şekillenmiştir. 2000'den 2003'e kadar olan süreçte Irak'la ilişkilerimizde ilk olarak BM ambargosuyla zarara uğrayan ekonomik ilişkileri düzeltmek ikinci olarak da ABD'nin Irak'a askeri

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz: (Sönmezoğlu, 2016b: 207) .

müdahalesini engellemek öncelik olmuştur. Bu dönemde Türkiye Irak'la düzelmeye başlayan ticari ilişkilerinin zarar görmesini istememiştir. İki ülke arasındaki demiryolu tekrar açılmıştır ve Irak'ı ihraç mallarının satıldığı bir pazar olarak değerlendirmiştir. Güvenlik açısından bakıldığında ABD'nin Kürtler ile yakınlığı bilindiği için bölgede bir Kürt devleti kurulma olasılığı hem devlet elitinde hem de kamuoyunda endişe yaratmıştır. Türkiye işgal öncesi ABD ve Irak tarafıyla iletişime devam ederek Irak'a yönelik askeri müdahaleyi önlemek için çaba göstermiştir. Ancak Türkiye'nin girişimleri Irak'ın işgalini engelleyememiştir (Oran, 2017: 402-403).

Irak işgalinden sonra Ortadoğu'da dinamikler de değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük politikası değişen dinamiklerin Türkiye aleyhinde herhangi bir tehdit oluşturmasını engellemek üzere şekillenmiştir. İşgalin ilk yılında ABD Irak'ın yönetimi için federal yapıyı uygulamaya geçirmiştir. Saddam'ın devrilmesiyle Irak'ın yönetimi geçici yönetime bağlı bir koalisyona bırakılmıştır ve Irak'ın Kürt liderleri Barzani ve Talabani bu konseyde yer almıştır. Irak Kürtleri Irak'ın yönetiminde yer almaya ve ABD ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Kuzey Iraklı Kürtler'in işgalci güçlerle hareket etmesi bölge devletleri tarafından eleştirilmiştir. 1990'lu yıllarda anlaşamayan Talabani ve Barzani Irak'ın işgalinin ardından işbirliği içerisinde hareket etmiştir. 2005 seçimlerinde Mesut Barzani Irak'ın Cumhurbaşkanı olmuştur ve bölgesel Kürt yönetimini sağlamlaştırmak için bölgesel yönetimin binalarına Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) bayrakları asılmıştır. Daha sonra yönetimdeki KBY'nin gücünün göstergesi olarak Habur sınır kapısına Irak'ın değil KBY bayrağı asılmıştır. Bu durum hem Türkiye hem de Irak'ın merkezi yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Iraklı Kürtler ülke yönetiminde Dış İlişkiler Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı gibi önemli mevkilerde yer almıştır ve ABD Kürtleri desteklemiştir. Yaşanan gelişimlerin Türkiye açısından endişe verici yanı bölgedeki askeri ve siyasi ağırlığını kaybetmesidir. Türkiye hem Kürt liderleri hem de ABD ile birlikte hareket ederken Kürtler'in ve ABD'nin birlikte hareket etmesi bölgedeki dengeleri Türkiye aleyhinde değiştirmiştir (Oran, 2017: 282-283). Irak'taki özerk yapıların güçlenmesiyle Türkiye'deki Kürt sorunu yeni bir şekil almıştır. Irak'ın işgalinde Türkiye Irak'ın bölünmesinden ve Kuzey Irak'taki Kürtlerin güçlenmesinden endişe duymuştur. ABD'nin Kürtler'i desteklemesi Kürtler'e cesaret vermiştir ve bağımsızlık fikrini güçlendirmiştir. Türkiye'deki PKK faaliyetlerinin yeniden başlaması hem yöneticilerde hem de kamuoyunda endişe uyandırmıştır. Türkiye 4.000'e yakın PKK'lının Irak sınırları içinde özellikle Kandil Dağı'nda olduğunu tahmin ediyordu. BM'den Öcalan'ın resminin asılı olduğu Mahmur

Kampı'nın kapanmasını talep edildiyse de karşılık bulamamıştır. Türkiye PKK'nın ülke içinde istihbarat toplama faaliyetlerinden endişe duymuştur ve ABD'den Irak'taki PKK'nın konsey üyelerinin teslimini talep etmiştir. Ancak ABD bölgedeki peşmergelerle birlikte hareket ettiği için Türkiye'nin bu talebine 2007 yılına kadar cevap vermemiştir.

Türkiye, PKK ile mücadele için etkin pişmanlıkla ilgili hükümleri Türk Ceza Kanununa dâhil etmiştir. Kürt açılımı süreci başlamıştır ve Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı Emre Taner'i Barzani ile görüşmek üzere Selahattin şehrine gönderilmiştir. KBY Türkiye'den Kuzey Irak'taki Kürt oluşumunu tanımamasını, sınırın iki tarafındaki Kürtler'e çifte vatandaşlık vermesini, sağlık ve eğitim faaliyetlerinin resmileşmesini talep etmiştir. Türkiye ise PKK'nın oluşumlarının dağıtılmasını ve faaliyetlerine son verilmesini talep etmiştir. Ancak iki tarafın da talepleri karşılık bulamamıştır. Barzani PKK'yı Türkiye'ye karşı koz olarak elinde tutmuştur ve Türkiye'deki PKK faaliyetlerinde artış yaşanmıştır.

2007 yılına gelindiğinde ABD'nin Kuzey Irak'taki kayıpları artmaya başlamıştır ve bölge Sünni Araplar, Şiiler ve Kürtler'in dâhil olduğu bir kargaşa ortamına dönüşmüştür. Bölgedeki politikası başarısız olan ABD'nin Türkiye ile çıkarları aynı noktada kesişmiştir ve Recep Tayyip Erdoğan, Bush, Bağdat ve Kuzey Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin dâhil olduğu uzlaşmaya giden süreç başlamıştır. Bağdat Hükümeti terörle mücadelede Türkiye'ye yardım etmiştir. ABD ve İsrail Türkiye'ye istihbarat sağlayacağını bildirmiştir. Suriye, Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonları desteklediğini bildirmiştir. Ancak Bağdat yönetimi Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına razı olmadığını bildirmiştir. Türkiye, Irak'taki PKK yapılanmaları için Bağdat yönetimi ile temas halinde bulunmuştur ancak somut bir sonuç elde edememiştir. Bunun en büyük sebebi ise Bağdat yönetiminin PKK'nın konuşlandığı yer olan Kuzey Irak'ta etkin olmamasıdır. Türkiye PKK sorunun çözümünde Kuzey Irak Yönetimini göz ardı edemeyeceğini anlamıştır ve Kuzey Irak Yönetimiyle yakın ilişkiler kurmuştur (Kürkçüoğlu & Koraş, 2011: 210). 2008 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Talabani Ankara'ya davet edilmiştir. Böylece Türkiye ve Irak Bölgesel Yönetimi arasındaki diyalog süreci başlamıştır. Türk yönetimi ile Kürt yönetimi PKK'ya karşı birlikte hareket edecektir ve Talabani PKK'yı terör örgütü olarak ilan edecektir. Barzani ise PKK'nın silah bırakması gerektiğini söyleyecektir. Türkiye PKK'yla mücadele için içte ve dışta yoğun bir çalışma başlatmıştır.

ABD'nin 11 Eylül saldırısı ardından Afganistan'ı işgal etmesi Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya politikasını da etkilemiştir. Çin, ABD ve Rusya üçlüsü bu coğrafyada

rekabet etmeye başlamıştır (Güneş, 2012: 715). ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı, Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü ile yürüttüğü ekonomik çalışmalar ve Rusya etkisi Türkiye'nin ikinci plana düşmesine sebep olmuştur. Bu gelişmelerin faydalı yanı ise Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine model veya lider ülke olma olasılığının ortadan kalkmasıyla ilişkilerin daha sağlam temeller üzerine kurulmaya başlamış olmasıdır. Türkiye daha önce Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek için Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'ni düzenlemiş ancak istenilen başarı elde edilememiştir. 2009 yılına gelindiğinde Türk Konseyi'nin kurulmasıyla ilişkiler kurumsal bir tabana oturmuştur.

Türkiye bu dönemde Türki Cumhuriyetler ile bölgeye tepeden inme bir abi olmak yerine ilişkilerini yavaş yavaş geliştirmeyi tercih etmiştir. Türkiye, Türkmenistan gazının Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya ulaşması için gerekli çalışmaları yapacağını bildirmiştir. Özbekistan'la sorunlu giden ilişkilere rağmen ticaret hacminde artış yaşanmıştır. Kazakistan'la ilişkilerimiz hem askeri hem de eğitim alanında ilerleme kaydetmiştir ve 2009 yılında imzalanan "Stratejik Ortaklık Anlaşması" ile ticaret hacmi artmıştır. Kırgızistan'ın kendi içinde yaşadığı sorunlar bu ülke ile olan ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Tacikistan'ın Türki kökenli olmaması ve Rusya ile olan yakın ilişkileri Türkiye'nin girişimlerine rağmen ilişkileri belirli bir seviyede tutmuştur (Oran, 2017: 467-476).

Gürcistan, Kafkasya bölgesinde Türkiye ile ilişkileri en çok gelişen ülke olmuştur. 2004'te Gürcistan'da Gül Devrimi yaşanmıştır ve Batı yanlısı Saakaşvili başa gelmiştir. Böylelikle Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkiler kurumsal çerçevede şekillenmeye başlamıştır ve ticaret hacminde önemli derecede artış yaşanmıştır. Bölgedeki dinamiklerin Rusya aleyhinde değişme olasılığı düşünüldüğünde Saakaşvili'nin Batı yanlısı tutumu Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya, Saakaşvili'nin tutumu karşısında Gürcistan toprakları içerisinde özerk bölgeler olarak yer alan Abhazya ve Osetya'nın bağımsızlığını desteklemiştir. Rusya'nın bu girişimi Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit ortaya çıkarmıştır. Şimdiye dek bölgede Rusya'nın tepkisini çekmek istemeyen Türk Hükümeti hem Rusya'ya hem de Türkiye'deki güçlü Abhaz diasporasına rağmen Saakaşvili Hükümeti'ni ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Türkiye'nin bu tutumunun arkasında birçok sebep vardır. Öncelikli olarak Gürcistan, Rusya ve Türkiye arasındaki ticari yolların geçiş rotası ve tampon bölgesini oluşturmaktadır. İkinci olarak Türki Cumhuriyetler ve Türkiye arasındaki bağlantılar, boru hatlarının geçiş yolu yine Gürcistan

üzerinden sağlanmaktadır. Gürcistan'ın üzerinde bulunduğu coğrafya Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya politikasında jeopolitik açıdan önemli bir kilit noktası konumundadır. Bahsedilen bu sebeplerden dolayı Gürcistan'ın istikrarının ve güvenliğinin korunması Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının korunmasıyla aynı anlama gelmektedir.

Gürcistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler ekonomik temeller üzerinden derinleşmeye devam etmiştir ve 2007'de Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye, Gürcistan'ın dış ticaret ortaklığında bir numaraya yerleşmiştir. İlişkileri daha ileri seviyeye taşımak için Gürcistan-Türkiye sınırında düzenlemeler yapılmıştır ve vatandaşlara pasaporta gerek kalmadan kimlik kartlarıyla geçiş imkânı sağlanmıştır. Gürcistan, Rusya'nın tehditkâr politikası konusunda ABD ve NATO ile yakınlaşmak istemiştir ve Türkiye ile olan ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmiştir (Demir A. F., 2012: 748-755; Büyükakıncı, 2012: 693-694). Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 2009 yılında Tiflis'te yaptığı konuşmada " *Türkiye ile Gürcistan tarihi bağlar ile bir birine bağlı stratejik ortaklardır. Bu tarihi bağlar ile birlikte Türkiye, Gürcistan bağımsızlığını aldıktan sonra da yanında olmuştur ve yanında olmaya devam etmektedir. Dost ve komşu ülke olarak Gürcistan'ın siyasi, ekonomik refahı ve toprak bütünlüğü bizim önem verdiğimiz konulardır. Biz, bütün komşularımızla olduğu gibi Gürcistan'la da derin sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmayı düşünüyoruz. Ortak bölgelerimiz olan Karadeniz'e ve Kafkaslar 'da işbirliğine önem veriyoruz. Çünkü çok iyi biliyoruz ki Gürcistan'da barış ve istikrar sağlanmadan, Kafkasya bölgesine barış ve istikrarın gelmesi çok zor.*" sözleriyle Türkiye açısından Gürcistan'ın önemini ifade etmiştir (Haberler, 2009).

2008 yılının 7-8 Ağustos gecesi Rus askerleri Gürcistan'a girerek bir savaş başlatmıştır. Türkiye'nin sınır komşusu olan başka bir ülkede de istikrar bozulmuştur. AB temsilcisi olan Fransa'nın araya girmesiyle 26 Ağustos'da savaş sona ermiştir ancak Rusya Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün bozulduğunu, Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız devletler olarak tanıdığını bildirmiştir. Rusya'nın tutumu karşısında ABD Gürcistan'ı desteklemiştir hatta Türkiye'ye boğazlardan savaş gemisi geçirme konusunda baskı uygulamıştır. Ancak Türkiye'nin Montreux Antlaşması'nın limitleri konusunda ısrarcı olması ABD ve Türkiye ilişkilerinde gerilime sebep olmuştur. ABD'nin de Gürcistan olayına dâhil olması ve Karadeniz'e savaş gemisi göndermesi Soğuk Savaş düşüncelerinin tekrar doğmasına sebep olmuştur. Bu durum Türkiye açısından endişe verici olmuştur çünkü Ortadoğu sınırında zaten sorunlar yaşanırken Gürcistan sınırında da yeni sorunların patlak

vermesi olasılığıyla karşı karşıya kalmıştır. Rus askerlerinin Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) petrol boru hattına kadar inmesi Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokmuştur ve Türkiye'nin Kafkasya-Orta Asya ile olan ulaşımı İran üzerinden yapılmaya başlamıştır.

Gürcistan'da yaşanan olaylar Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler ile olan ekonomik ilişkilerine zarar vermiştir. Abhazya'nın bağımsızlığını kazanmasının Türkiye'deki Kürtler'e örnek oluşturabilme ihtimali Türk yöneticileri endişelendirmiştir (Oran, 2017, s. 477,479). Türkiye, Gürcistan olaylarında hem Amerika'nın bölgeye askeri müdahalesinden hem de Rus etkisinin artması ihtimallerinden dolayı kendini müdahale etmek durumunda hissetmiştir. Krizin ilk zamanlarında sessiz kalan Türkiye daha sonra Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la doğrudan duruma müdahil olmuştur ve aktif bir politika izlemiştir. Türkiye açısından Gürcistan, İran ve Ermenistan dışında Orta Asya'ya açılan kapıdır. BTC gibi Türkiye'nin enerji koridoru olmasını sağlayan boru hattı Gürcistan topraklarından geçmektedir. Gürcistan ise Türkiye'yi bölgede Rusya'yı dengeleyen ve Batı ile köprü görevi gören bir ülke olarak değerlendirmektedir (Demirdağ, 2011: 99).

2002-2010 arası Ermenistan Türkiye ilişkilerine bakıldığında 1915 Olayları bütün gündemi kaplamıştır. Amerika'daki Ermine Diasporası 1915 Olayları'nı soykırım olarak kabul ettirmek ve ABD kongresinde Türkiye aleyhinde karar çıkarmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Bu sebepten ABD ile olan ilişkiler zaman zaman tikanıklık yaşamıştır (Oran, 2017, s. 498,499). Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası kapsamında Ermenistan'la ilişkileri düzeltmek için adımlar atılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 6 Eylül 2008 tarihinde Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası futbol müsabakası için Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. 2009 yılında ise Münih Güvenlik Konferansı'nda üst düzey Türk ve Ermeni diplomatlar arasında sorunların çözümüne yönelik doğrudan görüşme sağlanmıştır (Büyükkıncı, 2012: 696-697). Ancak Ermenistan ile kaydedilen ilerleme Azerbaycan'ı ve kamuoyunu memnun etmemiştir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki diplomatik adımların atılması Karabağ davasından vazgeçme olarak algılanmıştır (Demir A. F., 2012: 763). Bu sebeple Türkiye-Azerbaycan-Ermeni üçlemesinde ilişkiler bir sorun yumağına dönüşmüştür (Oran, 2017: 498-499). Fakat diğer yandan bu dönemde Karabağ sorununun çözümüne yönelik ilk ilerleme kaydedilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan tarafından AGİT'in 2007 Madrid görüşmelerinde "Yukarı Karabağ Sorunu'nun Barışçı Çözümü İçin Temel İlkeleri" ya da "Madrid İlkeleri" olarak anılan belge sunulmuştur. Bu belge iki ülke arasında çözüme

yönelik çok taraflı bir bakış açısı sergilediği için önemli bir belge olma özelliği göstermektedir. Karabağ sorunu Türkiye'nin üçüncü taraf olup çözüm sürecinde yer almamasına rağmen dış politikasını etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Azerbaycan'la olan ilişkilerini Ermenistan'la olan ilişkilerimize âdete endekslemiştir. Türkiye'nin sınır komşusu olan Ermenistan'la sorunların çözümü konusunda ilerleme kaydedememesi AB ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. AB yetkilileri Türkiye'ye Ermenistan'a uyguladığı ambargo kararını kaldırmasını talep etmiştir (Demir A. F., 2012: 751-769).

2000'li yıllarda Türkiye'de AKP hükümetinin ve Rusya'da Putin'in başa gelmesi Türkiye ve Rusya ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye ve Rusya arasında pek çok alanda iş birliği yapılmıştır. Türkiye Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü ve İslam Konferansı gibi uluslararası platformlarda yer almasını desteklemiştir. Rusya da aynı şekilde Türkiye'yi AB konusunda destelemiştir (Büyükakıncı, 2012: 705). Kafkasya, Karadeniz ve Balkanlar iki ülkenin birlikte hareket ettiği alanlar olmuştur. 2004 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ankara'yı ziyarete gelmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin hangi derecede geliştiğinin göstergesi olmuştur. Putin'in ziyareti sırasında imzalanan *Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa* adlı belge iki ülkenin iş birliği yapacağı alanların çerçevesini şekillendirmiştir. Eylem planının hayata geçirilmesindeki temel amaç iki ülkenin ekonomik ve siyasi ilişkilerini düzenleyerek Avrasya bölgesinde istikrara önem veren devletler olduklarını göstermektir (Erşen, 2015: 72; Çelikpala M. , 2011: 72). 2000 yılından önce Türkiye ve Rusya Avrasya bölgesinde rakip iki devlet olarak hareket ederek bölgesel gücünü artırmak için çabalamıştır. Ancak bu durum iki ülkenin de ilerlemesi önünde engel olarak görülmüştür ve rekabet yerini iş birliğine bırakmıştır (Oran, 2017: 532-538). Rusya, terörle mücadelede eylem planının içerisinde yer almıştır. Çeçen ve Kürt sorunu iki ülkenin kendi iç meselesi olarak görülmeye başlanmıştır (Büyükakıncı, 2012: 703-704). Ancak Rusya'nın PKK'yı terör örgütü listesine almaması Türkiye ile olan ilişkilerine temkinli yaklaştığının göstergesi olmuştur. Türkiye ve Rusya'nın ilişkileri genel olarak enerji merkezli şekillenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin bu denli hızlı gelişmesinin temel sebebi ekonomik ve ticari ilişkilerin olmasıdır. Ekonomik çıkarları korumak için iki ülke de bölgesel iş birliğine önem vermiştir (Oran, 2017: 532-538; Çelikpala M. , 2011: 73-74).

Türkiye, Karadeniz’de de Rusya ile askeri iş birliğine önem vermiştir. 1998 yılında kurulan *Karadeniz Görev Gücü (Blackseafor)* ve ‘‘*Karadeniz Uyumu*’’ (*Blacksea Harmony*) kapsamında Karadeniz’deki iş birliğini geliştirmek ve bölge güvenliğini sağlamak için 2006 yılında Rusya, Karadeniz Uyum Harekâtı’na katılmıştır (Çelikpala M. , 2011: 79). 2008 yılında Rusya’nın Gürcistan’a yönelik sertleşen politikası ve ABD ile olan ilişkilerinin gerilemesi Türkiye’yi zor duruma sokmuştur ABD’nin Gürcistan’ı desteklemesi ve Karadeniz’e savaş gemisi göndermesi üzerine Rusya kendini tehdit altında hissettiğini açıklayarak AKKA’yı askıya almıştır. Kafkasya bölgesinde yaşanan gelişimlerin küresel ve bölgesel bir boyutta krize dönüşme olasılığı Türkiye’yi tedirgin etmiştir. Bölgesel dengelerin değişmesi Türkiye’nin ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılanmıştır ve istikrarın korunması amacıyla *Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP)* kurulması için Türkiye girişimlerde bulunmuştur (Özkan E. Ş., 2017: 311). KİİP projesinin amacına bakıldığında Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya Federasyonu’nun dâhil olduğu bölgesel istikrarı korumak ve ekonomik iş birliği konularını tartışmak için kurulan bir platform olması planlanmıştır (Demir A. F., 2012: 758).

Türkiye, Karabağ Sorunu dâhil olmak üzere bölgedeki sorunları çözerken Rusya Federasyonu’nun da çözüm sürecine dâhil olması için çabalamıştır. Rusya’nın da çözüm sürecinde yer alması çözümlerin kalıcı ve geçerli olmasını ve Türkiye-Rusya işbirliğinin gelişmesini sağlayacaktır. 2009 yılında Türkiye’nin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Moskova’yı ziyaret etmiştir ve aynı yıl Rus Devlet Başkanı Putin Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Ziyaretlerde gündem konusu enerji iş birliği olmuştur. Rusya Türkiye’nin Almanya’dan sonra ikinci ticaret partneri konumuna gelmiştir ve 2006 yılından sonra ilk sırada yer almıştır (Oran, 2017, s. 543,544). Rusya Federasyonu Türkiye’nin en önemli doğalgaz tedarikçisi halini almıştır. İki ülke arasındaki gazın güvenli bir şekilde akışı için Mavi Akım projesi gündeme gelmiştir ve 2005 yılında Rus Devlet Başkanı Putin’in de katılımıyla Mavi Akım boru hattının açılışı yapılmıştır (Çelikpala M. , 2011: 76-77). Türkiye, Rusya’dan gaz alan ülkelerin ilk üçü arasında yer almıştır. Aslında bu durumun Türkiye’yi Rusya’ya bağımlı hale getirmesi ve Avrasya’ya yönelik dış politikasına kısıtlayıcı bir etki yaratması söz konusudur.

Enerji politikalarının önem kazandığı bir dönemde Türkiye’nin Rus gazına bağımlı hale gelmesi neticesinde Türkiye Rus gazına alternatif aramak için Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine ilgi göstermeye başlamıştır. Afganistan ve Irak’ın işgal sürecinde Türk Dış

Politikası, ilgisi Ortadoğu bölgesine yoğunlaştığı için Türki Cumhuriyetler ile olan politikasına yeterli ağırlığı verememiştir. Ancak 2006 yılından sonra bölgeye yönelik politikada hareketlenme başlamıştır. Türkiye petrol ürünlerinde tedarikçi ve alıcı ülkeler arasında köprü vazifesi görerek kendi enerji güvenliğini sağlamayı ve her iki tarafı da dengede tutmayı planlamıştır (Bilgin, 2012: 780).

Türkiye bu dönemde hem Rus-Hazar gazını hem de Ortadoğu petrol ürünlerinin kendi toprakları üzerinden güvenli geçişini sağlayarak enerji merkezi olmak için girişimlerde bulunmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Kuzey Irak-Ceyhan ve yapılması söz edilen Nabucco, Mavi Akım, Samsun-Ceyhan boru hatları aracılığıyla Rus-Hazar ve Ortadoğu gazının Türkiye üzerinden Avrupa ve Doğu Akdeniz ülkelerine taşınması Türkiye'yi bir enerji güvenlik koridoruna çevirmektedir (Büyükakıncı, 2012: 702). Bu durum Türkiye gibi doğal enerji kaynakları bakımından dışarıya bağlı bir ülkenin elini güçlendiren girişimlerdir. Çünkü Rusya ve İran'ın Türkiye ile sorunlarında boruları kapatma, gazı kesme tehdidi söz konusu olduğunda boru hatlarının Türkiye'den geçmesi durumu lehimize çevirmektedir. Ek olarak Türkiye'nin doğalgazı ithal eden ülkelerin çeşitlemesi arz güvenliğini korumak için gerekli görülmüştür (Çelikipala M. , 2011: 77-78). Bu girişimleriyle Türkiye, Avrupa ve Avrasya arasındaki enerji akışında vazgeçilmez bir aktör olmayı planlamıştır (Büyükakıncı, 2012: 700). Böylelikle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikası enerji ve boru hatlarına yönelik ekonomik çıkarlarını korumak üzerine şekillenmeye başlamıştır. Ancak birçok aktörün rol aldığı süreçte Türkiye bölgedeki dengeleri korumak için yoğun bir diplomasi trafiği içerisine girmiştir. Çünkü tek bir aktörün dahi projelere yanaşmaması bütün boru hattını etkilemektedir. Özellikle Rusya süreçte belirleyici aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

2009 yılı itibariyle Rusya ve Türkiye arsında yeni bir iş birliği alanı belirtilmiştir. Türkiye enerji bağımlılığını en aza indirmek için Mersin-Akkuyu ve Sinop'ta Rusya işbirliği ile nükleer santral kurulması konusunda dev bir bütçeye sahip olan bir anlaşma sağlanmıştır. Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesi ABD ve müttefiklerini rahatsız etmiştir ve Türkiye'nin dış politikasında bir eksen kayması endişesi yaratmıştır (Büyükakıncı, 2012: 709-710; Erşen, 2015: 216).

Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler neticesinde ABD ve Türkiye'nin ilgisi bölgeye yoğunlaşmıştır ve Balkan politikası ikinci plana atılmıştır. Amerika 11 Eylül olaylarının ardından Balkanlar'daki askeri varlığını azaltmaya başlamıştır. Balkanlar'ın istikrarını ve

güvenliğini AB'ye bırakmıştır. Kosova'daki ABD üssü varlığına devam etmiştir ve 2003 yılında hem Bulgaristan hem de Romanya'da ABD askeri üsleri kurulmuştur. Balkanlar'da Bosna Hersek, Kosova, Makedonya sorun olarak varlığına devam etmiştir. Ancak Slovenya (2004), Makedonya, Romanya, Bulgaristan (2007) gibi eski sosyalist devletlerinin AB üyesi olması Türkiye'ye duyulan ihtiyacı azaltmıştır. Yeni üyeleriyle birlikte AB sınırlarını genişletmiştir ve çözülmemiş sorunlar devletlerarasındaki ticari bağların artmasında engel olarak görülmemiştir. ABD'nin bölgede nüfuzunu azaltması paralel olarak Türkiye'nin de bölgedeki etkisinin azalmasına sebep olmuştur (Oran, 2017, s. 249-335). Balkanlar'daki AB nüfusu Yunanistan'ın da gücünü artırmıştır. Türkiye'nin bölgeye nüfus etmesini zorlaştırmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelmesi ve ülke içinde yaşanan ekonomik kriz Balkanlar'a yönelik açılımın kısıtlı olmasına sebep olmuştur ve 1990'lı yıllardaki ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve 2009 Bosna Hersek sorununda diplomasi yoluyla Türkiye Balkanlar'da etkili olmuştur ancak genel olarak pasif bir politika izlemiştir.

Davutoğlu doktrini Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik çerçevesini şekillendirmiştir. Davutoğlu Balkanlar'la olan ilişkilerimizde coğrafi, kültürel ve tarihi bağları göz önüne almamız gerektiğini savunmuştur. 2000'li yıllarda Türkiye Balkanlar'da askeri ve ekonomik güç araçları yerine yumuşak güç araçlarına ağırlık vermiştir. Bu durumda ABD'nin bölgeden askeri varlığını çekip yerini AB devletlerine bırakması ve yeni kurulan devletlerin AB ile yakın ilişkiler kurmak istemesi etkili olmuştur (Ağır & Arman, 2017: 455-462). Davutoğlu'nun Balkanlar ziyaretinde Osmanlı tarihinden bahsedip Türkiye'nin liderliğinde bir araya gelme düşüncelerini dile getirmesi bölge devletlerinin Türkiye'ye kuşkuyla yaklaşmasına sebep olmuştur.

2002-2010 döneminde Türkiye komşusu Yunanistan'la ilişkileri geliştirmek için adımlar atmıştır ve ilişkileri geliştirmenin ön koşulu olarak terörle birlikte mücadele etmeyi ileri sürmüştür. Bu çabalar karşılıksız kalmamıştır Yunanistan'ın da ılımlı tavrıyla 30 yıl sonra Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinde ilerleme kaydedilmiştir. 2002 yılında AKP hükümetinin başa gelmesiyle ikili ilişkilerde ilerleme devam etmiştir. 2003 yılında Dış İlişkiler Bakanı Gül ve Papandreu arasında Kıbrıs, kıta sahanlığı ve Heybeliada Ruhaniyet Okulu'nu kapsayan 3 maddelik bir güven artırıcı önlemler paketi imzalanmıştır. 2004 yılında Başbakan Erdoğan Yunanistan'ı ziyaret etmiştir ve iki ülke arasındaki ilişkiler

kapsamlı bir biçimde gözden geçirilmiştir. Yunanistan ise Türkiye'nin AB'ye girmesini ve ikili ilişkilerin düzelmesi gerektiğini belirtmiştir.

2005 yılında Yunanistan ve Türkiye'nin Dışışleri Bakanlığı arasında doğrudan bir hat oluşturma kararı alınarak kurumsal bir zemin oluşturulmuştur. İki ülke arasındaki gelişimler Kıbrıs sorununa da yansımıştır ve Yunanistan Güney Kıbrıs'ın (Kıbrıs Cumhuriyeti) düzenlediği askeri tatbikatlara ne katılmıştır ne de gözlemci göndermiştir. 2005 yılının 8 Haziran'ında iki ülkenin Adalet Bakanları güvenlik, özgürlük ve adalet alanlarında iş birliğini içeren bir protokol imzalamıştır. İki ülke arasındaki iş birliği sadece askeri ve siyasi alanlarla sınırlı kalmamıştır. 2005 yılında Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı inşaatını başlamıştır ve bu hat 2007 yılında faaliyete geçmiştir (Aykoç, 2012: 483). 2007 yılında Yunanistan Dış İlişkiler Bakanı Bakoyanni AB'ye aday olan Türkiye'nin AB üyesi Yunanistan tarafından tehdit edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir ve *casus belli*'yi gereksiz olarak görmüştür. Diğer yandan Yunanistan'ın Türkiye ile yakınlaşmaktaki ılımlı görüşlerine rağmen iki ülke arasındaki Ege Denizi'nin statüsü sorunu hala çözüme kavuşturulamamıştır. Hem Yunan hem de Türk hükümeti Ege'de iş birliği konusuna temkinli yaklaştığı için çözümler geleneksel söylem düzeyinde kalmıştır ve ilerleme kaydedilememiştir (Aykoç, 2012: 485).

Başbakan Karamanlis ve Dışışleri Bakanı Bakoyanni Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Karamanlis, bu ziyaret esnasında Heybeliada ve Ruhban Okulu meselesinin Türkiye'nin AB üyeliğinde önemli bir adım olduğunu değerlendirmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Fener ekümenikliğinin de gündeme geldiği konuşmada bu durumu Ortodoks Hristiyanları'nın iç meselesi olarak değerlendirmesi Türkiye açısından büyük bir adım olarak değerlendirilmiştir (Oran, 2017, s. 560-600).

2009 yılında Yunanistan Hükümeti'nin başına gelen PASOK Türkiye ile olan ilişkilere önem vermiştir ve seçimlerden 3 gün sonra Papandreu ilk yurt dışı gezisini Güney Kıbrıs yerine Türkiye'ye yapmıştır. İlişkilerin yeni ivme kazandığı dönemde Yunanistan Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemiştir ve diğer AB üyesi devletleri ikna etmek için çabalamıştır. Yunanistan'ın bu girişimlerde bulanmasının en büyük sebebi Türkiye'ye Kıbrıs ve Yunanistan'a yükümlülüklerini yerine getirmesi için AB'nin baskı yapmasını istemesidir. Türkiye'nin AB'ye olan ilgisinin azalması ve bölgesel güç olarak komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi Yunanistan'ı endişelendirmiştir. Yunanistan Hükümeti Türkiye ile sorunların çözümünde AB'deki veto hakkını kullanabiliyordu ancak Türkiye'nin

AB'ye olan ilgisinin azalması Yunanistan'la olan sorunların çözümünde AB kriterlerini önemsiz hale getirmiştir. Bu sebepten Yunanistan hem Türkiye'nin AB'ye olan ilgisini tekrardan artırmak hem de ilişkileri derinleştirerek bu ülkeden gelecek olan tehditleri engellemek istemiştir (Oran, 2017: 635-637; Aykoç, 2012: 489). Fakat şunu söylemek gerekir ki iki ülke arasındaki başta Ege Denizi ve Kıbrıs olmak üzere çözülemeyen kalıplaşmış sorunlar ilişkilerin tam anlamıyla gelişmesini imkânsız hale getirmektedir.

2002-2010 döneminde Kıbrıs sorununa yönelik BM Genel Sekreteri Kofi Annan kendi adını taşıyan "Annan Planı"nı taslak bir çözüm önerisi olarak ortaya sunmuştur. Planın Kıbrıs'a önerdiği çözüm İki Parça Devlet'ten oluşan federal bir devlet yapıya sahip Ortak Devlet kurulmasıdır (Oran, 2017: 638). Yeni kurulan federal yapıdaki devlet AB üyesi olacaktır. Kofi Annan bu planı oluştururken İsviçre devlet modelini örnek almıştır. Türkiye Annan Planı'na olumlu bakmıştır ve çözüme giden süreçte direnen taraf olmak istememiştir. Kıbrıs Rum tarafı Kıbrıs sorununun çözüm sürecine AB'yi de dâhil etmek istemiştir fakat AB buna yanaşmamıştır. Plan neticesinde Kıbrıs Rum ve Türk kesimlerinde planın uygulanmasının kabulü için yapılan referandumda Rum tarafı HAYIR derken Türk tarafı EVET demiştir. Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye'nin plana yönelik tavrı ABD'nin de Kıbrıs sorununa yönelik tavrını etkilemiştir ve ABD'li yetkililer Rum kesimini eleştirmiştir. Kıbrıs Rum kesiminin Annan Planı'na hayır oyu kullanmasına rağmen Güney Kıbrıs 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olmuştur (Nas, 2015: 172).

Türkiye ve Güney Kıbrıs arasında Akdeniz'de sorunlar yaşanmıştır. 2003 yılında Güney Kıbrıs ve Mısır arasında Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması (MEB) yapılmıştır ve Güney Kıbrıs bu anlaşmanın Annan Planı'na dâhil edilmesini istemiştir. Ancak Türkiye'nin Akdeniz'deki kıta sahanlığını ihlal eden anlaşma Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye anlaşmayı kabul etmediğini bildiren notları BM'ye göndermiştir ve Kıbrıs Rum kesiminin anlaşmayı uyguladığı takdirde Akdeniz'de gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir. Güney Kıbrıs da aynı şekilde notayla karşılık vermiştir ve Türkiye'nin uyarılarına rağmen tartışmalı bölgelerde yabancı devletlere arama ruhsatı vermiştir. 2007'de Türkiye'nin tartışmalı bölgelerde sismik araştırma yapan gemilere Türk savaş gemileri müdahale etmiştir. Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ın girişimlerine müdahale etmesinin iki sebebi vardır. İlk olarak Güney Kıbrıs'ın araştırma alanlarına açtığı kıta sahanlığı Türkiye'nin kıta sahanlığı içindedir ve Türkiye uluslararası hukuka dayanarak ilgili bütün devletlerin dâhil olduğu bir anlaşmanın geçerli olacağını savunmuştur. İkinci olarak Güney Kıbrıs Türkiye

tarafının Kuzey Kıbrıs vatandaşlarını yasal olarak temsil etmediğini ileri sürmüştür (Oran, 2017: 674-675).

Türkiye Kıbrıs civarından çıkarılacak kaynakların sadece Rum kesimi tarafından kullanılmasını haksızlık olarak gördüğü için Kıbrıs sorunu çözülene kadar kaynakların çıkarılmasına karşı çıkmıştır. Akdeniz'deki yetki alanı sorunu farkı ülkeleri de ilgilendirmeye başlayan bir sorun haline dönmüştür. AB üyesi olan Kıbrıs Türkiye'nin adaylık sürecinde Akdeniz'deki haklarına saygı duyması şartını ileri sürmüştür. Türkiye-İsrail arasında yaşanan Davos krizi ile birlikte ilişkiler bozulmuştur ve İsrail Güney Kıbrıs Cumhuriyeti ile yakınlaşmaya başlamıştır. Yakınlaşmasının neticesinde iki ülke Akdeniz'de petrol ve doğal gaz aramasında işbirliği yapma kararı almıştır. İsrail ve Güney Kıbrıs yakınlaşması Yunanistan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Üç ülke arasında doğal gaz ve petrol konularını kapsayan görüşmeler yapılmıştır. İsrail, Lübnan ve Kıbrıs üçgenini kapsayan kısımda petrol ve doğalgaz yatakları bulunmuştur ve çıkarılacak olan doğalgaz ve petrolün Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Başlatılan bu proje Bakü- Ceyhan ve Nabucco projeleriyle enerji merkezi olma hedeflerine ters düşen bir girişim olarak değerlendirilmiştir (Oran, 2017: 674-676).

Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden başka bir durum ise Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP)'dir. NATO üyesi iken AB üyesi olmayan Türkiye'nin AB Güvenlik Politikası çerçevesinde konumunu belirlemek büyük bir sorun teşkil etmiştir. Avrupa'da oluşacak bir güvenlik yapısının dışında kalmak Türkiye'nin bölgesel güvenliğine tehlike oluşturmaktadır. Çünkü AGSP'nin Ege ve Kıbrıs sorunlarında Türkiye aleyhinde kullanılması olasılığı Türk hükümetinde endişe yaratmıştır (Terzi, 2012: 399). Türkiye, AB'ye tam üyeliğin yakın zamanda söz konusu olmadığı için NATO'daki veto yetkisini güvencesi olarak görmektedir ve kendi çıkarlarıyla uyuşmayan NATO kararlarını veto etmektedir. Özellikle AGSP ve NATO'nun birleşmesi konusundaki kararlara temkinli yaklaşmaktadır. Türkiye, AB ve NATO arasında yürütülen "Berlin Artı" antlaşmalarını milli çıkarlarına uymadığı gerekçesiyle veto etmiştir. Daha sonra Türkiye'nin çıkarlarını korumak amacıyla Berlin Artı Anlaşmasına "Ankara Metni"nin eklenmesi neticesinde Türkiye vetosunu kaldırmıştır. Böylelikle Türkiye hem NATO kapsamındaki haklarını korumuştur hem de AB, NATO ve AGSP'nin birleşmesi konusunda önemli bir adım atmıştır (Ulusoy & Tüzünkan, 2012: 516-519; Terzi, 2012: 398-400).

Özetle Sovyetler tehdidinin ortadan kalkması ve Amerika'da yaşanan terör trajedisi devletlerin tehdit algısında büyük değişimlere sebep olmuştur. Terör ve kimyasal silahlar devletlerin tehdit algılamasında ilk sıraya yerleşmiştir. Terörün kaynağı olarak İslam coğrafyası gösterilmiştir ve ABD teröre karşı küresel çaplı bir mücadele başlatmıştır. Bu dönemde Türkiye hem NATO üyesi olması hem de İslam coğrafyasında bulunmasının verdiği yükümlülüklerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Ancak bu dönem sadece dünyada değil Türkiye'nin de kendi iç politikasında büyük dönüşmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

AKP hükümetinin tek başına iktidara gelmesi Türk dış politikasında da büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda AKP hükümeti iç politikada ve ekonomide de büyük dönüşümler başlatmıştır. Genelde üçüncü dünya ülkesi fenomeni olarak askeri elitin yönetiminde etkin olması tabusu AKP hükümetiyle değişmiştir. Tek başına hükümetin başına gelmeyi başaran Ak Parti siyasetteki askeri elitin gücünün simgesi olan MGK kurulunu sivilleşirmeye yönelik adımlar atmıştır. Siyasetteki askeri otoritenin temsilcisi olan Cumhurbaşkanlığı makamına askeri elitin desteklediği birisi yerine hükümetin desteklediği bir ismin gelmesi askeri elitin yönetimdeki gücüne yönelik bir darbe olmuştur.

AKP hükümeti ekonomide büyük bir liberal dönüşüm başlatmıştır ve üçüncü dünya ülkeleri özelliklerinden farklı olarak ülke içinde yaşanan Kürt sorununda sadece sert güç değil yumuşak güç unsurlarını da tercih etmiştir.

Sağ muhafazakâr gelenekten gelen siyasi elit sahip olduğu siyasi karakteri çerçevesinde dış politikayı şekillendirmeye başlamıştır. Dönemin önemli isimlerinden olan Davutoğlu Stratejik Derinlik doktriniyle Türk dış politikasına farklı bir misyon oluşturmuştur. Türkiye bu dönem komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde hareket etmiştir. Dış politikada AKP ile birlikte muhafazakâr demokrat kimliği ön planda tutulmuştur. Aynı zamanda batı ile ilişkilerin gelişmesi için ülke içinde reformlar gerçekleştirmiştir.

Türkiye yeni dış politikası misyonuyla şimdiye kadar uzak durduğu Ortadoğu coğrafyasıyla hem ekonomi hem de enerji alanlarında yoğun iş birliğine girmiştir ve Türk dış politikasının en büyük tehdit algısı olan terör sorunu komşu ülkelerle iş birliği alanına dönüşmüştür. Türkiye'ye şimdiye kadar biçilen köprü ülke rolü yerini merkez ülke rolüne

bırakmıştır. Merkez ülke rolünü icra etmek için çabalayan Türkiye bölgesel bir güç olma yolunda ekonomik karşılıklı bağımlılık ilkesini benimsemiştir ve aktif bir politika izlemiştir. Ancak Türkiye'nin bölgesel açılımları Ortadoğu'da ABD ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. ABD hükümeti Türkiye'ye BOP kapsamında model ülke rolünü biçmiştir fakat İran ve Suriye gibi ABD aleyhtarı olan komşu ülkelerle ilişkilerin gelişmesi ABD'yi rahatsız etmiştir. Bu sebepten Türkiye hem kendi bölgesel çıkarlarını korumak hem de hegemon güçle ilişkilerinin bozulmaması için çaba sarf etmek durumunda kalmıştır. Türkiye kendi bölgesinde üstlendiği merkez ülke ve arabuluculuk misyonuyla devletlerarasında diplomasi kanallarını açık tutma girişimlerinde bulunmuştur. İsrail-Suriye, Filistin, Gürcistan ve Irak'ın İşgali gibi bölgesel krizler Türkiye'nin bu misyonunu hayata geçirmesi için fırsatlar sağlamıştır.

Türkiye bu dönem enerji politikalarına önem vermiştir ve enerji kaynağı olan ülkeler ile enerji talep eden ülkeler arasında bir enerji merkezi olmak için girişimlerde bulunmuştur. Böylelikle Türkiye enerji tedarikinde sadece Rusya'ya bağımlı kalmayarak enerji güvenliği sağlamak istemiştir. Çünkü sadece Rus gazına bağlı kalmak Türkiye'nin uluslararası çıkarını korumada bir zaaf oluşturmaktaydı. Enerji kaynaklarının çeşitliliğinin dış politikada bir güvenlik meselesi haline geldiği bir dönemde Türkiye Karadeniz'de yaşanabilecek ABD-Rusya çatışmasıyla karşı karşıya kaldığı için aktif politika izlemiştir.

2002-2010 arası dönemde Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler büyük gelişme göstermiştir ancak iki ülke arasındaki Kıbrıs ve Ege adaları gibi donmuş sorunlar çözüme kavuşturulamamıştır. Ancak bu hususta Kıbrıs Rum kesiminin adanın bütününün temsilcisi olarak AB'ye üye olması Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs Rum kesiminin adanın bütününün temsilcisi olarak kabul edilmesi hem Türkiye'nin Kıbrıs davasına olumsuz olarak yansımıştır hem de Türkiye'nin AB üyeliğinde yeni bir ön koşul olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca Kıbrıs Rum kesiminin devlet olarak tanınması Türkiye'nin doğu Akdeniz'deki güvenliğini ve çıkarlarını tehlikeye atan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu dönem Türkiye çok yönlü, aktif ve yumuşak güç unsurlarının ön planda tutulduğu bir dış politika örneği göstermiştir. Türkiye'nin 2002-2010 arasındaki dönemi ticaret devleti özellikleri gösteren bir dönem olarak değerlendirilebilir.

3.2. Davutoğlu Doktrini'nden Külli Dengeye 2010-2017 Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Dinamikleri

2010 yılında Tunus'ta bir gencin kendini yakmasıyla başlayan Arap baharı süreci Ortadoğu'da yaşanacak olan rejim karşıtı gösterilerin ilk kıvılcımını ateşlemiştir. Arap Baharı denen süreç başlamıştır ve birçok devlet dış politikasında değişikliğe gitmiştir. Küresel ve bölgesel aktörler Arap Baharı'nın sağlamış olduğu istikrarsız ve kargaşa ortamından faydalanarak hedeflerini hayata geçirme girişimine başlamıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı bölgelerdeki halklar ve bu coğrafyaya komşu olan ülkeler bu süreçten en çok etkilenenler olmuştur.

2002-2010 döneminde AKP Hükümeti'nin başa gelmesi ve tek başına hükümet kurması Türkiye'nin dış politikasında da büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Davutoğlu Doktrini çerçevesinde küresel güç olma, komşularla sıfır sorun, ritmik diplomasi, yumuşak güç, karşılıklı ekonomik bağımlılık kavramları ile tanışan Türk dış politikası büyük bir değişim göstermiştir. 2002 dönemi öncesinde Ortadoğu coğrafyasından uzak duran Türkiye, 2002 sonrası dönemde ticaret, enerji ve terörle mücadele temelli olarak komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde girmiştir. 2002-2010 dönemi boyunca Türkiye bölgesel sorunlarda arabuluculuk yapan bir ticaret devleti kimliği kazanmaya başlamıştır. Ancak 2010 yılında patlak veren Arap Baharı Türkiye'nin bölgesel ve tarafsız güç olma hayallerine darbe vurmuştur. Ticaret devleti olma özelliğine en çok yaklaştığı dönemde bu kavram yerini güvenlik devleti kavramına bırakmıştır.

2010-2017 arası dönemde Türk dış politikası en çetin sorunlardan bir olan Suriye krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Suriye krizi Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını yakından ilgilendiren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır bu bağlamda ilerleyen kısımda 2010-2017 dönemi süresince geçerli olan iç ve dış dinamikler detaylı olarak ele alınacaktır. Bu dönemde Türkiye dış politikası iç ve dış dinamiklerinin iç içe geçtiği bir sorun yumağı haline gelmiş olup 2010-2017 dönemi bu tezde savunulan külli denge teorisinin uygulama şeklinin en net şekilde ortaya çıktığı dönem olup tezin son kısmında analiz konusu olarak ele alınmıştır.

3.2.1. 2010-2017 Dönemi İç Dinamikler

2010-2017 dönemindeki iç dinamiklere bakıldığında iki başlık ön plana çıkmaktadır; birincisi terör ikincisi güvenlidir. AKP hükümeti, yönetimdeki tek parti olma özelliğine

devam etmiştir ve iç politikada birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tez çalışmasının ilerleyen kısmında Gezi Parkı olayları, 17-25 Aralık süreci, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişimi ve PKK-DEAŞ terör olayları üçüncü dünya ülkeleri fenomenleri ile benzerlik gösterdiği için detaylı olarak incelenecektir.

İlk olarak 2013 yılında AKP Hükümeti hiç beklemediği ya da öngöremediği bir kitlesel halk hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. AKP hükümeti tarihi Taksim meydanını Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi kapsamında yeniden şekillendirmeye karar vermiştir. 27 Mayıs 2013 tarihinde proje kapsamında Gezi Parkı'ndaki ağaçlar yerinden sökülmeğe başlanmıştır. Bu durum üzerine çevre dostu 50 göstericinin Taksim Meydanı Projesini protesto etmek amacıyla toplanması, Türk siyasi tarihinin en önemli toplumsal muhalefet hareketine dönüşmüştür. 28 Mayıs 2013 tarihi itibarıyla eylemci grup Gezi Parkı'nda çadırlar kurarak nöbet tutmaya başlamıştır. Ardından iş makinelerinin gezi parkını yıkmak için harekete geçtiği resimler sosyal medyada yayılmaya başlanmış ve sosyal medya üzerinden Gezi Parkı projesini protesto etmek isteyen gruplar harekete geçmiştir (Çiftçi, 2015: 253). İlk başlarda hükümet tarafından asayiş sorunu olarak görülen eylem, 29-31 Mayıs tarihleri arasında polisin eylemcilere yönelik sert müdahalesi ve eylemcilerin çadırlarını yakması nedeniyle büyümüştür. Belediye zabıtalılarının eylemcilerin çadırını ateşe verme görüntüleri sosyal mecralarda hızlı bir şekilde yayılmıştır. Gezi Parkı'nda yaşanan gelişmeler tüm toplumun dikkatini çekmiştir. Siyasetçilerden de Gezi Eylemleri'ne destek gelmiştir ve 31 Mayıs itibarıyla gezi Eylemleri Türkiye geneline yayılmıştır. 1-15 Haziran arası Gezi Parkı Eylemleri'nin siyasal kimliğini kazanmaya başladığı süreç olmuştur (Ete & Taştan , 2013: 21).

2 Haziran 2013 tarihinde Osmanlı Arşivi Yeni Hizmet Binası açılış töreninde konuşan Başbakan, Gezi Parkı olaylarında tansiyonu yükseltecek olan şu sözleri söylemiştir: *“Taksim'e cami de yapacağız. Herhalde ben bunun iznini gidip CHP Genel Başkanı'ndan alacak değilim. Birkaç çapulcudan da alacak değilim.”*. Başbakan'ın eylemcilere yönelik söylediği çapulcu sıfatı adeta AKP hükümetine karşı olan kesimi ifade eden bir üst kimlik görevi görmüştür ve Gezi Eylemleri'nin slogan sözcüğü haline gelmiştir (BeyazGazete, 2013; Ete & Taştan , 2013: 24). Gösterilerde ağaç, yeşili koru temaları yerine ‘‘Faşizme karşı omuz omuza’’, ‘‘Tayyip istifa’’, ‘‘Hükümet istifa’’ ve ‘‘Diktatör istifa’’ sloganları tekrarlanmıştır (Çiftçi, 2015: 255). Eylemler çevrecilik amacından saparak hükümete karşı bir harekete dönüşmüştür.

Güvenlik güçleri ve eylemciler arasındaki gerilimin tırmanması ve polisin eylemcilere sert müdahalede bulunması başta İzmir ve Ankara gibi büyük şehirler olmak üzere Türkiye'nin diğer illerinde de büyük tepki uyandırmıştır. İçişleri Bakanlığı'ndan gelen açıklamaya göre Gezi Parkı protestoları 2.5 milyon insanın katılımıyla Bingöl ve Bayburt hariç 79 ilde yapılmıştır (Milliyet, 2013). Eylemlerin bütün yurt geneline yayılmasıyla güvenlik güçleri ve eylemciler arasındaki tansiyon yükselmiştir. Hatta bu süreçte hayatını kaybeden vatandaşlar dahi olmuştur. Olayların geniş boyuta ulaşması ve sokak şiddetinin artması neticesinde hükümet eylemcilerle diyalog yolunu aramıştır. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç 5 Haziran 2013 tarihinde Taksim Dayanışma Platformu temsilci grup ile bir araya gelmiştir ve temsilciler 5 madde ile Arınç'a taleplerini iletmiştir (Milliyet, 2013). 12 Haziran tarihinde Başbakan Erdoğan eylemci temsilcileri ile toplantı gerçekleştirmiştir (BBC, 2018). Netice olarak Gezi Parkı projesinin yargının onayından geçmesi dâhilinde halka sorulması kararlaştırılmıştır. 15 Haziran itibariyle sokaktaki tansiyon düşmüştür. Eylemler mahalle toplantıları ve seçim kampanyalarına dönüşmüştür. 8 Temmuz 2013 itibariyle direniş hareketlerinin sembolü olan Gezi Parkı çevre düzenlenmesinin ardından halka tekrar açılmıştır (Ete & Taştan , 2013: 29).

Siyasal ve sosyolojik dinamiklerin etkili olduğu Gezi Eylemleri kısa sürede büyük ses getirerek ulusal ve uluslararası mecraların ilgi odağı haline gelmiştir. CNN Int. RT World, Al Jazeera ve hatta Norveçli VG TV süreç boyunca canlı yayın yapmıştır ve Taksim meydanındaki protestolar Tahrir meydanındaki protestolar ile eş değer tutulmuştur (Çiftçi, 2015: 255). Gezi Parkı protestoları birçok kesim tarafından Arap Baharı'nın Türkiye yansıması olarak değerlendirilmiştir ve Türk Baharı olarak adlandırılmıştır. Gezi Parkı eylemleri sürecinde yerel medya ikiye ayrılmıştır. Hükümet yanlısı kanallar hükümeti ve polisi destekleyen tavır sergilerken hükümet karşıtı kanallar Gezi Olayları'ndaki şiddetin fazla olduğunu lanse etmiştir. Araştırmaların elde ettiği sonuca göre olayları sosyal medyadan takip edenler polis karşıtı bir tavır sergilerken televizyondan takip edenler başından beri eylemcileri hatalı bulmuştur ve polisin görevini icra ettiğini belirtmiştir (Konda, 2014: 46). Netice olarak toplum eylemcileri haklarını arayan insanlar olarak gören ve karşısında durup suçlayan cephe olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak şunu söylemek gerekir ki Gezi Olayları'nın ardından halk medya ve kanallara hükümet yanlısı tavır seğrildiğini düşündüğü için şüpheyle yaklaşmıştır. Bu durumda hükümetin yönlendirebildiği yerel medya üzerindeki etkisi ve yönetemediği sosyal medyaya duyduğu rahatsızlık 3. Dünya ülkesi olma fenomenleri bakımından tartışılmaya açık bir konu olarak belirmiştir.

Sonuç olarak çevre vurgusu ile başlayan gösteri siyasi bir eyleme dönüşmüştür ve en uç kutuplarıyla devrim ve darbe girişimi olarak tanımlanmıştır.

Eylemlerin sebebine bakıldığında AKP hükümeti tarafından iç dinamikler reddedilerek melun güçlerin ya da dış mihrakların seçilen hükümeti yasal olmayan yollarla devirme girişimi olarak addedilmiştir. Eylemlerin Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile 53 yıllık borç ilişkisini kapadığı Mayıs ayına denk gelmesi ise birçok kesimde şüphe uyandırmıştır ve dış mihraklar tezinin geçerliliği için uygun zemini hazırlamıştır (Ete & Taştan , 2013: 96). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan *“Taksim Gezi Parkı kılıfıyla Türkiye’de büyük bir oyun oynanmak isteniyor. Taksim Gezi Parkı bahanesiyle Türkiye ekonomisi üzerinde ağır tahribat yapılmak isteniyor. Ambalajın üzerine ağaç koyarak, çevre hassasiyeti koyarak, birileri büyüyen, güçlenen Türkiye’yi yavaşlatmak istiyor. Taksim eylemcilerinin nerede nasıl kullanıldıklarını görmelerini, nasıl bir kirli hedefin istismar konusu haline getirildiklerini idrak etmelerini özellikle rica ediyorum. Bu ülkenin Başbakanı olarak sesleniyorum: Bu eylemler, bazı sermaye grupları, faiz lobileri, bazı medya grupları tarafından çok açık şekilde kullanılmıştır. Taksim’de şu anda eylem yapanlar, Türkiye ekonomisine, turizmine, yatırım ortamına kastedenler tarafından açık şekilde kullanılıyor.”* (Bloomberght, 2013) ifadeleriyle yaşanan olaylar için dış mihrakları suçlamış ve Türkiye’ye karşı düzenlenmiş bir komplo girişimi olarak görmüştür.

Gezi Parkı Olayları’nda hükümetin en çok vurgu yaptığı konu dış mihraklar kavramı olmuştur. Dönemin mevcut hükümeti Gezi Olayları’nı arkasında kimin olduğu belli olmayan soyut bir düşman kavramı üzerinden Türkiye Cumhuriyeti’nin kendisine yönelik bir tehdit olarak lanse etmiştir. Gezi Olayları’nı bu şekilde tanımlayarak tehdidin kendisini somutlaştırıp kaynağını soyutlamıştır. Ortada varlığı kesin olarak kanıtlanmış bir düşman söz konusu değildir fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin hem ekonomik hem de iç istikrarına yönelik bir tehdit söz konusudur. Kaynağı soyut olan, içi doldurulmamış yapay (artificial) düşman algısı üzerinden milli çıkarlarımızın tehdit edildiğini söylemek Türk halkının milliyetçi duygularını ön plana çıkarmıştır ve olayların sebebinde iç dinamikler göz ardı edilmiştir. Netice olarak kaynağı kesin olarak tanımlanamayan düşman algısı tezi toplum genelinde kabul görmüştür ve eylemler için Türkiye’nin çıkarlarına zarar vermek isteyen dış mihraklar suçlanmıştır (Aköz, 2013).

2010-2017 yılları Türkiye’nin iç dinamikleri bakımında en zor günlerini yaşadığı dönemlerden biridir. Zira belki de dünya tarihinde hiçbir ülkenin başına gelmeyen FETÖ

gibi tehlikeli bir oluşumun gerçek yüzü bu dönemde açığa çıkmıştır. FETÖ, 1999 yılından beri ABD’de yaşayan imam Fethullah Gülen tarafından İslam’ı yaymak (İlay-ı Kelimetullah) amacıyla kurulmuştur. Özellikle Türkiye başta olmak üzere Türki Cumhuriyetler’i hedef alan örgüt İslam’ı yaymak adı altında devlet içindeki bütün siyasi ve ekonomik gücü ele geçirmeye ve kendi amaçları için kullanmaya çalışan paralel bir yapıya bürünmüştür.

Örgütün Türkiye’deki gelişimine bakılacak olunursa 1970’li yıllarda okullar açarak eğitime verdiği yatırımlarla Türk halkının hayatına giren Gülen Cemaati kendini geliştirmiş ve devletin bütün kademelerine sızmayı başarmıştır. Türkiye’nin her şehir ve ilçesinde ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim aşamalarında kurumları, okulları ve dersaneleri bulunan FETÖ, eğitim yuvalarını örgütsel devşirme merkezi olarak kullanmıştır. Özellikle kısıtlı imkânlarla sahip ailelerin zeki çocuklarına burs sağlayarak onları kendi bünyesinde yetiştirmiş ve örgütün amaçlarına hizmet etmek için kullanmıştır (Kadem, 2017, s. 6). Dini, ruhani bir lidere inanmışlık (biat) içinde olan insanlar kendi dostlarının kadrolara yerleşmesi için merkezi sınavlarda soru çalma, yalan söyleme, masum insanları ceza infaz kurumlarına gönderme, delil uydurma gibi hukuk ve ahlak dışı suçlar işlemişlerdir. Dini referanslar söz konusu olduğu için bireyler yaptıkları suçların dine hizmet olduğunu düşünerek rahatsızlık duymamıştır. Âdeta talimatlar yoluyla emir komuta zinciri içinde hareket eden FETÖ mensupları kritik bürokratik alanlar başta olmak üzere ordu, mülkiye, emniyet, kamu kuruluşları, eğitim kuruluşlarında kadrolaşarak kendi dostlarına da yer açmışlardır (Özdil, 2018: 43-62). Bilhassa FETÖ, devletin temel direkleri olan ordu, emniyet ve yargıyı hedef alarak yıllar içinde kendi unsurlarını yavaşça kadrolara yerleştirmiştir. FETÖ’nün, devletin güvenlik güçleri olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve polis okullarını elinde bulundurması gücü de elinde tutma isteği ile yakından alakalıdır. Zira bu kuruluşların FETÖ’nün elinde bulunması FETÖ’ye çiftçiden Cumhurbaşkanı’na kadar herkesi tutuklama, gözaltına alma gibi olanaklar sağlamaktadır. Bu güce sahip olmak, siyaset üzerinde baskı aracı olarak kullanma ve bürokrasiyi kendine hizmet eden bir kurum haline getirebilme olanağını sağlamaktadır. FETÖ’nin bu denli başarılı olmasındaki en önemli husus dini referanslar kullanarak toplum nezdinde sempati ve meşruiyet kazanmasıdır. Özellikle eğitim alanında geniş bir zemine yayılmayı başaran FETÖ toplumun her kesiminden insana kolaylıkla ulaşmıştır⁴⁵.

⁴⁵ FETÖ’nün yapılanması ve ilerlemesindeki huşular için detaylı bilgi bkz: (Kadem, 2017) .

FETÖ'nün gerçek yüzünün açığa çıkması 17-25 Aralık süreciyle başlamıştır. 17 Aralık 2013 sabahı bütün dünya Türkiye'deki yolsuzluk davası şokunu yaşamıştır. İçerisinde 4 bakan, 3 bakan çocuğu, bürokratlar ve banka yöneticilerinin olduğu 89 kişilik grup için savcılık talimatıyla "yolsuzluk" dosyası adı altında tutuklama kararı çıkarılmıştır. FETÖ tarafından yapılan operasyon devleti itibarsızlaştırma ve hukuki darbe girişimi olarak tarihe geçmiştir. Hükümet FETÖ'nin bu girişimi karşısında karşı bir operasyona geçerek FETÖ'ye bağlı kişilerin görevlerine son vererek özellikle emniyete yeni isimler getirmiştir (Kadem, 2017: 23,24). Hukuk darbesinin ikinci ayağı 25 Aralık 2013 tarihinde devam etmiştir. Darbenin ikinci ayağında Başbakan'ın oğlu Bilal Erdoğan ve birçok üst düzey bürokrat hedef alınmıştır. Bilal Erdoğan, FETÖ üyesi yargı mensupları tarafından zorla ifadeye götürülmek istenmiştir. Fakat hükümeti ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı itibarsızlaştırma girişimi neticesiz kalmıştır. 17-25 Aralık girişimi FETÖ'nün AKP kadrolarını tasfiye edip kendi üyelerini yerleştirmek ve politikayı yeniden tasarlamak amacı ile yapılan bir girişim olarak görülmüştür (Miş, Gülener, Coşgun, Duran, & Ayvaz, 2016: 1-71).

Başarısız hukuk darbesi girişiminin ardından 19 Ocak 2014 tarihinde Türkiye'nin gizli istihbarat teşkilatı olan MİT'e ait tırların kendi güvenlik güçlerimiz tarafından durdurulmuştur. Olay üzerine valilikten tırların MİT'e ait olduğu yazısı gelmesine rağmen tırlar gazeteciler çağırılıp açılarak MİT görevlilerine terörist muamelesi yapılmıştır. Devletin gizli kalması gereken bilgileri medyaya servis edilmiştir (Kadem, 2017: 26). Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan: *"Savcı, benim iznim, Adalet Bakanlığı'nın haberi olmadan böyle bir müdahalenin içine giremez. Milli İstihbarat Teşkilatı'nın ne getirip ne götürdüğüne bakamaz. Bu, paralel yapılanmanın diğer bir versiyonudur. Kısa bir zaman önce atılan adımın devamıdır."* sözlerini kullanarak olayın ardında paralel yapılanmanın olduğunu ifade etmiştir (Hamsici, 2017). Böylelikle olayların ardında devletten bağımsız devlet kuruluşlarına etki eden paralel yapının olduğu hükümet yetkililerince kabul edilmiştir. Demokratik yönetimlerde yaşanmaması gereken paralel yapı sistemi Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasiyle yönetilmesine rağmen yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin demokratik bir yapıda olmasına rağmen Üçüncü Dünya ülkesi özellikleri taşıdığına göstergesidir.

FETÖ'nün en büyük oyunu ise şimdiye kadar TSK güçlerine yerleştirdiği unsurları aracılığıyla Türkiye'nin seçimle başa gelmiş hükümetine yönelik gerçekleştirdiği 15

Temmuz darbe girişimidir. 15 Temmuz gecesi saat 22.15'te darbeci askerler, TRT kanalını basarak Yurtta Sulh Konseyi adına ülkenin yönetimine el koyduklarını ilan eden bildiri metnini okutmuşlardır. Aynı anda TSK resmi sitesinde yayınlanan bildiri ile ülke genelinde sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Ardından TV kanalları sokağa inen asker ve tankları canlı yayında göstermiştir ve 21. yy da dahi yeni bir nesil darbe ile karşı karşıya kalmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bir TV kanalının canlı yayınına bağlanarak darbe haberini onaylamıştır ve halkı darbeci askerlere karşı mücadele etmek için sokağa çağırmıştır. 15 Temmuz gecesi devletin TSK güçleri ve halk sokakta karşı karşıya gelmiştir. Darbeci askerler yolları, köprüleri tutmuştur ve Türk halkının üzerine ateş açmıştır. Ancak daha önceki darbelerde görülmemiş bir durum yaşanmıştır ve halk darbeye karşı koymak için tankların önünde durmuştur. Darbeci askerler MİT, TBMM Külliye binalarını bombalamış ve halkı korkutmak için alçak uçuşlar gerçekleştirmiştir. TSK'nın önde gelen yetkilileri olan Genel Kurmay Başkanı Hulusi Akar, Kara Kuvvetler Komutanı Salih Zeki Çolak, Hava Kuvvetleri Komutanı Abidin Ünal, Jandarma Genel Komutanı Galip Mendi darbeci askerler tarafından rehin alınmıştır (Nisan & Şeker, 2017: 68-98). Bu durum TSK'nın önemli bir kısmının darbeyi desteklemediğini göstermiştir (Uzun, 2016: 1,4). Darbeciler diğer yandan ülkenin Cumhurbaşkanı ve ailesine suikast düzenlemiştir. Cumhurbaşkanı kendi uçağı sayesinde darbecilerin elinden kurtulmuştur ve darbecilerin gücünün kırılmasının ardından Atatürk hava limanına iniş yaparak halka moral vermiştir. TBMM'de bütün partilerin milletvekilleri parti üstü bir mutabakat yayınlarak darbeye karşı olduklarını göstermişlerdir (Alkan, 2016: 253-272). Halk sabaha kadar meydanları boş bırakmamıştır ve darbecilerin karşısında durmuştur. 16 Temmuz sabahı TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği operasyonla darbe girişimi bastırılmıştır. Sonuç olarak darbe başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve olaylar neticesinde 249 vatandaş hayatını kaybederek şehit olmuş, 200 kişi ise yaralanarak gazi olmuştur (Çakı, 2018: 91-124; Nisan & Şeker, 2017: 98-98).

15 Temmuz gecesi Türk siyasi tarihinde bir kırılma yaratmıştır. Halkın sokağa inmesi Türkiye'deki kanıksanmış darbe kültürüne yönelik bir darbe girişimidir. 15 Temmuz gecesi darbe-halk-siyasi iktidar arasındaki eksen değişmiştir ve askeri vesayetin yönetime kolayca el koyamayacağı anlaşılmıştır. Halkın darbeye karşı çıkması Türk siyasetinin kurumsallaşma aşamasının kuvvetlendiğinin göstergesi olmuştur (Karaarslan, 2016; 19-35). Elbette bunda gelişen teknoloji ve sosyal meydanında payı büyüktür. İnsanların daha kolay haberleşmesi, Cumhurbaşkanı'nın çağrısının hemen duyulması darbe girişimine yönelik

hızlı ve kolektif bir halk hareketinin geliştirilmesine imkânı sağlamıştır. 15 Temmuz gecesi kimlikler ve siyasi ideolojiler fark etmeksizin halktan her kesim sokaklara dökülmüştür ve siyasi partiler darbe karşıtı kararlı bir tutum sergilemiştir. Böylelikle 15 Temmuz 2016 tarihi Türk halkının demokrasi zaferi olarak tarih sayfasında yerini almıştır. Geçmişten bu yana darbe geleneğine aşikâr olan halk ilk defa darbecilerin karşısında durmuş ve demokrasiye sahip çıkmıştır. 15 Temmuz gecesi halkın karşı çıkmasıyla engellenen ilk darbe olmuştur (Nisan & Şeker, 2017: 68-98). 15 Temmuz gecesinin sona ermesinin ardından halk **meydanlarda** demokrasi nöbetine devam etmiştir.

Darbe girişiminin ardından Anayasa'nın 120. Maddesi gereğince ülke genelinde 3 ay süreyle OHAL ilan edilmiştir ve bu süreçte toplumun her kesiminden FETÖ ile ilişkisi olan insanların kimlikleri tespit edilmeye başlanmıştır. Daha sonra FETÖ ile ilişkisi tespit edilen asker, sivil, iş adamı, polis, öğretmen, akademisyen, memur olmak üzere binlerce insan açığa alınmış, tutuklanmış ya da ihraç edilmiştir (Çakı, 2018: 91-124). 667 no'lu KHK FETÖ'nün Türkiye'deki kurumsallaşma başarısını gözler önüne sermiştir. Bahsedilen karnameye göre 15 adet üniversite, 997 adet ilk, orta, lise düzeyinde eğitim veren kurum, 109 adet öğrenci yurdu, 35 adet sağlık kuruluşu, 19 adet sendika, federasyon, konfederasyon, 229 adet vakıf ve dernek, 3 adet haber ajansı, 16 adet TV kanalı, 23 adet radyo kanalı, 45 adet gazete, 15 adet dergi, 29 adet yayın evi FETÖ ile bağlantılı olduğu için kapatılmıştır⁴⁶. Kararname'de belirtilen kuruluşların dışında çok sayıda holding ve şirkete FETÖ ile bağlantılı olduğu için kayyum atanmıştır.

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında FETÖ'nün ne denli köklü ve yüksek düzeyli bir kurumsallaşma gösterdiği görülmektedir. FETÖ, her düzeydeki eğitim kuruluşları, işveren örgütleri, medya, yayın evi, sağlık sektörü ve daha pek çok alanda kendini geliştirerek kendine nüfuz edebileceği büyük bir etki alanı yaratmıştır. Kurumsal yapısı ve örgütsel ağıyla devlet içinde devlet olma özelliği gösteren FETÖ, örgüt üyelerine iş, kariyer ve ortalamanın üstünde bir yaşam alanı sunmuştur. Pek çok insan örgütün sağladığı imkânların cazibesine kapılmış ve örgütün ağına katılarak kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir. Böyle bir yapılanmanın Türkiye siyaseti, siyasetçiler ve hatta dış politika üzerinde etki etmesi hiç de zor olmamıştır (Alkan, 2016: 253-266). 15 Temmuz gecesi, Türkiye devleti üzerinde oynanan oyunları ve Türk devletinin kurumsal yapısında zafiyetler olduğunu göstermiştir. Zira devlet yaklaşan tehdidi görememiş ve önceden önlem

⁴⁶Detaylı bilgi için bkz: 667 (Gazete, 2016) .

alamamıştır. 15 Temmuz gecesi devlet otoritesinin kendine gizlice nüfuz etme, hileli yönlendirme, görevi kötüye kullanma ve suistimal etme gibi kötü amaçlı girişimlere karşı kendini koruyamadığının göstergesi olmuştur (Çakı, 2018: 91-124).

FETÖ, Türkiye'nin milli güvenliği ve ulusal çıkarları açısından belki de en tehlikeli örgüttür. Türkiye neredeyse 50 yıla aşkındır PKK terörü ile mücadele etmektedir. FETÖ'yü PKK teröründen daha tehlikeli kılan unsur kendini belli etmeden Türkiye'nin sosyolojik-politik-psikolojik öğelerine sızmasıdır. FETÖ, dinler arası diyalog ve eğitime destek hareketi adı altında ülke içini ve ülke dışını örümcek ağı gibi sardığı için son derece önemli bir iç tehdide dönüşmüştür. FETÖ, devletin kendi silahının kendi vatandaşı için kullanılmasına sebep olduğu içinde son derece tehlikelidir. Devlet mekanizmalarına yerleştirdiği kriptolar Fetullah Gülen'den gelen emir neticesinde ulusal çıkarları düşünmeden FETÖ çıkarlarını düşünerek her türlü icraatta bulunmuşlardır. MİT, TSK ve Bakanlık'lara yerleştiren unsurlar devletin en gizli sırlarını ele geçirerek ülkenin milli güvenliğini tehlikeye sokmuştur. FETÖ iç tehdit olmanın yanı sıra küresel ve bölgesel yapılanmasıyla uluslararası tehdit haline de dönüşmüştür (Şahin, et al., 2016: 3-75).

Türk siyasi tarihinde önemli bir gelişme olarak 2013 yılında Türkiye Kürt sorununu çözmeye yönelik en kapsamlı adımı olan müzakere sürecini başlatmıştır. AKP hükümeti ve Kürt hareketi arasında içeriği tam olarak açıklanmadan kamu bilgisi dâhilinde yürütülen müzakereler PKK güçlerinin Türkiye'den çekilmesi, Kürtler'in siyasi haklarında iyileştirme ve 40 yılı aşkındır süren savaşın sona ermesini kapsamıştır. Çözüm süreci kapsamında Türk hükümeti Kürt hareketi temsilcilerinin terör örgütü lideri olan Öcalan ile görüşmesine müsaade etmiştir ve Öcalan'ın mektubu kamuoyuna okunmuştur⁴⁷. Öcalan'ın mektubunun ardından 23 Mart 2013 tarihinde PKK ateşkes ilan ettiğini duyurmuştur ve PKK militanlarının sınır dışına tahliyesi başlamıştır (Saraçoğlu & Yeşilbaş, 2019: 877-955). Birçok kesim tarafından umutla takip edilen gelişmelerin Kürt sorununa nihayet kalıcı bir çözüm bulması beklenmiştir. 2014 yılında yapılan seçimlerde Kürt hareketinin siyasi temsilcisi olan HDP, 30 Mart 2014'te yapılan yerel seçimlerde 102 belediye kazanmıştır ve 7 Haziran 2015 yılında yapılan genel seçimlerde %10 barajını geçerek meclise 80 milletvekili ile yerleşmiştir. HDP'nin siyasi başarısı Kürt sorununun artık siyasi zemine

⁴⁷ Öcalan mektubunda: "Bugün silahların susturulması ve düşüncelerin konuşması gereken bir noktaya geldik. Görmezden gelen, yok sayan ve dışlayan modernist paradigma çökmüştür. Türk, Kürt, Laz veya Çerkez olduğuna bakmaksızın kan, bu toprağın kalbinden akmaktadır. Silahların değil, siyasetin öne çıktığı yeni bir dönem başlıyor. Şimdi silahlı unsurlarımızın [Türkiye'nin] sınırları dışına çıkmasının zamanıdır," demiştir. (Köse, 2017: 13,40) Mektubun tam hali için bkz: (Bianet, 2013).

taşındığını ve terörün bittiği düşüncelerini doğurmuştur. Fakat çözüm sürecinin ilk adımı olan PKK militanlarının sınır dışına tahliyesi adımı tam olarak gerçekleşmemiştir ve hatta kısa sürede tamamen durmuştur (Köse, 2017: 13-40; Coşkun, 2015: 69-75). Uluslararası barış standartlarında yürütülen ve meşru bir zemine dayandırılan Çözüm Süreci 2015'in Temmuz ayında PKK'nın Türk güvenlik güçlerine saldırmasıyla sona ermiştir (Coşkun, 2014: 7-18). Sürecin sona ermesinde Türkiye'de yaşanan Gezi Olayları, 17-25 Aralık süreci, FETÖ darbe girişimi nedeniyle siyaset içinde değişen güç dengeleri ve Suriye iç savaşının Kürt hareketine sağladığı yeni imkânlar etkili olmuştur (Köse, 2017: 13-40).

Suriye'de yaşanan gelişmeler Türkiye'deki Kürt hareketi üzerinde de etkili olduğu için bu dinamiğin detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. PKK'nın Suriye kolunu temsil eden Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve silahlı kolu olan Halk Koruma Birlikleri (YPG/PYD/PKK)'nin Suriye iç savaşından istifade ederek hem toprak hem de meşruiyet elde etmesi PKK güçlerini harekete geçirmiştir. PYD güçleri Türkiye sınırına yakın olan Kobani, Afrin ve Cizre'de hâkimiyet kurmuştur. Bölgedeki diğer terör örgütü olan DEAŞ ve YPG/PYD/PKK güçleri Kobani'de karşı karşıya gelmiştir. Ülkedeki birçok ilde Kobani'ye yardım sesleri yükselmiştir. Türkiye kendi güvenliği ve dış politika ilkeleri çerçevesinde Suriye'nin toprak bütünlüğüne önem verdiği için PYD-YPG/PYD/PKK örgütünü tehdit olarak tanımlamıştır. Kobani'de yaşanan gelişmelerden kaçan yaralılar ve siviller Türkiye'ye sığınarak hastanelerde tedavi olmuştur. Hemen sınırimızda yaşanan bu gelişimler ve ambargo kararı Türkiye'deki Kürtler arasındaki milliyetçi duyguları tetiklemiştir. Kürt hareketinin siyasi temsilcileri olan Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın eş başkanlığını yaptığı HDP'nin Merkez Karar Yürütme Kurulu tarafından 06 Ekim 2014 tarihinde *“Halklarımıza Acil Çağrı başlığı altında “AKP iktidarının Kobani'ye ambargo tutumunu protesto etmek üzere halklarımızı sokağa çıkmaya ve sokağa çıkmış olanlara destek vermeye çağırıyoruz.”* açıklamasını yapmıştır (HaberTürk, 2020). Sonuç olarak ülkenin doğusu büyük bir kaosa sürüklenmiştir ve 50'den fazla Türk vatandaşının hayatını kaybettiği 6-8 Ekim 2014 diğer adıyla Kobani Olayları yaşanmıştır (Akbaba, 2014: 1-5; Köse, 2017: 13-40). Bu durum başka devletlerin topraklarında yaşanan olayların iç politikamızdaki dinamikleri tetiklediğini göstermiştir.

Suriye'deki iç savaş Ortadoğu'daki Kürt siyasetini önemli derecede dönüştürmüştür. Bu dönüşümden PKK da etkilenmiştir ve daha radikal bir yapıya bürünmüştür. Suriye ve Irak topraklarında yaşanan istikrarsız ortam yeni bir terör örgütü olan DEAŞ'ın ortaya

çıkmasına sebep olmuştur. Artık Kürtler'in karşısında ortak mücadele etmeleri gereken bir düşman algısı belirmiştir ve böylelikle bölgedeki Kürtler'in bir çatı altında toplanması kolaylaşmıştır. PKK'nın Suriye kolu olan YPG/PYD/PKK-PYD, DEAŞ'le mücadele eden aktörler olarak başta ABD olmak üzere birçok devlet tarafından desteklenmiştir. YPG/PYD/PKK-PYD bu fırsatı kullanarak hem meşru bir aktör olma hem silah envanterini geliştirme hem de Suriye'de toprak kazanma şansını elde etmiştir. YPG/PYD/PKK-PYD'nin bu başarısı Türkiye'deki PKK'yı da etkilemiştir ve PKK Türkiye'deki pozisyonunu yeniden şekillendirmek için harekete geçmiştir. YPG/PYD/PKK-PYD'ye yapılan silah yardımlarından PKK da faydalanmış ve Türkiye'deki eylemlerinin kapasitesini geliştirmiştir.

22 Temmuz 2015 yılında PKK terör örgütü iki polisi şehit ederek çözüme yönelik siyasi süreci tamamen ortadan kaldırmış ve bu tarihten itibaren tekrar saldırılara başlamıştır. PKK, ilk olarak Türkiye'deki mücadele stratejisinde değişikliğe gitmiştir. Daha önce kır gerillacılığı taktiği ile dağlarda mücadele eden PKK şehir gerillacılığı taktiğine geçerek şehir yapılanmasını güçlendirmek için radikal gençlerin yer aldığı YDG-H⁴⁸ (bugünkü adıyla YPS) alt kolunu kurmuştur. PKK, gençler aracılığıyla çatışmaları şehir sokaklarına yaymayı ve daha görünür hale getirmeyi amaçlamıştır (TimeTurk, 2015). PKK'nın çatışma alanı olarak özellikle Kürt nüfusunun yoğun olduğu şehirler tercih edilmiştir. PKK, yaşanan olaylara sivilleri de dâhil edilerek "halk direnişi" görünümünü kazanıp meşru bir zemin oluşturmayı amaçlamıştır. PKK unsurları şehir merkezlerindeki çatışma alanlarına hendekler kazıp, güvenlik güçlerinin girmesini engellemiştir ve bölgede güvenlik güçleri gibi hareket ederek kimlik kontrolü yapıp kendine "öz savunma" alanları kurmaya çalışmıştır. PKK'nın devrimci halk direnişi kapsamında Şırnak ve Hakkâri'de birçok terör eylemi gerçekleştirmesiyle sokaklar adeta savaş alanına dönmüştür. Sur, Silvan, Cizre, Nusaybin, Dargeçit, Silopi ve İdil ilçeleri hendek savaşlarının yoğunlukla yaşandığı bölgeler olmuştur (Çiçek & Coşkun, 2016: 24). Daha önce halkı kırsalda savaşımaya çağıran PKK çatışma alanlarını şehrin sokaklarına indirerek savaşı halkın ayağına getirmiştir (Yeşiltaş & Özçelik, 2016: 9). Böylelikle halk arasında PKK yanlısı şiddet kullanımını normalleştirip gündelik hayatın bir parçası haline getirmeyi planlamıştır. Şehir savaşı stratejisine geçen PKK yeni konsepti çerçevesinde sadece doğu illerinde değil ülke genelinde eylemler düzenleyerek halk arasında panik ve korku ortamı yaratmaya çalışmıştır. Olaylar neticesinde birçok vatandaş hayatını kaybetmiştir Hükümet, başta hendek kazılan bölgeler olmak üzere

⁴⁸ Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi

teröre yönelik büyük bir operasyon başlatmıştır. Bazı bölgelerde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir (Yeşiltaş, Seren , Öztürk, Düz, & Öncel, 2015: 186).

2015 yılı itibariyle Türkiye topraklarında faaliyet gösteren tek silahlı terör örgüt PKK değildir. Suriye ve Irak topraklarını ele geçirmek suretiyle güçlenen DEAŞ hemen sınırın yanı başında yeni bir tehdit olarak belirmiştir. DEAŞ, Türkiye’de intihar saldırıları, adam kaçırmaya ve silahlı eylemler düzenlemekten çekinmemiştir. Bu eylemlere 6 Ocak 2015 Sultanahmet ve 5 Haziran 2015 Diyarbakır intihar saldırıları örnek verilebilir. DEAŞ kendine bölge olarak bir yer seçmek yerine ülke genelinde eylemler düzenlemiştir ve bazı eylemlerinde Sultanahmet olayında olduğu gibi yabancı turistleri hedef almıştır. Böylelikle Türkiye’yi uluslararası kamuoyuna güvensiz ve istikrarsız bir ülke olarak göstermek istemiştir. Hükümet, DEAŞ’a karşı ülke içinde ve sınır dışında önlemler almıştır. Ancak Suriye ile 911 km boyunca devam eden sınırdaki gerekli önlemleri almakta yaşanan zaafiyet DEAŞ unsurlarının ülke içine sızmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Türkiye’nin Suriyeli mültecilere yönelik uyguladığı açık kapı politikası DEAŞ unsurlarının mülteci kimliğinde ülkeye girmesini kolaylaştırmıştır (Yeşiltaş, Seren , Öztürk, Düz, & Öncel, 2015: 199-203). DEAŞ, sadece Suriye sınırında değil Antalya ve Adana gibi Akdeniz’e kıyılı illerde örgütlenme çabası içine girerek ülke istikrarını tehlikeye sokan bir hal almıştır (Yeşiltaş, et al., 2017: 200).

DEAŞ unsurları Türkiye’nin güney sınırını sürekli taciz etmiştir ve Kilis iline 18 Ocak 2016 tarihinde roket saldırısı düzenlemiştir. Bu saldırı DEAŞ’ın Suriye’deki mevkielelerinden Türkiye topraklarına yönelik ilk saldırısıdır. Ardından DEAŞ, 1 Mayıs 2016’da Gaziantep Emniyet Müdürlüğüne, 28 Haziran 2016’da Atatürk Havaalanı’na, 20 Ağustos 2016’da Gaziantep’te bir düğüne, 2017 yılının ilk günü İstanbul’da bir gece kulübüne intihar saldırıları düzenlemiştir. Bu saldırılarda pek çok sivil ve güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir (Yeşiltaş, Seren, & Özçelik , 2017: 13-19; Yeşiltaş, Düz , Öncel, Öztürk, & Öztürk, 2016: 175-217). DEAŞ’ın Türkiye açısından yarattığı başka bir sorun ise Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS) tehdididir. Dünyanın pek çok ülkesinden insanlar DEAŞ’a katılmak için Türkiye toprakları üzerinden bir yol takip etmektedir. Fakat YTS’ler Türkiye’de eylemler düzenleyerek ülkenin iç istikrarını ve güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Yaşanan hadiseler DEAŞ’ın Türkiye’nin uluslararası ve ulusal güvenliğini tehdit eden bir terör yapılanmasının olduğunu göstermektedir.

Türkiye elli yılı aşkın süredir ASALA, PKK, DAİŞ gibi terör örgütleri ile mücadele eden bir ülkedir. Ancak son yıllarda terör saldırıları zirveye ulaşarak pek çok vatandaşın canına mal olmuştur. Türkiye, 2013 yılında başladığı Çözüm Süreci ile Kürt sorununun çözümü için hukuki yolları tercih etmiştir ancak PKK unsurları bu süreci fırsata çevirmiştir ve yapılanmasını güçlendirmiştir. Ülke içinde artan terör saldırıları Türkiye'yi terörle mücadelede aktif bir politika izlemeye itmiştir. Öncelikli olarak belirtilmesi gerekir ki Türkiye bu dönemde terörün çok tehlikeli bir boyutuyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Daha önce sadece kendi topraklarındaki terör unsurlarıyla mücadele eden Türkiye artık sınırları aşarak başka ülkelerin topraklarında güçlenip teknolojik ve silah yönünden kendini geliştirerek Türkiye'yi hedef alan terör oluşumlarıyla yüz yüze gelmiştir. PKK Kuzey Irak ve PYD-YPG/PYD/PKK'nin Suriye'de ele geçirdiği kantonlarda, DEAŞ ise Suriye ve Irak topraklarında kendi hâkimiyetini kurmak amacıyla konuşlanmıştır (Biçer, Bahar 2018). DEAŞ, Suriye'nin kuzeyinde Azez-Cerablus bölgesinde 100 km alanı kontrol etmektedir ve başta Kilis olmak üzere hudut illerine roket saldırıları düzenlemiştir. DEAŞ'ın füze teknolojisine sahip olması Türkiye'nin güney sınırını güvensiz hale getirmiştir. Diğer yandan PKK ülke içindeki eylemlerini arttırarak Türkiye'yi baskı altında tutmaya çalışmıştır. Böylelikle PKK, Suriye kolu olan PYD-YPG/PYD/PKK unsurlarının ele geçirdiği Suriye topraklarında yapılanmasını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Terör örgütleri kapasite artışı ve silah imkânlarıyla Türkiye devletinin hem ulusal hem de uluslararası güvenliğine büyük bir tehdit olarak belirmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Beştepe'de muhtarlara yönelik yaptığı konuşmada *'Artık sorunların üzerine biz gideceğiz. Terör sorunumuz mu var? Terör örgütlerinin gelip bize saldırmasını beklemeyeceğiz. Bu örgütler, nerede faaliyet gösteriyorsa, nerede yuvalanıyorsa gidip orada tepelerine bineceğiz. Suriye ve Irak'ta bize yönelik tehdit mi var? Bu tehditleri orada yok edeceğiz. Sineklerle uğraşmak yerine bataklığı kurutacağız. Artık ülke içinde ve dışında PKK'yı saklandığı inlerinde bulup bertaraf edeceğiz.'* ifadeleriyle terörle mücadele etmek için yeni güvenlik doktrini ilan etmiştir. Türkiye terörle mücadeledeki politikasına göre yurt içinde taarruz yurt dışında terörün kaynağını yok etme stratejisi benimsemiştir (NTV, 2016). Yeni terörle mücadele politikasına göre terörü bitirmeye yönelik bazı aşamalar belirlenmiştir. İlk aşama terör örgütlerinin finansal ve lojistik kaynaklarına darbe vurarak sınır güvenliğini sağlamak, ikinci aşama ise önleyici savaş konseptine geçerek terörü kaynağında yok etmektir (Özçelik & Can Acun, 2018: 3-11). Türkiye, ulusal güvenliği ve istikrarı büyük bir kaos ve savaş

ortamına sürüklemek isteyen PKK ve DEAŞ unsurlarına yönelik ülke içinde ve ülke dışında büyük operasyonlar başlatmıştır. Özellikle Irak, İran ve Suriye hattında terörle mücadelesini derinleştirmiştir ve ülkeye teröristlerin girmesini engellemeye çalışmıştır.

Suriye ve Irak'taki istikrarsız ortam, güçlü merkezi otoritenin yoksunluğu, yerel ve uluslararası aktörlerin güç mücadeleleri terör gruplarının güçlenmesi için uygun zemini yaratmıştır. Bu ülkelerde büyüyen terör örgütleri bölgeyi istikrarsızlaştırarak komşu ülkeleri de hedef almıştır. Bu sebepten terörü yok etmek için kaynağına inmek Türkiye için mecburi hale gelmiştir. Türkiye, PKK kampları başta olmak üzere PKK'nın sınır ötesindeki varlığını zayıflatmak için Irak ve Suriye'ye sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir. Türkiye, Irak'ta DEAŞ'ı Musul'dan kurtarmak için düzenlenen operasyona destek vermiştir ve Suriye'de Fırat Kalkanı operasyonunu icra ederek PKK ve DEAŞ terör örgütlerinin kaynağına darbe vurmayı amaçlamıştır (Yeşiltaş, et al., 2017: 195-197). Yeni güvenlik konsepti kapsamında yapılan operasyonlar sınır ötesini aşmıştır ve Türkiye'nin terörle mücadelesine uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Terörle mücadelede sınır ötesi operasyonlar aktif dış politikayı da beraberinde getirmiştir (Biçer, Bahar 2018). Türkiye'nin yoğun operasyonları sonucunu vermiştir ve PKK 2016 yılı itibarıyla şehir savaşlarını bırakarak kırsala tekrar dönmüştür ve DEAŞ unsurları sınır hattımızdan temizlenmiştir. Son yıllarda Türkiye uluslararası terörizmle mücadelede en önde gelen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, can kaybı ve askeri olarak ağır bilançolar ödese de Suriye ve Irak'ta terör örgütü yapılanmalarını yok etmekte kararlı bir siyaset izlemektedir.

Özetle Çalışmanın ilk bölümünde bahsettiğimiz Üçüncü dünya ülkesi özellikleri tekrar hatırlanarak Türkiye'nin 2010-2017 dönemi iç dinamikleri üzerinde değerlendirilirse:

İlk olarak Üçüncü dünya ülkelerinde iktidarı ele geçirmek isteyenler lider ve çevresindeki elit kısımla mücadele etmek zorundadır. Bu durum iktidarı yıkmaya yönelik iç isyanları ve darbeci eylemleri beraberinde getirmektedir. Darbe, hükümet değişikliği için sıkça kullanılan yöntemdir. Türkiye'nin 2010-2017 döneminin iç dinamikleri gözden geçirildiğinde ilk olarak sivil hareket olan Gezi Olayları ardından terör örgütü FETÖ'nün darbe girişimi Üçüncü dünya ülkelerinde yönetimin zorlayıcı yöntemlere geçtiği varsayımına uygunluk göstermektedir.

İkinci olarak Üçüncü dünya ülkelerinde liderlerin pozisyonlarını kaybetmesi hayatlarını kaybetme ihtimaliyle eşdeğerdir. FETÖ darbe girişiminde FETÖ'ye bağlı

askerler darbe girişiminin yaşandığı gece dönemin Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'a suikast düzenlemiştir. Darbeci askerler başarılı olamamıştır fakat bu girişimde bulunmaları dahi Üçüncü dünya ülkesi fenomeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü olarak devlet içindeki bazı gruplar yerel isyancı grupları ve terör örgütlerini destekleyerek kendi pozisyonlarını korumak için devlete ihanet etmekten çekinmezler. Türk Devleti'nin yapısal kapasite eksikliği ve kurumsallaşmasında zafiyetler FETÖ gibi bürokratik cemaat anlayışındaki bir örgütün devlet kurumlarına ve sivil halkın arasına yerleşmesi için imkân sağlamıştır. Devletin her kademesine sızan FETÖ unsurları devleti yöneten elit kısmın ve devletin gizli sırlarını ele geçirerek kullanmaktan çekinmemişlerdir. Hatta devletin koruması gereken sınav soruları FETÖ mensupları tarafından kendi örgütlerinin amacına hizmet etmek için çalınmıştır. Yine FETÖ, MİT'e sızarak devletin gizli kalması gereken bilgilerine ulaşmayı başarmıştır.

Dördüncü olarak Üçüncü dünya ülkelerinde politik istikrar tam olarak sağlanmadığı için askeri elit, dini liderler yönetime karışmaktadır. Geçmiş dönemlerde Türk siyasi hayatına askeri elitin müdahalesi alışagelmış bir durum olmuştur ancak 2002-2010 döneminde Türk hükümetinde askeri elitin yönetimdeki siyasi gücü MGK sivilleşmiştir ve AB uyum reformları askeri elitin siyasetteki gücünü kırmıştır. 2010-2017 döneminde askeri elitten ziyade dini bir lider olan Fetullah Gülen ve bürokrasinin her kurumuna yerleştirdiği unsurlar devlet kurumları üzerinde etkili olmuş hatta ülkeyi yöneten siyasi eliti kandırmayı başarmıştır. FETÖ, iç siyasetteki gücü ve ele geçirdiği devlet kurumlarıyla devleti içten zayıflatarak dış politikada kendi çıkarlarına hizmet eden bir kurum haline getirmeyi planlamıştır.

Beşinci olarak iç politikada güvensizlik ortamı yaratacak olan terör örgütleri, bombalı eylem saldırıları, hükümet karşıtı ayaklanmalar söz konusudur. 2010-2017 dönemi Türkiye açısından iç politikada istikrarsız ve güvensiz bir ortam yaşanmıştır. Gezi Olayları ile sivil ayaklanmalar, FETÖ darbe girişimiyle asker ve sivil halkın sokakta karşı karşıya gelmesi, PKK-DEAŞ terör örgütlerinin ülke içindeki bombalı eylem saldırıları neticesinde pek çok sivil hayatını kaybetmiştir. Demokratik gelişmiş ülkelerde çok nadir görülen olaylar 2010-2017 dönemi boyunca Türkiye gündemini yoğun bir şekilde kaplamıştır.

Son olarak Üçüncü dünya ülkelerinde iç tehditler de dış tehditler kadar dış politikada belirleyici etkiye sahiptir ve dış tehdidin sınır komşularından gelme ihtimali daha

yüksektir. 2010-2017 dönemi Türkiye’de iç ve dış dinamiklerinin iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. FETÖ gibi din kamuflajlı bir örgütün devletin her kademesine sızması, her bilgiye kolaca ulaşması, güvenlik güçlerini kontrol etmesi iç tehdidi dış tehditten daha tehlikeli hale getirmiştir. Diğer yandan sınır komşumuz olan ülkelerin topraklarında konuşlanan terör örgütleri Türkiye’nin ulusal güvenliği açısından büyük tehlike arz etmiştir. PKK ve DEAŞ ülke içinde bombalı eylemler, intihar saldırıları düzenleyerek istikrarsız bir ortama sebep olmuştur. Özellikle PKK’nın şehir savaşları stratejisi ülkenin doğusunu kaosa sürüklemiştir. PKK ve DEAŞ’ın ana merkezinin Türkiye değil de başka topraklarda olması dönemin dış politikasını da etkilemiştir. Hatta FETÖ’nün elebaşı ABD’de yaşadığı için bu örgütün merkezi de Türkiye değildir. Ancak bu örgütlerin Türkiye’yi hedef alan eylemleri nedeniyle Türkiye açısından birinci derece tehdit olarak tanımlanmaktadır. 2010-2017 arasındaki yıllar iç tehdidin kaynağının sınır ötesinde olması nedeniyle dış dinamiklerin ve diğer devletlerle olan ilişkilerin önem arz ettiği bir dönem olmuştur. İç tehdidi bertaraf eden dış politika ve ittifaklar öncelikle hale gelmiştir.

3.2.2. 2010-2017 Dönemi Dış Dinamikler

2010-2017 dönemi Türkiye’nin dış dinamikleri bölgesel problemler ve ulusal çıkarları etrafında şekillenmiştir. Bölgesel ve küresel güçlerin yoğun mücadelesine sahne olan Ortadoğu’ya komşu olmak Türkiye’nin dış politikasını hem iyi hem de kötü yönlü olarak etkilemiştir. Fakat Türkiye’yi ilgilendiren en önemli mevzu komşu ülkelerde yaşanan gelişmelerin Türkiye sınırları içeresine taşınması olmuştur. Özellikle Suriye ve Irak’ta yaşanan gelişmeler Türkiye’nin dış politikasını şekillendiren unsurlar olmuştur. 2010-2017 dönemi boyunca Türkiye bölgesel güvenliğini korumak kapsamında dış politikasını şekillendirmiştir.

Suriye’deki manzara güç mücadeleleri açısından Soğuk Savaş’ı andıran bir görünüme bürünmüştür. Geline nokta bölgesel ve küresel aktörler kendi aralarında ittifaklar kurup kutuplara ayrılmıştır. Suriye’de yaşanan iç savaş küresel ve bölgesel aktörlere amaçlarına ulaşmak için uygun bir zemin yaratmıştır ve böylelikle yerel güçler küresel güçlerle ittifak kurma şansı elde etmişlerdir. Ancak, Suriye iç savaşındaki kutuplaşmalar Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kesin ve keskin çizgilere sahip değildir. Taraflar, ittifak değiştirebilmekte ve yeni gelişen dinamiklere göre şekil alabilmektedir. Suriye savaşında devletler ve bölgesel aktörler iki grup etrafında şekillenmiştir. Birinci grup Esad rejimine karşı olan ABD-Türkiye bloğu, ikinci grup ise Esad rejimini destekleyen

Rusya-İran-Suriye-İrak merkezi hükümeti bloğudur. Fakat zamanla bölgesel aktörlerin savaşa dâhil olmasıyla bu bloklarda değişme olmuştur. Türkiye ise Suriye savaşı boyunca blok politikası ve bölgesel güvenliğini korumak amaçlı politikalar izlemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Suriye iç savaşının önemli aktörleri olan ABD, Rusya, İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkileri ve Suriye krizinin çözümü dış dinamiklerde öncelikli hale gelmiştir.

Suriye krizinde en önemli dış dinamiklerden birisi ABD'dir. Ancak bu dönemde Türkiye ve ABD ilişkilerindeki tek sorun Suriye değildir. Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin sahip olduğu kimlik ABD tarafından modernleşme sürecine giren ülkeler için rol model olarak sunulmuştur. Bu sebepten dönemin ilk başlarında ABD ve Türkiye ilişkileri model ortaklık çerçevesinde şekillenmiştir (Gözen, 2011, s. 269). Ancak Türkiye ve ABD'nin model ortaklık çerçevesinde şekillenen ilişkileri her konuda ortak hareket ettikleri anlamına gelmemelidir, bilakis 2010-2017 iki ülkenin birçok konuda görüş ayrılığı yaşadığı ve karşı karşıya geldiği bir dönem olmuştur. Irak politikasında aynı çıkarlar çerçevesinde hareket eden ABD ve Türkiye, İran ve İsrail politikası konusunda büyük bir ayrım yaşamıştır.

2010- 2017 döneminin ilk başlarına ABD ve Türkiye İran Nükleer Enerji Kriziyle başlamıştır. 2009 yılında Amerikan Başkanı olan Obama nükleer silahsızlanma konusuna önem vermiş ve İran'ın nükleer enerji elde etme girişimlerinin sonlandırmasını talep etmiştir. Türkiye nükleer kriz konusunda İran ve ABD arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Türkiye ve Brezilya'ya İran'ı elindeki zenginleştirilmiş uranyum için takasa ikna etme görevi verilmiştir ve üç ülke arasındaki yoğun görüşmeler neticesinde 17 Mayıs 2010 tarihinde takas anlaşması imzalanmıştır. Aynı gün BM'den Türkiye ve Brezilya'nın hayır oylarına rağmen İran'a yönelik ambargo kararı çıkmıştır. Türkiye'nin ambargo kararına hayır oyu kullanması ABD hükümeti tarafından eleştirilmiştir ve Türkiye'nin İran'ı ve nükleer programını koruduğu ifade edilmiştir. Türkiye nükleer silahsızlanma konusunda sadece İran'ın hedef alınmasının adaletsiz bir durum olduğunu bölgedeki diğer devletlerin de bu karara katılması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye İsrail'in de nükleer silahsızlanma sürecine katılması gerektiğini ifade etmiştir ve bu durumu İsrail büyük tepkiyle karşılamıştır. Türkiye ve ABD'nin yaşadığı sorunlar model ortaklık projesine de yansımış ABD ve Türkiye'nin modelden beklentilerinin farklı olduğunu göstermiştir.

Takas anlaşmasının ardından düzelmesi beklenen ABD-İran ilişkileri bir krize dönüşmüştür. ABD, İran'ın nükleer üretim sistemlerine sahip olmasına tamamen karşıyken

Türkiye uluslararası hukuk gereği başka ülkelerin de barışçıl nükleer güce sahip olabileceğini savunmuştur. İki müttefik devletin nükleer konusunda farkı düşünmesi ortaya bir güvensizlik problemi çıkarmıştır. Ancak bu durum bölgesel politikalar söz konusu olduğunda Türkiye'nin ABD'den farklı görüşlere sahip olduğunu göstermiştir. İran, Türkiye'nin sınır komşusu ve ticaret yaptığı bir devletken ambargo kararına evet demesi Türkiye'nin uluslararası çıkarlarını tehlikeye sokabilirdi. Bu sebepten Türkiye ABD ve İran politikasında iki ülkeyi de kapsayan bir denge politikası izlemek istemiştir (Gözen, 2011, 282-285). İran, ABD'nin ambargo kararından dolayı doğalgazını dolar yerine altın ile ithal etmiştir. Türkiye de İran'la gerçekleştirdiği doğalgaz alışverişinde dolar yerine altın kullanmıştır. 2012 yılına gelindiğinde ABD İran'a yönelik yeni bir yaptırım paketi hazırlamıştır ve İran ile bütün ülkelerin ticareti durdurmasını ve ödemelerin altınla yapılmasına yönelik bir yaptırım karar almıştır. Türkiye iki karara da karşı çıkmıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın yapmış olduğu: *'Bu (İran doğalgazı) bizim için stratejik bir ürün olması hasebiyle biz bunu alırız ve takas noktasında da yapmamız gereken takas neyse bu takası da yapacağımızı yine kendilerine söyledik. Her ülke kendi çıkarlarını çok rahat düşünüyor. Türkiye de kendi çıkarlarını tabii ki düşünecektir.'* ifadesi Türkiye'nin bölgesel çıkarına ne derece önem verdiğini göstermiştir (Demirtaş, 2012). 24 Kasım 2013 tarihli Cenevre görüşmelerinde İran'ın nükleer üretimini 6 ay süreyle durdurmasına karşılık ABD yaptırımları hafifletme kararı almıştır. Türkiye anlaşmaya katılmamıştır böylelikle Türkiye'nin İran ve ABD arasındaki arabuluculuk rolü 2013 yılında önemini yitirmiştir (Ersoy, 2015: 286).

Türkiye ve ABD arasında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü başka bir sorun ise Filistin'dir. Türkiye ve İsrail arasında yaşanan *Alçak Koltuk* ve *Mavi Marmara Krizi* Türkiye'nin İsrail lobisiyle olan ilişkilerinde de derin bir yara açmıştır. Ancak olayların etkisi soğumadan Türkiye ilişkileri düzeltmek için girişimlerde bulunmuştur. Davutoğlu Clinton ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Jones ile görüşerek durumun ABD-Türkiye ilişkilerinde bir krize dönüşmesini engellemiştir. Fakat her sene reddedilen Ermeni Soykırım Tasarısı 2010'da ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nin alt komitelerinde onaylanmıştır. Obama diğer ABD başkanlarından farklı olarak Türkiye'yi Ermeni Tasarısı konusunda desteklememiştir. Tasarı gerekli kongre sürecini tamamlamadığı için geçersiz sayılmıştır. Bu durum ABD ve Türkiye ilişkilerinin gerilmesinin nelere mal olacağını göstermiştir (Gözen, 2011: 285-287). ABD, Türkiye'ye İsrail ile ilişkilerini düzeltmesi için baskı uygulamıştır. Ancak 2012 yılına gelindiğinde İsrail, Gazze'ye ikinci kez saldırmıştır.

Türkiye ve ABD'nin İsrail'e yönelik dış politikaları arasındaki fark tekrar ortaya çıkmıştır. ABD İsrail'in kendini savunma hakkını kullandığını iddia ederken Türkiye lideri Recep Tayyip Erdoğan Twitter hesabından yaptığı açıklamada: *"Buradan tüm Batı'ya sesleniyorum; kimse "İsrail savunma hakkını kullanıyor" diyemez. İsrail şu anda Ortadoğu'da terör estiriyor."* ifadelerini kullanmıştır (Erdoğan, 2012). Türkiye İsrail ve Hamas arasında arabulucu görevi üstlenmiştir ve böylelikle saldırıları durdurmayı amaçlamıştır. Görüş farklılıklarına rağmen Obama Yönetimi Türkiye'ye yönelik tehditkâr bir tavır sergilememiş sözlü eleştiriyiyle yetinmiştir (Gözen, 2013: 312-313). 2013 yılında Obama'nın girişimleri sayesinde İsrail Başkanı Netenyahu, Başbakan Erdoğan'ı telefonla aramıştır ve Mavi Marmara Olayı için özür dilemiştir (CNN, 2013). ABD iki müttefikinin arasını düzeltmek için hassas bir politika izlemiştir.

2010 yılında NATO ülkeleri İran'ın sebep olabileceği füze saldırısından korunmak için NATO kapsamında yeni strateji olarak Füze Kalkanı projesini geliştirmiştir. Füze savunma sistemlerinin yerleştirilmesi aşamasında Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Türkiye'nin önemi tekrar gündeme gelmiştir. İran'a komşu olan Türkiye'nin füze savunma sisteminin yerleştirilmesi açısından en iyi konumdaki ülke olduğu Batı devletleri tarafından dile getirilmiştir. Ancak Batılı devletlerin sıcak baktığı görüşe Türkiye aynı şekilde bakmamıştır. Türkiye, *"komşularla sıfır sorun"* ve *"yumuşak güç"* vizyonunu benimsemesi ve NATO'nun sert güce dayanan önlemlerle uyuşmamasına rağmen projeye evet demiştir. Bu durumun birinci nedeni Türkiye bir NATO üyesidir ve NATO misyonundan farklı hareket etmesi olası kabul edilemezdi. İkinci olarak ABD ve Batı ile gergin olan ilişkilerde yeni bir kriz yaratmamaktır. Türkiye hayır diyemediği Füze Kalkanı Projesini kendi lehine çevirmek için girişimlerde bulunmuştur ve Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayarak diğer krizlerin etkisini yok etmek istemiştir. Böylelikle Füze Kalkan Projesi ve NATO'nun Yeni Misyonu Lizbon Zirvesi'nde oylamaya sunulmuştur ve Türkiye'nin de evet oyuyla kabul edilmiştir. 2010 sürecinde gergin olan ABD-Türkiye ilişkileri için bu durum olumlu bir sonuç olmuştur ve Türkiye Batı bloğu içerisinde olduğunu göstermiştir (Gözen, 2011, s. 290-293). Füze kalkanlarının Türkiye'ye yerleştirilmesi ABD ile ilişkileri iyileştirmiştir ancak Rusya ve İran'la olan ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır.

2011 yılına gelindiğine Türkiye ve ABD ilişkileri Arap Baharı çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Füze Kalkan Projesi ve Arap Baharı sürecinde bir yanda ABD ve

Türkiye diğ er yanda Rusya ve İ r an kutuplaşmasının yaşanması Soğ uk Savaş dönemini hatırlatmıştır. Bu durumda 2010 yılında kötü giden ABD-Türkiye ilişkiler 2011 yılında daha da güçlenmiştir. Arap Baharı'nda yaşanan çok hızlı gelişimler nedeniyle Türkiye ve ABD arasında da yoğun bir telefon trafiğ i yaşanmıştır. Dış İ lişkiler Bakanı Davutoğ lu ve Clinton devamlı temas halinde olmuştur (Gözen, 2012: 427-430). 2012 yılında füzelerin Malatya ve Bilecik'e yerleştirilmesine karar verilmiştir. Ancak yerleştirilen füzelerin İ srail'i İ r an'a karşı koruma amacı güttüğü tartışmaları yapılmıştır. Türkiye ve NATO'dan gelen açıklamalar herhangi bir füze saldırısına yönelik olduğunu ileri sürmüştür. İ r an bu durumdan tatmin olmamıştır (Gözen, 2013: 308).

ABD ve Türkiye Arap Baharı sürecinde derin iş birliğ i içerisinde hareket etmiştir. ABD devrimler süresince dolaylı yollardan ayaklanan halkları desteklemiştir ve Türkiye de devrim sonrası yeniden yapılanma sürecine giren ülkelere demokrasi ve diplomasisiyle örnek olmuştur. ABD ve Türkiye, Mısır'daki devrim sürecinde aynı görüşleri paylaşmıştır. Obama, Erdoğan'ı Ortadoğ u'nun en etkili lideri olarak değerlendirmiştir ve Mısır'ın demokratikleşme sürecinde Türkiye'yi örnek alması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye de Mısır olaylarına sessiz kalmamıştır ve Mısır'ın değ işim sürecindeki en önemli aktörü olan Müslüman Kardeşler ile temasta bulunmuştur. Mübarek'in ayrılmasından sonra Türk yöneticiler Mısır'ı ziyaret etmiştir ve laiklikle ilgili konuşmalar yaparak dünya kamuoyunun takdirini kazanmıştır (Gözen, 2012: 431-433). 2012 yılında Mısır ve Türkiye hem iç hem dış politika konularında birlikte hareket etmiştir (Gözen, 2013: 234).

Libya'da etkisini gösteren Arap Baharı diğ er ülkelerden farkı olarak bir iç savaşa dönüşmüştür. Türkiye, ABD'nin Libya politikasını ve Libya'ya yönelik BM kararlarını desteklemiştir. Ancak bölgedeki çatışmaların hareketlenmesi sonucunda Libya'ya NATO'nun müdahalesi gündeme gelmiştir. Türkiye, Libya'ya yönelik askeri bir operasyona karşı çıkmıştır ve birçok devlet tarafından Kaddafi'yi desteklediğ i düşünöldüğü için eleştirilmiştir. Daha sonra Fransa ve İngiltere'nin ABD'yi devre dışı bırakarak Libya'ya yönelik gerçekleştirdikleri askeri operasyonlar Türkiye tarafından petrol için yapıldığı ileri sürölerek eleştirilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye bireysel operasyonların yerine Türkiye'nin de dâhil olduğı NATO operasyonları için Obama ile görüşmüştür. Sonuç olarak Libya'da NATO devreye girmiştir ve Türkiye direk silahlı müdahale yerine İ zmir Hava Üssü'nü açarak ve deniz desteğ i vererek operasyonlara dâhil olmuştur.

Suriye’de yaşanan Arap Baharı’nda da Türkiye ve ABD birlikte hareket etmiştir. ABD, Suriye politikasında Türkiye’yi de göz önüne alarak daha hassas davranmış ve Suriye sorununda daha barışçıl yol olan ambargoyu tercih etmiştir. Türkiye ise sorunun çözümünde Suriye ile diplomatik kanalları devreye sokmuştur. Başbakan Erdoğan Esad ile telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan Şam’ı ziyaret etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Gül sorunun barışçıl yollarla çözümü için Şam’a mektup yazmıştır. Türkiye’nin diplomatik girişimleri ABD tarafından desteklenmiştir. Ancak her şeye rağmen Suriye’deki şiddet ortamı sona ermemiştir. ABD, Esad’e baskı uygulanması konusunda Suriye’ye komşu olan Türkiye’nin önemini vurgulamıştır. Türkiye ise Suriye ile diplomatik yolların kapandığını bildirmiştir (Gözen, 2012: 433-436).

2012 yılında Başkan Obama tekrar seçilmiştir ve Türkiye-ABD ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. 22 Haziran 2012 yılında Suriye’nin Türkiye’nin savaş uçağını açık denizlerde düşürmesi üzerine Türkiye NATO’yu acil toplantıya çağırmıştır. 25 Haziran 2012 tarihinde toplanan NATO’da 4. Madde gereği Türkiye’nin güvenliği ve korunması konusunda gerekli açıklamalar yapılmıştır (BBC, 2012; Arı, 2017: 494). Türkiye NATO’nun 5. maddesini devreye sokmak istemiştir ancak diğer devletler bu duruma yanaşmamıştır. NATO toplantısındaki devletlerin tavrı Türk kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır ve NATO’nun Türkiye’nin güvenliğini sağlamada ne derece yeterli olduğu sorunsalını gündeme getirmiştir (Joyner, 2012). Suriye sınırından Türkiye’nin Akçakale ilçesine atılan top mermiler nedeniyle 5 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Orhan, 2012). Suriye ve Türkiye sınırında çatışmaların artması üzerine Türkiye NATO’dan patroit füze talep etmiştir. Türkiye’nin talebi NATO üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir. NATO üyesi olan ABD, Almanya ve Hollanda gönderilecek füzelerin Suriye sınırına yerleştirilmesini kararlaştırmıştır (Aljazeera, 2012). Böylelikle Türkiye olası bir tehdit karşısında NATO desteğini sağlamıştır.

2011’de başlayan Suriye iç savaşı bütün dünyayı ilgilendiren bir kriz halini almıştır. Suriye, Türkiye’nin komşusu olduğu için bu konuda atılacak her adım Türkiye’yi yakından ilgilendirmiştir. Türkiye ve ABD Suriye’deki iç savaşın sona ermesi, istikrar ve demokrasinin tekrar sağlanması için Beşer Esad’in ayrılması ve muhalefetin başa geçmesi gerektiğini düşünmüştür. Türkiye, Suriye sorunu için muhalefetin desteklenip gerekirse askeri müdahale ile çözüme gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Obama buna

yanaşmamış Batılı devletlerin yapacağı müdahale yerine BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde yapılan müdahaleyi tercih etmiştir. Fakat Rusya ve Çin Suriye'ye yönelik askeri müdahaleye karşı çıkmıştır (Arı, 2017: 491-492). Rusya ve Çin'in desteğini alamayan Obama soruna tek yönlü müdahale etmekten sakınmıştır çünkü Esad'e yönelik askeri darbe Çin'in ve Rusya'nın tepkisini çekip krizin daha da büyümesine sebep olabilirdi. Türkiye Esad'ın hükümetten indirilmesi ve Suriye Ulusal Konseyi (SUK)'un desteklenmesi için girişimlerde bulunmuştur. ABD, Esad'ın indirilmesi konusunda Türkiye'yi desteklemiştir ancak SUK'un El-Nusra ve El-Kaide örgütleriyle işbirliği yaptığını düşündüğü için muhatap olarak almamıştır.

30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de Suriye krizinin çözümüne yönelik BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin ve Türkiye'nin katıldığı daha sonra Cenevre-1 olarak adlandırılacak olan konferans düzenlenmiştir (Aljazeera, 2014). Konferans'ın sonucunda "Cenevre Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma Suriye krizine yönelik ilk uluslararası uzlaşma niteliğini taşımaktadır (Dursunoğlu, 2015). Şam tarafında da kabul edilen anlaşmanın içeriğine göre Suriye'deki taraflar arasında ateşkes yapılacaktır ve siyasi geçiş sürecinde Esad ve muhalefet birlikte çalışacaktır, ardından da yeni bir anayasa ve yeni bir hükümet kurulacaktır (Yavaş, 2016, s. 130-149). Planın uygulanması görevi Kofi Annan'a verilmiştir ancak plan hayata geçirilmemiştir (Gözen, 2013: 316). 2013 yılında Türkiye ve ABD Suriye'de birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Türkiye ABD'den Suriye'de uçuşa yasak bölge, muhalif güçlere silah yardımı ve Suriye'deki insanlara insan yardım koridoru oluşturması için talepte bulunmuştur (Haber, 2019). ABD'den Türkiye'nin taleplerine olumlu cevap gelmemiştir. Buna karşın Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için NATO kapsamında gönderilen Patriot Hava Savunma Sistemleri Gaziantep, Adana ve Kahramanmaraş'a yerleştirmiştir (Lüle, 2012). 21 Ağustos 2013'te Suriye yönetimi kimyasal silah kullanarak 1400 vatandaşın ölümüne sebep olmuştur ve bu durum gözleri Amerika'ya çevirmiştir. Çünkü ABD kimyasal silah kullanılmasını kırmızı çizgisi olarak belirlediği için yönetimin nasıl bir tepki vereceği merak edilmiştir. Obama yönetimi kimyasal silah kullanımını sadece kınamakla yetinmiştir (Arı, 2017: 495). Çünkü ABD yönetimi kendi askerleriyle direk müdahaleden kaçınarak bölgesel aktörlerle aktif olmayı tercih etmiştir.

2014 Ocak ayında Suriye sorununun çözümüne yönelik Cenevre II süreci de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylelikle Suriye krizine yönelik diplomatik bir çözümün

gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır (Kanat, 2016: 342). Cenevre görüşmelerinin ardından Suriye’de önemli bir terör yapılanması olan DEAŞ ortaya çıkmıştır ve dünyanın birçok yerinden insanlar bu terör örgütüne katılmak için Türkiye veya Ürdün üzerinden Suriye’ye gitmiştir. ABD ise sınırın güvenliğini sağlaması için Türkiye’ye baskı uygulamıştır. DEAŞ’ın Suriye’de yapılanma sürecine girmesi ABD’yi endişelendirmiştir ve şimdiye kadar olan Suriye politikasında değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. 2014 yılında DEAŞ terör örgütü Irak’ın Musul kentini işgal etmiştir. ABD yönetimi DEAŞ’ın ilerleyişini durdurmak için Irak’a hava saldırısı düzlemeye karar vermiştir. Türkiye ise Musul Başkonsolosluğu’nda rehin kalan Türk vatandaşlarını kurtarmak için bir plan hazırlamaya başlamıştır (Arı, 2017: 500-502).

DEAŞ ile mücadele konulu zirve görüşmelerinde Türkiye, sorunu Esad kaynaklı olarak görmekte ve Esad ile mücadele edilmediği sürece DEAŞ konusunda diğer çözümlerin geçici olacağını savunmuştur. 2014 yılının Ağustos ayında DEAŞ örgütü iki ABD vatandaşını ve bir İngiliz vatandaşını katletmiştir ve ABD olaylara terörle mücadele perspektifinden bakmıştır (BBC, 2014). ABD, DEAŞ’la mücadele için muhaliflerden oluşan bir ordu oluşturulmasını ve Bağdat’ta Sünni vatandaşları da kapsayan bir hükümet kurulmasını kararlaştırmıştır. Türkiye, sorunun kaynağı olan Esad’i kapsayan bir çözüm olmadığı için bu karardan tatmin olmamıştır. Diğer yandan DEAŞ’a diğer devletlerden katılan kişileri engellemek için uluslararası işbirliği kararı Türkiye’yi sevindirmiştir (Kanat, 2016: 341-354).

Obama yönetimi yaptığı açıklamada DEAŞ’la savaşmaya yönelik stratejisini dört ana başlıkta toplamıştır. İlk olarak Irak ve Suriye’de DEAŞ’a karşı hava saldırılarının devam edeceği ikinci olarak DEAŞ ile mücadele eden bölgesel gruplara askeri desteğin arttırılacağı üçüncü olarak DEAŞ’la mücadelede ABD’nin terör kapasitesinin kullanılacağını ve son olarak DEAŞ’la mücadelede yer değiştirmek zorunda kalan sivillere insani yardım yapılacağını açıklamıştır (Secretary, 2014). İlk aşamanın gerçekleşmesi için Irak ve Suriye’de koalisyon güçleriyle birlikte DEAŞ’a yönelik hava saldırıları düzenlenmiştir. Ancak bölgeyi yakından tanıyan DEAŞ militanları sivillerin arasına karışarak saldırılardan kurtulmayı başarmıştır. Hava saldırılarının örgütün gücünü kırmakta yetersiz olmasının ardından ikinci seçenek olan bölgesel güçleri destekleme stratejisine geçilmiştir. ABD yetkilileri ılımlı muhaliflerden oluşan Özgür Suriye Ordusu, kürtlelerden oluşan PYD, Nusra Cephesi ve İslami Cephe arasından PYD ile iş birliği yapmayı tercih

etmiştir (Kepsutlu, 2016: 271-273)⁴⁹. DEAŞ, Musul'un ardından Kobani'yi işgal etmiştir ve işgal bölgesinde yaşayan halkın çoğunluğu Türkiye sınırına dayanmıştır. DEAŞ ve PYD arasında silahlı bir mücadele başlamıştır. ABD ise bu durumdan faydalanarak kendi askerini sahaya indirmesine gerek kalmadan DEAŞ ile mücadele etmenin yolunun PYD'yi desteklemek olduğu kanaatine varmıştır (Prinççi, Orhan, & Duman, 2014).

YPG/PYD/PKK'nin Kobani'yi DEAŞ'ın elinden alma başarısı sonucu ABD-YPG/PYD/PKK ortaklığı başlamıştır ve Washington yönetimi DEAŞ'la mücadelede YPG/PYD/PKK'ye daha çok destek vermiştir. ABD ve Batılı devletler Türkiye'nin PYD'ye silah yardımı yapması konusunda beklentiye girmiştir ancak böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Çünkü Türkiye, PYD'yi PKK'nın Suriye uzantısı olarak değerlendirdiği için bölgede güç kazanması noktasında endişe duymuştur. Bu sebepten Türkiye DEAŞ ile mücadelesinde PYD'yi desteklememiştir ve ABD tarafından eleştirilmiştir. Türkiye ise terör örgütü olarak tanımladığı ve güvenliğine tehdit olarak gördüğü PYD'nin kendi müttefiki bir devlet tarafından desteklenmesini eleştirmiştir ve ABD yetkililerine ikazda bulunmuştur. Türkiye'nin tüm itirazları ve endişelerine rağmen ABD PYD'ye havayoluyla silah sağlamıştır ve Başbakan Erdoğan duruma yönelik rahatsızlığını açık bir şekilde dile getirmiştir (Kanat, 2016, s. 341-348). PKK'nın uzantısı olarak kabul edilen örgütün Türkiye'nin müttefiki bir devlet tarafından desteklenmesi iki ülke arasında güven problemini ortaya çıkarmıştır. Ancak DEAŞ güçlerinin Irak'ta zayıflaması üzerine ABD'nin Türkiye'nin de katkılarından bahsetmesi durumu düzeltmiştir. Daha sonra iki ülke DEAŞ'ın maddi desteğine yönelik mücadele başlatmıştır. ABD ve Türkiye arasında Suriyeli'lerin Eğit-Donat Programı ile birer savaşçı olarak yetiştirilmesi konusunda antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla iki ülke arasında Suriye sorununa yönelik uzlaşma sağlandığı görülmüştür fakat antlaşmanın uygulamaya geçme sürecinde sorunlar yaşanmıştır.

ABD, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına ters düşmesine rağmen YPG/PYD/PKK'ya destek vermeye devam etmiştir. YPG/PYD/PKK ilerleyişine devam ederken Tel Abyad bölgesini ele geçirmiştir ve burada yaşayan Arap ve Türkmen halklarını zorla göç ettirmiştir. YPG/PYD/PKK'nın bu tavrı âdete Türkiye'nin endişelerini ispatlar nitelikte olmuştur. ABD'nin YPG/PYD/PKK'ya olan askeri desteği dengelerin YPG/PYD/PKK lehinde değişmesine sebep olmuştur. Türkiye, Fırat Nehri'nin batısını '*kırmızı çizgisi*' olarak tanımlayarak YPG/PYD/PKK güçlerine Fırat Nehri'nin batısına geçmemesi

⁴⁹ Obama yönetimi Nusra ve İslami Cephenin ABD karşıtlığından dolayı ilerde bir tehdiye dönüşme ihtimali olduğu için güçlenmesini istememiştir. ÖSO ise IŞİD ile mücadelede yeterli görülmemiştir.

konusunda ikazda bulunmuştur ve dünya kamuoyuna duyurmuştur (Polat, 2020). ABD ise bu konuda YPG/PYD/PKK güçleriyle görüşeceğini bildirmiştir. Suriye genelinde yaşanan olaylar ve merkezi otoritenin olmayışı YPG/PYD/PKK /PYD'nin kendine meşruluk kazandırmak için uygun zemini yaratmıştır. Türk yöneticiler Suriye sınırından Akdeniz'e kadar uzanan YPG/PYD/PKK kontrolünde bir tampon bölge oluşmasına ve bu yapının ileride kalıcı hale gelmesinden endişe duymuşlardır. YPG/PYD/PKK'nın güç kazanması Türkiye'deki PKK saldırılarında da artışa sebep olmuştur. PKK'nın saldırılarının kırsal alanlardan şehirlere taşınması tehdit seviyesini arttırmıştır. Türkiye bir yandan PKK saldırıları ile mücadele ederken diğer yandan DEAŞ Türkiye'ye yönelik terör saldırıları düzenlemeye başlamıştır. Artan terör saldırıları Türkiye ve ABD arasında DEAŞ'a yönelik İncirlik Üssü'nün kullanılması için yapılan müzakere sürecini hızlandırmıştır ve Türk Hava Kuvvetleri uluslararası koalisyon güçlerine katılarak DEAŞ'a yönelik hava saldırıları düzenlemeye başlamıştır (Kanat, 2016, s. 269-284).

Türkiye ve ABD arasında YPG/PYD/PKK'ya yönelik yaşanan görüş farklılıkları ilişkilere olumsuz bir şekilde yansımaya başlamıştır. Türkiye'de 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminden dolayı Obama üzüntüsünü dile getirse dahi ikili ilişkilerin iyileşmesi konusunda yeterli olmamıştır. Ek olarak FETÖ terör örgütü lideri Fetullah Gülen'in ABD'de ikamet etmesi ve Türkiye'ye teslim edilmemesi ilişkileri daha da kötü hale getirmiştir (Çopur, 2019).

2016 yılında Türkiye'de terör olaylarında ve terörün boyutunda büyük artış yaşanmaya başlanmıştır. PKK birçok insanın hayatına mal olan intihar saldırıları düzenlemiştir ve bu saldırılarda PKK'nın operasyon yeteneğinin arttığı gözlemlenmiştir (Köker, 2016). PKK'nın eylem kapasitenin artması ve Türk vatandaşlarının hayatını terör saldırılarında kaybetmesi terörün Türkiye için büyük bir tehdit unsuruna dönüştüğünü göstermiştir. PKK'nın Türkiye'nin bazı ilçelerini kontrol altına almak istemesi Türkiye'nin güvenlik konusundaki endişelerini en yüksek seviyeye çıkartmıştır. ABD'nin, terör örgütü olan DEAŞ'la mücadelede NATO üyesi bir ülke yerine yine terör örgütü olan YPG/PYD/PKK'yı güvenilir bir ortak olarak görmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Türkiye sınır içinde ve sınır dışında PKK ile büyük sorunlar yaşarken Batı devletleri PKK'nın uzantısı olan YPG/PYD/PKK üyelerini DEAŞ'a karşı savaşan savaşçılar olarak medyalarında övgüyle göstermiştir. ABD'nin DEAŞ yetkilisi McGurk'un YPG/PYD/PKK

üyelerinden plaket alması ve sosyal medya hesaplarında paylaşması Türkiye’de büyük tepkiyle karşılanmıştır (Duran, 2016). Recep Tayyip Erdoğan yaptığı açıklamada “*Biz nasıl güvенеceğiz? Ben miyim senin ortağın yoksa Kobani’deki teröristler mi?*” ifadelerini kullanmıştır (Aljazeera, 2016). ABD’nin PKK’yı desteklediği konusunda şüpheler ortaya çıkamaya başlamıştır. Ayrıca, YPG/PYD/PKK krizinde YPG/PYD/PKK militanlarının eğitiminde ABD askerlerinin kollarına YPG/PYD/PKK arması takması sonucu Türkiye’nin büyük tepkisiyle karşılaşmasıyla ABD askerleri YPG/PYD/PKK armasını çıkarmışlar ancak Türkiye-ABD arasındaki güven problemi derinleşmeye devam etmiştir (Aljazeera, 2016a).

2016 yılında Türkiye’nin uyarılarına rağmen YPG/PYD/PKK/PYD güçlerinin Fırat’ın batısına geçme girişimleri devam etmiştir. YPG/PYD/PKK/PYD güçlerinin Suriye’deki istikrasız durumu, ABD’nin desteğiyle kantonları birleştirerek Kuzey Suriye boyunca toprak bütünlüğü sağlama çabası ve DEAŞ’ın Türkiye sınırları içindeki terör saldırıları hem iç güvenliğimizi hem de sınır güvenliğimizi tehlikeye sokmuştur (Acun & Keskin, 2017, s. 9). Bu durum üzerine Türkiye ABD’nin desteği olsun ya da olmasın BM Anlaşması’nın 51. Maddesinin tanıdığı “**meşru müdafaa**” hakkını ve BM’nin DEAŞ’la mücadelede almış olduğu kararlar çerçevesinde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte 24 Ağustos 2016 tarihinde Fırat Kalkanı Operasyonunu başlatmıştır. Fırat Kalkanı Operasyonu Türkiye sınırında güvenliği sağlamak, DEAŞ ve YPG/PYD/PKK militanlarını Türk sınırından uzaklaştırmak ve Suriye’nin toprak bütünlüğünü korumak için icra edilmiştir. Türkiye’nin operasyonu hayata geçirmesiyle ABD Başkan Yardımcısı Biden Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Türkiye’nin endişelerini Amerikan yönetimin anladığını ifade etmiştir. Biden YPG/PYD/PKK’ya Fırat’ın batısına geçmeme ikazını yapmıştır. Ancak Türk kamuoyu ABD’nin bu davranışını yeterli bulmamıştır. ABD’den gelen bir olumlu adım ise Cerablus’a doğru ilerleyen TSK ve ÖSO askerlerine havadan destek sağlaması olmuştur.

Fırat Kalkanı Harekâtı, DEAŞ’a önemli bir darbe vurmuştur ve bazı önemli bölgelerin ÖSO’nun eline geçmesini sağlamıştır. Fırat Kalkanı Harekâtı ile birlikte DEAŞ’ın alınan yerleri SDG/YPG/PYD/PKK’ya bırakılması planına büyük darbe vurulmuştur. Türkiye Suriye’deki hızlı ilerleyişine devam ederken ABD’li yetkililer YPG/PYD/PKK unsurlarının tamamen çekileceğini bildirerek Türkiye’yi Mebic’e yönelik operasyon yapmaması konusunda ikna etmiştir (Acun & Keskin, 2017: 49). Ancak ABD’li yetkililer DEAŞ ile mücadelede ÖSO’nun yeterli olmadığını belirtmiştir ve Biden’in uyarısına rağmen YPG/PYD/PKK Mebic’i terk etmemiştir. Bu durum Türkiye’de büyük

hayal kırıklığı yaratmıştır (Cumhuriyet, 2016). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ABD’li yetkililerin sözlerini tutmadığını ve gerekirse Türkiye’nin Mebic’e operasyon düzenleyerek Arap’lara bırakacağını ifade etmiştir (BBC, 2018).

ABD yönetiminin ÖSO’yu yetersiz bulması ve bölgeye düzenlenecek olan Rakka operasyonunda DEAŞ’a karşı YPG/PYD/PKK’ya olan desteğini arttıracaklarını açıklaması Türk yetkililer tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır (Ulutaş, 2016). Bu plan ABD’nin Türkiye’yi göz ardı ederek bölgedeki terör örgütünü muhatap aldığıının göstergesi olmuştur. Operasyonun uygulamaya geçme sürecinde İncirlik Üssü’nün kullanılması söz konusu olmuş Türkiye ve ABD ilişkilerinde kitlenme süreci yaşanmıştır (Acun, 2016).

2016 yılında Donald Trump başkanlığı Obama’dan devralmış ve yeni yönetim Türkiye-ABD ilişkilerinde bir fırsat olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Obama yönetiminde çözülemeyen FETÖ terör örgütü lideri Fetullah Gülen’in iadesi ve YPG/PYD/PKK terör örgütüne desteğin devam etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin kötü bir hal almasına sebep olmuştur. ABD’nin YPG/PYD/PKK ile kurduğu ortaklığa Trump yönetiminin devam edip etmeyeceği ilişkilerin gidişatını belirleyecek olan sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkiye ABD’nin şimdiye kadar takip etmiş olduğu Suriye politikasında değişikliğe gidilmesi yönünden beklentiye girmiştir. Ancak 2017 yılında gerçekleştirilen Rakka operasyonunda Türkiye’nin ABD’ye sunduğu stratejik desteğe rağmen Trump yönetimi operasyonu Türkiye ile birlikte yapmak yerine YPG/PYD/PKK güçleri ve koalisyon güçlerinin hava saldırıları ile yapmayı tercih etmiştir. Trump, Suriye krizi ve DEAŞ’la mücadelede Obama’dan farklı bir tavır sergilememiştir.

Rakka operasyonu sonrası DEAŞ’tan alınan yerlere YPG/PYD/PKK’nın yerleşmesi ve YPG/PYD/PKK militanlarının Öcalan posteriyle sokaklarda gösteri yapması Türkiye’nin YPG/PYD/PKK konusunda ABD’ye güvenemeyeceğinin göstergesi olmuştur (Milliyet, 2017). Artık Suriye’de aylarca ABD tarafından eğitilen ve silah sağlanan bir örgüt vardır ve DEAŞ’tan ele geçirilen yerler bu örgüte bırakılmıştır. Bu durum Suriye’nin Kuzey’inin etnik yapısına yönelik demografik bir operasyona dönüşmüştür. Artık Türkiye ABD’nin sözlerinin bir önemi olmadığını anladığı için Suriye’ye yönelik kendi başına bir askeri operasyon düzenlemesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır. YPG/PYD/PKK sorunu ABD ve Türkiye ilişkilerinde ciddi bir tehdide dönüşmüştür. Obama ve Trump yönetimi DEAŞ’ı ortadan kaldırmaya odaklandığı için bölgenin istikrarı konusunda her hangi bir girişimde

bulunmamıştır. Türkiye Fırat Kalkanı operasyonunda ertelediği Afrin'e yönelik bir operasyon gerçekleştirme hazırlığına başlamıştır.

ABD'nin YPG/PYD/PKK'ya olan desteği, Fetullah Gülen'i iade konusundaki tavrı ve daha birçok uluslararası konuda yaşanan krizler⁵⁰ iki ülke aralarındaki ilişkileri olumsuz etkilerken Türkiye ve Rusya arasında bir yakınlaşmanın yolunu açmıştır. Rusya ve Türkiye arasında pek çok alanda iş birliği gerçekleştirilirken son olarak bunlara Rus yapımı S-400 hava savunma sistemi eklenmiştir. ABD'li yetkililer Rus yapımı olan S-400 hava savunma sisteminin bir NATO ülkesi tarafından kullanılmasını riskli buldukları için Türkiye'nin bu karardan vazgeçmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır (Kanat, 2018: 296-305; Parlak, 2017: 275-277). Fakat bütün itirazlara ve uyarılara rağmen Türkiye, Rusya ile iş birliğine devam etmiştir. Çünkü Suriye krizi boyunca Türkiye açısından en önemli dış dinamiklerden birisi Rusya'dır.

2010 -2017 dönemi Rusya ile ilişkilere bakıldığında iki ülke pek çok alanda iş birliği içerisine girmiştir. 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı'nda Türkiye'nin Gürcistan'ı desteklemesine rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmamıştır. Hatta iki ülke birbirini stratejik ortak olarak tanımlayarak ilişkileri kurumsal bir zemine oturtmak için Üst Düzeyli İş Birliği Konseyi (ÜDİK)'i Dışişleri Bakanlığı başkanlığında Ortak Strateji Planlama Grubu'nu ve Türk-Rus Toplumsal Formu'nu kurmuştur. Bu dönemde Rusya ile olan ilişkilerimiz sadece siyasi alanda değil terör, turizm, nükleer enerji santrali inşası görüşmeleri, kültürel, toplumsal gibi pek çok alanda ilerleme kaydetmiştir. İlişkilerin kurumsal bir zemine oturmasıyla iki ülke arasında ticaret hacminde de büyük artış yaşanmıştır. Rusya, Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı olurken Türkiye Rusya'nın altıncı büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir (Çelikipala M. , 2017: 206; İmanov V. , 2011: 302-304).

2011 yılında Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmasıyla iki ülke arasındaki mal akışı kolaylaşmıştır. Rusya ve Türkiye arasında ticaret hacminde %30 artış yaşanmıştır. Fakat bu artış Rusya lehine olmuştur çünkü Türkiye Rusya'dan doğalgaz aldığı için ithalatın büyük bir kısmını kaplamaktadır. Türkiye enerji konusunda Rusya'ya önemli ölçüde bağımlıdır ve bu mevzu iki ülke arasında asimetrik bir bağımlılık oluşturmaktadır. Asimetrik olmasının sebebi ise Rusya Türkiye'den tekstil, makine, gıda ve teçhizat ürünleri gibi basit ölçekli ürünler alırken, Türkiye'nin Rusya'dan vazgeçilemez derecede hayati öneme sahip

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz: (Kanat, Türkiye'nin ABD Politikası, 2018: 285-306).

olan enerji kaynakları ithal etmesidir. Bu durum Rusya'yı Türkiye'ye karşı avantajlı hale getirmektedir ve iki ülke arasında yaşanan sorunlarda Rusya bir adım öndedir (İmanov V. , 2011: 303-324). İlerleyen süreçte iki ülke arasında demir çelik, bankacılık gibi sektörlerde önemli atılımlar yapılmıştır. Türk şirketleri Rusya'da önemli açılımlar icra ederken Rus şirketleri de Türkiye'de önemli yatırımlar icra etmiştir (İmanov V. , 2012: 478-479)⁵¹. 2013 yılında Türkiye Rusya ile kurduğu ticari ortaklık sayesinde Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'de 'Diyalog Ortağı' statüsü kazanmıştır (Özbay, 2015: 467).

Rusya ve Türkiye arasında enerji ve enerji transferi ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazprom doğalgaz hattının ikinci büyük alıcısı olan Türkiye, Rusya açısından güvenilir bir ticaret ortağıdır. Rusya, Türkiye'nin önemli doğalgaz tedarikçilerinden biridir ve iki ülke arasında Güney Akım, Mavi Akım, Nabucco ve Samsun Boru Hattı Gibi pek çok boru hattı projesi görüşülmektedir. 2010 yılı itibariyle iki ülke arasında pek çok gelişme yaşanmıştır. Öncelikli olarak milli para birimleriyle ticaret yapılması kararlaştırılmıştır ve 30 günlük olmak üzere turist vizeleri karşılıklı olarak kaldırılmıştır (İmanov V. , 2012: 462). Rusya ve Türkiye arasında ekonomik karşılıklı bağımlılığı arttıracak olan milyar dolarlık iki önemli proje söz konusudur. Bu projelerden ilki 2010 yılı itibariyle Türkiye'de bir nükleer enerji santralının inşası konusunda iki ülkenin mutabakata varmasıdır. Nükleer enerji Türkiye'nin 60 yıldır peşinde koştuğu fakat Batı devletlerinden her hangi bir gelişme göremediği alandır. Dünya'nın en büyük 10 ekonomisi arasına girmeyi planlayan Türkiye için enerjisini dışardan temin etmek riskli bir durumdur. Ancak Rusya'nın desteği ve yapı-ışlet modeliyle Türkiye'de üç adet nükleer enerji santrali kurulması planlanmıştır. Böylelikle Türkiye enerji ihtiyacının %20'sini nükleer enerjiden sağlamayı planlamıştır. Türkiye'nin enerji çeşitliliğini artıracak olan ilk santralin Mersin-Akkuyu'da kurulması ve 2020 yılında faaliyete geçmesi planlanmıştır (Çelikpala M. , 2017: 212-213). İkinci önemli proje ise Rus gazının Avrupa'ya güvenli bir şekilde transferini sağlayacak olan TürkAkımı gaz boru hattının inşası projesidir. TürkAkımı'nın hayata geçmesi Türkiye'nin enerji transfer merkezi olma amacına hizmet etmektedir ve Rusya'ya yönelik enerji konusunda avantaj sağlamaktadır (Öztürk, 2019: 240-243). İki ülke arasındaki işbirliği uluslararası ilişkilere de yansımıştır. Rusya, Türkiye ile gerçekleştirdiği Akkuyu santrali görüşmelerinde Putin canlı yayında Mavi Marmara olayını ve İsrail'i kınamıştır (Hürriyet, 2010). Türkiye'nin İran'ın nükleer enerji krizindeki tavrı Rusya tarafından takdir görmüştür (Özkan E. Ş., 2017: 313).

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz: (İmanov V. , 2012: 480).

Rusya ile yürütülen maksimum işbirliği Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye'nin manevra alanının genişlemesini sağlamıştır. Tüm bu alanlarda yürütülen işbirliğine rağmen Rusya ve Türkiye arasında uyuşmazlıklar da devam etmiştir. Bu uyuşmazlıkların başında Karabağ Sorunu, Ermenistan-Türkiye ilişkileri, Ortadoğu gelişmeleri, İran Nükleer Programı ve Kıbrıs gelmektedir. Ancak iki ülke de siyasi ve güvenlik alanında yaşanan uyuşmazlıkları enerji temelinde gelişen ekonomik ve ticari ortaklığa yansıtılmamak için titizlik göstermiştir (İmanov V. , 2011: 319-322). Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı ve NATO Füze Savunma Sistemleri'nin Türkiye'ye yerleştirilmesi iki ülke arasında görüş farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Rusya Türkiye'ye yerleştirilen füze savunma sistemlerini kendi güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Arap Baharı sonrası Suriye'de yaşanan olaylarda Türkiye Suriye'ye yönelik askeri müdahale taraftarıyken Rusya buna yanaşmamıştır ve Suriye'ye silah satmaya devam etmiştir. Rusya, Esad'ın görevi bırakması gerektiği düşüncelerine karşı çıkmıştır ve Şam yönetimine reformları hayata geçirilmesi için zaman tanınmasını talep etmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'ye yönelik müdahale kararlarını Çin'le birlikte veto etmiştir (İmanov V. , 2012: 479-470). Görüş ayrılıkları iki ülkenin ilişkilerini olumsuz etkilememiştir, ancak 2013 yılında Türkiye'nin NATO'dan talep ettiği patriot füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Rus yetkililer füzelerin Suriye'den korunmak için değil Rusya'dan ve BDT'den korunma için Türkiye'ye konulduğunu iddia etmiştir (Özbay, 2015: 463).

2013 yılında Suriye krizinde önemli bir olay yaşanmıştır. Esad güçleri kendi halkına kimyasal silahla saldırarak 1300 kişinin ölmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin büyük tepkiyle karşıladığı olayda askeri müdahale söz konusu olmuştur. Rusya, askeri müdahale yerine Esad rejiminin elindeki kimyasal silahların alınmasını teklif etmiştir. ABD, kimyasal silah kullanımını kırmızı çizgisi olarak tanımlamasına rağmen Rusya'nın teklifini kabul etmiştir. Bu durum Türkiye'nin Suriye politikasını olumsuz yönde etkilerken Rusya'nın diplomatik başarısı olarak görülmüştür.

2013 yılı Ukrayna hükümetinin AB ile ortaklık anlaşmasını imzalamaya yanaşmaması üzerine Ukrayna Krizi yaşanmıştır. Krizin tırmandığı zamanlarda Rusya Kırım'ı ilhak etmiştir. Türkiye bu kararı tanımamıştır ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır sergilemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu: *"Türkiye olarak Ukrayna'nın birliği ve toprak bütünlüğünün mutlaka korunması gerektiğine inanıyoruz"* ifadelerini kullanmıştır (Bülteni, 2014). Ukrayna'da yaşanan savaş Karadeniz

bölgesinde istikrarsız ve güvensiz bir ortama sebep olmuştur. Ülkemizde yaşayan Kırım kökenli Tatar nüfusunun genişliği düşünüldüğünde Kırım konusu Türkiye için hassas bir hal almıştır. Diğer yandan Türkiye, Ukrayna Krizi'nin eski Soğuk Savaş günlerini getirmesinden endişelenmiştir. 2014 yılında Galler'de yapılan NATO zirvesinde Türkiye, Ukrayna Krizi'ne yönelik Rusya'yla diplomasi kanalının açık tutulması gerektiğini savunmuştur. Türkiye, NATO üyesi olmasına rağmen Ukrayna Krizi'nde kendi çıkarlarını göz önüne alarak taraf olmaktan kaçınmıştır ve Rusya'ya yönelik yaptırımları uygulamamıştır. Ukrayna Krizi'nde Montrö Boğazlar Sözleşmesi tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye anlaşmanın kurullarına sıkı sıkı uyulduğunu açıklamıştır (Erşen, 2016: 360-363; Özkan E. Ş., 2017: 314-315). Türkiye'nin Rusya'ya enerji konusundaki bağımlılığı göz önüne alındığında yaptırımları uygulamak ilişkilere büyük zarar verebilirdi ve Türkiye'nin enerji güvenliğini tehlikeye sokabilirdi.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde diğer krizler göz ardı edilse de Suriye krizi konusundaki görüş ayrılıkları derinleşmeye başlamıştır. Şimdiye kadar Suriye'ye herhangi bir askeri müdahalede bulunmayan Rusya 30 Eylül 2015 tarihinde Esad rejiminin çağrısıyla Suriye'ye asker göndermiştir. Yerel ve dışardan birçok aktörün faal olarak bulunduğu Suriye topraklarında artık Rusya da Esad rejimini korumak için askeri boyutta savaşa dâhil olmuştur. Rusya'nın Esad yanlısı tavrı ve muhalif güçlere yönelik saldırıları Türkiye-Rusya ilişkisinde gerginlik yaratmaya başlamıştır. Fakat ilişkilere büyük bir darbe indiren olay 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi olmuştur (Özçelik & Acun, 2018: 42). Ukrayna Krizi ve Suriye'deki görüş ayrılıklarına rağmen ekonomik ilişkilerini korumak için çaba gösteren iki ülke için uçak kriziyle birlikte şimdiye kadar kaydedilen ilerleme tamamen durmuştur. Rusya S-300 taşıyan savaş gemilerini Suriye'ye göndermiş, vatandaşlarına Türkiye'ye gitmeme çağrısı yapmıştır. Rus Dışişleri Bakanı Türkiye'ye planlanan seyahatini iptal etmiştir (BBC, 2015). Duma'da 1915 olaylarının "Ermeni Soykırımı" olduğunu inkâr edenlerin cezalandırılması yönünde yasa teklifi mecliste görüşülmüştür ve yasaya uymayanlara 5 yıl hapse mahkûm edilmeleri gerektiği konusu gündeme gelmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki ticarete engeller getirilmiştir ve Rusya Türkiye'den beyaz et alımını durdurmuştur. Putin, Türkiye'yi teröristlerle iş birliği yapmakla ve Kürt halkının kanını dökmekle suçlamıştır (Kurban & Cabbarlı, 2019: 112). Rusya adeta elindeki bütün kozlarla Türkiye'ye topyekûn bir propagandaya başlamıştır. Rusya'nın Türkiye'ye karşı enerji kartını oynayıp oynamayacağı merak edilen soru olmuştur.

Olay sonrasında Rusya Türkiye'nin hava sahasını ihlal ederek Suriye'de Esad rejimiyle birlikte DEAŞ'la mücadele adı altında Türkmenler'in yaşadığı yerleri bombalamıştır (Özcan G. , 2017, s. 284-285). Rusya'nın Suriye'deki Türkmenler'i bombalaması ve Türkiye'nin desteklediği muhalif grupları hedef almaya başlaması Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye ile büyük bir kriz yaşayan Rusya Afrin'deki PKK/PYD unsurlarına havadan destek sağlamıştır. Hem Rusya hem de rejimin desteğini arkasına alan PKK/PYD Türkiye'nin desteklediği muhalif güçlerin elindeki Tel Rıfat ve Şehba gibi stratejik bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır. Rusya âdeta Türkiye'ye Suriye üzerinden mesaj vermiştir. Rusya ile ilişkileri bozulan Türkiye, Suriye'deki denklemin dışına çıkmıştır ve sınırında yaşanan olaylara seyirci kalmak durumunda kalmıştır.

24 Kasım 2015-9 Ağustos 2016 arası dönem oluşan güvensizlik ortamı nedeniyle iki ülke arasındaki kayıp yıl olarak anılmıştır. Uçak krizi iki ülke arasındaki 15 yıllık iş birliğini adeta yok ederek Soğuk Savaş öncesi seviyeye indirip iki ülkenin birbirini tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur. Fakat Rusya ve Türkiye arasında Soğuk Savaş öncesi dönemde olmayan çok yönlü iş birliği ve karşılıklı ekonomik bağıllığı bozulan ilişkileri tekrar gözden geçirmelerine sebep olmuştur. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan, Uçak Kriziyle alakalı olarak Rusya'dan görüşme talep etmiştir. Akabinde 2016 yılında Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz darbe girişimini ilk kınayan ülkelerden biri Rusya olmuştur ve böylelikle ilişkiler tekrar düzelme dönemine girmiştir. İki lider 9 ağustos 2016 tarihinde Saint Petersburg'da kriz sonrası ilk kez yüz yüze görüşmüştür (BBC, 2016). 2016 yılında Rusya'nın büyükelçisi Türkiye'de öldürülmüştür ve yaşanan olayın iki ülke arasında büyük bir krize sebep olması beklendiyse de ilişkilere olumsuz olarak yansımamıştır (Aljazeera, 2016).

2017 yılı itibariyle Suriye sorunu Türkiye ve Rusya arasında iş birliği alanlarından birine dönüşmüştür. Rusya, İran ve Türkiye Soçi'de bir araya gelerek Suriye sorununun geleceği konusunda görüşmüşlerdir (BBC, 2017). Devamında Suriye krizinin çözümüne yönelik Astana süreci başlamıştır (Tüfekçi, 2018: 337). Böylelikle Türkiye Suriye krizini Rusya ile birlikte çözmeye çalışmıştır. Yaşanan Uçak Krizi, Rusya olmadan Suriye'ye yönelik bir çözüm olamayacağını göstermiştir. Rusya, Suriye sorununda sahadaki etkili aktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinin bozulması hem ekonomik hem enerji hem de terör ile mücadele alanlarında büyük yara

almasına sebep olmuştur. Rusya'nın Suriye'deki terör örgütleri ile iş birliği yapması ve Suriye sahasına Türkiye'nin müdahale etmesini engellemesi, Türkiye'nin güvenliğine ve ileriye dönük ulusal çıkarlarına zarar vermiştir.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin düzelmesi Rusya'nın PYD/PKK ile olan bağlarını zayıflatmıştır. Bu sırada ABD ve PKK arasındaki ilişkiler güçlenmeye başlamıştır. ABD, PKK aracılığıyla Rakka ve Deyrizor'daki enerji kaynaklarını ele geçirmiştir. Bu durum ABD'nin orda kalıcı olma ihtimalinden dolayı Rusya'nın Suriye'deki çıkarlarının güvenliğini tehdit etmiştir. ABD bölgede bir Kürt devleti oluşumuna sempatiyle bakarken Rusya ve Türkiye bölge istikrarı ve ulusal çıkarları açısından Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumaktan yana olmuştur. Türkiye-Rusya arasındaki siyasi yakınlaşma, ABD'nin PKK ile olan iş birliği Türkiye'nin Suriye'ye yönelik askeri bir harekât gerçekleştirmesinin önünü açmıştır (Özçelik & Acun, 2018: 42-44).

Diğer yandan İran, Türkiye'nin Suriye'deki askeri varlığından rahatsız olmuştur. 2010-2017 yılı boyunca Türkiye ve İran ilişkilerinin görüş ayrılığı ve görüş birliği yaşadığı pek çok mevzu olmuştur. Ancak Ortadoğu bölgesinde bölgesel aktörler olarak karşımıza çıkan Türkiye ve İran'ın Suriye krizinde yaşadığı görüş ayrılıkları krizin çözüme gitmesini engelleyen durumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Suriye krizi başta olmak üzere iki ülke arasında pek çok sorun yaşanmıştır. Bu sorunlardan ilki İran ve ABD arasında yaşanan nükleer krizidir. İran'ın uranyum zenginleştirilmesi konusunda kaydettiği gelişimler Batılı devletleri rahatsız etmiştir. ABD, petrol ve doğal gaz bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan İran'ın nükleer enerji elde etme girişimlerinin aslında nükleer silah elde etmek için yaptığını iddia ederek bu durumun NPT Anlaşmasına aykırı olarak görmüştür. İran ise NPT Anlaşmasının 4. Maddesi gereği her devletin barışçıl nükleer enerjiye sahip olabileceğini savunmuştur (Arı, 2017: 443-446). ABD, İran'a yönelik baskılarını arttırmıştır ve diğer Batılı devletleri bu konuda teşvik ederken İsrail tarafı ise İran'a yönelik askeri operasyondan bahsetmeye başlamıştır. Bu dönemde İsrail ile ilişkileri kötü giden ve bu durumun ABD ile olan ilişkilerinin hassaslaşmasına sebep olan Türkiye'nin İran Nükleer Krizi'nde, Batı ve İran arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir.

Türkiye, ABD'nin İran'ı yalnızlaştırma politikasına katılmamış ve İran Nükleer Krizi'nin çözümünün barışçıl yollarla olması gerektiğini savunmuştur. Çünkü hem sınır komşusu olan hem de Ortadoğu'da yer alan İran'da yaşanabilecek çatışmalar bölgenin

istikrarını tehlikeye sokma ihtimalini ortaya çıkartmıştır. Türkiye bir yandan ABD ile olan ilişkilerinde gerginliğe sebebiyet vermemek diğer yandan Ortadoğu bölgesinin istikrarını korumak için harekete geçmiştir. Türkiye, barışçıl çözüm arayışlarında en büyük desteği Brezilya'dan görmüştür. Brezilya ve Türkiye İran'ı ve Batılı devletleri ortak noktada buluşturabilecek çözüm için hassas bir politika izlemiştir (İnat & Telci, 2011: 71). Krizin çözüm sürecinde Türkiye, ABD ve İran'la sürekli iletişim halinde bulunarak iki taraf arasındaki diplomasi kanallarını açık tutmuştur. Türkiye'nin mevcut girişimleri ABD ve İran tarafından takdir edilmiştir. Türkiye ve Brezilya'nın bütün girişimlerine rağmen BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik yeni yaptırımlar söz konusu olmuştur. Türkiye, İran'la görüşmelerin olumlu gittiği bir süreçte yaptırımlar yerine sorunun diplomatik yollarla çözülmesinden yana tavır sergilemiştir. Ayrıca sınır komşumuz olan İran'a yaptırımların Türkiye açısından muhtemel olumsuz sonuçlarının da düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin İran'a yönelik yeni yaptırımlara karşı olduğunu yineleyen, dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu *"ABD'yi kastetmiyorum ama binlerce mil uzaktaki bir ülke kolayca yaptırım kararı alabilir. Ancak bir komşu ülke olarak, çok fazla çıkara ve bağlantıya sahip ülke olarak bu konuda ciddi endişelerimiz var"* sözüyle Türkiye'nin kaygılarını ifade etmiştir (Hürriyet, 2010).

BM'den gelen ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalmak istemeyen İran, Batı devletleri ve İsrail'e duyduğu güvensizliğe rağmen Türkiye ve Brezilya'nın çağrularına cevap vermeyi tercih etmiştir. 16 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim İran'a giderek İran Dışişleri Bakanı Muttaki ile görüşüp İran'ın çekincelerini ortadan kaldırmak ve nihai bir sonuca varmak istemiştir. Daha sonra görüşmelere Başbakan Erdoğan ve Brezilya Devlet Başkanı Silva'nın da katılımıyla 17 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen üçlü zirvenin ardından Tahran Anlaşması olarak bilinen ortak bir deklarasyonun imzalanmasına karar verilmiştir. Anlaşmaya göre İran'ın kendi şartlarıyla düşük oranda zenginleştirdiği 1200 kilogramlık uranyumu Türkiye'ye teslim etmesi daha sonra da Viyana Grubunun (ABD, Rusya ve Fransa) Tahran Anlaşmasını kabul ettiğini bildirip daha yüksek oranda zenginleştirilmiş 120 kg uranyumu İran'a verilmek üzere Türkiye'ye teslim etmesi gerekecekti (Çakmak, İran 2010, 2011: 83-84; Arı, 2017: 446-447). Türkiye, Batı devletleri ve İran arasındaki uranyum takasının merkezi olacaktı ve bu durum İran'ın Türkiye'ye olan güvenin göstergesiydi.

Türkiye, Brezilya ve İran'ının ortak girişimleriyle sorun diplomasi yoluyla çözülmüş ve İran'ın nükleer enerji elde etme hakkı korunmuştur. Diplomasi zaferi olarak anılan süreçte Ortadoğu bölgesinde istikrar korunmuş olacaktı ve Türkiye komşusu olan İran'a yaptırım uygulamak zorunda kalmayacaktı. Diğer yandan İran diplomatik adımlar atarak bütün dünyaya nükleer enerji elde etmek konusundaki iyi niyetini göstermiş olacaktı (İnat & Telci, 2011: 78-82). Sonu zaferle bittiği düşünülen anlaşama Batı devletleri ve Rusya tarafından yetersiz olarak görülmüştür. Üç ülkenin yoğun çabasına rağmen anlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Güvenlik Konseyi'nin P5+1 (Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi ve Almanya) üyeleri İran'a yönelik sert yaptırımlar içeren taslak konusunda uzlaşya vardıklarını açıklamıştır. İran'a yönelik alınan bu kararda İsrail lobisi önemli etkiye sahiptir. Çünkü İran, ABD karşıtlığı ve radikal İslam tutumundan dolayı İsrail'in bölgedeki varlığına en büyük tehdit olarak algılanmaktaydı. Diğer yandan verilen karar diplomasi kanallarını açık tutan İran tarafından büyük hayal kırıklığı ile karşılanmıştır.

Türkiye ve Brezilya'nın itibarını sarsan ambargo kararı diplomasi yolunda verilen çabaları da boşuna çıkartmıştır. İran ekonomisi ile bütünleşmek isteyen Türkiye, Batı devletlerinin bu tutumunun etik ve hukuku milli çıkarlarına zarar verdiğini belirtmiştir (İnat & Telci, 2011; 85). Brezilya ve Türkiye İran'a yönelik daha ağır yaptırımlar içeren paketleri engellemek ve sorunun çözümünde Tahran Anlaşması'nın temel alınması için uğraşmışlardır. Ancak 9 Haziran 2010'da yapılan BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye ve Brezilya'nın ret oyu kullanmasına rağmen 1929 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı ile İran'a yaptırım uygulanması kararı alınmıştır. ABD'nin İran'ı çevrelemek konusundaki kararlığı Türkiye'nin bütün girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur.

İran Nükleer Krizi Türkiye için hassas bir konu haline gelmiştir. Çünkü Ortadoğu'da yer alan ve Batı devletleri müttefiki olan Türkiye iki faktör arasındaki hassas dengeyi korumak için zorlu bir süreçten geçmiştir. ABD ile köklü müttefik bağları olan Türkiye'nin normal olarak ABD kararlarını desteklemesi gerektiği beklenmeliydi ancak Başkan Obama'nın Başbakan Erdoğan'ı arayarak Güvenlik Konseyi'nde çekimser oy kullanmasını rica etmesine rağmen Türkiye ret oyu kullanmıştır (İnat & Telci, 2011: 87). Türkiye'nin bu tutumunun arkasındaki en büyük sebep diplomasi yoluyla elde ettiği Tahran Anlaşması'nın arkasında durduğunu ve bölgede üstlendiği arabuluculuk rolündeki güvenilirliğini göstermektir. Ayrıca hem enerji hem de terör alanında iş birliği yaptığı bir ülkeye ambargo uygulamak Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına ve ulusal güvenliğine zarar vermektedir.

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde şimdiye kadar elde edilen ılımlı atmosfer 2011 yılı itibariyle tamamen ortadan kalkacaktır hatta yerini çatışma söylemlerine bırakacaktır. İki ülke arasındaki gerginliğin en büyük sebebi 19-20 Kasım 2010 tarihinde yapılan NATO Lizbon zirvesinde erken uyarı sistemi olan Füze Savunma Sistemi (Missile Defence System)'nin Türkiye'nin doğusuna yerleştirilmesi kararıdır. ABD, İran'a yaptırım kararının ardından çevreleme politikasının ikinci ayağı olan Füze Kalkanı Projesi İran'ı yalnızlaştırma hedefine yönelik girişim olarak görülmüştür (Çakmak, 2011: 73-74). Bu durum başta İran olmak üzere kendi güvenliklerinin tehlikeye düştüğünü düşünen ülkeler tarafından eleştirilmiştir. 2011 yılında Füze Kalkanı Projesi'nde somut adımların atılması Türkiye-İran ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Tahran Yönetimi, Füze Kalkanı Projesi'ni İran'a yönelik izlenecek saldırgan politikanın ilk adımı olarak değerlendirmiştir ve Türkiye'nin bu projeye destek vermemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hatta İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad "*Türkiye'yi kardeş ülke ve yakın dost olarak biliriz. Ancak düşman ülkeler oraya füze kalkanı yerleştirdiğinde ve bu önlemin İran'a karşı alındığı açıklandığında birilerinin tetikte olması gerekiyor*" ifadesiyle uyarıları tehditkâr bir boyuta taşımıştır (Hürriyet, 2011a). Ortadoğu'da yer alan birçok ülke Batı devletleri ve İsrail'in güvenliğini sağlayan böyle bir sistemin Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin topraklarına yerleştirilmesini ve Türkiye'nin bu duruma müsaade etmesini eleştirmiştir. Bölge devletlerine göre NATO'nun füze savunma sistemi bölgedeki istikrarı bozacaktır ve silahlanma yarışını tetikleme etkisine sahip olacaktır (İnat & Telci, 2012: 214-218). Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu İran'ı yatıştırmaya yönelik açıklamalar yapmıştır ve sistemin İsrail'i korumaya yönelik olduğu idealarını reddetmiştir. Ancak İran'dan gelen açıklamalar açık olarak Türkiye'yi tehdit eder boyuta ulaşmıştır ve İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızade "*Saldırıya uğramamız halinde ilk olarak Türkiye'deki füze kalkanını hedef alacağız, sonra diğer hedefleri vuracağız*" ifadelerini kullanmıştır (Aljazeera, 2011). Fakat daha sonra Davutoğlu'nun İran'la yaptığı telefon görüşmesinde yetkililer bu açıklamanın hükümetin görüşü olmadığını ve Türkiye-İran'ın kardeş ülkeler olduğunu vurgulamıştır. Türk yetkililerinin kurulacak olan füze savunma sisteminin İran'ın ulusal güvenliğine zarar vermeyeceğinin teminatını vermesine rağmen Tahran Hükümeti açıklamalardan tatmin olmamıştır. Çok yönlü diplomasi izlemeye karar verdiği dönemde Türk hükümeti, müttefiki ve komşu ülkesi arasında zorlu bir sınav ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak Türkiye, İran ile ilişkilerinin gerilmesini göze alarak Füze Savunma Sistemi'nin kurulmasına müsaade etmiştir. Çünkü Ortadoğu ile ilişkilerinin geliştiği ve Batı devletleri tarafından eksen kayması olarak nitelendirilen süreçte NATO'nun

kararını reddetmek Batı'ya sırtını dönmekle aynı anlama geleceği için Türkiye böyle bir politika izlemek istememiştir (Çakmak, 2012: 86-87).

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ilk olarak PKK ve PKK'nın İran kolu olan PJAK kolundaki iş birliğine yansımıştır ve PKK'nın önemli üst yetkililerinden olan Murat Karayılan'ın İran tarafından yakalanıp daha sonra serbest bırakıldığı söylentileri ortaya atılmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, 2011 Ekim ayında yaptığı açıklamada Türkiye'de gerçekleşen PKK'nın çukurca saldırısının ardından İran ve Suriye yönetimlerini suçlamıştır (Hürriyet, 2011b). Fakat hem Türk hem de İranlı yetkililerden yapılan açıklamalarda PKK/PJAK'ın iki ülkenin ortak sorunu olduğu ve bu konuda iş birliğine devam edileceği duyurulmuştur (İnat & Telci, 2012: 222-223). Ancak şunu belirtmek gerekir ki Füze Kalkanı Projesi'nin ardından iki ülke arasındaki güvenilir ilişkiler yerini şüpheye bırakmıştır.

İran Nükleer Krizi ve NATO Füze Savunma Sistemi'nin kurulması süreci boyunca Türkiye hem Batı müttefiki bir ülke olduğunu hem de Ortadoğu ülkesi olduğunu ve komşularıyla alakalı sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu hassas terazide Türkiye'nin attığı her adım diğer devletler tarafından yanlış değerlendirilme ihtimalini de beraberinde getirmiştir. ABD'nin izinden giden Türkiye Ortadoğu devletleri arasında güvenilirliğini kaybetme ihtimaline sahipken İran ile yakın ilişkiler kuran Türkiye Batı devletleri tarafından eksen kayması suçlamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Doğu ve Batı arasında köprü olma durumu Türk dış politikasının hem en önemli dış politika yapım unsuruyken diğer yandan da dış politika yapımını kısıtlayan engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, ekonomik çıkarlarını korumak ve müttefiki olduğu Batı toplumunun İran'a yönelik uyguladığı politikaları takip etmek hususunda ikilemde kalsa dahi hem İran'a yönelik yaptırımlara hayır oyu kullanarak ekonomik çıkarlarını korumuş hem de NATO Füze Savunma Sistemi'nin ülke topraklarına kurulmasına müsaade ederek Batı müttefiki olduğunu göstermiştir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki hem ekonomi alanında hem de terör alanında hem de enerji kaynaklarının tedariki açısından Türkiye'nin önemli bir müttefiki olan İran'a sırtını dönmesi ülke içerisindeki istikrarı bozan ve ekonomik çıkarlarımızı tehdit eden bir icraat olarak görülmektedir. Bu sebepten Türkiye ABD ve Batı devletlerinin baskısına rağmen İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için çabalamıştır (İnat & Telci, 2012: 224-227).

Bu dönemde Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı sürecinden Suriye'de ayaklanmaların başlamasıyla bölge devletlerinin politikaları da etkilenmiştir. Arap Baharı sürecinde diğer devletlerdeki halk hareketini destekleyen İran, Suriye'de farklı bir tavır göstererek rejimden yana olmuştur. İran'ın böyle bir tavır sergilemesinin sebeplerine bakıldığında ilk olarak Esad rejimi ve İran uzun süreden beri birbirlerini yakın bölgesel müttefik olarak görmektedir. Bu bağlamda İran, Esad rejiminin varlığını devam ettirmek için Suriye'deki iç savaşa askeri, ekonomik ve siyasi olarak dâhil olmuştur. ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından bölgesel dengeler İran lehinde değişmeye başlamıştır ve güç dengesini korumak isteyen İran, Esad rejiminin varlığını hayati bir mesele olarak değerlendirmeye başlamıştır. ABD'nin Suriye'ye askeri müdahalesinden endişe duyan İran kendisi ile aynı görüşü paylaşan Rusya ile hareket etmiştir (Yeşiltaş & Caner , 2014: 64).

Bölgenin iki önemli aktörü olan Türkiye ve İran'ın Suriye'ye yönelik farklı politikaları iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, Esad rejimine karşı muhalif güçleri desteklerken İran, Esad rejimine yardım eden Hizbullah güçlerini desteklemiştir. İran, muhalif güçleri terörist olarak nitelemiş ve Esad rejiminin muhaliflere yönelik sert tutumunun yasal olduğunu savunmuştur. Türkiye ve İran arasındaki Suriye krizi derinleşmeye başlamıştır. Türkiye, Esad rejiminin katliamlarının ardından İran'ı rejime verdiği destekten dolayı suçlarken İran, Türkiye'nin düzenlediği Suriye'nin Dostları Toplantıları'nı ve katılan devletleri Suriye'nin Düşmanları olarak nitelendirmiştir. İran, Türkiye'nin bu tutumunun İsrail'e yardımcı olduğunu ileri sürmüştür ve Türkiye'yi "emperyalizmin taşeronu" olmakla suçlamıştır (İnat, 2013: 191). Ancak Türkiye ve İran arasında üst mevkiler temasa devam etmiştir. Mısır, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye'nin dâhil olduğu bir komisyonla Suriye krizini çözmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur fakat bölge devletlerinin Suriye ve rejim konusunda farklı fikirde olmaları çözüme ulaşılmasını engellemiştir.

2015 yılında Rusya'nın rejim yanlısı olarak Suriye'ye müdahale etmesi İran'ın elini güçlendirmiştir. İran, Türkiye'yi bölgedeki terör örgütü olan DEAŞ'la iş birliği yapmakla suçlamıştır (Haberler, 2014). Türkiye ise İran'ı Rusya ile iş birliği yaparak Halep'teki Müslümanların ölümüne destek olmakla suçlamıştır. 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ardından Türkiye-İran-Rusya ekseninde bir yakınlaşma görülmüştür. Üç devlet Moskova Mutabakatı'nı imzalayarak Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda hem fikir olduklarını ve Suriye krizinin çözümüne yönelik Astana sürecini başlattıklarını duyurmuşlardır (BBC,

2016). 2016 yılında Türkiye'nin Suriye topraklarında gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu İran tarafından sert şekilde eleştirilmemiştir.

2017 yılında Suriye krizinin çözümüne yönelik düzenlenen Astana müzakerelerinde Rusya-Türkiye-İran ilk defa aynı mekanizmada yer alarak Suriye'de çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Astana sürecini Soçi Zirvesi takip etmiştir ve üç ülkenin Suriye krizi konusundaki iş birliği gözler önüne serilmiştir. Astana ve Soçi zirvelerinde tartışılan önemli konulardan biri Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden PKK/PYD terör örgütüne yönelik İran ve Rusya'nın tavrıdır. İki devlet terörle mücadelede Türkiye'yi desteklediklerini ifade etmiştir. Ancak İran yönetimi PYD/PKK'yı hem Akdeniz'e ulaşım sağlayan ortak hem de Türkiye'ye karşı kullanabileceği bir koz olarak elinde tutmaktadır (Tamer, 2018: 30-31).

Türkiye ve İran arasındaki Suriye geriliminin dairesi genişleyerek Irak sorununu da içine almıştır. ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından oluşan güç boşluğunda Türkiye ve İran, Irak'ta nüfuzlarını arttırma yarışına girmiştir. Irak merkezi hükümetiyle yakın ilişkiler kuran İran, Türkiye'nin Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile kurduğu ekonomik ilişkiden rahatsız olmuştur. Türkiye ise İran'ın Irak merkezi hükümeti vasıtasıyla Irak'taki nüfuzunu arttırıp dengeleri kendi lehine çevirmesinden rahatsız olmuştur. Ancak DEAŞ'ın Musul'u ele geçirmesi bölge aktörlerine politikalarını tekrar gözden geçirimleri gerektiğini göstermiştir (İnat & Yegin, 2016, s. 145-151; Doğrusözlü, 2016, s. 67-70). Şii hilalinin ortasında Şii karşıtı Sünni devlet yapılanması inşa etmek isteyen DEAŞ, İran tarafından büyük tehdit olarak algılanmıştır. DEAŞ'a karşı harekete geçen İran IKBY'ye terörle mücadelede askeri destek sağlamıştır. DEAŞ, İran'ın güvenliğini tehlikeye sokarken aynı zamanda Irak'taki askeri varlığını meşrulaştırmak ve bölgedeki etki alanını arttırmak için fırsat sunmuştur. İran, terörle mücadele adı altında Irak ve Suriye topraklarındaki aktivitelerine faydacı bir fenomen bulmuştur (Tamer, 2018: 18). Öteki taraftan Türkiye bölgedeki askeri ağırlığın İran lehine değişmesinden rahatsızlık duymuştur. Ancak Irak yönetimindeki Şii ağırlık yüzünden İran'ın Irak üzerindeki etkisi artmaya devam etmiştir. İran Yönetimi Türkiye ve IKBY arasındaki gelişen ilişkileri her fırsatta kınamıştır ve Türkiye'nin Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonlarını eleştirmiştir. Türkiye'nin Irak ve Suriye topraklarında gösterdiği askeri faaliyetler İran'ı her zaman rahatsız etmiştir. Türkiye, Irak'taki terörle mücadele amacıyla Irak'ta kurulan Başika Kampı'ndaki Türk askerlerin güvenliğini sağlamak için askeri varlığını arttırmıştır. Böylelikle Türkiye-İran rekabetinin tırmandığı bir zamanda

Türkiye'nin Başika Kampı'na askeri sevkiyatı bölgedeki çıkarlarını korumaktan geri durmayacağını ve gerekirse İran'a yönelik güç mücadelesini askeri boyutta yürüteceğini göstermiştir. Ancak Türkiye; İran, Rusya ve Irak üçlüsünün sert tepkisiyle karşılaşmıştır (İnat, 2016: 140,146). Her şeye rağmen 2017 yılında hukuki bir zemini olmayan ve IKYB'nin bağımsızlığı için yapılan referandumda Türkiye ve İran IKYB'ye karşı durarak aynı tarafta yer almıştır. Netice olarak İran ve Türkiye aralarında yaşanan sorunlara rağmen bölgenin toprak bütünlüğünü bozacak durumlarda birlikte hareket edebileceklerini göstermiştir (İnat & Caner, 2018: 141-152; Tamer, 2018: 27-28).

Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri kelimelerle tanımlamak gerekirse *iş birliği*, *rekabet* ve *çatışma* kavramları ilk üçte yer alır. Bu tanımlamaya açıklık getirmek gerekirse ilk olarak uzun yıllardır ekonomik yaptırımlara maruz kalan İran bölgesinde yalnızlaşmamak için Türkiye ile yakın ekonomik ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin İran'a yönelik enerji bağımlılığı ise iş birliğini geliştirmiştir. Fakat iki devlet mezhepsel ve yönetim tarzı olarak birbirinden farklıdır. İki ülkenin farklı değerleri temsil etmesi kendi değerleri çerçevesinde bölgesel nüfuz alanlarını genişletmek için birbirleriyle rekabet eden aktörlere dönüştürmektedir ve iki aktörün çıkarları çatıştığında ekonomik karşılıklı bağımlılığına rağmen tehditkâr söylemleri gün yüzüne çıkmaktadır. Türkiye ve İran birbirlerini dengede tutan iki aktördür. İki devletten birinin sınır içinde ve dışında gücü ve askeri varlığı arttığında diğer devlet bunu tehdit olarak algılamaktadır. Ortadoğu bölgesinde iki devletin ortak olarak hareket etmediği krizler çözüme ulaşamaz. Nitekim Suriye ve Irak'ta yaşanan sorunlar bu durumun en büyük örnekleridir. İran bölgesel krizlerde Türkiye'nin göz ardı edemeyeceği bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten İran ve Türkiye karşılıklı ilişkilerde hem çatışan hem de iş birliğini yüksek tutan bir politika izlemektedir. İki devletin birbirine muhtaç olması sertleşen söylemlerin ardından devlet erkânının karşılıklı ziyaretleri ile yumuşamaktadır.

2010-2017 arası dönemde Irak hem kendi iç dinamikleri hem de dış dinamikleriyle Türk dış politikasının gündemini kaplayan önemli sorunlardan biri olmuştur. ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından bölgede oluşan güç boşluğu Irak üzerinde etkisini arttırmak isteyen aktörleri harekete geçirmiştir. Irak'ın iç dinamikleri ve istikrarsız yapısı bu aktörlere uygun ortamı sağlamıştır ve bölgede yaşanan Suriye krizi sadece Suriye'nin topraklarını değil Irak'ın topraklarını da etkilemiştir. Bu sebepten Irak, Suriye krizi bağlamında hem iç

hem de dış dinamikler üzerinde tehdit algısını yükselten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktır.

2010 yılında Irak'ta hükümet seçimleri yapılmıştır ancak hiçbir parti tek başına hükümet kuramamıştır. Irak'ın işgalinden sonra normalleşme sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilen seçimlerde hükümetin kurulamaması komşu devletleri de yakından ilgilendirmekteydi. Belirsizliğin arttığı dönemde Suudi Arabistan, Türkiye ve İran Irak üzerinde etkili olmak ve siyasal gelişmeleri yönlendirmek için ülke içindeki gruplarla temas etmişlerdir (Özcan M. , 2011a: 50). Türkiye açısından Irak seçiminin bu kadar önemli olmasının sebebi Türkiye'de terör saldırılarının artması ve İran'ın Irak yönetimindeki siyasi gücünü arttırması endişesidir. Bu süreçte Irak içerisinde artan istikrarsızlık sadece siyasi açıdan değil ekonomik açıdan da Türkiye'nin çıkarlarını tehdit etmekteydi (Özcan M. , 2011: 150-157).

Türkiye'nin genel Irak politikasındaki en önemli ilkesi Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Mezhepsel ve etnik olarak farklı yapıları içinde barındıran Irak'ta kurulacak olan yönetimin istikrarlı ve kapsayıcı olması gerekmektedir. Irak Başbakanı Maliki, Irak'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokan politikalar takip etmiştir. Şii yanlısı olan Maliki tüm gücü kendinde toplama çabası içine girmiştir. Maliki'nin Sünni muhalefeti sindirmeye yönelik eylemleri ve sert politikaları birçok kesimin tepkisini çekerken ülke içerisindeki Şii-Sünni gerginliğini tırmandırmıştır. Irak'ta etnik ve mezhepsel ayrışmaların alevlenmesi Irak'a komşu ülkeler tarafından da endişeyle takip edilmiştir. Çünkü Irak topraklarında yaşanan her kriz komşusu olan ülkelerin ekonomik çıkarlarını ve ulusal güvenliğini tehlikeye sokan bir tehdide dönüşmektedir. Türkiye, Sünni-Şii gerginliğinin önüne geçebilmek için her iki gruptan temsilcileri İstanbul'da bir araya getirmiştir. Maliki'nin Şii yanlısı politikasına devam etmesi İran'ın Irak üzerindeki etkisinin artmasına sebep olmuştur (Özcan M. , 2011a: 55-57). Bu sebepten 2010 Parlamento seçimlerinde Türkiye şimdiye kadar destek verdiği Irak başbakanı Maliki yerine Şii kökenli olan İyad Allavi'yi desteklemiştir. Bu durum Maliki ve Ankara'nın arasının açılmasına sebep olmuştur (Balcı, 2013: 120-121).

Irak ve Türkiye arasında siyasi sorunlar ve görüş farklılıklarına rağmen ticaret hacminde büyük artış yaşanmıştır. Irak yönetimi komşu ülkeleri Irak'ın yeniden yapılanması sürecinde yardıma çağırmıştır. Böylelikle Irak Türkiye açısından önemli bir yatırım alanına dönüşmüştür. Özellikle enerji ve inşaat sektöründe Irak'a büyük yatırımlar için adımlar

atılmıştır. 2011 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Irak ziyaretinde iş adamları ve bürokratlar kendisine eşlik etmiştir ve Irak parlamentosunda konuşma yapan ilk yabancı lider olmuştur. Erdoğan ziyareti boyunca hem Irak Merkezi Yönetimi hem Kürt Bölgesel Yönetimi liderleri ve Türkmen milletvekilleri olmak üzere Irak toplumunu temsil eden bütün kesimlerle görüşerek Türkiye'nin Irak'a yönelik tarafsız tutumunu göstermiştir. .

2011 yılında ABD güçleri Irak'tan çekilmiştir ve Irak'ta Merkezi Yönetim ve IKBY olmak üzere ikili bir yapılanma ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye, Irak Merkezi Yönetimi ile siyasi sorunlar yaşarken IKBY ile ilişkileri en iyi zamanlarını yaşamaktadır. Ankara ve Erbil arasında enerji ve terör alanında iş birliği gelişmeye başlamıştır. Hatta Irak ile yapılan ticarete Kuzey Irak büyük ağırlığa sahip olmuştur. Türkiye'nin üç büyük bankası (Ziraat Bankası, Vakıfbank, İş Bankası) Erbil'de şube açmış ve yapılan ticarete para akışı güvenceye alınmıştır (Kalaycı, 2012: 56-60).

Türk hükümeti Irak ile geliştirilen ekonomik ilişkilerin terör ve PKK sorununa da yansımaları konusunda beklentiye girmiştir. Türkiye sınırları içinde artan terör olayları ve can kayıpları neticesinde Kuzey Irak'ta konuşlanan PKK'ya yönelik sınır ötesi hava operasyonları düzenlenmiştir. Ancak Irak hükümeti bu operasyonlara sert tepki vermiştir ve Türkiye'yi sivillere zarar vermekle itam etmiştir. Bu durum Türkiye ve Irak yönetimi arasında siyasi ve ekonomik açıdan ilerleme kaydedilse dahi güvenlik sorununun devam ettiğinin göstergesi olmuştur. Maliki yönetimiyle gerginlik devam ederken IKBY ve Türkiye arasındaki yakınlaşma devam etmiştir. Ankara ve Erbil arasındaki iş birliği enerji ve petrol boru hattı çerçevesinde şekillenmiştir. IKBY yönetimi çıkarılan petrolü Irak merkezi yönetiminden bağımsız olarak ihraç etmek niyetindedir. Bunun üzerine IKBY tek başına petrol ihraç etmek için yeni bir petrol hattı inşa etme kararı almıştır ve yeni petrol hattının Türkiye topraklarından geçmesi planlanmıştır. Bağdat yönetimi IKBY'nin merkezden bağımsız olarak petrol ihraç etmesini engellemek için Türkiye'nin Erbil'e desteğe devam etmesi neticesinde TPAO'nun Irak'ın güneyindeki petrol arama sözleşmesinden çıkarılacağını duyurmuştur. Irak merkezi hükümetinin uyarılarına rağmen Türkiye ve Erbil arasındaki enerji alanındaki stratejik yakınlaşma devam etmiştir (Kalaycı, 2012: 33-67; Kalaycı, 2014: 58-60; Kalaycı & Gürler, 2014: 23).

Irak merkezi yönetimi ve tehditkâr söylemlerine rağmen Ankara'nın Erbil'le yakınlaşmasının ardındaki sebeplere bakıldığında ilk olarak Türkiye açısından hayati önem taşıyan enerji kaynaklarını çeşitlendirmek isteği yer almaktadır. Çünkü hızlı büyüme ile

birlikte enerjiye duyulan ihtiyacın artması Türkiye'yi İran ve Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Erbil petrolünün Türkiye'den geçmesi, Türkiye'nin Rusya ve İran'a bağımlılığını azaltmak için iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Son olarak Erbil ile varılan anlaşma Türkiye'nin enerji transfer merkezi haline gelmesi ve enerji güvenliğini koruması için fırsat olarak görülmüştür.

Suriye'deki gerginliğin iç savaşa dönüşmesiyle Irak bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Irak merkezi yönetimi İran'la birlikte Esad rejimini desteklemiştir. Irak jeopolitik konumuyla Bağdat ve Şam arasında ekonomik ve askeri yardımların iletildiği köprü işlevini görmüştür (Arı, 2017: 405). Türkiye ve Irak merkezi yönetiminin Suriye krizinde farklı cephelerde yer alması kötü olan ilişkilere yeni bir sorun olarak eklenmiştir. Ancak Irak'ın bütün kesimleri merkezi hükümetle aynı fikirde değildir. İKBY, terör örgütü PKK'nın bir kolu olan PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde otoriter bir şekilde hareket etmesinden rahatsız olmuştur ve Türkiye ile birlikte ortak bir politika izlemeyi tercih etmiştir (Balcı, 2015: 154-156). Suriye krizinin Irak'taki istikrarsız ortamı tetiklemeye devam etmesi Türk hükümetinin endişelerini artırmıştır. Çünkü 2013 yılında Türkiye, PKK sorununun çözümüne ağırlık vermiştir ve yurt içinde PKK'ya yönelik pek çok operasyon düzenlenmiştir (Kalaycı & Gürler, 2014: 34). Operasyonların yoğunlaşmasıyla kaçan teröristler Irak ve Suriye topraklarına doğru çekilmiştir. Ülke içindeki istikrarsızlıktan dolayı sınırlarının güvenliğini sağlayamayan Irak ve Suriye Türkiye'nin ulusal güvenliğine zarar verirken teröre karşı giriştiği mücadelede başarıya ulaşmasını engellemektedir. Terörü kaynağında yok etme ilkesiyle hareket eden Türkiye teröristlerin saklandığı yer olan Kuzey Irak'a operasyon düzenlemek istediğinde Irak merkezi yönetimi ve İran muhalefetiyle karşı karşıya gelmektedir. Irak merkezi yönetimi ve İran, Türkiye'nin Irak topraklarındaki PKK ile mücadelesini Kuzey Irak topraklarında hâkimiyet kurma çabası olarak lanse etmiştir.

2014 yılında halen kaosun hüküm sürdüğü Irak topraklarında bütün dünyayı alarma geçiren bir gelişme yaşanmıştır. Terör örgütü olan DEAŞ Musul'u ele geçirerek Bağdat kapılarına dayanmıştır. Meydana gelen gelişmeler neticesinde bölgesel aktörler kendi aralarındaki sorunları ikinci plana atarak DEAŞ'la mücadeleye başlamışlardır. DEAŞ'ın bu kadar güçlenmesinin arkasında Maliki'nin şimdiye kadar takip ettiği politikaların sebep olduğu düşünüldüğü için Irak Başbakanı Maliki görevinden ayrılmıştır ve yerine Haydar Abadi'nin gelmesi Ankara ve Bağdat arasında ilişkilere de yansımıştır. Hatta Bağdat yönetimi DEAŞ'le mücadelede Türkiye'nin eğit-donat tecrübesinden faydalanmak istemiştir

ve bu durum iki ülke arasındaki yakınlaşmanın göstergesi olmuştur. İki ülke DEAŞ'a karşı atılacak adımlar, istihbarat paylaşımı, sınır güvenliği ve askerlerin eğitimi konularında görüşmüştür. Irak hükümeti Türkiye'yi bölgesel güvenlik konularında stratejik bir ortak olarak görmeye başlamıştır.

DEAŞ, Musul'u ele geçirdikten sonra burada bir devlet yapılanması göstermeye başlamıştır. Artık Irak'ta Bağdat, Erbil ve Musul olmak üzere üçlü bir yapılanma söz konusu olmuştur. Üçlü Irak politikasının Türkiye açısından somutlaşması DEAŞ'ın Musul konsoloslukundaki 49 görevliyi rehin almasından sonra kesinleşmiştir. Rehine krizi sonuçlanana kadar Türk hükümeti vatandaşların hayatını tehlikeye atmamak için DEAŞ'a yönelik askeri faaliyetlerde bulunmamıştır. 101 günlük Rehine Krizi boyunca Erbil, DEAŞ'la tek başına mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu durum Erbil'in gözünde Türkiye'nin itibarını sarsmıştır. Türkiye açısından sınırımıza yakın bir bölgede devlet kurma girişiminde bulunan DEAŞ ulusal güvenliğimize tehdit olarak algılanmaktadır. Diğer yandan DEAŞ teröründen kaçan mülteciler Türkiye sınırlarına dayanmıştır (Balcı, 2016: 175: 183). DEAŞ'ın hızlı ilerleyişi devam ederken İKBY, Türkiye'den askeri bir müdahale beklentisine girmiştir. Ancak Türk hükümeti bu sorunun sadece askeri müdahale ile çözülemeyeceğini düşünmektedir. Çözüm iki aşamalı bir yoldan geçmektedir. İlk olarak Ortadoğu'daki karmaşanın nedeni olan Esad rejiminin gitmesi, ikinci olarak Irak'ta bütün kesimleri kapsayan merkezi bir hükümetin kurulması gerektiğine inanılmıştır (Kalaycı, 2015: 31).

2015 yılına gelindiğinde PKK'nın kolu olan PYD Suriye'nin kuzeyinde kantonları ele geçirerek özerk yönetimler kurmaya başlamıştır ve bölgede iki terör örgütü karşı karşıya gelmiştir. PYD ele geçirdiği kantonlardan biri olan Kobani'yi DEAŞ'tan korumuştur ve bölgede DEAŞ'a karşı bir güç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum PKK/PYD'nin aradığı meşrulaşma zemini için fırsat vermiştir. Ancak Türkiye açısından terör örgütü olan PYD/PKK'nın meşrulaşması kabul edilebilir bir durum değildir. Bölgede gelişen yeni dinamikler Ankara ve Erbil'i PYD/PKK ve DEAŞ'la mücadelede aynı tehdit algısında bir araya getirmiştir. Türk hükümeti Erbil'e bağlı peşmerge güçlerine hem askeri eğitim hem de silah yardımı sağlamıştır (Balcı, Gürler, & Baykal, 2016: 155-161).

DEAŞ'la mücadelede ABD, Rusya, İran ve Türkiye Irak'a destek vermiştir. Özellikle 2015 yılında Rusya ile yaşanan Uçak Krizi'nin ardından Suriye denkleminin dışına atılan Türkiye sahada aktif olabilme açısından Irak politikasına önem vermiştir. Fakat

Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde tek bir yönetimle muhatap olması söz konusu değildir. Irak Merkezi Yönetimi, Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve DEAŞ'ın ele geçirdiği Musul olmak üzere Irak'ta üçlü bir yapılanmaya göre politika belirlenmesi gerekmiştir. Türkiye, Irak'a yönelik politika belirlerken hem Irak'ın iç dinamiklerini hem de terör dinamiğini aynı anda düşünmek durumunda kalmıştır. Türkiye, Bağdat'ın çağrısı üzerine DEAŞ'a karşı birlikte mücadele etmiştir. Başka bölgesinde Bağdat Hükümeti'nin askerlerini eğitmek amaçlı askeri kamp kurarak silah ve askeri destek sağlamıştır. Türkiye, Irak hükümetiyle birlikte teröre karşı mücadele ederken ülke içindeki terör faaliyetlerinde büyük bir artış yaşanmıştır. Bunun üzerine Türk hükümeti PKK'nın konuşlandığı Irak'ın kuzeyini bombalamaya başlamıştır. Türkiye'nin Irak merkezi hükümetinden bağımsız takip ettiği politika Bağdat hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bağdat yönetimi Türkiye'nin eylemlerini kınayarak bu durumu Irak'ın egemenliğine bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Türkiye, Bağdat'ın tepkisine rağmen PKK kamplarını bombalamaya devam etmiştir. Bu durum Ankara-Bağdat arasında kısa da olsa düzelme süresinin sona erdiğinin göstergesi olmuştur (Balcı, Gürler, & Baykal, 2016: 159-179; Balcı & Akdoğan, 2017: 274-276).

Bağdat ve Türkiye arasındaki ilişkileri asıl tırmandıran gerilim Başika Kampı krizidir. Türkiye hem yurt içinde hem de yurt dışında teröre karşı yoğun bir mücadele başlatmıştır. Uçak Krizi'nin ardından Suriye'de faaliyet gösteremeyen Türkiye, Irak'ta güvenlik eksenli bir politika izlemeye karar vermiştir. Akabinde Irak kanadını güçlendirmek için Türkiye tarafından peşmerge güçlerinin eğitildiği Başika kampındaki askeri varlığını Irak merkezi yönetimiyle yaptığı anlaşmalar çerçevesinde arttırmaya karar vermiştir. Türkiye'nin bu girişimi Bağdat hükümetini rahatsız etmiştir ve derhal askeri varlığın artışının durdurulması konusunda Ankara'yı uyarmıştır. Başbakan İbadi uyarısını bir adım ileriye taşıyarak Türk askerlerinin Irak'tan ayrılması için 48 saat süre vermiştir aksi takdirde uluslararası hukuka aykırı olarak gördüğü bu davranışı BM Güvenlik Konseyi'ne bildireceğini ifade etmiştir. Türk hükümetinden gelen açıklama, askeri sevkiyatların Mart ayında Irak merkezi yönetimiyle yapılan planlar neticesinde gerçekleştirildiğini ve Türk hükümetinin amacının Musul'un bir an önce DEAŞ'tan kurtulması olduğunu bildirmiştir. Yapılan bütün açıklamalara rağmen İbadi, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştur. Ancak aynı dönemde Rusya'nın PYD ile çalışacağını açıklaması ve Türkiye'nin Suriye operasyonlarını engellemesi, Türkiye açısından Irak'ı daha önemli hale getirmiştir. Çünkü bölgede Türkiye aleyhindeki terör örgütleri güç kazanırken Türkiye bu duruma müdahale

edememektedir. Türkiye açısından Irak'ın kuzeyindeki askeri varlığı terör örgütleriyle mücadele konusunda mühim bir güvenlik ihtiyacına dönüşmüştür. Bu sebepten Türkiye gerilimi daha fazla tırmandırmamak için kamptaki askerlerin bir kısmını IKBY'nin olduğu bölgeye çekmiştir. Ancak Irak merkezi hükümeti askerlerin tamamının çekilmesi gerektiğini, aksi takdirde Başika Kampı konusunda Rusya'dan yardım isteyeceklerini belirtmişlerdir (Bülteni, 2015).

Başika Kampı krizinden sonra Türkiye'nin Irak'taki askeri varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. Başika krizi Türk hükümetine bölgedeki jeopolitik dengelerin ne kadar hassas ve kırılgan olduğunu göstermiştir. Şunu belirtmek gerekir ki Irak merkezi yönetimindeki Şii ağırlık nedeniyle İran'ın Irak üzerindeki etkisi devam etmektedir. Türkiye'nin sahada aktif olmasını kendisine tehdit olarak algılayan İran, Irak yönetimindeki gücünü kullanarak Türkiye'nin Irak'ta etkisini arttırmasını engellemektedir. Başika krizinde olduğu gibi Türkiye güvenlik eksenli politikalarını uygulamaya geçerken İran-Rusya-Bağdat bloğu ile karşı karşıya kalmıştır (Kalaycı, 2016: 29-54; Balcı & Akdoğan, 2018: 263-280; Tamer, 2016: 103-118).

Hem Rusya hem de Bağdat'la ilişkilerinin bozulması Erbil'in önemini Türkiye için bir kez daha açığa çıkarmıştır. Bağdat'la olan ilişkilerinin gerilmesi ve terörle mücadele etmesi Erbil'i zor durumda bırakmıştır. Türkiye, Erbil'e destek vermiştir ve böylelikle ilişkilerde güvenlik eksenli bir derinleşme sağlanmıştır. 2015 yılında Türkiye terörle mücadelenin siyasi ayağı olan çözüm sürecini başlatmıştır. Bu yeni atılım IKBY ile olan ilişkilere de yansımıştır. IKBY lideri Mesut Barzani Türkiye'nin bu atılımını desteklemiştir. Bu sırada PYD'nin Suriye'deki kantonları ele geçirerek Irak'taki PKK ile birleşmesi ve Türkiye sınırında bir terör koridoru oluşturma endişesi Türkiye'nin siyasal süreci bırakarak çatışma sürecine geçmesine sebep olmuştur. PKK'nın Suriye'de gücünü arttırması hem IKBY hem de Türkiye'yi rahatsız etmiştir. İki taraf da PKK ile yoğun bir mücadele sürecine girmiştir ve Türkiye Kandil Dağları'nı bombalamaya başlamıştır. Barzani yönetimini zayıflatmak isteyen PKK, Habur sınırındaki ticareti engelleyerek ekonomik çıkarlarına zarar vermeyi arzulamıştır.

2016 yılına gelindiğinde Başika Kampı krizinin etkileri devam ederken Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi yaşanmıştır. Bağdat yönetiminden Türkiye'ye destek mesajları gelmiştir. Ancak DEAŞ'tan Musul'un kurtarılmasına yönelik düzenlenecek olan Musul operasyonuna Bağdat yönetimi Türkiye'nin katılmasını istememiştir. Bu durum üzerine hem

Recep Tayyip Erdoğan'dan hem de İbadi'den karşılıklı sert söylemler gelmiştir. Recep Tayyip Erdoğan, Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Akademik Yıl Açılış Töreni'ndeki konuşmasında *"Musul'u alıp birilerine vermenin hesabı var. Biz de diyoruz ki hayır Musul'da Musullu yaşamalı. Musul'un tarihinde kim var? Biz varız"* konuşmasıyla Türkiye'nin Musul konusundaki görüşlerini ifade etmiştir (Şafak, 2016). Başka bir konuşmada ise *"Şu anda koalisyon güçleriyle bugün dışişleri bakanım Lozan'da teklifi yapacaklar. Biz, koalisyon güçleriyle beraber DEAŞ terör örgütüne ve diğer terör örgütlerine karşı orada mücadeleye varız. Başika üssümüz konusunda da kimse konuşmasın. Bu üs orada duracaktır. Duracaktır, çünkü Başika aynı zamanda Türkiye'ye olacak terör saldırıları için bir sigortadır."* sözleriyle Musul operasyonuna katılma konusundaki ciddiyetini ve ulusal güvenliğimize duyduğu tehdit algısını ifade etmiştir (Aljazeera, 2016). Nitekim Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini ve ciddiyetini anlayan Bağdat'la 30 Aralık 2016 yılında yapılan telefon görüşmesinde iki lider terörün bölgeyi istikrarsızlaştırmasına müsaade etmeyeceklerini bildirmişlerdir (Sözcü, 2016; Gürler & Baykal, 2017: 185-206) .

Türkiye'nin Musul operasyonuna bizzat katılarak ulusal güvenliğimiz aleyhinde olumsuz sonuçların meydana gelmesini engellemek istediği görülmektedir. DEAŞ'la mücadele adı altında Suriye ve Irak topraklarında hareket alanı genişleyen terör unsurları Türkiye açısından büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Türkiye'nin Musul operasyonu çerçevesindeki endişeleri sıralandığında ilk olarak DEAŞ'la mücadele adı altında PKK/PYD unsurlarının bölgede etkinliğini artırma çabası Musul'un batısında kalan Suriye sınırındaki Sincar dağının ikinci bir Kandil'e dönüşmesi endişesi ortaya çıkmıştır. Türk yetkililer böyle bir durumun ortaya çıkması halinde Türkiye'nin bizzat müdahale edeceğini açıklamıştır. İkinci olarak Musul'un demografik yapısının değişmesi endişesi yer almaktadır. İran ve İKBY kendi etki alanlarını genişletmek için Musul'un yeniden şekillenme sürecini yönetme çabası içerisine girmiştir. İran, DEAŞ'la mücadele adı altına Irak'taki askeri varlığını arttırmış ve bölgesel dengeleri kendi lehine çevirmek istemiştir. Irak'ta hassas olan etnik ve mezhepsel dengelerin korunması gerekmektedir. Bu sebepten Recep Tayyip Erdoğan *"Musul'da Musulular yaşamalı"* ifadesini kullanmıştır. Üçüncü olarak devletler petrol ve yer altı kaynakları bakımından zengin olan Musul'un bölgesel aktörlerin etkisi altına girerek üstünlük elde etmesini ve kedisine karşı kullanılmasını engellemek istemektedir. Dolayısıyla İran'ın olduğu bir denklemde Türkiye'nin bu duruma seyirci kalması beklenemezdi. Son olarak terörle mücadeleden etkilenen binlerce insanın Türkiye sınırına

dayanmasından endişe edildiği görülmektedir (Gürler & Baykal, 2017: 185-206; İnat, Caner, Gürler, Erboğa, & Kurt, 2016: 8-12; Balcı & Akdoğan, 2018: 263-278).

Musul operasyonu süresince IKBY ve Türkiye arasındaki ilişkiler terörle mücadele eksenli olarak gelişmeye devam etmiştir. Türkiye, DEAŞ'la mücadelede IKBY'ye bağlı peşmergelere askeri eğitim ve sağlık hizmetleri vermiştir. 15 Temmuz darbe girişiminde Barzani, Türkiye'ye destek amaçlı ziyarette bulunmuştur. Ardından ikinci ziyaretinde teröre karşı ortak mücadele mesajları verilmiştir. Bununla birlikte Türkiye bölgede ulusal güvenliğimiz aleyhinde bir gelişmenin meydana gelmesi durumunda uluslararası hukuktaki hakkımızı devreye sokarak gerekirse askeri müdahalede bulunabileceğini açıklamıştır (Milliyet, 2016).

Ortadoğu coğrafyasında dengeler hassas olduğu için her gelişmede devletlerin politikasını yeniden şekillendirmesi gerekmektedir. Nitekim 2017 yılında Türkiye'nin Irak politikasında büyük değişimler yaşanmıştır. 30 Aralık'taki telefon konuşmasının ardından Bağdat ve Ankara arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Ancak Erbil'le olan ilişkiler tam tersi yönde ilerleme kaydetmiştir. IKBY'nin Irak'tan bağımsızlığını kazanmak için referandum düzenlemeye karar vermesi Türkiye tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye, kuruluşundan bu yana Irak'ın toprak bütünlüğünü savunduğu için referandum konusunda Bağdat'tan yana tavır sergilemiştir. Türkiye referandumunu ve sonucu gayri meşru ilan etmiştir. Recep Tayyip Erdoğan AK Parti'nin TBMM'deki grup toplantısında yaptığı konuşmada *“Gayet iyi giden bir ilişkiyi kendi elleriyle tahrip eden, bununla da yetinmeyip dillerini ülkemizi tehdit etmeye kadar uzatan Kuzey Irak yönetiminin, bir an önce aklını başına devşirmesini umut ediyoruz.”* açıklamasında bulunmuştur (TCCB, 2017). Türkiye Erbil'in bağımsızlık yolunda attığı her adımı ulusal güvenliğine tehdit olarak algılamaktadır. PKK kamplarının yer aldığı bölgelerin bağımsız bir devlet haline gelmesi bölgeyle 350 km sınırı bulunan Türkiye açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Türkiye, son dönemde terörle mücadelesinde sadece sınırları içerisinde değil kaynağı nerdeyse bizzat orada gerekli adımları atacağını duyurmuştur. Türkiye bu konuda ciddi olduğunu göstermek için referandum öncesi Habur sınır kapısında askeri tatbikat gerçekleştirmiştir ve referandumdan 5 gün önce düzenlenen MGK toplantısında *“IKBY'nin 25 Eylül 2017 tarihinde düzenleyeceğini açıkladığı referandumun gayrimeşru niteliği ve kabul edilemezliği bir kez daha belirtilmiştir. Tüm ikazlarımıza rağmen bu referandum yapılırsa Türkiye uluslararası*

anlaşmalardan doğan haklarını mahfuz tutar. Kuzey Irak referandumu milli güvenliğimizi tehdit ediyor'' ifadeleri sonuç belgesine eklenmiştir (Yazıcıoğlu, 2017).

Referandum sürecinde Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyen ABD, Suudi Arabistan, İran, Türkiye ve Irak merkezi yönetimi birlikte hareket etmiştir. İKBY'nin bağımsızlık girişimleri bölgenin bütün dinamiklerinin değişmesine sebep olabilirdi. Zaten Suriye ve terör örgütleri nedeniyle istikrarsız bir ortamın mevcut olduğu bölgede yeni bir kriz çözüm sürecinin uzamasına ve hassas dengelerin değişmesine sebep olma potansiyelini beraberinde getirebilirdi. Bu sebepten Barzani referandum süresince aradığı dış desteği bulamamıştır. Bölge aktörleri Irak'ın toprak bütünlüğünden yana tavır sergilemiştir. Türkiye'nin Irak politikası adeta hassas bir terazi üzerine kurulmuştur. Bu terazinin bir kolunda Bağdat diğer kolunda Erbil vardır. Türkiye hangi tarafa ağırlık verse diğer taraf ile uzaklaşmaktadır. Ancak Türkiye'nin Irak konusundaki temel politikası ilk olarak Irak'ın toprak bütünlüğü ikinci olarak Irak'taki bütün etnik ve mezhepleri kapsayan bir hükümetin kurulmasıdır. Referandum sürecinde Türkiye Erbil'le olan ekonomik çıkarlarına rağmen Irak'ın toprak bütünlüğü ilkesinden yana olmuştur. Türkiye bu dönemde bütün enerjisini Suriye krizinin çözümü ve terörle mücadeleye yöneltmiştir.

2010-2017 dönemi boyunca Suriye'de yaşanan iç savaş Türkiye'nin hem iç hem de dış dinamiklerini şekillendirmiştir. Dönemin ilk yılında Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler kuruluşundan buyana en mükemmel zamanını yaşamaktaydı. İki ülke güvenlik ve ekonomi alanlarında iş birliği gerçekleştirmiş, PKK'ya yönelik istihbarat paylaşarak birlikte operasyonlar düzenlemiştir. Suriye yönetimi PKK'lı teröristlerin Irak ve Lübnan'a kaçmaması için sınırlarda yoğun çalışma başlatmış ve yüzlerce terör örgütü üyesini etkisiz hale getirmiştir. Suriye yönetiminin PKK'ya yönelik tavrı Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Mavi Marmara olayında Suriye Türkiye'yi desteklemiştir ve İsrail'i kınamıştır (Yetim, 2011: 260-263; İnat & Telci, 2011: 99-100). 21 Aralık 2010 tarihinde Şam ve Ankara terör ile mücadeleyi yasal bir tabanda yürütmek için anlaşma imzalamıştır. 2011 yılı itibariyle Arap Baharı, Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye'de etkisini göstermeye başlamıştır. Suriye yönetimi ülkedeki halk hareketini baskı ve şiddet yoluyla bastırma yoluna başvurmuştur. Esad ailesi ile yakın ilişkilere sahip olan Recep Tayyip Erdoğan, Suriye yönetimini şiddet yoluyla halkı bastırmak yerine demokratikleşme ve özgürlükleri genişleten reformlar yapmak konusunda çabalaması için uyarmıştır (Miş N. , Suriye 2011, 2012: 273). Suriye yönetiminin şiddet oranının artmasıyla Türkiye sınırına

göç dalgası başlamıştır. Türkiye'nin Suriye'ye yakın sınırında göçmenler için konteyner kentler kurulmuştur (İnat & Telci, 2012: 230-234).

Türkiye'nin bütün uyarıları ve Şam'a iletilen görüşlere rağmen Suriye'de devletin halka yönelik uyguladığı ağır şiddet içeren politikaları devam etmiştir. Türkiye, Suriye yönetimine diplomatik yollarla baskı uygulasa da herhangi bir sonuç alamamıştır. Başbakan Erdoğan "*Biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırımız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar bitenler, bizim asla seyirci kalmamıza fırsat vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız.*" ifadelerini kullanmıştır (İzbuz, 2011). Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Gül Esad'e bir mektup yazarak "*Liderliğini cesaretle ortaya koyma vaktinin çoktan geldiği*" ve "*Değişim rüzgârlarının önünde savrulmak yerine değişimi yönlendiren bir lider olmanın Esad'ı tarihi bir konuma oturtacağını*", "*Bir gün geriye baktığınızda yaptıklarımızın çok geç ve çok az kaldığı şeklinde hayıflandığınızı görmek istemem*" ifadelerini kullanarak Esad'in halkına yönelik politikalarını değiştirmesini talep etmiştir (Milliyet, 2011).

Türkiye'nin bütün ikazlarına rağmen Esad yönetiminin halkına şiddet uygulamaya devam etmesi Türkiye'yi Esad'e yaptırım uygulamak zorunda bırakmıştır. Esad'i cezalandırmak ve geri adım atmasını sağlamak için uygulanan yaptırımlar amacına ulaşmamıştır hatta Esad yönetimi Ankara'ya yönelik söylemleri sertleştirerek Türkiye ile olan Serbest Ticaret Anlaşması kapsamındaki uygulamaları askıya almıştır. Esad "*Türkiye sorunlarımızı istismar etmeye kalkarsa daha büyük sorunlarla karşılaşır. Doğrudan kendisi de etkilenir ve düşmanlık kendisine döner*" sözleriyle Türkiye'yi tehdit etmiştir (Haberler, 2011). Esad rejimi ile iki komşu devlet olarak sorunu çözemeyeceğini anlayan Türkiye, Suriye krizini uluslararası platformlara taşımak için girişimlerde bulunmuştur. Ancak ABD ekonomik kriz ve başkanlık seçimlerinden dolayı kendi dinamikleriyle uğraşırken diğer yandan Rusya ve Çin'in BM nezdinde Suriye'ye yönelik kararları veto etmesi çözüm sürecini tıkamıştır. Türkiye bütün uğraşlarına rağmen halkına zulüm eden Esad yönetimi karşısında uluslararası toplumdan beklediği desteği görememiştir.

Suriye krizinin BM'de Rusya'nın ve Çin'in vetosu nedeniyle çözümsüz kalması üzerine Türkiye'nin çabalarıyla "*Suriye'nin Dostları Toplantısı*" yeni bir alternatif olarak başlatılmış ve birçok ülkenin katılımıyla ilki 24 Şubat 2012'de Tunus'ta, ikincisi 27 Mart

2012'de İstanbul'da toplanmıştır. Bu toplantıların temel amacı Esad rejimi ile bir çözüme ulaşmak yerine Suriye'deki muhalefeti bir çatı altında toplayıp güçlenmesini sağlamaktır. BM Suriye krizinde alternatif çözümleri masaya koymak için Kofi Annan'ı BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi olarak atamıştır. Kofi Annan, Suriye krizinin çözümüne yönelik 6 maddelik bir plan hazırlamıştır. Esad yönetimi 27 Mart 2012 tarihinde 6 maddelik planı kabul ettiğini bildirmiştir ve 14 Nisan 2012 tarihinde ateşkes ilan etmiştir. Türkiye de planı desteklemiştir ancak Türkiye Esad'ın ateşkes girişiminin geçici olduğundan endişe etmiştir. Nitekim Türkiye'nin endişeleri boşa çıkmamıştır ve Esad rejimi sivil halka yönelik katliamlara devam etmiştir.

Uluslararası toplumun yeni girişimi olarak 30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de "*Suriye Eylem Grubu*" adı altında BM daimi üyelerinin de katılımıyla Suriye krizinin çözümüne yönelik toplantılar düzenlenmiştir. Cenevre-I olarak adlandırılan toplantı BM daimi temsilcilerinin onayladığı ortak bir bildiri metninin ortaya çıkması açısından önemlidir. Toplantıların gündem maddesi Esad rejiminin ardından Suriye'de nasıl bir geçiş süreci yaşanacağı ve Esad'ın rolünün ne olacağı tartışmasıdır. Netice olarak Suriye'de muhalif güçler başta olmak üzere tüm grupları kapsayan bir geçiş hükümeti kurulmasına karar verilmiştir. Rusya geçiş hükümetinde Esad'ın de bulunması konusunda ısrarcı davranırken Türkiye, halkını katleden bir liderin meşruiyetinin kalmadığı tezini savunmuştur. Suriye yönetimindeki geçiş sürecinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda devletler farklı görüşlere sahip olduğu için Cenevre Mutabakatı uygulama kısmında başarılı bir şekilde hayata geçirilememiştir (Miş N. , 2014: 217-253).

Suriye krizinin çözümsüz kaldığı her gün Türkiye ve Suriye ilişkilerinde gerginlik artmış ve karşılıklı eylemler gündeme gelmiştir. Esad rejiminin, Türkiye sınırında ihlaller yapmaya başlaması ve uluslararası topluma verdiği sözleri tutmaması üzerine Türkiye, Suriyeli diplomatları sınır dışı etmiştir. Suriye ise Türkiye'nin Türk Hava Kuvvetleri'ne ait bir F-4 tipi savaş uçağını Akdeniz üzerinde düşürmüştür (İçgen, 2012). Bu durum Türkiye tarafından düşmanca bir tavır olarak nitelendirilmiştir ve Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerde tekrar karşılıklı tehdit algılaması modeline geçilmiştir. Netice olarak Türkiye, Suriye rejiminin ulusal güvenliğimize doğrudan bir tehdide dönüştüğünü ve Suriye'ye yönelik askeri angajman kurallarının değiştiğini açıklamıştır (Bulut, 2020: 5). Türk hükümeti Suriye'ye tek başına karşılık vermektense kolektif bir eylem uygulama politikası izlemiştir. AKP Hükümeti, Türkiye devletine yapılan bu saldırıya karşılık NATO'nun 4. Maddesi'ni

devreye sokarak NATO konseyini toplantıya çağırmıştır. Ancak Rus yetkililer ‘‘Türkiye Suriye’yi provoke etti.’ şeklinde açıklamalarda bulunmuş ve Esad rejiminin yanında yer almıştır (DW: 2012). Rusya’nın Esad rejiminin yanında yer alması NATO’nun Esad rejimine yönelik politikasında kısıtlayıcı etki yaratırken Türkiye’nin Suriye politikasını zora sokmuştur.

Rusya en başından beri Suriye krizinin kaderini belirleyen en önemli aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Rusya, BM’de sahip olduğu veto yetkisiyle Esad rejimini diplomatik olarak korumaktadır. İkinci olarak Suriye’nin hava savunma sistemi, Suriye ordusunun en önemli silah ve teçhizat tedariki Rusya tarafından sağlanmaktadır. Yine Suriye’nin hava sahası Rusya tarafından kontrol edilmektedir. Suriye, Rusya açısından stratejik öneme sahip bir devlettir çünkü Rusya’nın dış denizlerdeki iki üssü ve iki önemli radarı Suriye’nin Tartus limanında konuşlanmaktadır. Rusya’nın Suriye’deki askeri varlığı Moskova’ya Ortadoğu bölgesini kontrol etme ve gelişmeleri yakından takip etme imkânı sağlamaktadır. Bu sebepten Rusya Esad rejiminin en büyük destekçisi konumundadır. Türkiye ve Suriye arasında yaşanan gerginliklerde Rusya, Suriye’nin sözcülüğü görevini üstlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin Suriye politikası Rusya’dan bağımsız düşünülemez (Miş N. , 2014: 229).

Suriye sınırında Esad rejimi ve ÖSO arasındaki çatışmaların arttığı bir dönemde ÖSO askerleri, Türkiye sınırındaki Tel Abyad’ın kontrolünü ele geçirmiştir (Cihan, 2012). Ardından Türkiye’nin Suriye sınırında bulunan Urfa’nın Akçakale ilçesinde 3 Ekim 2012’de Suriye ordusuna ait top mermisinin bir eve isabet etmesi sonucunda 5 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir (BBC, 2012). Uçak krizinin ardından Suriye ve Türkiye arasındaki tansiyon tekrar yükselmiştir. Türkiye olaya aynı şekilde karşılık vermek yerine uçak hadisesinde olduğu gibi uluslararası camiayı harekete geçiren bir politika takip etmiştir ve NATO’yu devreye sokmuştur. NATO Konseyi Brüksel’de Genel Sekreter Andres Fogh Rasmussen başkanlığında olağanüstü bir toplantı düzenleyerek Şam yönetimini kınamıştır ve ‘‘Türkiye’ye her türlü desteğe hazırız’’ açıklamasını yapmıştır (TRTHaber, 2012). Türkiye, Suriye’ye yapılacak olan bir müdahalenin NATO destekli ve uluslararası toplumla birlikte meşru bir tabana oturtularak yapılması taraftarı olmuştur.

Türkiye, uçak krizi ve Akçakale olaylarının ardından Suriye’nin ulusal güvenliğine bir tehdit olduğu algısını körüklemiştir ve Suriye’den gelebilecek saldırılardan korunmak için 21 Kasım 2012 tarihinde NATO’dan hava savunma sistemi talebinde bulunmuştur

(DW, 2012). Şam, Rusya ve İran bu duruma karşı çıkmıştır. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik tehdit algıları sadece Esad rejiminin tavırlarıyla sınırlı kalmamıştır. Suriye'deki Kürt grupların iç savaş ve karışıklıklardan faydalanarak Kürt nüfusunun yoğun olduğu yerlerde yönetimi ele geçirmeye çalışmışları Türkiye'yi yakından ilgilendiren en önemli gelişmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

9-10 Temmuz 2012 tarihlerinde Mesut Barzani önderliğinde Kürt partileri bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerin sonucunda PKK ile aynı görüşü paylaşan PYD'nin Barzani ile uzlaşmaya gitmesi bölgedeki dengeleri Türkiye aleyhinde değiştirmiştir. Ortadoğu'da bir Kürt devleti kurulması Türk dış politikasının temel endişelerinden biridir ve Suriye sınırındaki Kürt hareketleri Türkiye'yi teyakkuza haline getirmiştir. Fakat Türkiye daha önce verdiği tepkilerden farklı olarak kendisi olaya müdahale etmek yerine bölge aktörleriyle işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan: “ *"Suriye Ulusal Konseyi var ve bunun başında da bir Kürt kardeşimiz var. Bir Suriye Kürt Konseyi oluşturma yaklaşımı yanlış bir yaklaşımdır. Suriye'de ne toprak bütünlüğünün parçalanmasını ne de etnik veya mezhepsel parçalanma ve çatışma istemiyoruz. Suriye sadece orada Kürtler değil Türk ve Arapların da olduğu bir bölgedir. Bizi kimse tahrike yöneltmesin. Tahrik oyununa gelmeyiz, atılması gereken bir adım olursa terör örgütüne karşı bunu atarız."* ifadeleriyle Suriye'ye yönelik Türkiye'nin politikasını dile getirmiştir. Türkiye, Kuzey Irak'ın da desteği ile bölgede bir Kürt özerk bölgesi oluşturulmasına sert bir tepki vermiştir ve Kuzey Irak yönetimiyle görüşerek Suriye'de Kürt yönetimi oluşturma girişimlerinin Suriye'de iç savaşı tetikleyeceğini bildirmiştir (Haberler, 2012). PYD/YPG/PKK terör örgütünün Suriye'nin kuzeyindeki bölgelere kendi bayrağını çekerek kontrol etmeye başlaması Türkiye açısından Suriye sorununu birincil tehdit haline getirmiştir (Miş N. , 2014: 243-245).

Suriye sorununun çözümsüz kalmasında Batılı devletlerin ortak bir tavır sergilememesi etkili olmuştur. Suriye'de ölen insan sayısının artması üzerine ABD, AB ve bölge devletleri Esad'e ambargo uygulama kararı almıştır. Türkiye, diğer devletlerden ayrılarak Esad rejimi ile çözüme ulaşamayacağına kanaat getirdiği için Esad rejiminin dâhil olmadığı çözümleri desteklemiştir. Ancak ABD ve Avrupa devletlerinin soruna yönelik pasif tutumu ve askeri müdahaleden sakınmaları Esad rejiminin katliamlara devam etmesi için olanak vermiştir. Yine 2013 yılında İran destekli Hizbullah gibi tecrübeli bir aktör Esad rejimi yanlısı olarak iç savaşa dâhil olmuştur ve bu yeni gelişme Suriye'deki iç savaşın

gidişini etkilemiştir. Türkiye ve İran, Suriye'deki muhalefet konusunda farklı yaklaşımlara sahiptir. Suriye krizi boyunca Türkiye muhalefet güçlerini desteklerken İran Esad rejiminin yanında yer almıştır. Esad rejimi ise güvenlik eksenli hareket ettiği için Türkiye'yi dinlemek yerine İran ve Hizbullah güçleriyle iş birliğine girmiştir. Suriye rejiminin ülkede yaşanan gelişmeleri yönetmekte yaşadığı zorluk ve birçok yerde kontrolünü kaybetmesi sonucunda İran duruma müdahale ederek Esad rejimine Şam ve Halep gibi önemli şehirlerde kontrolünü kaybetmemesi için askeri destekte bulunmuştur. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen İran, Suriye'deki askeri unsurlarını ve sahadaki etkinliğini artırmıştır (Bulut, 2020: 6). Irak merkezi yönetimi üzerinde de büyük etkiye sahip olan İran, Suriye'ye yönelik sevkiyatlarını ve askerlerin taşınmasını Irak toprakları üzerinden gerçekleştirmiştir. Esad rejimini destekleyen ve Suriye iç savaşında İran'la aynı tarafta yer alan Irak merkezi hükümeti İran ve Suriye arasında köprü görevi görmüştür. İran'ın Suriye iç savaşında artan rolü ile bölge dengelerinin İran lehinde gelişmesi ve savaş sonrası yeniden yapılanma sürecine girecek olan Suriye'de Şii nüfuzlu bir hükümetin oluşması Türk hükümeti tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından kurulan Irak hükümeti İran etkisi altında kalmıştır ve bu durum Türkiye'nin bölgesel politikalarının önünde engel olarak karşısına çıkmıştır.

ABD, Esad rejimine yönelik askeri müdahalede bulunmak için kimyasal silah kullanılmasının *kırmızı çizgisi* olduğunu ifade etmiştir (Pirinççi, Orhan , & Duman, 2014: 14). 2013 yılında Suriye'de kimyasal silah kullanılması sonucu 426'sı çocuk 1429 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin 27 Eylül 2013 tarihinde 2118 sayılı kararıyla Suriye'de kullanılan silahlar uluslararası güvenliğe tehdit olarak görülmüştür ve ABD yönetimi Suriye'ye yönelik askeri müdahaleyi ilk defa gündeme getirmiştir. Ancak Rusya'nın araya girip Esad rejiminin kimyasal silahları teslim edeceğini bildirmesi Esad rejimini ABD'nin doğrudan askeri bir müdahalesinden kurtarmıştır. Türkiye, BM'nin bu pasif tavrının saldırgan rejimleri cesaretlendiğini belirtmiştir.

2013 yılında Türkiye Suriye'deki muhalefete desteğine devam etmiştir ve dünyanın gözünü Suriye'ye çevirerek uluslararası müdahale gerçekleştirmek için ısrarına devam etmiştir. Esad rejiminin halka yönelik şiddeti devam ederken Türk hükümeti insani yardım koridoru oluşturmak için uluslararası topluma seslenmiştir fakat cevap alamamıştır. Türkiye-Suriye sınırındaki istikrarsızlık ve hareketlilik Türkiye'nin güvenlik önlemleri almasını gerektirmiştir. Diğer yandan iç savaştan kaçan mültecilere yönelik Türkiye açık

kapı politikası izlemiştir. Türkiye ve Suriye sınırında hareketlilik ve sıcak çatışmalar ülke içine taşınmaya başlamıştır. Suriye sınırına yakın olan Cilvegözü sınır kapısında ve Reyhanlı'da patlamalar yaşanması sonucunda birçok insanın hayatını kaybetmesi gerginliği arttırmıştır. Suriye'nin Türkiye sınırında büyük bir tehdide dönüşmesine rağmen Türkiye, Suriye ile sıcak savaşa girmek için ihtiyatlı politikalar izlemiştir (Miş N. , 2015: 161-185; Miş & Özdemir, 2014: 198-218).

2014 yılında Suriye sorununun çözümüne yönelik olarak Cenevre II görüşmeleri başlatılmıştır. Cenevre-II görüşmeleri Esad yönetiminin de görüşmelere katılacağını bildirmesi ve Suriye muhalefetiyle ilk defa aynı masaya oturması açısından önemlidir. Ancak Türkiye ve Suriye Ulusal Koalisyonu (SUK) bu durumu Esad yönetiminin zaman kazanma fırsatı olarak kullanmasından endişe duymuştur. Çünkü görüşmelere katılacağını bildiren Esad rejimi şehirleri ve insanları bombalamaya devam etmiştir. Cenevre-II görüşmeleri 25-31 Ocak tarihlerinde İsviçre'nin Montrö kentinde BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon yönetiminde gerçekleşmiştir. Görüşmelere Suriye Yönetimi ve SUK birlikte katılmıştır. Fakat ABD ve Rusya, Suriye'de bir geçiş hükümeti ve geçiş sürecinde hem fikir olsalar da Esad'in ve muhalif güçlerin geçiş sürecindeki pozisyonlarında yaşanan fikir ayrılığı nedeniyle görüşmelerden bir sonuç elde edilmemiştir (Miş N. , 2015: 192-194).

2012 yılında Suriye'nin Türk savaş uçağını Lazkiye limanında düşürdüğünden beri Türkiye'nin Suriye'ye yönelik angajman kurallarında değişiklikler yapılmıştır. 2013 yılında Türkiye sınırını ihlal eden Suriye'ye ait MIG-23 helikopteri düşürülmüştür. Daha sonra 2014 yılında Türkiye'nin hava sahasını ihlal eden Suriye uçağı Türk F-16 uçağı tarafından düşürülmüştür. Yaşanan gelişmelerin ardından iki ülke birbirine yönelik sert açıklamalarda bulunmuştur. Suriye yönetimi olayı *düşmanlık* ve *saldırganlık* olarak değerlendirirken Türkiye'nin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan "*Bugün yine bir Haşhaşi Suriye uçağı bizim hava sahamızı ihlal etti. F16'larımız kalktı uçağı vurdu. Eğer sen beni hava sahamı ihlal edecek olursan bundan sonra bizim tokadımız ağır olacak.*" ifadelerini kullanmıştır. Fakat Esad yönetimi Türkiye'ye askeri bir karşılık vermemiştir. Türkiye olayı uluslararası platforma taşıyarak NATO müttefiklerinin desteğini kazanmıştır (Haberler, 2014).

Suriye'de yaşanan istikrarsız ortam Ortadoğu bölgesinde yeni bir aktör olarak terör örgütü olan DEAŞ'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. DEAŞ'ın konuşlandığı bölge ve askeri gücü her aktör açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fakat örgütün hızlı bir şekilde Irak ve Suriye sahasında etkisini arttırması örgüte fiziki olarak en yakın ülke olan

Türkiye'nin güvenlik eksenli endişelerini arttırmıştır. Türkiye DEAŞ'a yönelik güvenlik eksenli bir mücadele benimsemiştir ve ilk başlarda sahada direk olarak DEAŞ'la karşı karşıya gelmektense örgütle mücadele eden muhalif güçleri desteklemiştir. Türkiye'nin DEAŞ'a yönelik bu politikasında DEAŞ'ın Musul'u ele geçirmesinin ardından Türk başkonsolosluğundaki 49 vatandaşı rehin alması da vardır. Türkiye 49 vatandaşını sağ salım alana kadar DEAŞ'a yönelik aktif bir politika izlemekten kaçınmıştır. Fakat zamanla DEAŞ Türkiye'ye yönelik büyük bir tehdide dönüşmeye başlamıştır. DEAŞ kendi yayın organlarında Türkiye aleyhinde söylemlerde bulunurken bir yanda da Diyarbakır, Suruç, Ankara ve Gaziantep'te terör saldırısı düzenlemiştir. DEAŞ'la alakalı en önemli gelişme 2014 Ağustos ayında terör örgütünün Suriye topraklarındaki Rakka'yı ele geçirmesi ve ele geçirdiği bölgelerde fiili bir yönetim ilan etmesidir. Artık Türkiye sınırının yanı başında büyük bir tehdit olan fiili bir terör devletiyle karşı karşıya kalınmıştır (Bulut, 2020: 8-9). Diğer yandan DEAŞ'a katılmak için Türkiye üzerinden seyahat eden yabancı savaşçıların Türkiye'ye şiddet yayması ihtimali de DEAŞ'a sınır olmanın tehlikelerinden biri olarak belirlemiştir⁵² (Yalçınkaya, 2017: 19-20).

Uluslararası Koalisyon Irak'ın Musul kentini ve Suriye'nin Halep kentinin kuzeyinden Rakka'ya kadar uzanan Kobani bölgesini ele geçiren DEAŞ'la mücadele etmek için Suriye sahasında aktif olan PKK/PYD/YPG güçlerini desteklemeye başlamıştır ve hatta aynı tavrı Türkiye'den de beklemiştir (Acun & Keskin, 2016, s. 38). Fakat Türkiye, terör örgütü olarak gördüğü ve iç güvenliğine tehdit olarak algıladığı bir grubun batı devletleri tarafından askeri olarak desteklenmesine tepki göstermiştir. Türkiye'nin PYD/YPG/PKK güçlerini tehdit olarak algılamasındaki temel sebep bu örgütün 1979 yılında PKK'nın Suriye kolu olarak kurulmasıdır. Türkiye, YPG/PYD'nin Suriye'de yapılarak ele geçirdiği bölgelerde PKK'nın Türkiye eylemleri için uygun alanı yaratmasını kendisine yönelik yaşamsal bir tehdit olarak algılamaktaydı (Bulut, 2020: 11). Bu sebepten Türkiye uluslararası koalisyona YPG/PYD'ye yardım etmeyeceğini ve sorunun Kobani kısmı yerine tamamını çözen bir stratejiden yana olduğunu bildirmiştir (Acun, 2016, s. 200). Türkiye sorunun sadece DEAŞ'la alakalı olmadığını istikrarsızlığın asıl sebebinin Esad rejimi olduğunu dolayısıyla yapılacak olan harekâtın Esad rejimini hedef alması gerektiği konusunda net bir tavır ortaya koymuştur. ABD'nin hava desteği sayesinde Kobani bölgesi DEAŞ'dan kurtarılmıştır ve YPG/PYD/PKK unsurları ABD'nin hava desteğinin önemini

⁵² Detaylı bilgi için bkz: (Yeşiltaş, 2015: 2-38).

anlamıştır. Kobani olayı ABD'nin YPG/PYD/PKK güçlerini DEAŞ'la mücadelede kara gücü haline getirebileceğini göstermiştir (Acun & Keskin, 2017: 39).

PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD Suriye'deki istikrarsız ortamdan faydalanarak bazı bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır. PYD, silahlı uzantısı olarak Halk Savunma Birlikleri (Yekineyen Parastina Gel) (YPG)'yi kurmuştur. Rejim güçlerinin Kürt nüfusunun yoğun olduğu yerlerden çekilmesiyle bu bölgeleri PYD kontrol etmeye başlamıştır. PYD; Cizre, Afrin ve Kobani'yi kendi kantonları ilan ederek bu bölgede bir Kürt yönetimi kurmuştur (Aljazeera, 2014). Bu dönemde ÖSO'nun Irak-Suriye sınırından çekilmesiyle DEAŞ ve PYD/YPG karşı karşıya gelmiştir ve bu durum iki örgütün de bölgeye hâkim olmak istediği sınırdaki yoğun çatışma ortamına sebep olmuştur. DEAŞ karşısında kayıp veren Suriye rejiminin de bölgeden çekilmesiyle karşısında güçlü bir askeri direniş bulamayan DEAŞ Kobani'yi ele geçirmiştir. Ardından Kobani'ye yakın olan Urfa'nın Suruç ilçesindeki Mürşit Pınar Sınır Kapısı'na yoğun bir mülteci akımı başlamıştır.

Kobani'den gelen mülteci akımı Türkiye'nin iç dinamiklerini de etkilemiştir. Türkiye içerisindeki etnik milliyetçi Kürt hareketi devletin mültecilere yardım eden AFAD ekiplerine rağmen Kobani Kriz Koordinasyonu adı altında alternatif bir yapılanmaya gitmiştir. Milliyetçi Kürt Hareketi, Kobani'nin DEAŞ'ın eline geçmesinin suçlusu olarak Ak Parti hükümetinin yetersiz politikasını göstermiştir. Kobani olaylarının duygusal yanını kullanmak isteyen kesimler "süresiz eylem çağırısı" yaparak halkı sokağa davet etmiştir. Türkiye'nin iç siyasetinde "6-7 Ekim Olayları" önemli bir kriz olarak meydana gelmiştir. Olaylar neticesinde birçok iş yeri zarar görürken 50'nin üzerinde insanın ölümüne sebep olmuştur (Akbaba, 2014).

Sınırdaki güvenlik problemlerinin artması üzerine 3 Ekim 2014 tarihli Meclis'te TSK'ya Suriye ve Irak'a sınır ötesi operasyon ve müdahale yetkisi veren tezkere kararı kabul edilmiştir. Tezkerayla birlikte hem Türk askerlerinin sınır ötesine gönderilmesi hem de yabancı devletlerin askerlerinin Türkiye'de bulunması ve geçiş için Türkiye'yi kullanmasına imkân verilmiştir (BBC, 2014). Böylelikle Türkiye'nin Suriye sahasındaki manevra imkânları artmıştır. Suriye yönetimi Türkiye'nin Suriye'ye askeri operasyon düzenlemesini saldırı olarak göreceğini ifade ederek tezkereye sert tepki göstermiştir. ABD, Kobani'deki PKK/PYD örgütlerine havadan silah desteğinde bulunmuştur. Türkiye ise İKBY'ye bağlı peşmerge güçlerinin ve ÖSO askerlerinin Türkiye üzerinden Kobani'ye geçmesine müsaade etmiştir. Türkiye, DEAŞ'la mücadelede YPG/PYD/PKK'nın tek unsur

olmasını engellemeyi amaçlamıştır (Acun, 2016, s. 201; Miş & Özdemir, 2015: 217-253). YPG/PYD/PKK'nın kontrolünde olan silahlı yapılanmalar 11 Ekim 2015 tarihinde "Suriye Demokratik Güçleri" (SDG) adı altında toplanmıştır. YPG/PYD/PKK ile kurduğu iş birliği yüzünden başta Türkiye olmak üzere yoğun eleştirilere muhatap kalan ABD, PKK/PYD'yi perdeleyebilmek için SDG adını kullanmıştır (Özçelik & Acun, 2018: 40).

DEAŞ'la mücadele etmek için ABD ve Türkiye 20 Şubat 2015 tarihinde Suriyeli muhalifleri kapsayan eğit-donat projesini onaylayan mutabakat metnini imzalamıştır. Proje kapsamında eğitilecek olan güçlerin hem Esad rejim güçleri hem de DEAŞ ve diğer terör gruplarıyla mücadele edeceği belirtilmiştir (Aljazeera, 2015). Bu mutabakat sayesinde Türkiye muhalif gruplara eğitim ve askeri destek sağlama konusunda kolaylık yaşamıştır. Ancak ABD ve Türkiye bu projeden farklı beklentilere girmişlerdir. ABD, muhalif güçlerin sadece DEAŞ'la mücadele etmesi gerektiğini savunuyorken Türkiye bu kısıtlamadan yana olmamıştır. ABD'nin muhalif güçlere yetersiz hava desteği nedeniyle proje Türkiye'nin beklentilerini karşılamamıştır (BBC, 2015).

2015 yılında yaşanan gelişmeler neticesinde Suriye krizi Türkiye açısından derinleşmeye başlamıştır. Suriye sınırları içinde yer alan ve Türkiye'nin ülke dışındaki tek toprağı olan Süleyman Şah Saygı Karakolu ve Türbesi'nin bulunduğu köy DEAŞ'ın eline geçmiştir. DEAŞ Türk askerlerinin bölgeden çekilmesini aksi takdirde saldırı düzenleyeceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine türbe ve karakol 21 Şubat 2015 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin düzenlediğı bir askeri operasyonla Türkiye'ye nakledilmiştir (Sputnik, 2015). 2015 yılı itibariyle Türkiye DEAŞ'a yönelik operasyonlarını sıkılaştıracağı için türbeyi koruyan Türk askerleri DEAŞ için uygun bir koz yaratabilirdi. "Şah Fırat" operasyonu ile DEAŞ'ın eline bu kozu vermemek ve TSK'nın hareket alanını genişletmek amaçlanmıştır (Ulutaş, et al., 2015: 172). Nitekim DEAŞ terör örgütü, Musul'daki konsolosluktaki Türk vatandaşlarını rehin alması neticesinde vatandaşlar kurtulana kadar Türkiye'nin DEAŞ'a yönelik politikasını pasif hale getirmiştir. Türkiye Suriye'de de aynı riski almamak için türbeyi sınıra yakın güvenli bölgeye taşımayı tercih etmiştir. Türkiye'nin bu operasyonu hem ülke içinde hem de uluslararası toplumda büyük ses getirmiştir.

2015 yılının Ekim ayı itibariyle Rusya, Esad rejimine destek olmak için Suriye'deki iç savaşa askeri boyutta dâhil olmuştur ve Suriye topraklarına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Böylece ilk defa Suriye krizine büyük bir güç doğrudan katılmıştır. Rusya'nın savaş alanında aktif bir politika izlemeye başlamasıyla farklı cephelerde yer alan Ankara ve

Moskova karşı karşıya gelmiştir. Rusya'nın, YPG/PYD/PKK güçleriyle yakınlık kurmaya başlaması ve terör örgütü olarak gördüğü muhalif güçlere yönelik hava saldırısı başlatması Türkiye'nin hareket alanını daraltmıştır. Suriye iç savaşından bu yana ülke sınırlarını terk etmeyen Esad ilk gezisini Moskova'ya gerçekleştirmiştir (Muslu, 2018: 16). Esad ve Putin görüşmesinin ardından Rusya, Suriye konusunda hem savaş sahasında hem de diplomasi masasında olacağını bütün dünyaya göstermiştir. Rusya'nın muhalif güçlere yönelik saldırgan politikaları ve Türk hava sahasını sürekli olarak ihlal etmesi bütün dünyanın dikkatini çekmiştir. Türkiye ve Rusya arasındaki gerginliği hat safhaya çıkartan olay ise 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının Türk F-16 jeti tarafından düşürülmesi olmuştur. Rusya, yaşanan olaya çok sert bir tepki vermiştir ve Türkiye-Suriye sınırında muhaliflerin kontrol ettiği bölgelere yoğun hava saldırısı düzenlemiştir (Ulutaş, et al., 2015: 173-174; Özdemir, 2016: 195-210). Rusya ile gerginleşen ilişkiler Türkiye'nin Suriye sahasının dışına atılmasına sebep olurken bu durumdan en karlı olarak YPG/PYD/PKK güçleri faydalanmıştır. Çünkü hem Rusya ile yakın ilişkiler geliştirmiş hem de Türkiye'nin olası bir Kuzey Suriye operasyonunun önüne geçilmiştir.

Türkiye diplomasi masasında devletlerle müzakere ederken bir yanda da aktif savaş sahasında terör örgütleri YPG/PYD/PKK ve DEAŞ'la mücadele etmek durumunda kalmıştır. İlk olarak Suriye'de büyük gelişme gösteren ve bölgeleri kontrolü altına almayı başaran DEAŞ, Türkiye'nin tehdit algısında önemli bir yer kaplamıştır. DEAŞ sadece Türkiye tarafından değil uluslararası güçler tarafından da büyük bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır hatta ABD, Suriye krizinin çözümü yerine DEAŞ'a karşı mücadeleye odaklanmıştır. 2015 yılında ABD öncülüğünde DEAŞ'a yönelik düzenlenen hava operasyonlarına Türkiye de katılmıştır. Ancak Türkiye DEAŞ'la mücadele etmenin yerine sorunun kaynağı olan Esad rejimi ile mücadele edilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Türkiye, Esad rejimine tavrı ile Batı devletlerinden ayrılmıştır ve DEAŞ'ı Esad rejiminin bir sonucu olarak değerlendirmiştir. DEAŞ bir yandan PKK/PYD, uluslararası koalisyon, rejim güçleriyle savaşırken diğer yandan da Türkiye'de eylemler düzenlemiştir. 20 Temmuz 2015 tarihinde Türkiye'nin Suruç ilçesinde bombalı eylem saldırısı 31 insanın hayatına mal olmuştur ve DEAŞ'ın Türkiye'yi de karşısına almaktan çekinmediği görülmüştür. Yine 2015 yılında DEAŞ Ankara'da bombalı eylem saldırısı düzenlemiştir ve 100 insan hayatını kaybetmiştir (Haberlerankara, 2020). Türkiye DEAŞ'ın faaliyetlerinin artması üzerine İncirlik Üssü'nü Uluslararası Koalisyon Güçleri'ne açarken TSK 'önleyici

müdahale doktrini çerçevesinde DEAŞ'ın tehdit oluşturduğu yerleri bombalamıştır (Acun, 2016: 186). BM, 18 Aralık 2015 tarihinde 2254 numaralı kararla Suriye'de ateşkes ilan eden kararı almıştır ancak ABD ve Rusya'nın ateşkesi gözlemlemek için mekanizma kurmaması sebebiyle Esad rejimi ihlallerine devam etmiştir.

Türkiye, YPG/PYD'yi PKK'nın Suriye uzantısı olarak görürken uluslararası aktörler DEAŞ'la mücadelede yerel bir aktör olarak görmekteydi. DEAŞ'la mücadele adı altında YPG/PYD/PKK güçlerine uluslararası desteğin artması kontrol ettiği alanın da genişlemesini sağlamıştır. Ancak YPG/PYD/PKK'nın uluslararası aktörlerden aldığı destek sayesinde etki alanını genişletmesi Türkiye'nin PKK'ya yönelik verdiği mücadeleyi zarara uğratan bir gelişme olarak belirlemiştir. YPG/PYD/PKK güçleri DEAŞ'la girdiği mücadeleyi kendini meşrulaştıran bir zemin olarak değerlendirmiştir. DEAŞ'ın kontrorlünde olan Kobani, DEAŞ'a yönelik düzenlenen hava operasyonları sonrası YPG/PYD/PKK kontrolüne geçmiştir. YPG/PYD/PKK ele geçirdiği bölgelerdeki yaşayan Arap ve Türkmenler'i sınır dışı ederek etnik temizliğe girişmiştir. YPG/PYD/PKK'nın girişimleri Türkiye'nin sınır güvenliğini tehdit etmiştir ve yeni bir mülteci krizine sebep olmuştur. Türkiye YPG/PYD/PKK'yı Suriye'nin kuzeyindeki demografik yapıyı değiştirmemesi konusunda uyarmıştır. Uluslararası Af Örgütü ve Suriye İnsan hakları YPG/PYD/PKK'yı kınamıştır ve burada insanlık suçu işlendiğini ifade etmişlerdir (BBC, 2015).

Türkiye, YPG/PYD/PKK'nın DEAŞ üzerinden meşru zemin kazanmasına ve Batı devletlerinin YPG/PYD/PKK örgütünü desteklemesine karşı çıkmıştır. Türkiye YPG/PYD/PKK'yı Fırat'ın batısına geçmemesi ve Fırat'ın batısının Türkiye'nin *kırmızı çizgisi* olduğu konusunda ikaz etmiştir. Türkiye ve Rusya arasında yaşanan uçak krizinin ardından Rusya Suriye'nin hava sahasını Türkiye'ye kapatmıştır ve YPG/PYD/PKK'ya silah desteğinde bulunmuştur. Türkiye ve Rusya arasındaki krizi fırsata çevirmek isteyen YPG/PYD/PKK Fırat'ın batısına doğru ilerlemeye başlamıştır. Rusya'nın desteğini arkasına alan YPG/PYD/PKK rejim güçleriyle birlikte DEAŞ'la mücadele etmek için Fırat'ın batısına ilerlemek yerine Türkiye tarafından desteklenen muhalefet güçlerinin yerleştiği Afrin'e doğru ilerlemiştir. Rusya-Esad-YPG/PYD ittifakıyla karşı karşıya kalan Türkiye'nin tehdit algıları ve endişeleri en yüksek seviyeye çıkmıştır (Acun, 2016: 189; Özdemir, 2016, s. 198-205). Çünkü Rusya-İran-Esad-YPG/PYD ittifakı DEAŞ'ı değil Türkiye'nin desteklediği Suriye muhalefetini kendilerine tehdit olarak görmektedir. Muhalefet güçlerinin dağınık yapıda bulunması ittifakın kolayca ilerlemesini ve bu bölgeleri kolayca ele

geçirmesini sağlamıştır. Suriye topraklarında YPG/PYD/PKK'nın kontrol ettiği alan genişlemiştir (İnat, 2016: 12-13).

Rusya'nın yoğun desteği sayesinde YPG/PYD/PKK, Afrin ve Tel Rıfat'ı muhalif güçlerin elinden almıştır. Böylece YPG/PYD/PKK'nın ele geçirdiği kantonları birleştirme ihtimali yükselmiştir. PKK'nın ülke içindeki eylemlerinin artması ve bu örgütün Suriye uzantısı olan YPG/PYD/PKK'nın Rusya ve ABD tarafından desteklenmesi Türkiye'nin terörle mücadelesini zorlaştırmıştır. Türkiye YPG/PYD/PKK'ya verilen her silahın Türk vatandaşlarına döndüğünü her fırsatta ısrarla dile getirmiştir. Ancak ABD, PKK'yı terör örgütü olarak gördüğünü ve Türkiye'nin terörle mücadelede her zaman yanında olduğunu ifade ederken YPG/PYD güçlerini terör örgütü olarak değil Suriye'de DEAŞ'la mücadele eden yerel aktörler olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu sebepten DEAŞ'la mücadelede YPG/PYD/PKK güçlerine desteğe devam edeceğini bildirmiştir. Rusya ile ilişkilerin kötü gittiği bir dönemde Türkiye'ye karşı YPG/PYD/PKK'nın yanında yer alması anlaşılabilir bir durumken Türkiye'nin müttefiki olan ABD'nin YPG/PYD/PKK güçleri ile iş birliği yapması Türk Hükümeti ve kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Olaylara ABD açısından bakıldığında DEAŞ'ın ABD karşıtı bir politika izlemesi nedeniyle biran önce yok edilmesi gereken bir tehdide dönüşürken Esad rejimi ve Suriye iç savaşı ikinci plana düşmüştür. YPG/PYD/PKK unsurları ABD'nin kendi askerîlerini sahaya indirmeden DEAŞ'la mücadele edebilmesini sağlayan büyük bir avantaj olarak görülmüştür. ABD terörle mücadelede, müttefiki olan Türkiye ile birlikte hareket etmek yerine ucuz maliyetli yol olan YPG/PYD/PKK unsurlarını kullanmayı tercih etmiştir. Netice olarak YPG/PYD/PKK terör örgütü hem ABD hem Rusya ile olan ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır (Acun, 2016: 181-194; İnat, 2016: 9-24).

ABD, Rusya-İran ve Esad rejimi ile ittifak yapan YPG/PYD/PKK'nın DEAŞ'la mücadele adı altında Suriye topraklarına yayılma ihtimali Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren unsur olmuştur. 2016 yılının mayıs ayında YPG/PYD/PKK, ABD desteği ile Rakka'ya yönelik olarak "Kuzey Rakka Operasyonu"nu başlatmıştır. DEAŞ unsurlarının Rakka'da güçlü bir direniş göstermesi üzerine YPG/PYD/PKK-ABD koalisyonu Menbiç'e yönelerek bu bölgeyi ele geçirmiştir. ABD yönetimi Türkiye'ye DEAŞ'ın Menbiç'ten çıkartılmasının ardından PYD/YPG/PKK güçlerinin bölgeyi terk edeceğinin sözünü vermiştir. Ancak YPG/PYD/PKK terör örgütü Suriye Demokratik Güçleri (SDG) çatısı altında Fırat'ın batısına doğru ilerlemeye devam etmiştir (Temizer, 2016). Hatta

YPG/PYD/PKK Menbiç'i ele geçirdikten sonra Menbiç Yerel Meclisi adıyla bölgeyi yönetmeye başlamıştır (Acun, 2017: 208-210).

YPG/PYD ve PKK arasındaki bağlantı bu örgütü Türkiye için büyük bir tehdit haline getirmektedir. Türkiye iç politikasında da PKK'ya karşı yoğun bir operasyon başlatılmıştır ve Türkiye'den kaçan teröristler YPG/PYD/PKK'ya katılmıştır. Diğer yandan Batılı devletlerin YPG/PYD/PKK'ya sağladığı askeri silah ve mühimmatların PKK tarafından da kullanılması iki örgütün iş birliği içinde olduğunun göstergesi olmuştur. Türkiye'nin gözlemleri üzerine PYD'nin PKK'nın Suriye'deki kolu olduğu ve Türkiye'deki eylemlerine destek verdiği kesinleşmiştir. Fakat uçak krizinin ardından Rusya'nın Suriye hava sahasını Türkiye'ye kapatması ve ABD'nin YPG/PYD/PKK ile kurduğu ortaklığı nedeniyle gerilen ilişkiler Türkiye'yi Suriye politikasında savunma pozisyonunda bırakmıştır ve bölgede kendi aleyhindeki gelişmelere seyirci kalmasına sebep olmuştur. Bölgesel aktörler DEAŞ'ı birincil tehdit olarak görürken Türkiye YPG/PYD/PKK terör örgütünü birincil tehdit olarak görmektedir. Dolayısıyla Türkiye açısından birincil tehdit olan YPG/PYD/PKK'nın uluslararası aktörlerin de desteği ile güç kazanması ve etki alanını genişletmesi neticesinde ulusal güvenliğimize algıladığımız tehdit Türkiye'nin bölgeye müdahale etmesini zorunlu hale gerektirmiştir.

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik ilk sınır ötesi operasyonu olan 24 Ağustos 2016 tarihindeki Fırat Kalkanı Hareketi (FKH), TSK ve Suriyeli muhalif güçlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Suriye ve İran Türkiye'nin başka bir ülkenin topraklarında operasyon gerçekleştirmesine tepki göstermiştir. Türkiye, başta DEAŞ olmak üzere Suriye topraklarında mevcut bulunan ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden terör örgütlerine karşı BM Sözleşmesinin 51.Maddesi⁵³ gereği *meşru müdafaa hakkını* kullanarak operasyonu yasal bir zeminde icra etmiştir. FKH operasyonunda Türkiye'ye meşru zemini hazırlayan nedenlere bakıldığında DEAŞ terör örgütünün Türkiye topraklarında canlı bomba eylemleri düzenlemesi sonucu yüzlerce vatandaşın hayatını kaybetmesi DEAŞ'a yönelik bir operasyonun ilk sebebi olmuştur⁵⁴. DEAŞ sadece ülke içinde değil Suriye sınırında da büyük bir tehdit yaratmaya başlamıştır. 100 km'lik Türkiye-Suriye sınırını elinde bulunduran DEAŞ'ın, Kilis başta olmak üzere Türkiye'nin sınır illerine ve askeri

⁵³Madde 51- Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. (İnsan Hakları Daire Başkanlığı).

⁵⁴ Deaş'ın Türkiye'de düzenlediği terör saldırıları için detaylı bilgi bkz: (Yeşiltaş, Seran, & Özçelik: 2017).

noktalarına yönelik saldırılar düzenlemesi Türkiye'nin biran önce Azez-Cerablus hattında DEAŞ unsurlarını bertaraf etme ve güvenliği sağlamasını gerektirmiştir. FKH'ya meşru zemini hazırlayan ikinci neden ise PKK'nın Türkiye'deki terör eylemlerini yoğunlaştırması ve YPG/PYD/PKK unsurlarının Suriye'de ele geçirdiği kantonları birleştirmek suretiyle de facto bir devlet yapılanması göstermesidir. YPG/PYD ile işbirliği içinde çalışan PKK unsurları Türkiye'deki saldırılarını yoğunlaştırarak Türk Hükümeti'nin dikkatinin kendi içindeki meselelere odaklanmasını ve böylelikle PKK/PYD unsurlarının Suriye'deki askeri ve siyasi gücünü sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. Çünkü Suriye iç savaşı ve DEAŞ'la mücadele adı altında uluslararası güçlerle iş birliği yapan YPG/PYD/PKK unsurları meşru bir aktör olma şansı elde etmiştir. Fakat Türkiye, YPG/PYD/PKK terör unsurlarının karşısında duran ve ulusal güvenliğine tehdit olarak gören tek devlettir. Bu sebepten YPG/PYD/PKK unsurları hedeflerine ulaşma konusundaki en büyük engel olarak gördüğü Türkiye'ye yönelik 'yıpratma savaşı'⁵⁵ başlatarak terör saldırılarını yoğunlaştırmıştır. PKK, etnik çatışmayı körükleyerek Türkiye'nin iç istikrarını bozup Suriye ve Irak'a yönelik dış politikasını zayıflatmak istemiştir (Yeşiltaş, Seran, & Özçelik , 2017: 12-17).

Türkiye'nin FKH operasyonundan beklentilerine bakıldığında, ilk olarak Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve adeta sıcak çatışma alanına dönen Suriye-Türkiye sınırını güvenli hale getirmek amaçlanmıştır. Daha sonra DEAŞ'ı sınır hattından geriye püskürterek sınır hattındaki illere saldırısını engellemek ve son olarak YPG/PYD/PKK'nın Suriye'de bir terör koridoru oluşturmasını engellemek amaçlanmıştır. Türkiye, operasyon kapsamında Azez, Cerablus, El-Bab ve Menbiç'i terör gruplarından temizleyerek güvenli bölge oluşturmayı ve bu güvenli bölgelere Suriyeli mültecileri yerleştirmeyi arzulamıştır. Türkiye, DEAŞ'tan sonra bölgede oldu bittiye gelerek boşalan yerlere YPG/PYD/PKK unsurlarının yerleşmesine izin vermemek için teyakuzda beklemiştir. 216 gün süren operasyon neticesinde Türkiye 90 km uzunluğunda ve 40 km derinliğine bir alanı güvenli bölge haline çevirmiştir. Harekât sonrası güvenliği tesis etmek için Türkiye bölgeye insani yardım, alt yapı hizmetleri, sağlık ve gıda hizmetleri götürmüştür (Yeşiltaş, Seran, & Özçelik , 2017: 10; Şensoy & Duman, 2018: 187). FKH sayesinde DEAŞ sınırdan püskürtülmüştür ve YPG/PYD/PKK unsurlarının güneyden Akdeniz kadar uzanan bir terör koridoru oluşturması engellenmiştir. Diğer yandan FKH'nın uluslararası koalisyonun destek almadan kendi

⁵⁵ Yıpratma savaşı: uzayıp giden bir tarafın diğer tarafa galip gelme ihtimalinin gün geçtikçe zayıfladığı fakat kayıplar ağır ağır yaşandığı için tarafların barışa varmada geç kaldıkları savaştır. Bu savaşta taraflar yavaş yavaş kan kaybettikleri için kayıpların farkına varmazlar ve hep kazanma ihtimalinin olduğunu düşünürler. (Yalçın & Duran, 2016: 1-27).

maddi imkânları ve askeri gücüyle gerçekleştirmesi, uluslararası aktörlere Türkiye'nin Suriye sahasında önemli bir aktör olduğunu göstermiştir. FKH, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca TSK'nın icra ettiği en kapsamlı sınır ötesi operasyonu olması açısından önemlidir. Suriye savaşında ilk defa bir devlet tarafından müdahalenin iç savaşın dengelerini değiştirmesi aşikârdır. FKH sayesinde TSK'nın hareket kabiliyetini geliştirmesi ve Suriye sahasında nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda önemli dersler alınmıştır. Ayrıca, DEAŞ ve YPG/PYD/PKK'nın imkân ve kabiliyetlerinin tespit edilerek bu örgütleri yakından tanıma fırsatı sağlamıştır. Edinilen yeni bilgiler gelecekteki sınır ötesi operasyonlarında fayda sağlamıştır. Sınırdaki DEAŞ tehdidi ortadan kalkmıştır. PKK'nın Fırat nehrinin batısından Akdeniz'e kadar terör koridoru kurma hayali suya düşmüştür. YPG/PYD/PKK örgütünün Suriye sınırında kurmak istediği koridor Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu bağlantısını keseceği gibi sınırdaki terör örgütüne komşu hale getireceği için Türkiye açısından ulusal güvenliğine ve çıkarlarına yönelik son derece önemli bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. FKH'nın başarıyla sonuçlanması Rusya ve İran'a karşı diplomasi masasında Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. FKH operasyonu boyunca Türkiye'nin Suriye'deki askeri varlığını güçlendirmesi gelecekte yapılacak olan operasyonlar için avantaj sağlamıştır (Özçelik & Acun, 2018; 30-33).

Rusya ile uçak kriziyle bozulan ilişkilerin 15 Temmuz darbe girişiminin ardından düzelmesi Türkiye'nin Suriye politikalarına da yansımıştır. Rusya, sahadaki ABD-YPG/PYD/PKK yakınlaşmasını ve YPG/PYD/PKK'nın fazla alan kazanma çabalarını kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelik operasyonunda siyasi ve askeri kolaylıklar sağlamıştır (Acun & Keskin, 2017: 45). İki ülke Suriye sahasında askeri ve istihbarat alanında işbirliği yapmaya başlamıştır (Acun & Köse; 2016). Türkiye ve Rusya'nın Suriye komsundaki işbirliği İran'ı rahatsız etmiştir ve kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Suriye iç savaşında Türkiye ve Rusya'nın ortak zeminde buluşması iç savaşın ve YPG/PYD/PKK unsurlarının ilerleyişini etkilemiştir. TSK yapılanmasının Suriye topraklarında olması Türkiye'ye hem Esad rejimi hem YPG/PYD/PKK'ya karşı caydırıcı askeri güç kazandırmıştır. Halep'te sivilleri kurtarma operasyonu Türkiye ve Rusya garantörlüğünde gerçekleşmiştir ve İran kendinden bağımsız bir Suriye politikası geliştirdiği için bu durumdan rahatsız olmuştur. Rusya ve Türkiye arasındaki yakınlaşma bölge dinamiklerini değiştirmiştir. 20 Aralık 2016 tarihinde Moskova'da Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesi gerçekleşmiştir. Zirvede ateşkes ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak üzerine anlaşılmıştır. Üç ülke DEAŞ ve El-Nusra'yı terör örgütü olarak vurgulamış ve terör

örgütleriyle mücadele konusunda ortak bir tavır sergileyeceklerini bildirmiştir. Türkiye açısından zirvede Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik vurgu önemlidir çünkü YPG/PYD/PKK unsurlarının adı direk olarak anılmasa da Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak bu örgütlere yönelik bir politika anlamını taşımaktadır (Acun, 2017: 206-217) (Acun & Köse: 2016; Ulutaş, Acun, & Yeşiltaş, 2017: 15-17).

Suriye krizinde birlikte hareket etmeye karar veren Türkiye, Rusya ve İran 23 Ocak 2017 tarihinde Astana görüşmelerini başlatmıştır. Cenevre görüşmeleriyle çözüme ulaşamayan uluslararası toplum Astana sürecine sahadaki sivil silahlı grupları da dâhil ederek kısa vadede bir çözüme ulaşmayı planlamıştır. Ancak YPG/PYD/PKK ve DEAŞ güçleri sürecin dışında bırakılmıştır çünkü Astana görüşmelerine katılan bütün aktörler Suriye'nin toprak bütünlüğünden yana olmuştur. Astana-4 görüşmelerinde Suriye'de garantör devletler gözetiminde dört güvenli bölge oluşturulması ve ateşkes uygulanması kararlaştırılıp, 14 Eylül 2017 tarihinde gerçekleşen Astana-6 görüşmelerinde Suriye'deki çatışmazlık bölgeleri belirlenmiştir. Türkiye, muhaliflerin bulunduğu bölgelere gözlem noktası kurma ve bölgede yaşanabilecek çatışmaları engelleme görevini üstlenmiştir. Üç devlet Suriye konusunda aynı masaya otursa da aralarındaki görüş farklılığı bazen gerilimlere ve görüşmelerin sekteye uğramasına sebep olmaktadır. Bu konulardan en önemlisi Rusya'nın YPG/PYD/PKK güçlerini çözüm sürecine dâhil etme girişimidir. Türkiye, terör örgütünün çağrılmasını asla kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Astana görüşmeleri Suriye krizinde Türkiye'nin masada yer alması gereken önemli bir aktör olduğunu gözler önüne sermiştir. Cenevre görüşmeleri sorunlara odaklanırken Astana görüşmeleri sahadaki aktörlere ve gelişmelere odaklanmıştır ve bu sebepten Astana görüşmeleri neticesinde daha verimli sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye'nin Suriye krizinde Batılı devletlerin yanında değil de İran ve Rusya'nın yanında yer alması önemli bir dengeleyici adım olarak görülmüştür. ABD hükümetiyle geleneksel müttefik bağlarına rağmen ortak hareket edilmemiştir. Çünkü ABD, Suriye sahasında YPG/PYD/PKK güçlerini müttefik olarak tercih etmiştir. 2017 yılında ABD'de yapılan seçimlerle ABD yeni başkanı seçilen Trump'ın Suriye konusunda takip edeceği politika merakla beklenmiştir. Ancak Trump'ın SDG güçlerine silah desteği veren tasarımı onaylaması Obama'dan kalan Suriye politikasını devam ettireceğini göstermiştir ve Türkiye-ABD ilişkileri Suriye krizi kapsamında tamamen kopmuştur (Şensoy & Duman, 2018: 190-195).

ABD ve AB ile hareket etmemek Türkiye'nin çıkarlarına zarar verebilir ancak Rusya ve İran'la yapılan işbirliği Suriye krizindeki çözüm sürecini başlatabilme ihtimali açısından önemlidir. Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve egemen bir hükümeti bir ülkeyi amaçlamaktadır. YPG/PYD/PKK'nın Türkiye'nin güneyinde ele geçirdiği kantonları birleştirmesi Türkiye'nin tehdit algısını şekillendiren ve politikasını belirleyen temel unsur olmuştur. Türkiye ve Rusya farklı grupları destekleseler de Suriye'nin toprak bütünlüğü üzerinden ortak siyaset inşa etmişlerdir. ABD kontrolündeki YPG/PYD/PKK güçlerinin zayıflaması Rusya lehinde bir gelişme olarak belirmiştir. Rusya, YPG/PYD/PKK güçleriyle anlaşarak elindeki bölgeleri rejime bırakmasını istemiştir ancak YPG/PYD/PKK buna yanaşmamıştır. Rusya, YPG/PYD/PKK kartını tamamiyle ABD'nin eline bırakmak istememiştir. Diğer yandan Rusya Türkiye ile Suriye konusunda iş birliği içinde hareket edip operasyonlarda kolaylık sağlasa da tedbiri elden bırakmamaktadır. Bazen Türkiye'nin Suriye'deki hareket alanına kısıtlayıcı hamlelerde bulunmaktadır. Diğer yandan İran da kendi çıkarlarını korumak için her fırsatta Türkiye'nin Suriye politikalarını sabote etmektedir. Çok hassas bir dengede ilerleyen iş birliği iç savaşın dinamikleri gereğince her an bozulabilme kapasitesine sahiptir. Bütün olumsuzluklara rağmen Rusya ve Türkiye'nin yakınlaşması iç savaşta tansiyonu düşürmüştür ve çözüm stratejilerinin yolunu açmıştır (Özçelik & Acun, 2018: 44-50).

Özetle Suriye iç savaşı bölgesel, küresel ve yerel olmak üzere birçok aktörün dış politikasının ana eksenine yerleşmiştir. Suriye iç savaşını diğer iç savaşlardan farklı kılan durum savaşın ulusal, bölgesel ve terör örgütlerinin karıştığı bir vekâlet ve yıpratma savaşına dönüşmesidir. Aktörler Suriye iç savaşını kısa sürede bitir gözüyle baktıkları için kısa hesaplamalar ve politikalar üzerinden değerlendirmişlerdir. Ancak aktörlerin hesaplamaları Suriye savaş sahasında işe yaramamıştır. Suriye iç savaşı günümüzde varlığını devam ettiren küresel bir soruna dönüşmüştür.

Soğuk Savaş zamanında aşına olduğumuz vekâlet savaşları en genel anlamıyla devletlerin çıkarlarını korumak için savaşa direk dâhil olmadan vekil aktörler üzerinden yürüttüğü çıkar mücadelesidir (Yavaş, 2016: 7). Vekâlet savaşlarını cazibeli kılan özellik maliyetinin sahada direk savaşmaktan daha az olmasıdır. Devletlerin buradaki amacı vekilleri üzerinden çıkarları korumak ve var olan çıkarların devamlılığını sağlamaktır. Ancak vekillerle girilen iş birliği ve destek devletleri dolaylı yoldan savaşın içine iter ve politika üretmek zorunda bırakır. Suriye İç Savaşı belki başta bir iç savaş olarak başlamıştır

ancak ilerleyen süreçte küresel ve bölgesel aktörlerin dâhil olmasıyla adeta bir vekâlet savaşı arenasına dönüşmüştür. Olaya dâhil olan ABD, Rusya, Türkiye ve İran'ın her biri farklı vekiller üzerinden bu savaşı yürütmeye çalışmıştır. ABD, iç savaş dinamiğinden ve Suriye'nin istikrarsız ortamında güç kazanan YPG/PYD/PKK terör unsurlarını kendine vekil olarak seçmiştir ve hem askeri hem eğitim-donat kapsamında yoğun bir iş birliği içerisine girmiştir. YPG/PYD/PKK ise ABD'nin vekili olmanın verdiği avantajla Suriye devleti içinde kendi özerk bölgesini ilan etmiş ve nüfuz ettiği alanı genişletmiştir. ABD, YPG/PYD/PKK terör unsurlarını destekleyerek Suriye'deki oyunu çıkarlarına göre kendi istediği şekilde yönlendirmiştir. ABD'nin Suriye politikasının ağırlık merkezinde DEAŞ'la mücadele yer almıştır ve YPG/PYD/PKK terör unsurlarını ABD'nin sahaya inmesine gerek kalmadan DEAŞ'la mücadele etmenin yolu olarak görülmüştür.

Rusya en başından beri Esad rejiminin yanında olmuş ve kendine vekil olarak tayin ettiği Esad rejimiyle Suriye topraklarındaki çıkarlarını korumuştur. Rusya'nın, ABD'den farklı olarak kendine tayin ettiği vekil ile geçmişe dönük tarihi bağları vardır. Esad rejimi ise köşeye sıkıştığı ve topraklarının büyük çoğunluğunu kaybettiği 2015 yılında, Rusya'yı bizzat çağırarak Suriye iç savaşına askeri boyutta dâhil etmiştir. Belki de Esad rejiminin yaptığı en akıllı kararlardan biri olmuştur çünkü iç savaşın verdiği yıpranmışlık ve topraklarının birçoğunu kaybeden Esad rejimi, ayakta kalabilmek için Rusya'nın desteğine muhtaç olmuştur. Rusya diplomatik alanlarda da Suriye rejiminin savunucu olmuştur ve birçok müdahale planını boşa çıkarmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki Suriye iç savaşı Soğuk Savaş'ta olduğu gibi keskin çizgilere sahip değildir. Rusya YPG/PYD/PKK kapısını YPG/PYD/PKK da Rusya kapısını daima açık tutmuştur. Hatta YPG/PYD/PKK 10 Şubat 2016 tarihinde Moskova'da temsilciliğini açmıştır. Bu politikadaki temel amaç YPG/PYD/PKK'nın tamamen bir ABD maşasına dönüşmesini engellemek ve iş birliğine gitmektir. YPG/PYD/PKK ise ABD ile ilişkilerinin bozulması durumunda Rusya'yı alternatif bir seçenek olarak görmektedir. Suriye'deki vekâlet savaşı (proxy war) adeta vekâlet ittifakına (proxy alliance) dönüşmüştür. Devletler sahadaki vekilleri yanına çekmek için yarış içine girmişlerdir. Bu durum bize Suriye'deki iç savaşın zemininin ne kadar kaygan olduğunu göstermiştir.

Suriye savaşına hem askeri hem de diplomatik yoldan dâhil olan önemli bir aktör ise İran'dır. Esad rejimi ve İran arasında mezhepsel boyutta yakın bir ilişki olması nedeniyle İran devleti Esad rejimini korumak için Şii milis unsurları ve Hizbullah'ı kendisine vekil

tain ederek Suriye iç savaşına dâhil olmuştur. Irak merkezi hükümeti de İran'la aynı politikayı paylaşmıştır. Şii milisler ve Hizbullah, Şii yanlısı olan Esad rejimini Suriye'de ayakta tutmak için sahada aktif politikalar izlemiştir. İran'ın Suriye'ye yönelik politikasının temeli Şii yanlısı bir rejimin Suriye yönetiminde olmasıdır. Çünkü İran Hükümeti'ne göre İran'ın güvenliği Lübnan'dan başlamaktadır. İran Hükümeti'nin İran, Irak, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan Şii hilali adını verdiği bölgeler mutlaka Şii yönetimler tarafından yönetilmelidir. Çünkü bu güzergâh İran'ın Akdeniz'e açılan kapısı ve İsrail'e karşı savunma kalesidir. İran'ın mezhep tabanlı bölgesel politikaları ve Esad rejiminin İran'ın desteğine ihtiyaç duyması karşılıklı iş birliğini de beraberinde getirmiştir.

İç savaşın en farklı kanadında yer alan ülke ise Türkiye'dir. Türkiye, Rusya ve İran tarafından vekil tayin edilen Esad rejiminin kendi halkını katlettiği için meşruluğunu kaybettiğini düşünmekteydi ve diğer yandan ABD tarafından vekil tayin edilen YPG/PYD/PKK'nın PKK'nın Suriye uzantısı olduğunu ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü tehlikeye soktuğu için Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğunu düşünmekteydi. Bu sebepten Türkiye ne Esad rejimini ne de YPG/PYD/PKK unsurlarını desteklememiştir. Türkiye, hem Suriye halkının içinden olan hem de Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak isteyen Suriye ılımlı muhalefetinden oluşan ÖSO güçlerini desteklemiştir. Türkiye, Suriye iç savaşı nedeniyle sınır ötesinden gelen saldırılar, ülke içindeki terörist eylemler ve Suriyeli mülteciler sorunlarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Ortadoğu bölgesinde özellikle Suriye ve Irak topraklarında Suriye iç savaşıyla birlikte körüklenen istikrarsızlık ortaya yeni bir aktörün çıkması için uygun ortamı yaratmıştır. Hem küresel hem bölgesel hem de yerel aktörler Suriye ve Irak topraklarında beliren DEAŞ tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Aktörler farklı Suriye politikalarına sahip olsa da DEAŞ tehdidinde ortak noktada buluşmuşlardır. Kendilerini İslam'ın savunucu ve koruyucusu olarak kabul eden örgütün ortaya çıkmasıyla hemen güçlenmiş ve birçok bölgeyi ele geçirmeyi başarmıştır. Suriye topraklarında DEAŞ, YPG/PYD/PKK, rejim güçleri, muhalifler ve onları destekleyen aktörler arasında sıcak çatışmalar başlamıştır ABD, YPG/PYD/PKK güçlerini destekleyerek Rusya ve İran'a, rejim güçlerini destekleyerek Türkiye'ye, muhalif güçleri destekleyerek DEAŞ'a karşı mücadele başlatmıştır. ABD Suriye iç savaşının en başından beri Suriye muhalefetine şüpheyle yaklaşmıştır. ABD hem Suriye muhalefetine destek vermemiş hem de destek verenleri

engellemek için çabalamıştır. ABD desteğini arkasına alan YPG/PYD/PKK güçleri silahlı devlet dışı aktör konumuna gelmiştir. YPG/PYD/PKK ihtiraslarını gerçekleştirmek için Esad rejimi, Rusya, ABD fark etmeksizin çıkarına uygun olan aktörle iş birliği yapmıştır. Ele geçirdiği kantonları bileştirerek Dicle nehrinden Akdeniz'e kadar uzanan bir terör koridoru kurmayı amaçlamıştır. Ele geçirdiği bölgelerde halka yönelik savaş suçu işlemekten çekinmemiştir ve ABD ise bu duruma sessiz kalmıştır. PKK ise Türkiye'de çatışma ortamı yaratarak YPG/PYD ile iş birliği içinde çalışmıştır. Türkiye'nin teröre yönelik operasyonlarının yoğunlaştığı dönemde YPG/PYD, PKK için üs görevi görmüştür. Birçok konuda yetersiz bir aktör olan YPG/PYD/PKK'yı Türkiye ve Rusya'ya karşı ayakta tutan en önemli faktör ABD'nin askeri ve hava desteği olmuştur. YPG/PYD/PKK'nın Esad rejimine bir tehdit haline dönüşmesi durumunda Rusya'nın rejim yanlısı olarak iç savaşta aktif hale gelmesi dengeleri YPG/PYD/PKK aleyhinde değiştirecektir. Vekâlet savaşlarında uluslararası güçler tarafından kullanışlı bir araç olarak görülen YPG/PYD/PKK, ABD'nin savaştan çekilip vekâlet savaşını sonlandırması neticesinde yalnız kalacaktır. Türkiye ve Rusya iş birliği karşısında ne kadar ayakta kalacağı ise meçhuldür.

Türkiye, Suriye politikasında Esad'ın gideceğini düşünmüştür ancak rejimin direnci ve Suriye muhalefetinin dağınık yapısı Türkiye'nin Suriye politikasını boşa çıkarmıştır. Türkiye her fırsatta seküler ve mezhep temellerine dayanmayan Suriye'deki muhalifleri dışlamayan bir Suriye vurgusu yapmıştır. Türkiye biran önce Suriye'de yaşanan ölümlerin sonlandırılması, Esad rejiminin meşrutiyetini kaybettiği için iktidarın değişmesi ve bütün kesimlerin temsil edildiği yeni bir hükümet kurulması, Suriye toprak bütünlüğünün korunması ekseninde politikasını belirlemiştir.

2010-2017 arası dönem Türk dış politikası Suriye sorunu çevresinde gelişmiştir. Yine Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkileri de Suriye'ye yönelik politikaları çerçevesinde gelişmiştir. Dönemin en zor sınavlarından biri Türkiye'nin uzun yıllardır müttefiki olan ve dünyanın egemen gücü olan ABD ile verilmiştir. Türkiye ve ABD bu krizde farklı cephelerde yer almıştır ve ortak bir zeminde buluşamamıştır. Diğer zor bir sınav ise Irak politikasında verilmiştir. Irak'ın merkezi yönetim, IKBY ve DEAŞ'ın işgal ettiği Musul olmak üzere üçlü bir yapıya bürünmesi hem bölgedeki istikrarsızlığı arttırmış hem de Ankara'nın Irak'a yönelik üçlü bir politika izlemesine sebep olmuştur. Irak merkezi yönetiminin İran ve Şii yanlısı politikaları Irak'ın istikrarını ve toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Şii yanlısı yönetimlerde diğer grupların kendilerini dışlanmış

hissetmeleri terör olgusunu güçlendirmiştir. Irak'ta yaşanan istikrarsız ortam ilk olarak Türkiye'ye tehdit oluşturmuştur. Türkiye, Irak'taki diğer tarafları güçlendirip yönetimden dışlanmalarını engellemek için girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde güvenlik ve enerji eksenli ilişkilerin geliştirildiği önemli bir aktörse İKBY'dir. Türkiye bu yakınlaşma sayesinde hem enerji eşitliliği kazanmıştır hem de Kürt yönetimini yanına çekerek Irak'ta PKK'nın güçlenmesini engellemek istemiştir. Ancak 2017 yılında düzenlenen İKBY'nin düzenlediği bağımsızlık referandumu Türkiye'nin en temel Ortadoğu politikası olan statükonun korunmasına karşı bir eylem olduğu için enerji ve güvenlik bağına rağmen Türkiye İKBY'yi karşısına almaktan çekinmemiştir. İran'la ilişkilerimiz dönemin ilk başlarında ılımlı gitse dahi Irak ve Suriye krizleri iki ülke arasında iş birliği ve rekabet arasındaki hassas dengede rekabet kısmının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. İran, Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye yönelik her adımını kendine tehdit olarak algılamıştır ve manipüle etmekten çekinmemiştir. Rusya ile olan ilişkilere bakıldığında iki devlet Suriye konusunda farklı politikalar takip etse dahi enerji ve ekonomik alanda ortak zeminde olmayı başarmışlardır. Uçak krizi iki devlet arasında geçici bir kırılma meydana getirse dahi 15 Temmuz darbe girişimin ardından ilişkiler normale dönmüştür. ABD'nin YPG/PYD/PKK ile iş birliğini arttırması Rusya'yı Suriye konusunda yakınlaştırmıştır. Rusya, Suriye'deki askeri varlığı ve hava sahasını kontrol etmesi nedeniyle Türkiye açısından Suriye'nin anahtarı konumuna gelmiştir.

Suriye neden Türkiye için önemlidir ve tehdit yaratmaktadır sorusuna verilecek olan cevap Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikasının anlaşılmasını sağlayacaktır. Suriye Ürdün, Lübnan ve diğer Arap ülkelerine açılan kapı olması nedeniyle Türkiye açısından çok önemlidir. Suriye iç savaşıyla birlikte bölgedeki istikrarsızlığın, çatışma ve kriz ortamının giderek artması terör örgütlerine bölgede kendine alan açma imkânı vermiştir. Bu durum Suriye ile 911 km sınırı olan Türkiye'yi başta güvenlik olmak üzere ekonomik ve sosyolojik alanlarda diğer aktörlere göre daha çok etkilemiştir. Türkiye 2016 yılına kadar kolektif davranış temelinde bir Suriye politikası takip etmiştir. Fakat Türkiye'nin sınır komşusunda yaşanan gelişimler sadece devletin iç işlerinde yaşadığı bir sorundan ziyade Türkiye'nin de ulusal güvenliğini tehdit eden bir soruna dönüşmüştür. Suriye topraklarında yaşanan gelişmeler terör yoluyla Türkiye'ye de taşınmıştır. DEAŞ terörü bütün devletlerin ortak tehdit algısına yerleşmiştir fakat fiziki olarak bu tehditten en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur. DEAŞ, Suriye ve Irak sınırında varlığını genişletirken Türkiye'yi karşısına almaktan çekinmemiştir. Türkiye'de düzenlediği terör eylemleri ve sınır illerini hedef

alması nedeniyle birçok Türk vatandaşı bu terörün kurbanı olmuştur. DEAŞ Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluştursa da Suriye'de Türkiye'nin birincil tehdidi ülkenin kuzeyindeki Kürt nüfusunun yoğun olduğu yerlerde kentin kontrolünü ele geçiren YPG/PYD/PKK'dır. Türkiye uzun yıllardır PKK terörü nedeniyle birçok kayıp vermiştir ve terör faktörü Türkiye'nin dış politikasında öncelikli hale gelmiştir. Bu sebepten PKK'nın Suriye uzantısı olan YPG/PYD/PKK'nın Suriye topraklarında kantonları ele geçirip bir terör koridoru oluşturma ihtimali Türkiye'yi teyakkuza geçirmiştir. Bütün bu tehdit algılamaları neticesinde Türkiye, meşru müdafaa hakkına dayanarak Suriye'ye yönelik sınır ötesi operasyonları gerçekleştirmiştir.

İç savaşla birlikte çöken Suriye'nin bölge ülkelerine maliyeti çok fazladır. Ekonomik ve sosyal maliyetlerin yanı sıra güvenlik maliyeti de gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret tamamen durmuştur. Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye'ye sığınan mülteciler Türkiye ekonomisinde ağır bir maliyete dönüşmüştür. ABD Suriye sorununun çözümüne yönelik istikrarsız bir politika izlemiştir. DEAŞ, ABD'nin Suriye politikasını belirleyen unsur olmuştur ve ABD, Türkiye'nin de Suriye krizinde kendi gibi düşünmesini beklemiştir.

Suriye krizine yönelik uluslararası girişimlere bakıldığında 2011 yılında Arap Birliği, BM Nezdinde Annan Planı, Türkiye girişimleriyle Suriye'nin Dostları Toplantısı, BM daimi üyelerinin katılımıyla Cenevre görüşmeleri ve Suriye Eylem Planı Grubu, Rusya-İran-Türkiye ortaklığında Astana görüşmelerinin hepsi neticesiz ve devletler Suriye savaşında çözüme ulaşmanın zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun temel sebebi devletlerin Suriye krizine yönelik temel vizyonlarının birbirinden uzak olmasıdır. ABD'nin direk askeri müdahaleden uzak durması, Çin ve Rusya'nın BM nezdindeki çözümleri veto etmesi, Esad rejiminin yeni bir hükümet kurulmasına karşı çıkması, Türkiye'nin Esad'siz bir çözümde ısrar etmesi, Suriye muhalefetinin dağınık yapıda bulunması, Rusya ve İran'ın Esad rejimine desteği, ABD'nin YPG/PYD/PKK'ya desteği gibi faktörler krizi çözümsüz kılmaktadır. Hiç bir aktörün taviz vermediği denklem 9 yıldır süren bir yıpratma savaşına dönmüştür. Bu denklemin içerisinden nasıl çıkılacağı ise Suriye sahsında yaşanan hassas dinamiklere bağlıdır. Suriye'deki kaos ortamını sona erdirecek geniş halk kitlelerini sisteme entegre edilmesini sağlayacak bir çözüm henüz bulunamamıştır. Aktörlerin mevcut güç denkleminde kısa vadede birbiri üzerinde üstünlük kuramayacağı görülmektedir. Suriye

krizinden çıkarılacak önemli bir ders de Suriye konusunda masada verilen sözlerin değil sahada kazanılan başarıların belirleyici faktör olmasıdır.

3.2.3 2010-2017 Dönemi Türk Dış Politikasının Külli Denge Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Güçler dengesi teorisine göre bir devletlin ulusal ve uluslararası güvenliği ancak başka bir devlet tarafından tehdit edilebilir. 2010-2017 döneminde Türkiye, Suriye ve Irak devletleri tarafından ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit söz konusu değildir ancak yine de Türkiye bu devletlerin topraklarına sınır ötesi operasyon düzenlemek zorunda kalmıştır. Güçler dengesi teorisinin tehdit algısının sadece devletler olarak sınırlaması bu teoriyi Türkiye'nin dış politikasını ve karar alma sürecini incelemekte yetersiz bırakmaktadır.

Yine güçler dengesi teorisine göre devletler birbiri ile ittifak kurarken iç tehditler önemli değildir, ittifaklar dış politikada devletlerin çıkarlarını korumak için kurulur. Güçler dengesi teorisine göre Türkiye'nin, Suriye krizi boyunca şimdiye kadar müttefiki olduğu ve dünyanın en önemli küresel gücü olan ABD ile birlikte hareket etmesi ve PYD/YPG/PKK güçlerine destek vermesi gerekmektedir. Ancak Türkiye, tam tersi şekilde hareket ederek PYD/YPG/PKK güçlerini kendisine birinci derece tehdit olarak tanımlamıştır ve ABD-PYD/YPG/PKK ittifakına karşılık Rusya-İran ittifakıyla birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye'nin verdiği dış politika kararları güçler dengesi teorisinin varsayımları ile zıtlık göstermektedir.

Türkiye'nin dış politika kararlarını ve ittifak seçimlerini anlamak için öncelikli olarak Stephan Walt'ın tehdit dengesi teorisi ve Barry Buzan'nın tehdit faktörleri üzerinden tehdidin boyutunu analiz etmememiz gerekmektedir. Türkiye 2010-2017 dönemi boyunca kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak PYD/YPG/PKK ve DEAŞ unsurlarını görmüştür. Ancak en öncelikli tehdit Türkiye'deki etnik çatışmaları ve istikrarsızlığı körükleyen PKK ve onun Suriye kolu olan PYD/YPG/PKK bölücü terör örgütüdür. Stephan Walt tehdit dengesi teorisinde güç, coğrafi yakınlık, saldırı kapasitesi, saldırı niyeti faktörlerini öne sürerek tehdidin derecesini belirlemektedir. Türkiye üzerinden bu faktörler yorumlanırsa şu yargıya varmak mümkündür: Terör örgütü PYD/YPG/PKK ülke içinde ve sınır ötesinde terör eylemleri, bombalı saldırı, roket atar füze gibi mühimmatlarla ölümcül sonuçlar doğuran saldırılar düzenlemektedir. PKK, Türkiye'nin milli güvenliğine zarar veren bir örgüttür ve bu örgütün Suriye kolu olan PYD/YPG/PKK unsurlarının sınırımıza komşu

olacak şekilde Suriye topraklarını ele geçirmesi Türkiye açısından birincil tehdit olarak belirmiştir.

2010-2017 döneminde yaşanan olaylar Türkiye'nin güvenlik ve ulusal çıkarlarını korumak merkezli bir politika izlemesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar bir devletin ulusal güvenliği başka bir devletin topraklarına düzenlediği saldırı sonucunda tehlikeye girmektedir. Günümüzde bir devletin ulusal çıkarları demek toprak, ekonomi, teknoloji, enerji güvenliği, kültürünü koruma unsurlarını kapsamaktadır. Modern ve teknolojik çağa geçişle birlikte devletlerin tehdit algılarında da değişimler yaşanmıştır.

Güçler dengesi teorisi uluslararası sistemde bütün devletleri eşit şartlarda kabul etmektedir ve sadece dış tehditlere odaklanarak iç tehditleri göz ardı etmektedir. Külli denge teorisi güçler dengesi teorisinin göz ardı ettiği iç tehditlerin ittifak kurma sürecinde etkili faktörlerden biri olduğunu kabul etmektedir. Teoriye göre gelişmemiş ya da gelişmekte olan Üçüncü dünya ülkelerinin sahip oldukları dinamikler ile gelişmiş ülkelerin dinamikleri birbirinden farklıdır. Gelişmiş ülkeler devletleşme ve ulus inşa sürecini tamamladığı için etnik çatışmalar, toplu ayaklanmalar, terör saldırıları gibi sorunlarla karşılaşmamaktadır. Fakat Üçüncü dünya ülkeleri veya Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler yönetime karışmak isteyen askeri elit, halkı yönetmeye çalışan etnik ve dini liderler, isyancı gruplar, terör örgütü gibi iç siyasette güvenlik sorunları ve istikrarsızlık yaratan sorunlarla mücadele etmek zorundadır. Bu sebepten Türk dış politikası kararlarını analiz ederken milli güvenliğimizi tehdit eden iç faktörleri göz ardı etmeyen külli denge teorisi daha doğru bir seçimdir.

Külli dengesi teorisinin önemli varsayımlarından birisi; Üçüncü dünya ülkeleri tehditleri derecelendirerek birinci derece gördüğü tehdidi yok etmek için ikinci derece gördüğü tehditle ittifak kurma yolunu seçebilir. Böylelikle bütün gücünü birinci derece olan tehdidi yok etmeye odaklayabilir. 2010-2017 dönemi boyunca Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden unsur terör ve terör örgütlerinin yapılanmasıdır. Bu durum Türkiye'nin ittifak seçimlerini de etkilemiştir. Külli denge teorisine göre Üçüncü dünya ülkelerinde sadece ulusal çıkarlar değil liderlerin hayatını devam ettirmesini sağlayacak olan bireysel çıkarlar da karar verme sürecinde etkilidir. Çünkü Üçüncü dünya ülkelerinde liderlerin hayatını kaybetmesi iktidarı kaybetmesi ile eşdeğerdir. Ancak bu varsayım Türkiye gibi demokrasi ile yönetilen Üçüncü dünya ülkeleri için geçerli değildir.

İlk olarak açıklık getirilmesi gereken konu Suriye ve Irak devletlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ya da toprağın üstündeki varlıklarına yönelik bir tehdit söz konusu değilken 2010-2017 dönemi içerisinde Türkiye'nin bu iki ülkenin topraklarına askeri operasyon düzenlemek zorunda kalmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye Hükümeti milli varlığına ve ulusal güvenliğine birincil derece tehdit olarak PKK/PYD/PKK terör örgütünü tanımlamıştır. 2013'te başlayan ve Kürt meselesine diplomatik bir yol olarak görülen Çözüm Süreci 2015 yılında sona ermiştir ve istenilen sonuç elde edilememiştir. Hatta 2015 sonrası terör olayları zirveye ulaşmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte terör örgütleri silah ve mühimmat açısından kendini geliştirmiştir. Eylemlerinde daha profesyonel hale gelen terör örgütleri Türkiye'nin önemli noktalarında bombalı saldırı düzenlemiştir. Sadece bununla yetinmeyen terör örgütü ülkenin doğu illerinde bazı ilçeleri ele geçirmeye çalışarak kendi otonom yapısını kurmak girişiminde bulunmuştur. PKK/PYD/PKK terörünün yanında Suriye ve Irak topraklarındaki DEAŞ terör örgütü de Türkiye'de bombalı intihar saldırıları düzenlemiştir. Görüldüğü üzere Türkiye'yi hedef almaktan çekinmeyen terör örgütleri milli güvenliğimizi ve ülke istikrarını tehlikeye sokmuştur. Türkiye kendi topraklarında da teröre yönelik büyük mücadeleler vermesine rağmen bu yeterli olmamıştır. Bu durumun en büyük sebebi terör örgütlerinin ana merkezlerinin Suriye ve Irak topraklarında olmasıdır. DEAŞ'ın Suriye ve Irak'ta ele geçirdiği topraklar ile ve YPG/PYD/PKK'nın Suriye'de ele geçirdiği kantonları birleştirmek suretiyle devletleşme çabası içine girmeleri Türkiye'yi terör örgütleriyle komşu hale getirmiştir. Irak ve Suriye hükümetleri kendi topraklarında yaşanan gelişmeleri kontrol edememiştir ve iki ülke de iç politikalarında kaos ortamına sürüklenmiştir. Ancak bu iki ülkede yaşanan gelişmeler sadece kendi sınırları içerisinde kalmayarak bölgesel sonuçlar da doğurmaktadır ve bu sonuçlardan en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye'dir. Irak ve Suriye'deki istikrarsız ortam Türkiye topraklarına taşınarak iç dinamiklerini tetiklemektedir. Türkiye, Irak ve Suriye'den devlet seviyesinde bir tehdit algılamasa da ulusal güvenliğine tehdit oluşturan terör örgütlerinin bu ülkelerin topraklarında olması Türkiye'yi bu ülkelere sınır ötesi operasyon düzenlemek zorunda bırakmıştır.

İkinci olarak açıklık getirilmesi gereken konu Türkiye'nin Suriye krizinde NATO üyesi ve müttefiki olan ABD ile değil de Rusya ve İran'la iş birliğini tercih etmesi hususudur. Suriye krizinin ilk patlak verdiği zamanlarda ABD ve Türkiye birlikte hareket ederek Esed rejiminin gitmesinden yana tavır sergilemiştir. Ancak daha sonra radikal İslam'ı temsil eden DEAŞ terör örgütünün ortaya çıkmasıyla ABD kendi güvenliğine

öncelikli tehdit olarak DEAŞ'ı tanımlamıştır. ABD, DEAŞ'la mücadele etmek için devletlerden ziyade bölgesel aktör olan YPG/PYD/PKK yapılanmasını tercih etmiştir. YPG/PYD/PKK ise ABD'nin desteğini arkasına alarak DEAŞ'la mücadele adı altında Suriye'deki etkinliğini arttırmıştır hatta Suriye topraklarını ele geçirerek bir devlet kurma çabası içine girmiştir. Türkiye kendi müttefiki olan ABD'ye bu örgütün PKK bağlantısı nedeniyle Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit olduğunu dile getirmiştir ancak ABD bu örgütü tehdit olarak görmediğini belirtmiştir. ABD'nin kendi müttefikinin ulusal güvenliğini göz ardı ederek terör örgütü ile birlikte hareket etmesi üzerine Türkiye ulusal güvenliğini korumak için ABD'den bağımsız bir politika geliştirmiştir. Türkiye Hükümeti'nin terör örgütleriyle mücadele etmek ve ulusal güvenliğini korumak için biran önce Suriye'deki denkleme dâhil olması gerekmiştir. Fakat öncelikli olarak Türkiye'nin Esed rejimini destekleyen Rusya engelini aşması gerekmiştir. Rusya, Suriye krizinin çözümünün kilit anahtarı olan ülkelerden biri hatta belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Türkiye'nin Suriye sahasında aktif politika izlemek ve sınır ötesi operasyonlar düzenlemek için Rusya'nın onayına ihtiyacı vardır. Nitekim 2015 yılında uçak krizi yaşandığında Rusya Suriye hava sahasını kapatarak Türkiye'nin bölgede aktif olmasını engellemiş ve terör örgütlerine askeri destek sağlamıştır. Türkiye, devletlerin Suriye krizinde terör örgütlerini taraf olarak seçmelerini engellemek için harekete geçmiştir. Yani, Esed rejimini destekleyen ve bölgede önemli bir aktör olan Rusya ile anlaşma yoluna gitmiş bu sayede de terörün merkezi olan Suriye'ye sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiştir. Rusya'nın Türkiye ile birlikte terör örgütlerine operasyon düzenlemesi, Suriye'de mevcut olan YPG/PYD/PKK'nın bölgedeki güç boşluğundan faydalanarak kantonları ele geçirip birleştirmesini ve Suriye'de bir terör koridoru kurmasını engellemiştir.

4. TARTIŞMA-SONUÇ

Denge, uluslararası sistemde devletleri bir arada tutan ve sistemde istikrarı sağlayan önemli bir faktördür. Uluslararası politikada pek çok teori denge kavramı üzerinden devletlerin davranışlarını inceler. Uluslararası sistemdeki dengeyi anlaşılabilirliği için öncelikli olarak sistemin yapısını anlamak gerekmektedir. Denge teorileri realist anlatımın çerçevesinde sistemin yapısını kabul etmektedir. Realist anlatıma göre uluslararası sistemin yapısı anarşidir yani sistem devletlerin güvenliğini sağlayacak olan üst bir otoritenin varlığından yoksundur. Devletler sistemin yek pare aktörleridir ve devletlerden rasyonel olarak hareket ederek çıkarlarını koruması beklenir. Realizme göre insan doğası rekabet, güç ve itibar kazanma çabası üzerine kurulmuştur. Devletlerin güç peşinde koşmasının temel sebebi de insan doğasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası politikada devletlerin nihai amacı güç elde etmektedir ve uluslararası politika devletlerin güç mücadelelerine sahne olan bir arenadır. Devletlerin asıl amacı hayatta kalmaktır ve hayatta kalmak için en önemli araç askeri güçtür. Devletler askeri gücünü arttırabildiği sürece çıkarını korur ve diğer devletler üzerinde baskı kurup sistemi şekillendirir.

Uluslararası sistemde devletler egemenlik hakları bakımından eşittir ancak kapasiteleri bakımından eşit değildir. Devletlerin güvenliğini sağlamak için askeri kapasitesini arttırmak istemesi diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanabilir ve diğer devletlerin de askeri kapasitesini arttırmaya teşvik edebilir. Böylelikle sistemde sonu gelmeyen bir silahlanma yarışı başlar. Kapasiteleri bakımından güçlü olan devletler güçsüz olan devletlerin güvenliğine yönelik tehdit oluşturmaya başlarlar. Devletler egemenliklerinin kısıtlanmaması ve başka bir devlet tarafından tehdit edilmemek için sistemde denge arayışına giderler. Güçlü olan devlete karşı denge kurmanın en kolay yolu diğer devletlerle birleşerek karşı bir ittifak oluşturmaktır. İşte bu noktada realizmin alt kolları olan denge teorileri devreye girerek devletlerin dış politika davranışlarını ve ittifak seçimlerinde etkili olan faktörleri varsayımları üzerinden analiz etmektedir. Bu teoriler güçler, tehdit ve külli denge teorileridir. Denge teorilerinin temel amacı devletlerin dış politika kararlarını teorik çerçevede analiz etmektir.

Güçler dengesi teorisi devletlerin dış politika kararlarını incelerken güç kavramını öne sürmektedir. Güçler dengesi teorisine göre uluslararası sistemdeki devletlerin arasındaki mücadelelerin temel sebebi güç elde etme mücadelesidir. Geçmişten günümüze

devletlerarasında yaşanan savaşlar, ittifaklar, anlaşmalar güçler dengesi teorisi ile açıklanmıştır. Güçler dengesi teorisi realizmin temel varsayımları üzerine kurulu bir teori olduğu için sistemin yapısını anarşi olarak kabul eder ve devletler kendi güvenliklerini sağlayacak olan bir üst otoriteden yoksundur. Bu durum devletleri kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorunda bırakır. Devletler kendilerini tehdit altında hissettiğinde tehdidi bertaraf etmek için denge arayışına giderler. Güç dengesi devletlerin egemenliklerini ve sistemin düzenini korumak için bir araç olarak görülür.

Devletlerin uluslararası politikada davranışlarını açıklamak konusunda diğer önemli teori ise tehdit dengesi teorisidir. Tehdit dengesi ve güçler dengesi teorisini ayıran temel fark güçler dengesi teorisi sistemde ortaya çıkan güçlü bir devlet ya da devlet kümesine karşı güç arayışına girerek dengelemeyi amaçlarken tehdit dengesi teorisinde devletlerin güvenliğini tehdit eden bir duruma karşı tehdidi dengelemek için ittifak arayışına girmektedir. Temel olarak iki teori de dengeleme amacı gütmektedir. Tehdit dengesi teorisi güç, coğrafi yakınlık, saldırı kapasitesi ve saldırı niyeti faktörlerini ölçüt olarak kullanarak tehdidin boyutunu belirler. Tehdit dengesi teorisine göre bu dört faktöre sahip olan devlet tehdit olarak görülür ve bu tehdide karşı ittifak arayışına gidilir.

Uluslararası sistemde değişmeyen en önemli özellik ise sistemin yapısının maddi olması ve kapasitelerin devletlerarasında eşit dağılmadığı varsayımdır. Güçler ve tehdit dengeleri teoriler devletlerin dış politika davranışlarını ve ittifak seçimlerini incelerken realist anlatımın devlet tanımından yola çıkarak bütün devletleri eşit olarak görmektedir. Güçler ve tehdit dengesi teorilerine göre devletler sistemde yekpare, rasyonel olarak hareket ederek devletin güvenliğini sağlayan ve çıkarlarını koruyan aktörlerdir. Ancak bu iki teorinin de atladığı nokta sistem içerisindeki devletlerin eşit kapasitelere ve yapıya sahip olmadığı gerçeğidir. Dünya üzerindeki devletler tarihi, kültürü, yönetim biçimi, askeri gücü, toplumu ve ekonomisi açısından farklılık göstermektedir. Her devlet açısından ulus-inşa süreci, devlet kurumlarının kurumsallaşması, toplumun ortak kimlikler kazanması süreci farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Hatta günümüzde bu süreci tamamlama sancısı içerisinde olan ve tamamlayamamış olan devletler mevcuttur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kolonileşme sürecinin sona ermesi ve koloni devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması neticesinde pek çok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin ulus-inşa sürecini ve devletle kurumlarının kurumsallaşması sürecini tamamlayamadığı için iç problemleriyle uğraşırken uluslararası sisteme adapte olma süreci gecikmiştir. Üçüncü dünya ülkeleri olarak

adlandırılan bu devletlerin iç politikasında yaşadığı sorunlar dış politika davranışlarını da etkilemektedir. Güçler dengesi ve tehdit dengesi teorisi devletleri eşit olarak kabul edip, dış politikada karar alma sürecinde iç dinamikleri göz ardı ettiği için Üçüncü Dünya Ülkesi gibi iç politika sorunları ve bu sorunların etkilediği dış politika kararlarını analiz etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu eksikliği gidermek adına ortaya konan külli denge teorisi tezimizin ana çalışma konusunu oluşturmaktadır.

Külli denge teorisi Üçüncü dünya ülkelerinin kendine özgü karakteristik yapısını göz ardı etmediği için bu ülkelerin dış politika kararlarını analiz etmek için uygun bulunmuştur. Üçüncü dünya ülkelerinde iç ve dış dinamiklerin birbirinden bağımsız olmadığı durumlar söz konusudur. Gelişmiş ülkelerde dış politikada karar alma sürecinde etkili olamayan lider faktörü Üçüncü dünya ülkelerinde önemli bir faktördür. Yine gelişmiş ülkelerde yönetim değişikli seçim yoluyla yapılırken Üçüncü dünya ülkelerinde darbe gibi zorlayıcı metotlar yönetim değişikliğinde sıkça başvurulan yöntemlerdir. Askeri elit, dini liderler, kabile reisleri yönetime etki edebilir ve kendi çıkarına göre devletin çıkarını şekillendirebilir. Devlet ülke içindeki bölücü terör örgütleri, iç isyanlar, etnik ayaklanmalar gibi sorunlarla baş etmek sorunda kalabilir. Üçüncü dünya ülkelerinin iç politikada yaşadığı sorunlar dış politikasını kırılganlaştırarak devleti dış etkilere açık hale getirmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde yönetimler sadece dış tehditlerle değil iç tehditlerle uğraşmak zorunda kalmaktadır. Hatta iç tehditlerin dış tehditlerden daha tehlikeli hale geldiği durumlar da olmuştur. Bu sebepten Üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler iç tehdit algısını göz önünde bulundurarak dış politikasını şekillendirmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında Osmanlı devletinin ardından kurulan ve köklü bir tarihe sahip olan yeni bir devlettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü tarihine sahip olsa da yönetim biçimi bakımından Cumhuriyet'i benimseyerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen farklı bir yol izlemiştir. Ancak Osmanlı devleti çok geniş coğrafyaya yayılmış bir İmparatorluk olduğu için Osmanlı'nın dağılmasının ardından Türkiye geçmişte aynı imparatorluk altında yaşadığı pek çok komşu edinmiştir. Coğrafi olarak sınırdaşımız olan komşular ile Osmanlı zamanından kalan sorunlar Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını da etkilemiştir. Türk dış politikası analizleri yapılırken Türkiye'nin coğrafi konumu da dikkate alınmalıdır. Asya ve Avrupa kıtalarının kesişim noktasında olması, petrol tedarikçisi ve alıcısı ülkelerin geçiş yolunda bulunması, Batı ve Doğu medeniyetlerinin arasında kalması, 11 tane sınır komşusunun olması Türk dış politikası karar vericileri açısından çok

yönlü bir dış politika izlemesi gerekliliğini doğurmuştur. Diğer yandan küresel ve bölgesel güçlerle olan ilişkiler Türkiye'nin dış politika yelpazesini çok geniş bir alana yayması için uygun zemin yaratmıştır. Ancak yelpazenin bu kadar geniş olması Türk dış politikasının zaman zaman zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Uluslararası sistemde yaşanan olaylar ve bölgesel sorunlar Türk dış politikasının tehdit algısını belirlemiştir. Uluslararası sistemin dinamik yapısı sürekli bir değişim içindedir. Sistemde yaşanan değişiklikler uluslararası politikayı şekillendirmekte ve devletlerin davranışları üzerinde etki etmektedir.

1923-1945 dönemi boyunca küllerinden yeni doğan bir devlet olan Türkiye hem Osmanlı'dan kalan sorunları çözmek hem iç istikrarı sağlamak hem de dış tehditlere karşı ülkeyi korumak gibi zorlu görevlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan batı devletleriyle çevrenmiştir. Bu devletler geçmişte Osmanlı Devleti üzerinde pek çok imtiyaza sahiptir ve bu imtiyazları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden de talep etmişlerdir. Ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tam bağımsızlık ilkesini esas alan temeller üzerine kurulduğu için bu imtiyazlar kati suretle reddedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemki dış politikasında dış tehditleri bertaraf etmek ve Misak'ı Milli ile belirtilen sınırları korumak için mücadele etmiştir. Birden çok güçlü devlete komşu olmak öncelikli olarak bu devletlerin iç işlerine karşınmasını engellemek diğer yandan bu devletlerarasında bir denge politikası izleme gerekliliğini doğurmuştur. Dönemin karar vericileri Batılı devletler ve Sovyetler arasında bir denge aramıştır. Diğer yandan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ise bu devletlerin iç işlerine karşınmasını engellemek için önemli bir adım olarak atılmıştır. Dış politikada bu sorunlar yaşanırken iç politikada da uğraşılması gereken pek çok konu ortaya çıkmıştır. İç politikanın istikrarsız ortamı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kırılgan bir dış politika izlemesine sebep olmuştur. Özellikle Musul sorununda olduğu gibi ülke içinde Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesi sonucunda Türkiye iç ve dış tehdit arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü hem isyanı bastırarak hem de Batılı devletlere karşı güçlü bir duruş sergileyecek ekonomik ve askeri güç yoktur. Netice olarak dönemin karar vericileri birincil tehdit olarak tanımladığı Şeyh Said İsyanı'nı bastırmayı tercih etmiştir ve Türkiye Devleti iç politikada istikrarı sağlamak için çıkarlarının önemli bir parçası olan Musul'u kaybetmiştir. Yine

1923-1945 döneminde Almanya ve İtalya'da Faşist yayılcı rejimler başa geçmiştir. Bu devletlerin dış politikaları bölgesel olarak tehdit yaratmıştır. Almanya ve İtalya'nın dış politikasının saldırganlaşmasıyla Avrupa'nın güçlü devletleri tekrar iki gruba

ayrılmıştır. 1935 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti savaşın bir parçası olmamak için elinden geleni yapmıştır.

1945-1960 döneminde İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir ve Soğuk Savaş yılları başlamıştır. Uluslararası politikanın yapısı değişmiş Nükleer silahlar ve ideolojik savaş terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Uluslararası sistem Doğu ve Batı bloğu olmak üzere ikiye bölünmüştür ve devletlere taraf seçme zorunluluğu dayatılmıştır. Türkiye de taraf seçmek zorunda kalan ülkelerden olmuştur ve bu tercihini Batı bloğundan yana kullanmıştır. Türkiye'nin bu tercihi yapmasındaki en önemli sebep Doğu bloğunun lideri olan Sovyetler'in Türkiye'nin bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini tehlikeye sokan talepleri olmuş olmasıdır. Diğer bir sebep ise Türkiye bu dönemde tek partili yönetimden çok partili yönetim yapısına geçmiştir ve bu dönemde Batı yanlısı Menderes Hükümeti başa gelmeyi başarmıştır. Hükümetin Batı yanlısı tavrı Batı bloğuna yakınlaşmayı kolaylaştırmıştır ve Batı'nın bir parçası olmak Türkiye'nin kuruluş aşamasındaki misyonuyla da uyumlu bir davranış olarak görülmüştür. Netice olarak 1945-1960 dönemi dış politikası Sovyet tehdidinden korunmak için ittifak arayışı içinde geçmiştir ve Türkiye çabalarının sonucunu olarak 1952'de NATO üyesi olarak Batılı devletlerin güvenlik şemsiyesi altına girmiştir. Akabinde Türkiye NATO çıkarlarını kendi çıkarlarıyla özleştiren bir politika izlemiştir.

1960-1980 döneminde Türkiye iç ve dış politikasında Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri göstermiştir. İlk olarak iç dinamiklere bakıldığında bu dönemde Türkiye siyasal hayatı darbe ile tanışmıştır. Yirmi yıllık süreçte seçilmiş hükümete yönelik üç darbe girişimi gerçekleşmiştir. Her darbe sonrası ülke askeri vesayetin yönetimi altına girmiştir ve siyasal yaşam durma noktasına gelmiştir. Askeri elit yeni bir anayasa yayınlamıştır ve MGK kurumunu kendine yönetime dâhil etmeyi başarmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamı askeri elitin siyasi yönetimdeki gücü haline gelmiştir. Seçime girecek olanlar askeri elitin onayını almadan hareket edememiştir. Diğer bir önemli gelişme ise siyasetin sağ kanadında olan partilerin yükselişe geçmesiyle dini hareketlerin ve cemaatlerin de yükselişe geçmesidir. Ülkede hiçbir parti tek başına yönetime gelmeyi başaramamıştır. Düzensiz koalisyonlar yönetimi, zayıf ekonomi ve askeri elitin baskısı ülkeyi kargaşa ortamına sürüklemiştir. Siyasetteki istikrarsızlık sokaklara da yansımıştır ve halk arasında sağ-sol kavgaları yaşanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu güçsüz durum dış politikasına da yansımıştır ve Türkiye bu dönem dış politikasında güçlü bir duruş sergileyememiştir. 1960-1980 yıllarında Soğuk Savaş'ın gergin ortamında bloklar arasında yumuşama görülmüştür. Bu yumuşama

Türk Dış politikasına da yansımıştır ve ülkenin karar vericileri blok liderlerinin gerektiğinde iş birliği yapabileceğini görmüştür.

1945-60 döneminde batı çıkarları ile kendi çıkarlarını özleştiren Türk karar vericiler, Küba krizi, Johnson Mektubu ve silah ambargosu ile durumun böyle olmadığını ve ABD’de alınan bir kararın Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokabileceğini anlaşılmıştır. Yine bu dönemde Türkiye’nin ABD’ye tek taraflı olarak ne kadar çok bağlandığı görülmüştür. Türkiye, Soğuk Savaş’ın esnek ortamında ABD’ye olan bağımlılığını azaltmak için alternatif arayışına giderek Sovyetler, AET ve Arap devletleriyle olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Yine bu dönemde Yunanistan Kıbrıs ve Ege Denizi’nde izlediği politikayla Türkiye’nin ulusal çıkarlarına bir tehdit olarak belirlemiştir. Türkiye, Yunanistan karşısında ulusal çıkarlarını korumak için mücadele etmiştir. Kıbrıs’a askeri müdahalesiyle sorunun taraflarından biri haline gelmiştir.

1980-1990 döneminde Ortadoğu’da yaşanan gelişimler sonucunda Soğuk Savaş’ın yumuşama dönemi sonra ermiştir ve tekrar blok politikaları yükselişe geçmiştir. İlk olarak iç politikaya bakıldığında 1980 yılında yapılan darbe sonucunda ülke askeri vesayet altına girmiştir ve ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Darbe sonrası ülkedeki siyasi hayat tamamen durmuş, birçok insan gözüaltına alınmış, sokaklar sağ ve sol görüşe sahip insanların çatışma alanı haline gelmiştir. İç politikada istikrarsızlık hat safhaya çıkmıştır. MGK, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Siyasi partiler askeri elitin onayını almadan seçime girememiştir. Seçimlerle başa gelen Turgut Özal ise yönetimi boyunca demokrasi kurumalarını ve muhalefet partilerini devre dışı bırakarak kendi başına hareket eden bir tavır sergilemiştir. Yönetim süresi boyunca dini unsurlar ve liberalizmi birleştiren bir politika takip etmiştir. Askeri vesayet döneminde Kürt milliyetçiliği yükselmiş ve PKK ülke içindeki ilk eylemini gerçekleştirmiştir. Diğer yandan ASALA terör örgütü siyasetçileri hedef alarak Türkiye’ye gözdağı vermiştir. Görüldüğü üzere Türkiye bu dönemde darbe yoluyla yönetimi değiştirme, askeri elitin siyasete müdahalesi, dini unsurların siyaset aracı haline gelmesi, halkın sağ-sol çatışmalarına girmesi ve terör olaylarının patlak vermesiyle Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri göstermiştir.

1980-1990 dönemi dış politikası ise Ortadoğu’daki gelişmeler, Yunanistan’la olan sorunlar, AT ile olan gerginlikler ve ABD ile bağımlılık ilkesi çerçevesinde gelişen ilişkiler ışığında zorlu bir dönem yaşamıştır. Kıbrıs, Ermeni Tasarısı ve Ege denizi ile alakalı sorunlar sadece ilgili devletleri değil sorunlarla alakası olmayan devletler ile ilişkilerin

önünde de engel olarak belirlemiştir. Türkiye'nin iç dinamiği olan PKK sorunu dış politikada diğer devletlerin elinde Türkiye'ye karşı kullanabilecekleri bir koz haline gelmiştir. Nitekim Suriye, Türkiye ile olan sorunlarda PKK'yı destekleyerek Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Türkiye teröre yönelik ilk sınır ötesi operasyonunu bu dönemde gerçekleştirmiştir. İç dinamikler dış dinamikler üzerinde etkili olamaya başlamıştır ki bu da külli denge teorisinin Türkiye için uygun bir teori olduğunun göstergesidir.

1989 yılı itibariyle Sovyetler dağılarak yerini Rusya'ya bırakmıştır ve Soğuk Savaş süresi boyunca süren iki kutuplu sistem sona ermiştir. Yenidünya düzeni devletlerin tehdit algısı ve dış politikasını yeniden şekillendirmiştir. Elbette Türkiye de bulunduğu coğrafya itibariyle istese de istemese de bu değişme tabi olmak mecburiyetinde kalmıştır. 1990-2001 dönemi iç dinamiklere bakıldığında ülkede sivil yönetim kurulmuştur fakat hiçbir parti tek başına hükümet kuramadığı için düzensiz koalisyon hükümetleri ülkeyi yönetmiştir. Sivil yönetime rağmen askerin yönetimdeki etkisi devam etmiştir hatta 28 Şubat Süreci denen post modern darbe gerçekleşmiştir. Bu dönemde iç politikada terörle mücadele artmıştır ve Kürt hareketi meclise girmeyi başarmıştır. Diğer yandan ülke içinde İslam hareketi de yükselişe geçmiştir ve İslam Hareketi Örgütü solcu olarak tanımladığı kişilere suikast düzenlemeye başlamıştır. Türkiye bu dönemde iç dinamikler yönünden de bölücü terör, dini terör ve ekonomik zorluklar ile mücadele ederek Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri göstermiştir.

İç politikadaki istikrasızlık ve yeni kurulan dünya düzeni Türk dış politikası üzerinde de kendini göstermiştir. Soğuk Savaş ve blok politikaların sona ermesiyle bölgesel politikalar önem kazanmıştır. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya sorunlu bölgeler olarak belirmiş Türkiye ise sorun yumağının ortasında kalmıştır. Türkiye ise yenidünya düzeni ve bölgesel politikaların yükselişe geçtiği dönemde aktif bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Ancak hem bu bölgelerdeki sorunlar hem de Türkiye'nin kendi iç sorunları Türkiye'nin bu bölgelere nüfuz etmesini zorlaştırmıştır. Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak isteyen devletler PKK'yı desteklemiştir. Bu nedenle Türkiye dış politikasını şekillendirirken PKK faktörünü de dikkate almıştır. Yine Türkiye'nin AB üyeliğinde Kıbrıs sorunu engel olarak belirlemiştir. Yunanistan ile Ege'deki mücadele bu dönemde de devam etmiş hatta sıcak savaşın eşiğine gelinmiştir. Türkiye bu dönemde bir yandan bölgesel çıkaklarını korumak diğer yandan da ABD ile birlikte hareket etmek için çaba sarf etmiştir.

2002-2010 dönemi hem dünya hem de Türkiye’de çarpıcı gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye yapılan terör saldırısı ve 2002 yılında Türkiye’de yapılan seçimlerde AK Parti’nin tek başına hükümet kurması iç ve dış dinamikleri belirleyen olaylar olmuştur. Öncelikli olarak iç dinamiklere bakıldığında sağ muhafazakâr ideolojinin temsilcisi olan AK Parti ekonomide neoliberalleşme taraftarı olmuştur ve muhafazakar görünüşüne dayanarak halkla dini unsurlara dayalı bağlar kurmuştur. Bu dönemde bir yanda AB’ye uyum paketleri ortaya atılırken diğer yandan Osmanlı’ya dönüş imgeleri söz konusu olmuştur. AK Parti hükümeti bir yandan modern olduğunu diğer yandan da Osmanlı değerlerine bağlı olduğunu ispatlamak için çabalamıştır. AK Parti hükümeti döneminde iç dinamiklerde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi askeri elitin yönetimdeki gücünün kırılmasıdır. Askeri elitin yönetimdeki gücünü temsil eden Cumhurbaşkanlığı makamına sivil bir kişi seçilmiştir ve MGK kurumunun yetkileri sınırlandırılmıştır. Bu durum AK Parti’nin iktidarını sağlamlaştırması olarak algılanmıştır. Yine bu dönemde Kürt sorununun çözümünde yumuşak güç araçları tercih edilmiştir.

AK Parti hükümetinin dış politika vizyonunun belirlenmesinde Davutoğlu doktrini etkili olmuştur. Neoliberal ekonomi ve komşularla sıfır sorun ilkesinin bir araya gelmesi ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerine inşa edilen komşuluk ilişkilerini gündeme getirmiştir. Davutoğlu doktriniyle Türkiye’nin yakın havzası ve etki alanları belirlenmiş dış politika yakın havzada komşularla sıfır sorun ilkesi çerçevesinde ekonomik bağlar kurmak şeklinde şekillenmiştir. Türkiye bu dönemde iç dinamikleri açısından Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri göstermek yerine ticaret devleti fenomenleri göstermiştir.

2002-2010 dönemi dış dinamiklerine bakıldığında Türkiye’nin aktif bir dış politika izlediği görülmektedir. Dönemin süper gücü ABD Türkiye’yi stratejik ortak olarak tanımlamıştır ve BOP projesini gündeme getirmiştir. BOP projesi ile Türkiye Ortadoğu ülkelerine model olarak sunulmuştur. Ancak Davutoğlu doktrini kapsamında Ortadoğu bölgesi Türkiye’nin yakın havzası ve etki alanlarından biri olarak tanımlandığı için bu bölgede ortak kimlik olan Müslüman kimliği üzerinden politika yapılmak istenmiştir. Netice olarak zaman zaman ABD ve Türkiye çıkarları çatışma göstermiştir. Türkiye komşularla sıfır sorun ilkesi kapsamında İran ve Suriye ilişkilerini ekonomik açıdan geliştirmeyi amaçlamıştır. Böylelikle bu ülkelerin PKK’ya destek vermesinin de önüne geçmek istenmiştir. Ancak ABD bu durumdan memnun olmamıştır. Yine Irak’ın işgalinde Türkiye hem NATO üyesi olması hem de Batı ittifakında yer alması sebebiyle güçlüklerle karşı

karşıya kalmıştır. ABD'nin bölgedeki Kürtler'i desteklemesi Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bir yanda NATO üyeliği diğer yanda Rusya baskısı, diğer yanda AB üyeliği Türkiye'nin dış politika yapımını ve bölgesel açılımlarını kısıtlayan faktörler olarak belirlemiştir. Bölgesel olarak çözülemeyen Kıbrıs, Karabağ ve Irak gibi sorunları da aktif dış politikayı engellemiştir. Türkiye'nin dış politika yapımını zorlaştıran durum bir sorunun diğer sorunlarda etkilenmesi ve iç/dış dinamiklerin iç içe geçmesidir. Bölgesel sorunlar ve aktörlerin çeşitliliği sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Her şeye rağmen Türkiye, 2002-2010 döneminde komşuları ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışan, bölgesel sorunların çözümünde arabuluculuk görevi icra eden bir dış politika izlemeye çalışmıştır.

2010-2017 dönemi hem dünyada hem Türkiye'de çarpıcı gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. 2002-2010 sürecinde ticaret devleti olma girişimlerinde bulunan Türkiye kavram değiştirerek güvenlik devletine dönüşmüştür. 2010 yılında Ortadoğu'daki otoriter rejimlere karşı başlayan halk direnişi bölgeyi kaos ortamına sürüklenmiştir. Elbette ki Ortadoğu'nun içine sürüklendiği kargaşa ortamı en çok bölge devletlerini etkilemiştir. Özellikle Arap Baharı'nın Suriye ayağı Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerini tetikleyen ve tehdit algısını en yüksek seviyeye taşıyan gelişme olmuştur. Arap Baharı süreci bir kenara bırakılırsa 2010-2017 dönemi Türkiye iç dinamikleriyle tam bir Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri göstermiştir. Sivil darbe girişimine dönüşen Gezi Eylemleri, 17-25 Aralık hukuk darbesi, MİT'in içine FETÖ ajanlarının yerleşmesi, 15 Temmuz askeri darbe girişimi ve FETÖ unsurlarının tasnifi süreci, PKK ve Hendek siyaseti, DEAŞ'ın ülke içindeki saldırıları ve YTS sorunu yedi yıllık bir süreçte Türkiye'nin baş etmesi gereken sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. 2010-2017 dönemi dini örgütün yönetime karışmak istemesi, ayrılıkçı terör örgütü saldırısı, askeri darbe girişimi, sivil ayaklanmalar neticesinde Türkiye tam anlamıyla Üçüncü dünya ülkesi fenomenleri taşımıştır. İç politikada yaşanan istikrarsız ortam dış politikaya da yansımıştır ve hatta iç dinamikler dış politikanın belirlenmesinde etkili unsurlar olmuştur. Özellikle PKK/PYD/YPG ve DEAŞ terör örgütlerinin kaynağının başka ülkeler olması bu terör örgütlerinin kaynağının yok edilmesi açısından terör ile mücadeleyi sınır dışına taşıma zorunluluğunu getirmiştir.

2010-2017 dönemi dış dinamikleri iç dinamiklerin uzantısı haline gelmiştir ve Türkiye dış politikasını var olan ve gelecekte var olabilecek tehditleri bertaraf etmek veya dengelemek üzerine şekillendirmiştir. Suriye'de yaşanan iç savaş Türkiye'nin iç ve dış dinamiklerini tetiklemiştir ve Türkiye kendi güvenliğini sağlamak için daha önceki

dönemde kazanmaya çalıştığı ticaret devleti olma yolundaki girişimlerini bir kenara bırakmıştır. 2010-2017 dönemi boyunca Türkiye'nin dış politikası incelenirken güçler dengesi teorisinin varsayımları yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin kurduğu ittifaklar ve sahadaki icraatları güçler dengesi teorisinin varsayımlarıyla zıtlık göstermiştir. Güçler dengesi teorisi devletlerin dış politikasını analiz ederken iç dinamikleri ve bölgesel sorunları göz ardı etmektedir. Ancak 2010-2017 dönemi boyunca Türkiye'nin dış politikası geçmişte kurduğu ittifaklar yerine iç dinamikleri ve bu iç dinamikleri tetikleyen bölgesel sorunlar etrafında şekillenmiştir. Türkiye kendi iç politikasında istikrarı sağlamak ve bölgesel çıkarlarını korumak için blok politikasını ikinci plana itmiştir. Yine bu dönemde Türkiye hiçbir devletten ulusal güvenliğine yönelik bizzat tehdit algılamasa dahi bu devletlerin topraklarında askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin dış politikası analiz edilirken, özellikle 2010-2017 dönemi düşünüldüğünde, külli denge teorisinin iyileştirilmiş hali uygun olarak görülmüştür. Çünkü Türkiye'nin dış politikasında verdiği kararlar iç politikasından bağımsız değildir. Ortadoğu'nun içinde bulunduğu kargaşa ortamı, Türkiye'nin geçmişten kalan çözülmemiş sorunları, enerji kaynaklarına yakınlığı ve enerji güvenliği göz önüne alındığında karar vericilerin sürekli tetikte olması gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Acun, C. (2016, 5 27). *Başlamadan Biten Kuzey Rakka Operasyonu*. 11 3, 2020 tarihinde SETA : <https://www.setav.org/baslamadan-biten-kuzey-rakka-operasyonu/> adresinden alındı.
- Acun, C. (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası 2014. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 189-205). İstanbul: SETA Yayınları.
- Acun, C. (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası 2015. B. Duran, & K. İnat (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 181-194). İstanbul: SETA Yayınları.
- Acun, C. (2017). Türkiye'nin Suriye Politikası 2016. B. Duran, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 207-221). İstanbul: SETA Yayınları.
- Acun, C., & Keskin, B. (2016). *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG*. İstanbul: SETA.
- Acun, C., & Keskin, B. (2017). *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG*. 10 31, 2020 tarihinde SETA: https://setav.org/assets/uploads/2017/05/PYD_YPG_Tr.pdf adresinden alındı.
- Acun, C., & Köse , T. (2016, 12 22). *5 Soru: Türkiye-Rusya-İran Anlaşması*. 11 25, 2020 tarihinde SETA: <https://www.setav.org/5-soru-turkiye-rusya-iran-anlasmasi/> adresinden alındı.
- Ağır, B. S., & Arman, M. N. (2017). Türkiye'nin Balkan Politikası. S. Demir, P. Gürson, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası :Aktörler,Krizler,Tercihler,Çözümler* (s. 452-480). Ankara: Barış Kitap.
- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (16. Baskı b.). (Y. Alogan, Çev.) Ankara: Kaynak Yayınları.
- Akbaba, Y. (2014). "6-7 Ekim Olayları" ve Çözüm Süreci. *Seta Perspektif*(78), 1-5.
- Akbaba, Y. (2014, 10). "6-7 Ekim Olayları" ve Çözüm Süreci. 78. SETA Perspektif. adresinden alındı
- Aköz, E. (2013, 6 12). *Dış Mihraklar?* 12 24, 2020 tarihinde Sabah: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2013/06/12/dis-mihraklar> adresinden alındı

- Aksu, F. (2010). Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 51-89.
- Akşin, A. (1959). *Türkiyenin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbacılık ve Kitapçılık Müesseseleri.
- Aljazeera. (2011, 11 27). *İran: Türkiye'deki füze kalkanını vururuz*. 11 7, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-turkiyedeki-fuze-kalkanini-vururuz> adresinden alındı
- Aljazeera. (2012, 12 5). *NATO'dan Patriot füzelerine onay*. 10 29, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/natodan-patriot-fuzelerine-onay> adresinden alındı
- Aljazeera. (2014, 1 24). *İlk Cenevre'den bugüne*. 10 29, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune> adresinden alındı.
- Aljazeera. (2014, 1 7). *Suriyeli Kürtler özerklik ilan etti*. 12 2, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-kurtler-ozerklik-ilan-etti> adresinden alındı.
- Aljazeera. (2015, 2 20). *Eğit-donat anlaşması imzalandı*. 11 23, 2020 tarihinde ALJAZEERA TURK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/egit-donat-anlasmasi-imzalandi> adresinden alındı.
- Aljazeera. (2016, 12 19). 11 5, 2020 tarihinde Rusya Büyükelçisi Karlov öldürüldü: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rusya-buyukelcisi-karlov-olduruldu> adresinden alındı.
- Aljazeera. (2016, 9 15). *Erdoğan: Başika orada duracaktır*. 11 14, 2020 tarihinde ALJAZEERA TURK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-basika-orada-duracaktır> adresinden alındı
- Aljazeera. (2016, 2 7). *Erdoğan'dan ABD'ye: Ortağın ben miyim, Kobani'deki teröristler mi?* 10 31, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogandan-abdye-ortagin-ben-miyim-kobanideki-teroristler-mi> adresinden alındı
- Aljazeera. (2016a, 5 31). *ABD elçisi: YPG arması politikamızı yansıtmıyor'*. 10 31, 2020 tarihinde ALJAZEERA TÜRK: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-elcisi-ypg-armasi-politikamizi-yansitmiyor> adresinden alındı.

- Alkan, H. (2016). 15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar. *Bilig*(79), 253-272.
- Allison, G. (2017). *Destined For War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- Altunışık, M. B. (2000). Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. G. Özcan, & Ş. Kut içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Basım b., s. 321-344). İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Aras, B. (2009, Mayıs). The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*, 11(3), 127-142.
- Arı, T. (2006). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem. (der.) Z. Dağı içinde, *Doğu'dan Batıya Dış Politika AK Partili Yıllar* (s. 115-140). Ankara: Orion Yayınevi.
- Arı, T. (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol* (2. Baskı b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2017). *Orta Doğu Cilt II : Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı*. İstanbul: Tayyar Arı.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ataöv, T. (1980). The Principles of Kemalism. *The Turkish Yearbook of International Relations*(20), 19-44.
- Atılgan, G. (2019). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. K. Kitap içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (3. Baskı b., s. 521-662). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atmaca, A. Ö. (2013). 11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk-Amerikan İlişkileri. *Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 115-147.
- Aykoç, E. (2012). 2000'li Yıllarda Türkiye-Yunanistan İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Özgün Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 457-501). İstanbul: Der Yayınları.
- Ayman, S. (2012). Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet. F. Sönmezoğlu, N. Özgün Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 547-591). İstanbul: Der Yayınları.

- Ayman, S. (2016). Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 477-489). İstanbul: Der Yayınları.
- Ayoop, M. (1995). *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict and the International System*. Boulder: Core, Lynne Rienner.
- Bağcı, H. (tarih yok). 1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası. H. Bağcı, & K. Yakut (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası-I* (s. 158-177). Açıköğretim Fakültesi Yayın No:1659.
- Bağcı, H. (2016). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 653-685). İstanbul: Der Yayınları.
- Bağcı, H., & Sinkaya, B. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi. Z. Dağı (Der) içinde, *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar* (s.97-113). Ankara: Orion Yayınevi.
- Bahçeli, T. (2002). Türkiye'nin Yunanistan Politikası. A. Makovsky, & S. Sayarı (Derleyenler) içinde, *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri* (H. Güldü, Çev., s. 179-207). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Baklacioğlu, N. Ö. (2016). 1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 583-651). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Balcı, A. (2013). Türkiye'nin Irak Polirşkası 2012 : İki Irak Hikayesi. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (s. 117-136). Ankara: Seta Yayınları.
- Balcı, A. (2015). Türkiye'nin Irak Politikası. (Der.) B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* (s. 143-159). İstanbul: Seta Yayıncılık.
- Balcı, A. (2016). Türkiye'nin Irak Politikası 214.(Der.) B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 171-187). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (3. Baskı b.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

- Balcı, A., & Akdoğan, İ. (2017). Bağdat ve Erbil Arasında Irak'ta Denge Siyaseti. K. İnat, A. Aslan, & B. Duran (Derleyenler) içinde, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika* (s. 263-280). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Balcı, A., & Akdoğan, İ. (2018). Bağdat ve Erbil Arasında Irak'ta Denge Siyaseti. N. Miş, & A. Aslan (Derleyenler) içinde, *AK Parti'nin 15 Yılı* (s. 263-280). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Balcı, A., Gürler, R. T., & Baykal, Z. (2016). Türkiye'nin Irak Politikası 2015. B. Duran, & K. İnat (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 159-179). İstanbul: SETA Yayınları.
- BBC. (2012, 06 26). *NATO Türkiye'ye destek ifade etti*. 10 29, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria_update adresinden alındı.
- BBC. (2012, 10 3). *Suriye'den Akçakale'ye ölümcül top atışı: 5 ölü*. 12 3, 2020 tarihinde BBC TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/10/121003_akcakale_shell adresinden alındı.
- BBC. (2014, 10 2). *CANLI: Suriye-Irak tezkeresi TBMM'de kabul edildi*. 12 3, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141002_tezkere_canli adresinden alındı.
- BBC. (2014, 9 19). *Obama'nın IŞİD planına Senato'dan onay*. 10 2020, 30 tarihinde BCC NEWS TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140918_abd_senato_onay adresinden alındı.
- BBC. (2015, 8 6). *'ABD'nin eğitim-donat projesi başarısız oldu'*. 11 23, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE : https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150806_suriye_abd_el_wawi_egit_donat adresinden alındı.
- BBC. (2015, 10 13). *Af Örgütü: YPG, IŞİD'den aldığı köyleri yerle bir ediyor*. 11 24, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKİYE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151012_af_organu_ypg adresinden alındı.
- BBC. (2015, 11 25). *Rus jetinin düşürülmesinin ardından Moskova 24 saatte hangi kararları aldı*. 11 5, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_rusya_24_saat_ne_yapti

adresinden alındı.

- BBC. (2016, 12 20). 11 8, 2020 tarihinde Türkiye, Rusya ve İran'dan Suriye mutabakatı: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38377569> adresinden alındı.
- BBC. (2016a, 8 9). *Erdoğan ile Putin St. Petersburg'da bir araya geldi.* 11 5, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37020971> adresinden alındı.
- BBC. (2017, 11 22). *Soçi zirvesi - Erdoğan: Suriye'de önceliğimiz terörist grupların süreçten dışlanması.* 11 5, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42079600> adresinden alındı.
- BBC. (2018, 1 20). *Erdoğan: Afrin operasyonu sahada fiilen başlamıştır, bunu Münbiç takip edecek.* 11 3, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKİYE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42758885> adresinden alındı.
- BBC. (2018a, 5 22). *Gezi Parkı eylemleri: Olaylar sırasında neler oldu, protestolarda neler yaşandı?* 12 24, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44304326> adresinden alındı.
- Beswick, D. (2011). The return of Omnibalancing? A multi-level analysis of strategies for securing agency in post-genocide Rwanda. *BISA Africa Working Group seminar African Agency: Implications for IR Theory.*
- BeyazGazete. (2013, 6 2). *Başbakan : Birkaç Çapulcuya Pabuç Bırakmayız.* 11 30, 2020 tarihinde Beyaz Gazete Video: <http://beyazgazete.com/video/webtv/guncel-1/basbakan-birkac-capulcuya-pabuc-birakmayiz-411237.html> adresinden alındı.
- Bianet. (2013, 3 21). *Öcalan'ın mektubunun tam metni şöyle:.* 1 22, 2021 tarihinde BİA Haber Merkezi: <https://m.bianet.org/english/siyaset/145269-silahli-gucler-sinirdisina-artik-siyaset-donemi> adresinden alındı.
- Bila, F. (2004, 11 24). *Milli Güvenlik Siyaset Belgesi.* 3 12, 2021 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/milli-guvenlik-siyaset-belgesi-396105> adresinden alındı.
- Bilgin, M. (2012). Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri. F. Sönmezoglu, N. Özgün Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 779-799). İstanbul: Der Yayınları.

- Bloomberght. (2013, 6 11). *Erdoğan: Türkiye ekonomisine tuzak kuruluyor*. 12 24, 2020 tarihinde Bloomberg: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1373461-erdogan-turkiye-ekonomisine-tuzak-kuruluyor> adresinden alındı.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2012). Güç ve Güç Politikaları:Realizm. Y. Bozdağlıoğlu (Der.) içinde, *Uluslararası Politika-I* (s. 38-55). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society:A Study of Order in World Politics*. New York: Palgrave.
- Bulut, S. (2020). Türkiye ve İsrail'in Suriye Krizine Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Analiz*(266), 1-26.
- Buzan, B. (1991). *People, State and Fear:The National Security Problem in International Realiton* (2.Baskı b.). New York: Harvester Wheatsheaf Books.
- Buzan, B., Ole , W., & Wilde, J. D. (1998). *Security: A New Framwork For Analysis*. Boulder,London: Lynne Reinner Publishers.
- Bülteni, D. (2014, 5 6). *Davutoğlu: Ukrayna'nın birliği ve toprak bütünlüğü korunmalı*. 6 4, 2020 tarihinde Dünya Bülteni : <https://www.dunyabulteni.net/dis-politika/davutoglu-ukraynanin-birligi-ve-toprak-butunlugu-korunmali-h297388.html> adresinden alındı
- Bülteni, D. (2015, 12 6). *Bağdat'tan Ankara'ya 48 saat süre*. 11 14, 2020 tarihinde Dünya Bülteni: <https://www.dunyabulteni.net/irak/bagdattan-ankaraya-48-saat-sure-h348061.html> adresinden alındı
- Büyükakıncı, E. (2012). XXI. Yüzyılın Başında Türkiye'den Avrasya'ya Bakış:Yeni Algılama Biçimleri ve Kurumsal Yöntemler. F. Sönmezoğlu, N. Özgür Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI.Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 677-714). İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükakıncı, E. (2016). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politisinin Analizi* (4. Baskı b., s. 847-876). İstanbul: Der Yayınları.
- Büyükakıncı, E. (2016). Sovyet Sonrasında Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları:Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkiler. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 937-959). İstanbul: Der Yayınları.

- Chartterjee, P. (1975). *Arms, Alliances And Stability:The Development of the Structure of International Politics*. London: S. G. Was ani for The Macmillan Company of India Ltd.
- Cihan. (2012, 9 21). *Tel Abyad tamamen muhaliflerin elinde*. 12 3, 2020 tarihinde Sabah: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/09/21/tel-abyad-tamamen-muhaliflerin-elinde> adresinden alındı.
- Clapham, C. (1999). Sovereignty and the Third World State. *Political Studies*(XLVII), s. 522-537.
- CNN. (2013, 03 22). *İsrail Mavi Marmara baskını nedeniyle özür diledi*. 06 01, 2020 tarihinde CNN TÜRK: <https://www.cnnturk.com/2013/dunya/03/22/israil-mavi-marmara-baskini-nedeniyle-ozur-diledi/701207.0/index.html> adresinden alındı.
- Coşkun, V. (2014). Çözüm Süreci: Dün, Bugün, Yarın. *Liberal Düşünce Dergisi*(75), 7-18.
- Coşkun, V. (2015). Hendek, Öz Yönetim ve Siyaset. *Liberal Düşünce Dergisi*(79), 69,75.
- Cumhuriyet. (2016, 08 24). *ABD'den Kürtlere 'Fırat'ın batısı' uyarısı*. 11 3, 2020 tarihinde Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/abdden-kurtlere-firatin-batisi-uyarisi-590096> adresinden alındı.
- Çakı, F. (2018). Türkiye'de 15 Temmuz'un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşüncüler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 91-124.
- Çakmak, C. (2011). İran 2010. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2010* (s. 69-110). İstanbul : Açılım Kitap.
- Çakmak, C. (2012). İran 2011. K. İnat, B. Yıldırım, F. Aydın, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (s. 69,98). İstanbul: Açılım Kitap.
- Çelebi, Ö. (2011). 1990'lardan 2000'lere Türk Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler:"Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa". Y. Demir, & Ö. Çelebi (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası:Son On Yıl* (s. 37-58). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Çelikpala, M. (2011). Türkiye-Ruya Federasyonu İlişkileri. Y. Demirdağ, & Ö. Çelebi (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası : Son On Yıl* (s. 59,91). Ankara : Palme Yayıncılık.
- Çelikpala, M. (2017). "Rusya Gazı Keser mi?" Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinde Bakmak. G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül (Derleyenler) içinde,

- Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku İle Komşuluk* (s. 205-223). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiçek, C., & Coşkun, V. (2016). *Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak*. Barış Vakfı. Ankara: Barış Vakfı Yayınları.
- Çiftçi, K. (2015). Gezi Parkı” Üzerinden Türkiye’yi Anlamak: İslamcı İktidar (AK Parti) Karşısında “Çokluk”un İsyanı. *Leges Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 237-268.
- Çopur, H. (2019, 7 1). *Türk-Amerikan İlişkilerinde Çözümlemeyen Düğüm: FETÖ*. 10 30, 2020 tarihinde KRİTER: <https://kriterdergi.com/dosya-feto-ve-15-temmuz/turk-amerikan-iliskilerinde-cozulemeyen-dugum-feto> adresinden alındı.
- David, S. R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World Politics*(43)2, 233-256.
- Davutoğlu, A. (2007). Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2016). *Stratejik Derinlik:Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (115. Basım b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, A. F. (2012). XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Özgün Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 745-777). İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, A. F. (2016). Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX.Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikası* (4. Baskı b., s. 877-914). İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, S., & Gürson, P. (2017). Türkiye-Suriye İlişkileri: Birbirine Uzak İki Komşunun Öyküsü. S. Demir, P. Gürson, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler* (s. 518-537). Ankara : Barış Kitap.
- Demirdağ, Y. (2011). Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya. Y. Demirdağ, & Ö. Çelebi (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası : Son On Yıl* (s. 93-130). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Demirtaş, S. (2012, 12 5). *Türkiye-ABD arasında 'altın gerginliği'*. 5 31, 2020 tarihinde BBC TÜRKÇE: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121205_us_turkey_gold adresinden alındı.

- Deutch, K. W., & Singer, D. J. (1964, 16 3). Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16(3), 390-406. 12 5, 2019 tarihinde World Politics: <http://links.jstor.org/sici?sici=0043-8871%28196404%2916%3A3%3C390%3AMP3AIS%3E2.0.CO%3B2-C> adresinden alındı.
- Doğrusözölü, C. (2016). *İran 2015*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Duran, B. (2016, 2 12). *ABD'nin PYD macerası*. 10 31, 2020 tarihinde SABAH: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2016/02/12/abdnin-pyd-macerasi> adresinden alındı.
- Dursunoğlu, A. (2015, 12 20). *Suriye için şafak vakti*. 06 01, 2020 tarihinde Yakın Doğu Haber: http://www.ydh.com.tr/YD487_suriye-icin-safak-vakti.html adresinden alındı.
- DW. (2012, 7 4). *'Türkiye, Suriye'yi provoke etti'*. 11 7, 2020 tarihinde DW: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-suriyeyi-provoke-etti/a-16071522> adresinden alındı.
- DW. (2012a, 11 21). *Türkiye resmen istedi*. 12 21, 2020 tarihinde DW: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-resmen-istedi/a-16397433> adresinden alındı.
- Eralp, A. (2002). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği. A. Makovsky, & S. Sayarı (Derleyenler) içinde, *Türkiye'nin Yeni Dünyası:Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri* (H. Güldü, Çev., s. 235-254). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Erdoğan, R. T. (2012, 11 20). 6 1, 2020 tarihinde Twitter: <https://twitter.com/RTErdogan/status/270838973809688576> adresinden alındı.
- Ersoy, E. (2015). Türkiye'nin ABD Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* (s. 279-301). İstanbul: Seta Yayınları.
- Ersoy, E. (2017). Realizm. R. Gözen içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorisi* (s. 159-186 (Dördüncü baskı)). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erşen, E. (2015). Türkiye-Rusya İlişkileri:Jeopolitik Rekabetten Çok Boyutlu Ortaklığa. Ö. Z. Oktav, & H. Sarı Ertem (Derleyenler) içinde, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası:Fırsatlar,Riskler ve Krizler* (s. 201-229). Ankara: Nobel Yayınları.

- Erşen, E. (2016). Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikası 2014. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 355-381). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Ertem, H. S., & Karadeniz, R. F. (2015). İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li Yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri. Ö. Z. Oktav, & H. Sarı Ertem (Derleyenler) içinde, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler* (s. 113--163). Ankara: Nobel Yayınları.
- Esmer, A. Ş., & Sander, O. (1989). İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. K. Kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (s. 137-185). Ankara: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Ete, H., & Taştan , C. (2013). *Kurgu ile Gerçek Arasında Gezi Eylemleri*. Ankara: SETA.
- Fırat, M. M. (2002). AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye'nin Politikaları. A. Makovsky, & S. Sayarı (Derleyenler) içinde, *Türkiye'nin Yeni Dünyası:Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri* (H. Güldü, Çev., s. 241-274). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gazete, R. (2016, 7). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8-1.pdf> adresinden alındı.
- Gönlübol , M., & Sar, C. (1989). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. k. kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)* (7.BASKI b., s. 3-128). Ankara: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Gönlübol, M., & Bingün, F. H. (1996). 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası. K. Kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası :1919-1995* (9. Baskı b., s. 633-726). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 451-474. 02 19., 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/54887/751687> adresinden alındı
- Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1989). 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası. K. Kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)* (s. 491-538). İstanbul: Alkım Kitabevi Yayınları.
- Gönlübol, M., & Sar , C. (2013). *Atatürk ve Türk Dış Politikası(1919-1938)* (3.Baskı b.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Gönlübol, M., & Sar, C. (1989). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. K. Kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası* (7. Baskı b., s. 3-126). İstanbul: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Gönlübol, M., Ülman, H., Bilge, S. A., & Sezer, D. (1989). İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965). K. Kitap içinde, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* (7. Baskı b., s. 191-484). İstanbul: Alkım Kitapevi Yayınları.
- Gözen, R. (2011). Türkiye'nin ABD Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 265-299). Ankara: Seta Yayınları.
- Gözen, R. (2012). Türkiye'nin ABD Politikası 2011: Eşgüdüm ve Restorasyon Süreci. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* (s. 421-455). Ankara: Seta Yayınları.
- Gözen, R. (2013). Türkiye'nin ABD Politikası 2012:Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (s. 298-336). Ankara: Seta Yayınları.
- Gözen, R. (2016). Türkiye ve I.Körfez Savaşı:Kriz Ortamında Dış Politika. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 746-782). İstanbul: Der Yayınları .
- Güneş, H. (2012). Türkiye-Orta Asya İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Özgün Bklacıoğlu, & Terzi Özlem (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 715-744). İstanbul : Der Yayınları.
- Gürler, R. T., & Baykal, Z. (2017). Türkiye'nin Irak Politikası 2016. B. Duran, K. İnat, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 185-206). İstanbul: SETA Yayınları.
- Gürler, R. T., & Baykal, Z. (2017). Türkiye'nin Irak Politikası 2016. B. Duran, & K. İnat (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (s. 185-206). İstanbul: SETA Yayınları.
- Gürsoy, B. (2004). Soğuk Savaş Sonrasında Çok Yönlü Tehdit Algılamaları:Asimetrik Tehdit. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Haas, E. B. (1953). The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda. *World Politics*, 5(4), 442-477.
- Haber, İ. (2019, 12 31). *Ankara'da önemli gelişme! ABD ile Güvenli Bölge görüşmeleri başladı.* 10 28, 2020 tarihinde İnternet Haber: <https://www.internethaber.com/ankarada-onemli-gelisme-abd-ile-guvenli-bolge-gorusmeleri-basladi-2041596h.htm> adresinden alındı.
- Haberler. (2009, 9 7). *Davutoğlu: Stratejik Ortağımız Gürcistan'ın Toprak Bütünlüğüne Önem Veriyoruz.* 6 16, 2020 tarihinde Haberler.com: <https://www.haberler.com/davutoglu-stratejik-ortagimiz-gurcistan-in-toprak-haberi/> adresinden alındı.
- Haberler. (2011, 10 8). *Esad'den Türkiye'ye Uyarı.* 11 19, 2020 tarihinde Haberler.Com: <https://www.haberler.com/Esad-den-turkiye-ye-sorunlarimizi-istismar-eden-3045327-haberi/> adresinden alındı.
- Haberler. (2012, 7 26). *Suriye'ye İlişkin Bütün Tedbirler Alınmaktadır.* 12 3, 2020 tarihinde Haberler.Com: <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-kuzey-suriye-ye-iliskin-butun-3815572-haberi/> adresinden alındı.
- Haberler. (2014, 3 23). *Başbakan Erdoğan(2/son): Bundan Sonra Bizim Tokadımız Ağır Olacak.* 06 06, 2020 tarihinde Haberler.Com: <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-2-son-bundan-sonra-bizim-5820138-haberi/> adresinden alındı.
- Haberler. (2014, 10 9). *İran, Türkiye'yi IŞİD'i Desteklemekle Suçladı.* 11 8, 2020 tarihinde Haberler.Com: <https://www.haberler.com/iran-turkiye-yi-isis-i-desteklemekle-sucladi-6566749-haberi/> adresinden alındı.
- Haberlerankara. (2020, 10 9). *Türkiye'nin En Kanlı Terör Saldırısı:10 Ekim .* 11 24, 2020 tarihinde Haberlerankara: <https://haberlerankara.com/foto/5587795/turkiyenin-en-kanli-terror-saldirisi-10-ekim-ankara-katliaminin-uzerinden-tam-bes-yil-gecti> adresinden alındı.
- HaberTürk. (2020, 9 25). *6-7 Ekim Kobani olaylarında neler yaşanmıştı?* 1 27, 2021 tarihinde Haber Türk: <https://www.haberturk.com/6-7-ekim-kobani-olaylarinda-neler-yasanmisti-haberler-2814557> adresinden alındı.
- Hale, W. (2002). *Türk Dış Politikası 1774-2000.* (P. Demir, Çev.) İstanbul: Mozaik Yayınları.

- Hamsici, M. (2017, 6 15). *MİT TIR'ları davası: Neler yaşandı?* 1 5, 2021 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-40275619> adresinden alındı.
- Hürriyet. (2010, 4 15). *Davutoğlu'ndan BM'ye İran eleştirisi.* 10 10, 2020 tarihinde HÜRRİYET: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundan-bmye-iran-elistirisi-14427942> adresinden alındı.
- Hürriyet. (2010, 6 8). *Putin canlı yayında İsrail'i kınadı.* 6 2, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putin-canli-yayinda-israili-kinadi-14961025> adresinden alındı.
- Hürriyet. (2011a, 9 9). *Ahmedinejad'dan Türkiye'ye füze kalkanı tepkisi.* 10 10, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahmedinejaddan-turkiyeye-fuze-kalkani-tepkisi-18690729> adresinden alındı.
- Hürriyet. (2011b, 10 21). *"Erdoğan İran ve Suriye'ye gönderme yaptı".* 11 7, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-iran-ve-suriyeye-gonderme-yapti-19036728> adresinden alındı.
- İçgen, L. (2012, 6 23). *Suriye, Türk savaş uçağını düşürdü!* 6 5, 2020 tarihinde VATAN: <http://www.gazetevatan.com/suriye--turk-savas-ucagini-dusurdu--459720-gundem/> adresinden alındı.
- İmanov, V. (2011). Türkiye-Rusya İlişkileri 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 301-332). Ankara: Seta Yayıncılık.
- İmanov, V. (2012). Türkiye'nin Rusya Politikası 2011. B. Duran, K. İnat, & A. R. Usul (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* (s. 457-496). Ankara: Seta Yayınları.
- İnat, K. (2013). Türkiye'nin İran Politikası. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (s. 183-213). Ankara: Seta Yayınları.
- İnat, K. (2016). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2015. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2015* (s. 9-24). İstanbul : Açılım Kitap.
- İnat, K. (2016). Türkiye'nin İran Politikası 2015. B. Duran, & K. İnat (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 129-157). İstanbul: SETA Yayınları.

- İnat, K., & Caner, M. (2018). Türkiye'nin Irak Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 139-163). İstanbul: SETA Yayınları.
- İnat, K., & Duran, B. (2006). AK PARTİ'DİŞ Politikası: Teori ve Uygulama. Z. Dağı (Der.) içinde, *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika AK Partili Yıllar* (s. 15-70). Ankara: Orion Yayınevi.
- İnat, K., & Telci, İ. N. (2011). Türkiye İran,İsrail ve Suriye Politikası 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 67-136). Ankara: Seta Yayınları.
- İnat, K., & Telci, İ. N. (2012). Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011. B. Duran, K. İnat, & A. R. Usul (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* (s. 205-264). Ankara: Seta Yayıncılık.
- İnat, K., & Yegin, A. (2016). Türkiye'nin İran Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 141-170). İstanbul: SETA Yayınları.
- İnat, K., Caner, M., Gürler, R. T., Erboğa, A., & Kurt, V. (Derleyenler) (2016). Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları. *Analiz, Aralık*(117), 1-24.
- İzbuz, C. (2011, 8 7). Erdoğan: “Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız”. 6 5, 2020 tarihinde Amerikanın Sesi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-gereğini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html> adresinden alındı.
- Joyner, J. (2012, 06 25). NATO Türkiye için Suriye ile savaşa girmez. 9 29, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-turkiye-icin-suriye-ile-savasa-girmez-20840681> adresinden alındı.
- Kadem. (2017). *FETÖ:Fetullahçı Terör Örgütü*. İstanbul: KADEM.
- Kalaycı, R. (2012). Irak 2011. K. İnat, M. Ataman , B. Yıldırım, & F. Aydın (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (s. 33-67). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kalaycı, R. (2014). Irak 2012. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2012* (s. 33-62). İstanbul: Açılım Kitap.

- Kalaycı, R. (2015). Irak 2014. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2014* (s. 13-36). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kalaycı, R. (2016). Irak 2015. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2015* (s. 29-54). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kalaycı, R., & Gürler, R. T. (2014). Irak 2013. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2013* (s. 11-47). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kanat, K. B. (2016). 2014 Yılında Türk-Amerikan İlişkileri:Taktiksel Farklılıklardan Stratejik Muammaya. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* (s. 331-354). İSTANBUL: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2016). Türkiye'nin ABD Politikası 2015. B. Duran, & K. İnat (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (s. 269-284). İstanbul: SETA Yayınları.
- Kanat, K. B. (2018). Türkiye'nin ABD Politikası. B. Duran, K. İnat , & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 287-307). İstanbul: SETA Yayınları.
- Karaarslan, F. (2016). 15 Temmuz Işığında Türkiye. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*(49), 19-35.
- Kepsutlu, B. (2016). *Amerika'nın Ortadoğu Politikası:90'lardan Bugüne,Başkandan Başkana Ortadoğu Politikası*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Kirişçi, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*(40), 29-56.
- Konda. (2014). *Gezi Raporu:Toplumun Gzei Parkı Olayları algısı Gezi Parkındakiler kimlerdi?* KONDA Araştırma ve Danışmanlık.
- Köker, İ. (2016, 12 12). *Türkiye'deki saldırılar: 18 ayda yaklaşık 500 kişi yaşamını yitirdi.* 10 30, 2020 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE : <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365351> adresinden alındı.
- Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 13-40.
- Kurban, V., & Cabbarlı, H. (2019). Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansısı. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 105-118.

- Kut, Ş. (2000). Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları. G. Özcan, & Ş. Kut içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Basım b., s. 43-65). İSTANBUL: Büke Yayıncılık.
- Kut, Ş. (2016). Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası:1990-1993. F. Sönmezoğlu içinde, *XX.Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 561-582). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Kut, Ş. (2016a). Türk Dış Politikasında Ege Sorunu. F. Sönmezoğlu içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 490-507). İstanbul: Der Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö., & Koraş, F. (2011). 2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti. Y. Demirdağ, & Ç. Özlen içinde, *Türk Dış Politikası* (s. 177-222). Ankara: İstanbul.
- Lüle, Z. (2012, 12 22). *Almanlar Maraş'a, Hollandalılar Adana'ya, ABD Antep'e*. 20 28, 2020 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanlar-marasa-hollandalilar-adanaya-abd-antepe-22214634> adresinden alındı.
- M. KEYİK, M. E. (2019, Mayıs). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 12-49.
- Mazlum, İ. (2000). Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınırşan Sular Sorunu. G. Özcan, & Ş. Kut içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Baskı b., s. 371-392). İstanbul: Bükü Yayıncılık.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York,: Nonon & Company.
- Mengüaslan, H. (2016). *Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: AK PartiDönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Milliyet. (2011, 8 13). *Gül'den Esad'a Zamanın Tükeniyor*. 6 5, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/gul-den-esad-a-zamanin-tukeniyor-1426133> adresinden alındı.
- Milliyet. (2013, 6 23). *2.5 milyon insan 79 ilde sokağa indi*. 11 30, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/2-5-milyon-insan-79-ilde-sokaga-indi-1726600> adresinden alındı.

- Milliyet. (2013, 6 5). *İşte Taksim Dayanışma Platformu'nun talepleri*. 12 24, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/iste-taksim-dayanisma-platformunun-talepleri-1718886> adresinden alındı.
- Milliyet. (2016, 10 16). *Çavuşoğlu'ndan flaş Musul açıklaması*. 10 14, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cavusoglundan-flas-musul-aciklamasi-2328262> adresinden alındı.
- Milliyet. (2017, 10 20). *Son dakika: Türkiye Rakka'dan gelen skandal fotoğraflara tepki gösterdi*. 11 3, 2020 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/son-dakika-turkiye-rakkadan-gelen-skandal-fotograflara-tepki-gosterdi-2540741> adresinden alındı.
- Miş, N. (2012). Suriye 2011. K. İnat, M. Ataman, B. Yıldırım, & F. Aydın (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (s. 258-300). İstanbul: Açılım Kitap.
- Miş, N. (2014). Suriye 2012. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2012* (s. 217-253). İstanbul: Açılım Kitap.
- Miş, N. (2015). Türkiye'nin Suriye Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* (s. 161-185). İstanbul: SETA Yayınları.
- Miş, N., & Özdemir, Ö. B. (2014). Suriye 2013. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2013* (s. 193,221). İstanbul: Açılım Kitap.
- Miş, N., & Özdemir, Ö. B. (2015). Irak 2014. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2014* (s. 217-253). İstanbul: Açılım Kitap.
- Miş, N., Gülen, S., Coşgun, İ., Duran, H., & Ayvaz, M. E. (2016). *15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması*. SETA Rapory. İstanbul: SETA.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Muslu, F. (2018). Suriye İç Savaşında Esad'ın Rolü, Konumu ve Geleceği. *Analiz*(236), 1,38.
- Nas, Ç. (2015). Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim :2002-2014. Ö. Z. Oktav, & H. Sarı Ertem (Derleyenler) içinde, *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası:Fırsatlar,Riskler ve Krizler* (s. 165-199). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Nas, Ç. (2016). Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 453-476). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Niou, E. M., & Ordeshook, P. C. (1986, Aralık). A Theory of the Balance of Power in International Systems. *The Journal of Conflict Resolution*, 30(4), 685-715.
- Niou, E. M., Ordeshook, P. C., & Rose, G. F. (2006). *The Balance of Power: Stability in International Systems*. New York: Cambridge University Press.
- Nisan, F., & Şeker, N. T. (2017). Demokrasiyi Sekteye Uğratan Darbe Haberlerinin Çerçevenmesi:15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Örneği. *TRT Akademi*, 2(3), 68-96.
- NTV. (2016, 10 19). *Erdoğan: Türkiye yanlış güvenlik anlayışını terk etmiştir*. 1 21, 2021 tarihinde NTV: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-yanlis-guvenlik-anlayisini-terk-etmistir,XQuseHLt2UW5dtuvV6m5oA> adresinden alındı
- O.Alantar, Ö. Z. (2000). Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutuna Dönüşümü. G. Özcan, & Ş. Kut içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Baskı b., s. 219-239). İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Oktav, Ö. Z. (2016). Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 91-121). İstanbul: Der Yayınları.
- Oran, B. (2015). 1980-90: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-2. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001* (15. Baskı b., s. 7-201). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Oran, B. (2015). 1990-2001:Küreselleşme Ekseninde Türkiye. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001* (15. Sürüm b., s. 201-601). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2016). 1919-1923 Kurtuluş Yılları. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (21. Baskı b., s. 124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2016). 1923-1939: Görelî Özerklik-1. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (s. 239-384). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Oran, B. (2016). 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (21. Baskı b., s. 385-399). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2016). 1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (21. Baskı b., s. 477-615). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2016). 1960-1980: Görelî Özerklik-3. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (21. Baskı b., s. 653-808). İstanbul.
- Oran, B. (2017). 11 Eylül Olayı Ertesinde AK PARTİ Dönemi. B. Oran (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3:2001-2012* (3. Baskı b., s. 11-825). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan, O. (2012, 10 10). *Akçakale Saldırısı ve Sonrası*. 10 29, 2020 tarihinde ORSAM: <https://www.orsam.org.tr/tr/akcakale-saldirisi-ve-sonrasi/> adresinden alındı.
- Özbağcı, Ş. Y. (2012). Türkiye-ABD İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Ö. Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 323-349). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Özbay, F. (2015). Türkiye'nin Rusya Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* (s. 461-474). İstanbul: Seta Yayınları.
- Özcan, G. (2000). Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi. G. Özcan, & Ş. Kut (Derleyenler) içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Basım, s. 65-98). İstanbul: Buke Yayıncılık.
- Özcan, G. (2016). Türkiye-İsrail İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 801-828). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Özcan, M. (2011). Türkiye'nin Irak Politikası 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (s. 137-160). Ankara: Seta Yayıncılık.
- Özcan, M. (2011a). Irak 2010. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2010* (s. 47-57). İstanbul: Açılım Yayınları.

- Özçelik, N., & Acun, C. (2018). *Terörle Mücadeede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekatı*. İstanbul: SETA.
- Özdemir, Ö. B. (2016). Suriye 2015. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2015* (s. 195-210). İstanbul: Açılım Kitap.
- Özdil, Y. (2018). Türk Demokrasisi, FETÖ ve 15 Temmuz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(-), 43-62.
- Özdoğan, G. G. (2016). II.Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 123-138). İstanbul: Der Yayınları.
- Özkan, E. Ş. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri. S. Demir, P. Gürson, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler* (s. 282-331). Ankara: Barış Kitap.
- Özkan, F. (2017). Türkiye'nin Orta Doğu Dış Politikası. S. Demir, P. Gürson, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler* (s. 481-517). Ankara: Barış Kitap.
- Öztürk, B. (2019). Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2018. B. Duran, K. İnat, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018* (s. 233-259). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Parlak, Z. (2017). Türkiye-ABD İlişkileri: Kısa Tarihçe ve Günümüz. S. Demir, Gürson Poyraz, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası: Aktörleri, Krizler, Tercihler, Çözümler* (s. 253-281). Ankara: Barış Kitap.
- Parlak, Z. (2017). Türkiye-ABD İlişkileri: Kısa Tarihçe ve Günümüz. S. Demir, P. Gürson, & A. Eminoğlu (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler* (s. 253-281). Ankara: Barış Kitap.
- Paul, T. V. (2004). Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance. J. J. T. V. Paul içinde, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* (s. 1-29). Stanford, California: Stanford University Press.
- Pirinççi, F., Orhan, O., & Duman, B. (2014). *ABD'nin IŞİD Stratejisi ve Irak ile Suriye'ye Olası Yansımaları*. ORSAM, ORSAM Rapor No: 191. ORSAM .

- Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları. *Güvenlik Stratejileri*, 16(33), 53-96.
- Pollard, A. (1923, March). The Balance of Power. *Journal of the British Institute of International Affairs*, 2(2), 51-64.
- Prinççi, F., Orhan, O., & Duman, B. (2014, 9). ABD'nin Işid Stratejisi Ve Irak İle Suriye'ye Olası Yansımaları. 10 31, 2020 tarihinde ORSAM: https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf adresinden alındı.
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih ;1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Saraçoğlu, C. (2019). Tank Paletiyle Neoliberalizm. K. Kitap içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'deki Siyasal Hayat* (3.Baskı b., s. 753-876). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saraçoğlu, C., & Yeşilbaş, M. (2019). Minare ile İnşaat Gölgesinde. K. Kitap içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (3. Baskı b., s. 877-959). İstanbul: Yordam Kitap.
- Secretary, T. W. (2014, 09 10). *Statement by the President on ISIL*. 10 31, 2020 tarihinde The White House Office of the Press Secretary: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1> adresinden alındı.
- Sezer, D. B. (2002). Türk-Rus İlişkileri:Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşma'ya. A. Makovsky, & S. Sayarı içinde, *Türkiye'nin Yeni Dünyası :Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri* (H. Güldü, Çev., s. 125-156). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası : 1945-1991*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016). Soğuk Savaş Yıllarında Kıbrıs Sorunu, Bağlantısızlar ve BM Genel Kurulu'ndaki Oylamalar Kararlar. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 523-550). İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016a). Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 75-89). İstanbul: DER Yayınları.

- Sönmezoğlu, F. (2016b). *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası :1991-2015*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2016c). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kıbrıs Sorunu. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 551-560). İstanbul: Der Yayınları.
- Sözcü. (2016, 12 30). *Erdoğan, Irak Başbakanı İbadi ile görüştü*. 11 2020, 14 tarihinde Sözcü: <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-ve-ibadi-gorusmesi-1595546/> adresinden alındı.
- Sputnik. (2015, 2 22). *Şah Fırat operasyonu*. 11 24, 2020 tarihinde Sputnik Türkiye: https://tr.sputniknews.com/trend/Sah_Firat_operasyonu/ adresinden alındı.
- Şafak, Y. (2016, 9 15). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Musul'un tarihinde biz varız*. 11 14, 2020 tarihinde Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-musulun-tarihinde-biz-variz-2547950%20> adresinden alındı.
- Şahin, M., Tinas , M., Buğra , S., İrdem, İ., Şahin , Y., Kıyıcı, H., & Öztürk, M. (2016). *ULUSLARARASI BİR TEHDİT OLARAK FETÖ:Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu*. Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi (UTGAM). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Şener, M. (2019). 1923-1945 Burjuvanın Peşinde. K. Kitap içinde, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (3. Basım b., s. 201-327). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şensoy, A. A., & Duman, T. İ. (2018). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 185-211). İstanbul: SETA Yayınları.
- Tamer, C. (2016). Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 103-118.
- Tamer, C. (2018). *2018 Yılında İran-Türkiye İlişkileri*. Ankara: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırma Merkezi.
- TCCB. (2017, 10 3). “Kuzey Irak'taki Referandum Bölgemizin Bağrına Hançer Saplama Girişimidir”. 11 16, 2020 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/84759/kuzey-iraktaki-referandum-bolgemizin-bagrina-hancer-saplama-girisimidir> adresinden alındı.

- Temizer, S. (2016, 12 28). *Suriye'de 2016'nun dönüm noktaları*. 11 12, 2020 tarihinde AA: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2016nin-donum-noktalari/715636> adresinden alındı.
- Terzi, Ö. (2012). 2000'li Yıllarda Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Bir Kimlik ve Aidiyet Meselesi. F. Sönmezoğlu, N. Özgün Baklacioğlu , & Ö. Terzi (Derleyenler) içinde, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 387,407). İstanbul: Der Yayınları.
- Terzi, Ö. (2016). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri:Ekonomik Gündemden Siyasi Gündeme. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX.Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 441-452). İstanbul: Der Yayınları.
- TimeTurk. (2015, 9 8). *PKK'nın yeni stratejisi: 'Şehir gerillacılığı'*. 1 22, 2021 tarihinde TIMETURK: <https://www.timeturk.com/pkk-nin-yeni-stratejisi-sehir-gerillaciligi/haber-55610> adresinden alındı.
- Topbaş, H., & Işık, U. (2014). Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Parkı Eylemleri ve Sosyal Medya. *Birey ve Toplum*, 4(7), 197-230.
- TRTHaber. (2012, 10 9). *NATO'dan Türkiye'ye Tam Destek*. 12 3, 2020 tarihinde TRT HABER: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/natodan-turkiyeye-tam-destek-58846.html> adresinden alındı.
- Tuncer, İ. (2000). Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini:Yakın Çevre ve Türkiye. G. Özcan, & Ş. Kut (Derleyenler) içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Baskı b., s. 435-460). İstanbul: Büke Yayınları.
- Turan, G., & İlter, T. (2016). Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Der.) içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 915-936). İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, İ., & Barlas, D. (2016). Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri. F. Sönmezoğlu içinde, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (4. Baskı b., s. 139-154). İstanbul: Der Yayınları.
- Tüfekçi, Ö. (2018). Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası. B. Duran, K. İnat, & M. Caner (Derleyenler) içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017* (s. 335-354). İstanbul: SETA Yayıncılık.

- Ulusoy, K., & Tüzünkan, M. (2012). Kıbrıs Sorunu:Türkiye'nin Uluslararası Açmazı. F. Sönmezoglu, & N. Özgün Baklacioğlu (Derleyenler) içinde, *XXI.Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 503-527). İstanbul : Der Yayınları.
- Ulutaş, U. (2016, 5 27). *Rakka'yı Kim Ele Geçirecek?* 11 3, 2020 tarihinde SETA: <https://www.setav.org/rakkayi-kim-ele-gecirecek/> adresinden alındı.
- Ulutaş, U., Acun, C., & Yeşiltaş, M. (2017). Halep Sonrası Suriye. *Analiz*(185), 1-24.
- Ulutaş, U., Bayraklı , E., İnat, K., Acun, C., Ekinci, M. U., Kanat, K. B., . . . Keskin, B. (2015). 2015'te Dış Politika. N. Miş, U. Ufuk , M. Yeşiltaş , C. D. Uzun, S. Ünay, Z. Çelik , & İ. Çağlar (Derleyenler) içinde, *2015'te Türkiye* (s. 99-179). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Uzgel, İ. (2000). Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar. G. Özcan, & Ş. Kut (Derleyenler) içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2. Baskı b., s. 393,429). İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Uzgel, İ., & Kürçüoğlu, Ö. (2016). 1923-1939 Görelî Özerklik - 1. B. ORAN (Ed.) içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I:1919-1980* (21.Baskı b., s. 241-384). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, C. D. (2016, 7). 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Olağanüstü Hal İlanı ve Sonuçları. *SETA Perspektif*(138), 1-4.
- Ülman, B. (2000). Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük. G. Özcan, & Ş. Kut (Derleyenler) içinde, *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (2.Baskı b., s. 99-130). İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company Inc.
- Waltz, K. (1993, Sonbahar). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44-79. JSTOR: <http://links.jstor.org/sici?sici=0162-2889%28199323%2918%3A2%3C44%3AATESOIP%3E2.0.CO%3B2-R> adresinden alındı.

- William C. Wohlforth, S. J., Kaufman, S. J., Little, R., & Wohlforth, W. C. (2007). Introduction: Balance and Hierarchy in International Systems. S. J. William C. Wohlforth (Derleyenler) içinde, *The Balance of Power in World History* (s. 1-22). New York,: Palgrave.
- Yalçın, H. B., & Duran, B. (2016). Giriş: Suriye’de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma. H. B. Yalçın, & B. Duran (Derleyenler) içinde, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* (s. 7-25). İstanbul: SETA.
- Yalçınkaya, H. (2017). IŞİD’in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye’nin Tecrübesi (2014-2016). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(53), 23-43.
- Yavaş, G. (2016). Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri. H. B. Yalçın, & B. Duran (Derleyenler) içinde, *Avrupa Birliği ve Suriye İç Savaşı* (s. 130-149). İstanbul: SETA Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Y. (2017, 9 22). MGK: 'TKBY'nin Referandumunu Milli Güvenliğe Tehdit. 11 16, 2020 tarihinde Amerikanın Sesi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/ikyb-referandumu-kabul-edilemez/4040454.html> adresinden alındı.
- Yeşiltaş, M. (2015). İç Savaşa Komşu Olak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti. *Analiz*(136).
- Yeşiltaş, M., & Caner , M. (2014). İran 2013. K. İnat, & M. Ataman (Derleyenler) içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2013* (s. 47-77). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yeşiltaş, M., & Özçelik, N. (2016, Nisan). PKK Terörünün Yeni Dinamikleri:Radikalleşme ve Şehir Çatışması. *Analiz*(157), 1-28.
- Yeşiltaş, M., Düz , S., Öncel, R., Öztürk, & Öztürk, B. (2016). 2016'da Güvenlik ve Terörle Mücadele. N. Miş, U. Ulutaş, M. Yeşiltaş , C. D. Uzun, T. E. Karagöl, S. Ünay, . . . İ. Çağlar (Derleyenler) içinde, *2016'da Türkiye* (s. 175-218). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M., Özçelik , N., Öncel, R., Düz, S., Öztürk, B., Denemeç, I. O., & Tetik, Ü. (2017). 2017'de Güvenlik ve Terörle Mücadele. N. Miş, U. Ulutaş, M. Yeşiltaş, C. D. Uzun , E. T. Karagöl, N. Gür, . . . İ. Çağlar (Derleyenler) içinde, *2017'de Türkiye* (s. 179-209). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Yeşiltaş, M., Seran, M., & Özçelik , N. (2017). *Fırat Kalkanı Harekatı Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler*. SETA. İstanbul: SETA Yayıncılık.

- Yeşiltaş, M., Seren , M., Öztürk, B., Düz, S., & Öncel, R. (2015). 2015'te Güvenlik ve Savunma. N. Miş, U. Ulutaş, M. Yeşiltaş, C. D. Uzun, S. Ünay, Z. Çelik, & İ. Çağlar (Derleyenler) içinde, *2015'te Türkiye* (s. 99-179). İstanbul: SETA Yayıncılık.
- Yetim, M. (2011). Suriye 2010. K. İnat, & M. Ataman içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2010* (s. 253-286). İstanbul: Açılım Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2018). *Moderleşen Türkiye'nin Tarihi* (4. Baskı b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

